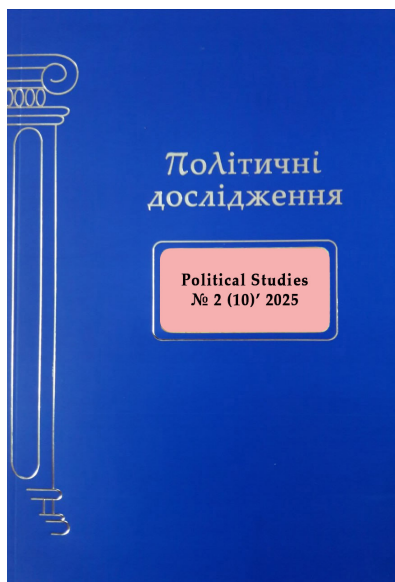

ПРИЙМАЄМО РУКОПИСИ СТАТЕЙ
ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ У ЧЕРГОВОМУ НОМЕРІ ЖУРНАЛУ
„ПОЛІТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ”

Тематичне спрямування журналу представлено такими рубриками:

- Теорія та історія політичної науки. Теоретико-методологічні засади політичної науки. Політична філософія
- Політичні інститути та процеси. Політична соціологія
- Політична культура та ідеологія. Політична психологія
- Проблеми світового політичного розвитку. Основи національної безпеки держави
- Етнополітологія та етнодержавознавство

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з політичних наук (категорія „Б”) за спеціальністю 052 — „політологія” (наказ Міністерства освіти і науки України від 07.04.2022 р. № 320).

З основами редакційної політики журналу та вимогами до рукописів статей можна ознайомитися на сайті Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (URL: <https://ipiend.gov.ua>) та на сайті журналу (URL: <http://pd.ipiend.gov.ua/>).

Рукописи статей, які будуть опубліковані в черговому номері журналу, приймаються до 1 жовтня 2025 року. Вихід друком — до 30 листопада 2025 року.

Електронна адреса редакції: **editor_pd@ukr.net**

Наукове видання

ПОЛІТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

POLITICAL STUDIES

№ 2 (10)' 2025

Відповідальний редактор – Г. Зеленько

Літературний редактор – С. Носова

Редактор англомовних текстів - М. Баранівська

Технічний редактор – Н. Сінельнікова

Дизайн журналу – Ю. Шайгородський

Верстка – ПП Лисенко М. М.

Підписано до друку 24.11.2025 р. Формат: 70×100/16

Гарнітура Calibri, Palatino Linotype

Ум. друк. арк. 18,7. Обл.-вид. арк. 17,7

Папір офсетний. Друк цифровий

Наклад 140 прим. Зам. №

Видавець

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень

ім. І. Ф. Кураса НАН України

вул. Генерала Алмазова, 8, м. Київ, 01011. Тел. +38 (044) 285-65-61

www.ipiend.gov.ua; e-mail: office@ipiend.gov.ua

Ідентифікатор медіа в Реєстрі суб'єктів у сфері медіа R30-1222

(рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення
від 31.08.2023 р. № 792)

Виготовлювач ПП Лисенко М. М.

вул. Шевченка, 20, м. Ніжин, Чернігівська область, 16600

Тел. +38 (067) 441-21-24; e-mail: vidavec.lisenko@gmail.com

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру

видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції

серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.

ПОЛІТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
POLITICAL STUDIES

Український
науковий журнал

Ідентифікатор медіа
в Реєстрі суб'єктів у сфері
медіа R30-1222
(рішення Національної ради
України з питань телебачення
і радіомовлення
від 31.08.2023 р. № 792)

Свідоцтво про державну
реєстрацію друкованого
засобу масової інформації
КВ 24573-14513Р
від 25.09.2020 р.

Видається
з квітня 2021 року
Виходить двічі на рік

Журнал включено до переліку
наукових фахових видань
України з політичних наук
(категорія „Б”)
за спеціальністю
052 — „політологія”
(наказ Міністерства освіти
і науки України
від 07.04.2022 р. № 320)

Засновник
**Інститут політичних
і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса
НАН України**
www.ipiend.gov.ua
<https://ror.org/0067sfd77>

Адреса редакції:
вул. Генерала Алмазова, 8.
м. Київ, 01011, Україна
Тел.: +38 (044) 285-70-49,
e-mail: editor@ipiend.gov.ua

ISSN 2786-4774 (Print)
ISSN 2786-4782 (Online)

Політичні дослідження

Political Studies № 2 (10)' 2025

Головний редактор
Олег Рафальський

Київ 2025

Редакційна колегія

Олег Рафальський, доктор історичних наук, професор, академік НАН України, академік НАПН України, віцепрезидент НАН України, директор Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, головний редактор

Віктор Єленський, доктор філософських наук, професор, головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Галина Зеленько, доктор політичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувачка відділу політичних

інститутів та процесів Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Володимир Кулик, доктор політичних наук, професор Університету "Київська школа економіки"

Микола Рябчук, кандидат політичних наук, провідний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Андреас Умланд, кандидат політичних та історичних наук, науковий співробітник Шведського інституту міжнародних справ у Стокгольмі (Швеція)

Редакційна рада

Олександр Майборода, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заступник директора Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, голова ради

Віктор Войналович, доктор політичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Олексій Гарань, доктор історичних наук, професор, професор кафедри політології Національного університету „Києво-Могилянська академія”, науковий директор Фонду „Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва

Віктор Котигоренко, доктор політичних наук, професор, завідувач відділу етнополітології

Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Гжегож Мотика, доктор габілітований гуманітарних наук, професор, директор Інституту політичних досліджень Польської академії наук (Польща)

Анджей Пукшто, доктор наук, завідувач кафедри політології Університету Вітовта Великого в Каунасі (Литва)

Олександр Фісун, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна

Юрій Шаповал, доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Адреса електронної пошти для листування з авторами:
editor_pd@ukr.net

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія „Б”) за спеціальністю 052 – „політологія” (наказ МОН України від 07.04.2022 р. № 320)

Журнал представлено у міжнародних наукометричних базах даних, репозитаріях та пошукових системах:

Бібліографічна база даних цитувань
Crossref

Міжнародний каталог журналів
відкритого доступу
Directory of Open Access Journals

Міжнародна наукометрична
база даних
Index Copernicus International

Європейський індекс
академічних журналів
з гуманітарних та соціальних наук (HSS)

Система вільного доступу
та індексації наукових публікацій
Google Scholar

Здійснюється обов'язкове розсилання періодичного видання відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 10 травня 2002 року № 608 „Про порядок доставляння обов'язкових примірників документів”.

Примірники журналу безоплатно надсилаються у всі обласні універсальні наукові бібліотеки України, у бібліотеки ЗВО державної форми власності, де здійснюється підготовка фахівців за спеціальністю 052 „Політологія”

Повні тексти видання розміщуються на платформі „Наукова періодика України” Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та в Національному репозитарії академічних текстів

DOI: <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2024-2>

За достовірність інформації та статистичних даних, що містяться в опублікованих матеріалах, відповідальність несуть автори

Весь контент доступний на умовах ліцензії із зазначенням авторства
Creative Commons Attribution 4.0 International

Рецензенти журналу

Ольга Андрєєва, доктор політичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Ольга Бабкіна, доктор політичних наук, професор, Український державний університет імені Михайла Драгоманова

Тетяна Бевз, доктор політичних наук, професор, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Олександр Бойко, доктор політичних наук, професор, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Володимир Горбатенко, доктор політичних наук, професор, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

Сергій Даниленко, доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Світлана Денисюк, доктор політичних наук, професор (Швейцарія)

Олег Калакура, доктор політичних наук, професор, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Василь Климончук, доктор політичних наук, професор, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Олег Кондратенко, доктор політичних наук, доцент, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Олександр Корнієвський, доктор політичних наук, професор, Національний інститут стратегічних досліджень

Валерій Корнієнко, доктор політичних наук, професор, Вінницький національний технічний університет

Галина Луцишин, доктор політичних наук, професор, Національний університет „Львівська політехніка”

Тетяна Ляшенко, доктор політичних наук, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Ганна Малкіна, доктор політичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Юрій Ніколаєць, доктор історичних наук, професор, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Олена Новакова, доктор політичних наук, професор, Український державний університет імені Михайла Драгоманова

Віталій Перевезій, кандидат історичних наук, доцент, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Євген Перегуда, доктор політичних наук, професор, Київський національний університет будівництва та архітектури

Микола Польовий, доктор політичних наук, професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Ніна Ржевська, доктор політичних наук, професор, Національний авіаційний університет

Зореслав Самчук, доктор філософських наук, старший науковий співробітник, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Володимир Смолянюк, доктор політичних наук, професор, Воєнна академія імені Євгенія Березняка

Тетяна Траверсе, доктор психологічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Микола Туленков, доктор соціологічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Наталя Хома, доктор політичних наук, професор, Національний університет „Львівська політехніка”

Маргарита Чабанна, доктор політичних наук, доцент, Національний університет „Києво-Могилянська академія”

Леонід Шкляр, доктор політичних наук, професор

Марина Шульга, доктор політичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Денис Яковлев, доктор політичних наук, професор, Національний університет „Одеська юридична академія”

В'ячеслав Яремчук, доктор політичних наук, доцент, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

ЗМІСТ

Теорія та історія політичної науки

Валерій Корнієнко

Методологічні виклики штучного інтелекту в політичній науці:
епістемологічний аналіз..... 7

Дмитро Пушняк

Цифрова політична участь: концептуальні та епістемологічні
проблеми дослідження..... 31

Олександр Дем'янчук, Олексій Олецький

Можливі шляхи та перспективи застосування методів штучного інтелекту
для аналізу й оцінювання ефективності державного управління в Україні 52

Політичні інститути та процеси

Маргарита Чабанна

Суспільний вимір європейської інтеграції України: чинники та тенденції
трансформації громадської думки 80

Віталій Литвин, Назар Демченко

Ефекти напівпрезиденталізму в умовах політичного транзиту, криз та війн:
порівняльний аналіз..... 106

Володимир Гнатюк

Субнаціональні політичні режими в Україні: інституційні траєкторії
розвитку у 2006–2010 рр. 129

Політична культура та ідеологія

Максим Розумний

Маркери ідеологічних трансформацій українського суспільства 156

Юрій Ніколаєць

Інформаційно-комунікаційне середовище України: стратегії та практики
протидії деструктивним впливам під час локального
військового вторгнення РФ (2014–2021)..... 172

Проблеми світового політичного розвитку

Володимир Нагірний

Керована мобілізація та мілітаризація: внутрішні трансформації в РФ
під час повномасштабного військового вторгнення в Україну..... 195

Руслан Запорожченко

Світсистемний аналіз війни: Україна в епоху глобальної турбулентності 213

*Рекомендовано до друку вченою радою Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (протокол № 5 від 25 листопада 2025 р.)*

CONTENTS

Theory and history of political science

Valerii Kornienko

Methodological Challenges of Artificial Intelligence in Political Science:
An Epistemological Analysis 7

Dmytro Pushniak

Digital Political Participation: Conceptual and Epistemological Problems
of Research 31

Oleksandr Demianchuk, Oleksiy Oletsky

Possible Ways and Prospects of Implementing Artificial Intelligence Methods in the
Analysis and Evaluation of Public Administration Efficiency in Ukraine 52

Political institutions and processes

Marharyta Chabanna

The Societal Dimension of Ukraine's European Integration: Factors and
Transformational Trends in Public Opinion 80

Vitaliy Lytvyn, Nazar Demchenko

Effects of Semi-Presidentialism in Times of Political Transition, Crises, and Wars: A
Comparative Analysis 106

Volodymyr Hnatiuk

Subnational Political Regimes in Ukraine: Institutional Trajectories of Development in
the Period 2006–2010 129

Political culture and ideology

Maksym Rozumnyi

Markers of Ideological Transformations of Ukrainian Society 156

Yurii Nikolaiets

The Information and Communication Environment of Ukraine: Strategies and Practices
for Counteracting Destructive Influences during the Local Military Invasion of the
Russian Federation (2014–2021) 172

Issues of global political development

Volodymyr Nahirnyi

Controlled Mobilization and Militarization: Internal Transformations in the Russian
Federation during the Full-Scale Military Invasion of Ukraine 195

Ruslan Zaporozhchenko

World-System Analysis of War: Ukraine in an Era of Global Turbulence 213

*Recommended for printing by the Academic Council of the Kuras Institute of Political
and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine (Report No. 5 of 25.11.2025)*

Методологічні виклики штучного інтелекту в політичній науці: епістемологічний аналіз

Анотація. У статті досліджено основні проблеми, які виникають під час використання штучного інтелекту (ШІ) в політичній науці, та вплив нових технологій на традиційні методи вивчення політики та труднощі, які виникають у зв'язку з цим у дослідників.

Мета роботи – з'ясувати можливості та обмеження ШІ як інструменту політичної науки, виявити головні напрями покращення дослідницьких методів та окреслити перспективи поєднання традиційних підходів із новими алгоритмічними технологіями.

Дослідження базується на філософському підході до аналізу методологічних проблем та використовує методи концептуального аналізу й порівняння традиційних і цифрових методів політичної науки. Застосовано міждисциплінарний підхід, який поєднує інструментарій політичної теорії, філософії науки та теорії пізнання. Особлива увага приділяється проблемам перевірки достовірності алгоритмічних висновків та складнощам інтерпретації результатів машинного навчання.

Виявлено п'ять ключових методологічних викликів: проблеми перевірки та тлумачення алгоритмічних результатів, труднощі поєднання якісних і кількісних підходів, складності встановлення причинно-наслідкових зв'язків алгоритмічними методами, часові та контекстуальні обмеження машинного навчання, а також етичні проблеми автоматизації політичного аналізу.

Встановлено, що ШІ створює нову реальність для політичної науки, яка потребує розробки інноваційних процедур перевірки та гібридних методологічних підходів. Показано, що ефективне використання ШІ вимагає не заміни традиційних методів, а їх творчого поєднання з алгоритмічними підходами.

Інтеграція ШІ у політичну науку потребує переосмислення основ дисципліни та розробки нових стандартів наукової достовірності. Формування гібридних методологій, що поєднують людське судження з машинним аналізом, є ключовою умовою для збереження наукової строгості та практичної користі політичних досліджень у цифрову епоху.

Ключові слова: штучний інтелект, методологія політичної науки, епістемологія, валідація, каузальність, гібридні методології, машинне навчання, алгоритмічний аналіз.

Автор висловлює щире подяку фахівцям Вінницького національного технічного університету за цінні експертні консультації щодо технічних аспектів штучного інтелекту, які дозволили адаптувати складні технологічні концепції до завдань політологічного дослідження

Валерій Корнієнко,
доктор політичних наук,
професор,
Вінницький національний
технічний університет

Valerii Kornienko,
Doctor of Political Sciences,
Professor,
Vinnitsia National Technical
University

ORCID: 0000-0001-6285-5707
valkorney1958@gmail.com

Methodological Challenges of Artificial Intelligence in Political Science: An Epistemological Analysis

Abstract. The article examines the main challenges of applying artificial intelligence (AI) in political science. The author explains how new technologies influence traditional methods of studying politics and the difficulties this creates for researchers. The study aims to clarify AI's potential and limitations as a tool in political science, identify key areas for improving research methods, and outline prospects for combining traditional approaches with new algorithmic techniques.

It takes a philosophical approach to analyzing methodological issues, using methods of conceptual analysis and comparing traditional and digital political science approaches. An interdisciplinary approach is employed, integrating tools from political theory, philosophy of science, and epistemology. Special attention is given to issues related to verifying the reliability of algorithmic conclusions and interpreting results from machine learning.

Five major methodological challenges are identified: verifying and interpreting algorithmic results, combining qualitative and quantitative methods, establishing causal relationships through algorithms, understanding the temporal and contextual limits of machine learning, and addressing ethical concerns related to the automation of political analysis.

The conclusion is that AI introduces a new reality for political science that requires developing innovative verification techniques and hybrid research methods. Effectively utilizing AI does not mean replacing traditional methods, but instead creatively blending them with algorithmic techniques. Incorporating AI into political science calls for rethinking core principles and establishing new standards of scientific reliability. Developing hybrid methodologies that combine human judgment with machine analysis is essential to maintaining scientific rigor and practical relevance in the digital age.

Keywords: artificial intelligence, political science methodology, epistemology, validation, causality, hybrid methodologies, machine learning, algorithmic analysis.

Постановка проблеми. Ще в шістдесяті роки минулого століття наша вчителька математики здивувала нас: японські школярі не знають таблицю множення напам'ять – у них є калькулятори... Навіть попри те, що японські рахунки (соробан) викладалися в школах понад 500 років і були глибоко вкорінені в культурі Японії, введення технологій змінило освітню систему.

Ця історія ілюструє важливу закономірність: технічний прогрес неможливо зупинити. Питання не в тому, чи варто це робити, а в тому, як використати правильно та ефективно.

Сьогодні ми стоїмо перед аналогічною ситуацією зі штучним інтелектом (ШІ) – він активно впроваджується в усі сфери життя, включно з політикою та політичною наукою. Це "зіткнення" створює нові методологічні виклики: як валідувати результати алгоритмічного аналізу політичних явищ, коли традиційні методи перевірки не завжди працюють? Чи здатні машини адекватно "розуміти"

природу політичних процесів, враховуючи іронію, контекст та приховані мотиви? Як поєднувати традиційні якісні методи з алгоритмічними підходами?

Проблема використання ШІ в політології виходить далеко за межі технічних питань, торкаючись фундаментальних засад наукової об'єктивності, етичної відповідальності дослідників та демократичних цінностей суспільства. Нам важливо зберегти гуманітарну природу дисципліни, водночас використовуючи переваги сучасних технологій для кращого розуміння політичних явищ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика методологічних викликів ШІ у політичній науці порівняно нещодавно стала предметом систематичного наукового аналізу. На особливу увагу заслуговують думки зарубіжних дослідників, які намагаються концептуалізувати епістемологічні наслідки "алгоритмічного повороту" у соціально-гуманітарних науках.

Важливим є дослідницький доробок китайських науковців. У статті "Від ChatGPT, DALL-E 3 до Sora: як генеративний штучний інтелект змінив дослідження і сервіси в цифрових гуманітарних науках?" [Liu et al., 2024] автори розглядають, як великі генеративні моделі штучного інтелекту (наприклад, *ChatGPT*, *DALL-E 3*) формують новий парадигматичний "п'ятий" підхід у науковому дослідженні, особливо в гуманітарних науках. Вони описують використання ШІ для обробки й збереження стародавніх текстів, їх класифікації, генерування контенту та культурної інтеграції, а також обговорюють потенціал цих технологій у культурній спадщині й художніх інноваціях.

Чжен Хуанг [Huang, 2022] розглядає можливості впровадження нейро-символічного ШІ в гуманітарні та соціальні науки. Стаття розкриває зв'язки між нейро-символічним ШІ та гуманітарними і соціальними науками, узагальнює останні тенденції розвитку та типові застосування, а також пропонує можливий шлях розширення плюралістичних методологій у гуманітарних і соціальних науках для адаптації до епохи великих даних.

Хаоюе Чжао [Zhao, 2023] аналізує потенційні переваги і ризики застосування ШІ у гуманітарних науках. Він звертається до прикладів з використанням ChatGPT і проводить діалектичну рефлексію: ШІ – не заміна людині, але інструмент, що змінює методологію досліджень та текстову продукцію.

Лін Чжіці [Lin, 2024] розглядає ризики, пов'язані з використанням ШІ, вказуючи на необхідність збереження балансу між перевагами технологій та потенційними загрозами: підривом довіри, поширенням помилкових даних, нерівністю доступу. У політичному контексті ця робота демонструє, що регулювання ШІ стосується не лише технічних чи етичних питань, але й управління ключовими інститутами науки та суспільного знання.

Дослідження Мередіт Дедема та Ронгцянь Ма [Dedema & Ma, 2024] ґрунтується на міжнародному опитуванні дослідників у сфері цифрових гуманітаристик щодо їхнього ставлення та досвіду використання генеративного ШІ (наприклад, ChatGPT) в науковій роботі. В статті аналізуються емпіричні дані про репутацію і позицію ШІ в гуманітарних науках.

Привертає увагу "Огляд застосування штучного інтелекту в дослідженнях гуманітарних наук" [Chapinal-Heras & Díaz-Sánchez, 2024], який узагальнює, як саме застосовують технології штучного інтелекту в гуманітарних дисциплінах. Проаналізовано основні алгоритми, програмні інструменти та їхні досягнення – і водночас підкреслено нестачу емпіричних кейсів.

Варто звернути увагу на дослідження італійських науковців Маріфлора Карузо та Алессандро Спадаро [Caruso & Spadaro, 2024]. Автори підкреслюють, що сучасні інструменти ШІ докорінно змінюють методологію досліджень у гуманітаристиці, відкриваючи нові можливості для інтерпретації культурної спадщини, проте водночас породжують етичні виклики. Особливу увагу автори приділяють питанням відповідальності дослідників у використанні ШІ, закликаючи до міждисциплінарного та етичного обговорення для забезпечення балансу між інноваціями та збереженням наукової достовірності.

Робота індійських дослідників Маткунті, Анантанагу і Менон [Mathkunti et al., 2023], які працюють у сфері штучного інтелекту та його застосування в гуманітарних і соціальних науках, також окреслює ШІ як трансформаційний чинник гуманітарних і соціальних наук, демонструючи як інноваційні можливості, так і методологічні ризики, що потребують міждисциплінарного й етичного осмислення. Автори застерігають, що некритичне застосування ШІ може призвести до редукціонізму в гуманітарних дослідженнях, тому пропонують розвивати баланс між алгоритмічними підходами та людською інтерпретацією.

Одним із перших, хто вдався до серйозних роздумів про методологічні виклики ШІ для політичної науки, був Джеймс Еванс – відомий американський соціолог науки, який розглядав проблеми валідації комп'ютерних моделей політичних процесів [Evans, 2008]. Дж. Еванс зауважив, що механічне перенесення стандартів природничих наук на галузь комп'ютерного моделювання політичних явищ може призвести до спотворення їх сутності.

Не можна оминати увагою думки Данкана Воттса, який у своєму фундаментальному дослідженні "Все очевидно: чому здоровий глузд нас підводить" розкрив фундаментальні проблеми каузального аналізу в соціальних науках [Watts, 2011]. Його робота демонструє, як ШІ може як посилювати, так і ускладнювати проблеми встановлення причинно-наслідкових зв'язків у політичних процесах. Примітно, що Д. Воттс одним із перших звернув увагу на "ілюзію розуміння", коли складні алгоритмічні моделі створюють хибне відчуття пояснення політичних явищ.

Дослідження Кеті О'Ніл та Вірджинії Дігнум – "Зброя математичного знищення" [O'Neil, 2016] детально аналізує, як алгоритмічні упередження можуть спотворювати політичний аналіз та впливати на демократичні процеси. В. Дігнум, своєю чергою, у дослідженні "Відповідальний штучний інтелект" запропонувала концептуальну рамку для етично відповідального використання ШІ у суспільних науках.

Не менш важливими у контексті дослідження є робота Пітера Норвіга та Стюарта Рассела, які у своєму підручнику "Штучний інтелект: сучасний підхід" [Russell & Norvig, 2020] присвятили окремий розділ методологічним проблемам застосування ШІ у гуманітарних науках. Хоча їхні міркування стосуються ширшого кола питань, вони надають цінні інсайти для розуміння специфіки політичного застосування ШІ-технологій.

Аві Голдфарб – відомий канадський економіст, який спеціалізується на цифровій економіці, штучному інтелекті та інноваціях, у своїй статті "Призупинити дослідження в галузі штучного інтелекту? Розуміння викликів політики в галузі ШІ" [Goldfarb, 2024] розбирає складну дилему сучасності: чи варто зупинити розвиток штучного інтелекту? А. Голдфарб показує, що суспільство серйозно стурбоване: люди бояться втратити роботу через автоматизацію, хвилюються за безпеку нових технологій, побоюються, що ШІ може зашкодити демократії. Науковець доходить висновку, що повна зупинка – не вихід. Натомість потрібен розумний баланс у регулюванні, який враховуватиме і ризики, і величезні можливості штучного інтелекту.

Інга Ульніцане та Тєро Ерккіля [Ulinicane & Erkkilä, 2023] досліджують ШІ як політичне явище, акцентуючи на потребі вироблення спеціальних політик та стратегій. Автори аналізують ключові напрями формування політики у сфері ШІ, зокрема регулювання етики, безпеки та відповідальності, а також вплив ШІ на управління, економіку і демократію.

Вальтер Йошія [Walter, 2024] пропонує метафору "перегонів до Місяця" для опису глобальної конкуренції у сфері ШІ. Автор аналізує, як різні країни намагаються встановити власні правила гри, які соціально-економічні наслідки це має та які механізми глобального врядування потрібні для уникнення нерівностей і конфліктів. У політичному плані робота показує, що регулювання ШІ – це не лише питання технологій, а й боротьба за геополітичний вплив і соціальну стабільність.

Практичний вимір цих процесів демонструють експертки з міграційної політики Бедуші та МакАліф [Beduschi & McAuliffe, 2022], які детально аналізують вплив ШІ на весь міграційний цикл – від підготовки до виїзду до інтеграції в країні, що приймає. Дослідниці розглядають застосування для автоматизації візових процедур, управління кордонами та надання послуг мігрантам, водночас підкреслюючи серйозні ризики алгоритмічної упередженості та посилення цифрового розриву між країнами.

Конкретний національний кейс становить робота Лемке, Трейна та Вароне [Lemke et al., 2024], які досліджують, як ШІ став політичною проблемою в Німеччині. Науковці з'ясували, що кожна група по-своєму бачить головні проблеми: одні вважають найважливішою безпеку, інші – економічний розвиток, треті наголошують на етичних питаннях або необхідності конкурувати з іншими країнами. Головний висновок: політичні рішення щодо ШІ залежать не тільки від самих технологій, а набагато важливіше те, як різні політичні сили обговорюють ці питання та взаємодіють між собою.

Проблеми ШІ є важливими і для українських науковців, які активно досліджують його роль у політичних процесах та державному управлінні,

опрацьовують різні аспекти використання ШІ. При цьому Іван Сабов [Сабов, 2018] підкреслює – поки що не існує комплексного дослідження застосування засобів ШІ у політиці.

Сергій Бут визначає головні напрями використання ШІ в суспільно-політичних процесах. Особливу увагу приділено ризикам та викликам, які виникають через недосконале правове регулювання, можливі загрози неконтрольованого застосування ШІ в політичних цілях та етичні проблеми, пов'язані з цими технологіями [Бут, 2025].

Найбільш амбітну концептуалізацію здійснив Михайло Янишівський [Янишівський, 2024], який дослідив роль ШІ та його вплив на демократичні процеси, етичні питання, безпеку та інші соціально важливі сфери. Ним розроблена концептуальна модель "Піраміда особливостей політики у галузі ШІ", що систематизує його фундаментальні характеристики, ключові виклики, стратегії та інструменти, а також унікальні риси.

Ірина Радіонова [Радіонова, 2023] розглядає потенційні загрози, пов'язані з військовим використанням, кібербезпекою, контролем даних та критичною інфраструктурою, і показує, як держави та міжнародні організації реагують на ці виклики. Особливо наголошується на взаємозв'язку між технологічними ризиками та політичними рішеннями, а також на необхідності врегулювання ШІ для гарантування національної та глобальної безпеки.

Значення ШІ в сучасній дипломатії, зокрема як інструменту цифрової підтримки для аналізу даних, прийняття стратегічних рішень і моніторингу міжнародних процесів аналізує Ірина Климчук [Климчук, 2025]. Авторка детально розглядає можливості використання ШІ для прогнозування конфліктів, боротьби з дезінформацією, гарантування кібербезпеки, обробки великих обсягів інформації, аналізу громадської думки та автоматизації рутинних завдань дипломатичних служб.

Системний погляд на національні стратегії пропонує Олексій Костенко [Костенко, 2022], чиє дослідження демонструє важливість стратегічного підходу у розвитку ШІ на національному рівні через порівняльний аналіз провідних світових практик. Автор аналізує понад 60 національних стратегій, особливо відзначаючи США, Китай, Канаду, Велику Британію, Японію, Францію, Німеччину, Південну Корею та країни ЄС. Автор підкреслює, що українська стратегія розвитку ШІ не є ефективною через недостатність інвестицій, відсутність стимулюючих механізмів та конкретних дій, наголошуючи на важливості прийняття Кабінетом Міністрів відповідної стратегії.

Проглядається важлива і одночасно головна мета наукового співтовариства – знайти баланс між потужними можливостями ШІ та збереженням демократичних цінностей і наукової об'єктивності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Більшість досліджень зосереджується на конкретних застосуваннях ШІ-технологій. Проте системний аналіз того, як штучний інтелект змінює основи політичної науки, залишається недостатньо розробленим. Постає питання: чи формується

нова методологічна парадигма, чи йдеться лише про технічне вдосконалення існуючих підходів?

Особливо проблемною є оцінка достовірності алгоритмічних результатів у політичному контексті. Традиційні критерії наукової валідності виявляються недостатніми для машинного навчання. Алгоритми можуть виявляти складні закономірності у великих масивах політичних даних, але їх інтерпретація з погляду політичної теорії залишається відкритою проблемою.

Складною є проблема поєднання традиційних політологічних підходів з алгоритмічними методами. Політична наука не виробила чітких принципів створення "гібридних методологій", які б органічно інтегрували людське судження та машинний аналіз. Постають фундаментальні питання про межі машинного пізнання політичних явищ.

Проблемною є каузальність в алгоритмічному аналізі. Більшість ШІ-методів виявляє кореляції та закономірності, а не причинно-наслідкові зв'язки. Потрібно пригадати важливий внесок Карла Поппера і Томаса Куна, які застерігали проти змішування кореляції та каузації. Питання про здатність алгоритмів встановлювати справжні каузальні зв'язки у політиці залишається дискусійним.

Недостатньо досліджена проблема часової специфіки політичних процесів. Алгоритми, навчені на історичних даних, часто застосовуються для аналізу сучасних явищ. Це створює методологічну проблему: політичні процеси мають історичну специфіку та здатність до якісних змін, що може робити історичні закономірності нерелевантними.

Етичні аспекти використання ШІ в політичній науці потребують особливої уваги. Автоматизація політичного аналізу може мати далекосяжні наслідки для демократичних процесів. Хто відповідає за алгоритмічні рекомендації у політиці? Як забезпечити прозорість та підзвітність ШІ-систем?

Попри зростаючий інтерес до теми, бракує комплексного методологічного підходу, який би дозволив осмислити роль ШІ як системного фактору трансформації політичної науки. Важливість цього питання зумовлює те, що подальші дослідження повинні спрямовуватися на розробку цілісної методологічної рамки для інтеграції ШІ-технологій у політичну науку з урахуванням як їх потенціалу, так і фундаментальних обмежень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Враховуючи нові можливості та виклики, які штучний інтелект створює для методології політичних досліджень, **мета статті** полягає в аналізі основних методологічних проблем інтеграції ШІ та формуванні концептуальних основ для розробки гібридних дослідницьких підходів.

Основними завданнями дослідження є:

– систематизувати основні епістемологічні проблеми використання алгоритмів у дослідженні політики, зокрема питання валідації висновків ШІ, "розуміння" політики машинами та інтерпретації результатів у політичному контексті;

- проаналізувати виклики методологічної гібридності – як поєднувати традиційні якісні методи з алгоритмічними підходами та інтегрувати людське судження з машинною логікою;

- з'ясувати проблеми причинності в алгоритмічних дослідженнях політики: чи можуть ШІ-методи встановлювати справжні причинно-наслідкові зв'язки та як відрізнити реальні закономірності від статистичних випадковостей;

- дослідити часові й контекстуальні обмеження алгоритмічного аналізу, враховуючи історичну специфіку та мінливість політичних процесів;

- розглянути етичні аспекти автоматизації політичного аналізу, включаючи нові форми відповідальності та підзвітності в умовах зростаючої ролі експертного знання;

- визначити принципи створення гібридних методологій, що поєднують традиційні політологічні підходи з алгоритмічними методами, включаючи критерії вибору стратегій та етичні стандарти застосування;

- окреслити перспективи того, як розвиток досконаліших ШІ-систем може змінити природу політичного знання.

Виконання означених завдань може сприяти систематизації наявних знань щодо методологічних викликів ШІ у політичній науці та формуванню концептуальних засад для їх вирішення. З огляду на це, дослідження потенційно може мати подвійну цінність: теоретичну та практичну.

Виклад основного матеріалу дослідження

1. Епістемологічні проблеми. Інтеграція штучного інтелекту у політичну науку породжує серйозні епістемологічні виклики, які торкаються самих основ вивчення політичних явищ. Традиційно політична наука спиралася на інтерпретативні методи – дослідники прагнули зрозуміти політичні процеси через контекстуальний аналіз, детальне вивчення конкретних ситуацій та якісне осмислення явищ.

Алгоритмічні системи працюють принципово інакше: аналізують статистичні закономірності у великих масивах даних, виявляють математичні патерни та формують формалізовані правила. Ця різниця створює напругу між двома способами пізнання політичної реальності. Це ставить перед політичною наукою важливе питання: як поєднати глибину розуміння з можливостями масштабного аналізу даних, зберігши наукову строгість дослідження?

Як валідувати алгоритмічні висновки про політичні процеси?

Проблема валідації результатів алгоритмічного аналізу становить одну з найскладніших методологічних дилем сучасної політичної науки. Як перевірити, чи справді те, що "побачив" алгоритм у даних, відповідає реальності? Традиційні критерії достовірності – можливість повторити експеримент, узгодженість висновків різних дослідників, здатність передбачати майбутні події – виявляються недостатніми для оцінки якості висновків машинного навчання у політичному контексті.

У дослідженнях політики з використанням ШІ важливо розрізняти два рівні перевірки результатів. Перший – *технічна валідація*: чи правильно працює алгоритм, чи немає помилок у коді, чи коректно застосовані статистичні методи? Цей рівень перевірки необхідний, але для політичної науки явно недостатній.

Набагато складніше завдання – *семантична валідація*. Тут потрібно з'ясувати, чи дійсно закономірності, які виявив алгоритм, відповідають реальним політичним явищам. Адже алгоритм може знайти статистично значущий паттерн, який насправді не має політичного сенсу.

Розглянемо гіпотетичний сценарій, який демонструє ключову проблему валідації алгоритмів машинного навчання в політичному контексті. Уявімо, що сучасний алгоритм аналізує архівні матеріали українських регіональних ЗМІ часів президентських виборів 2004 року і виявляє сильну кореляцію між програмою Віктора Януковича "Нова взаємодія", обговореннями громадських проєктів та його електоральними перевагами. Статистично цей зв'язок може бути значущим – у регіонах, де активно обговорюються проєкти програми, кандидат отримує більше підтримки.

Але цей гіпотетичний сценарій показує, як технічно коректний алгоритм може прийти до хибних висновків без належного розуміння політичного контексту (тим більше, що результат цих виборів нам відомий). Технічна валідація покаже, що алгоритм працює коректно, статистика правильна, кореляція реальна. Але семантична валідація ставить критичне питання: чи має цей паттерн політичний сенс?

При поверхневому аналізі алгоритм може інтерпретувати цю закономірність як "участь у демократичному плануванні → електоральна підтримка". Однак семантична валідація, яка враховує політичний контекст, розкриває справжню природу зв'язку: це був завуальований підкуп виборців через програму "Нова взаємодія". Громадам обіцяли кошти на проєкти, але з неявним посилом, що ці обіцянки будуть виконані лише у разі обрання В. Януковича президентом.

Алгоритм технічно правильно виявив закономірність між програмою та підтримкою, але без розуміння українського політичного контексту інтерпретував її як легітимний зв'язок "соціальні програми → електоральні преференції", тоді як справжній механізм був "*непрямий підкуп через соціальні обіцянки → голосування*".

Семантична валідація вимагає від дослідника розуміння специфіки української політичної культури. Саме таке контекстуальне розуміння допомагає відрізнити справжні демократичні процеси від замаскованих корупційних схем.

Продовжуючи приклад: алгоритм також міг виявити кореляцію між активністю програми "Нова взаємодія" та офіційними результатами виборів, де В. Янукович нібито переміг у першому турі. Технічна валідація підтвердила б статистичну значущість зв'язку між програмою та "електоральним успіхом". Однак семантична валідація, яка враховує повний політичний контекст, розкриває глибшу проблему: офіційні результати виборів були сфабриковані.

Програма "Нова взаємодія" корелювала не з реальною підтримкою виборців, а з регіонами, де відбувалися найбільші фальсифікації результатів голосування. Згодом виявилось: ті громади, які найактивніше обговорювали проекти програми, насправді голосували не за В. Януковича. Це показує, що справжня громадська активність та критичне мислення виявилися сильнішими за спроби маніпуляцій.

Помаранчева революція та повторне голосування показали справжні електоральні преференції — В. Ющенко переміг з відривом більше 7%. Це означає, що алгоритм, навчений на "офіційних" даних першого туру, не просто неправильно інтерпретував політичні процеси, а й базувався на сфальсифікованих вихідних даних. Тобто без розуміння політичного контексту та критичного аналізу джерел даних ШІ ризикує не просто неправильно інтерпретувати реальність, а й легітимізувати фальсифіковані результати. Семантична валідація тут вимагає не лише розуміння політичних процесів, а й критичного ставлення до достовірності самих даних, особливо в умовах політичних маніпуляцій.

Важливим внеском у розв'язання цієї проблеми стало дослідження Джастіна Гріммер та Брендона Стюарта "Текст як дані: перспективи та ризики автоматичних методів аналізу політичних текстів" [Grimmer & Stewart, 2013]. Їхня робота заклала методологічні основи для того, як поєднувати комп'ютерні методи з традиційними підходами до аналізу політичних текстів, і досі служить базовим посібником для дослідників у цій сфері.

Найскладнішою є *теоретична валідація* — перевірка того, чи узгоджуються висновки алгоритму з існуючими політичними теоріями. Що робити, коли ШІ виявляє паттерни, які суперечать усталеним науковим уявленням? Відкидати як помилки чи переосмислювати теоретичні основи дисципліни?

Проблема ускладнюється специфікою політичних даних — вони часто неповні, упереджені або залежать від контексту. Алгоритми можуть знаходити статистично значущі закономірності без політичного сенсу. Наприклад, зв'язок між активністю у соцмережах та голосуванням може відображати не політичні переконання, а демографічні чи технологічні особливості користувачів. Особливо складно валідувати результати під час роботи з "великими даними", які перевищують можливості людської перевірки. Складно перевірити висновки про політичні настрої мільйонів громадян на основі їхніх цифрових слідів.

Чи можуть машини "розуміти" політику або лише обробляють паттерни? Це питання торкається фундаментальної проблеми природи розуміння та його відмінності від обробки інформації. Сучасні ШІ-системи демонструють вражаючі здібності у розпізнаванні складних паттернів у політичних даних. Проте чи означає це, що вони "розуміють" політику так, як її розуміють люди?

Наше розуміння політики передбачає не лише здатність виявляти закономірності, але й усвідомлення контексту, мотивацій, цінностей та смислів, які лежать в основі політичних дій. Наприклад, політичні поняття —

"демократія", "справедливість", "свобода" – мають не лише дескриптивний, але й нормативний вимір. Вони не просто описують політичну реальність, але й виражають оцінки, цінності та ідеали. Чи може машина адекватно працювати з такими концептами, не розуміючи їх нормативного навантаження?

Методи "контекстуального вбудовування" дозволяють врахувати різні значення політичних термінів залежно від контексту їх вживання. Скажімо, термін "платформа" в політиці може означати політичну програму партії або технічний майданчик для комунікації. Контекстуальне вбудовування допомагає алгоритму моделювати значення цього слова залежно від тексту, в якому воно вживається. "Легітимність" у різних контекстах може мати нюанси – від юридичної законності до соціального визнання влади.

Термін "політичні дослідження" демонструє особливу складність контекстуального розпізнавання, позначаючи академічну дисципліну, конкретні роботи, методологічний підхід або назву видання! Парадоксальність полягає в тому, що аналіз цього терміна в статті для журналу "Політичні дослідження" створює семантичну неоднозначність – алгоритми мають розрізняти галузь знань і саме видання. Це показує, як середовище публікації стає частиною контексту для точної інтерпретації, хоча питання про справжнє машинне "розуміння" політики залишається відкритим.

Тепер щодо проблеми *інтерпретації результатів ШІ у політичному контексті*. Навіть коли алгоритм правильно знаходить закономірності у політичних даних, залишається складне питання: як інтерпретувати ці результати у політично значущому контексті? Проблема не тільки в технічній складності алгоритмів – хоча "чорна скринька" багатьох ШІ-систем справді ускладнює розуміння їхньої роботи. Головна відмінність полягає між алгоритмічною логікою та політичним мисленням.

Алгоритми виявляють паттерни на рівні, недоступному людському сприйняттю – у багатовимірних просторах, нелінійних залежностях, складних взаємодіях між змінними. Але ці паттерни потрібно "перекласти" на мову політичних понять та теорій. Як здійснити такий переклад, зберігши точність і не спотворивши політичний сенс?

Особливо гострою є ця проблема у контексті пояснюваності ШІ-систем. Навіть найскладніші методи пояснення алгоритмічних рішень – LIME, SHAP, градієнтні методи – дають лише наближене уявлення про "логіку" алгоритму. У політиці, де кожне рішення може мати далекосяжні наслідки, така приблизність неприйнятна. Наприклад, у дослідженні виборів 2016 року в США дослідники використали *Twitter* для прогнозування результатів на рівні округів з точністю 81%. Інше дослідження досягло лише 54,8% точності при використанні Naïve Bayes класифікатора [Alvi et al., 2023]. Проблема семантичної валідації тут очевидна: алгоритми показують статистично значущі паттерни, але дослідники не можуть пояснити, чому ці паттерни працюють або не працюють. Коли алгоритм виявляє, що певні слова або емоції корелюють з електоральними перевагами, залишається незрозумілим політичний механізм цього зв'язку.

Як зазначається в критичному огляді, "результати залежать від довільних рішень авторів" і навіть додавання однієї партії або одного дня збору даних може кардинально змінити результати [Brito et al., 2024]. Це показовий приклад того, як технічна точність не гарантує політичного розуміння – алгоритм може працювати, але дослідники не розуміють, що саме він "бачить" у даних і чи має це політичний сенс.

2. Методологічна гібридність. Сучасна політична наука стоїть перед необхідністю розробки принципово нових методологічних підходів, які б органічно поєднували традиційні дослідницькі практики з алгоритмічними методами. Цей процес методологічної гібридизації є не просто технічним завданням, а фундаментальною трансформацією дисциплінарних основ політичної науки.

Методологічні виклики ШІ відкривають нові горизонти для дослідження, але водночас вимагають переосмислення дисциплінарних основ. У таблиці 1 ми спробували продемонструвати можливі варіанти застосування штучного інтелекту в політологічних дослідженнях.

Таблиця 1.

Застосування штучного інтелекту в політологічних дослідженнях*

Тематична цірина політології	Можливості ШІ	Форми застосування	Основний вид штучного інтелекту	Обмеження та ризики	Очікувані результати
Електоральні дослідження	Аналіз великих масивів даних про виборців, прогнозування результатів	Аналіз настроїв у соцмережах, обробка опитувань, модельовання поведінки виборців, аналіз демографічних трендів	Machine Learning (машинне навчання)	Складність прогнозування "чорних лебедів", упередженість у даних	Точніші прог- нози виборів, виявлення нових електоральних трендів, пер- соналізовані кампанії, раннє виявлення зсувів у громадській думці
Аналіз політичного дискурсу	Обробка текстів, виявлення паттернів риторики, аналіз мови політиків	Обробка при- родної мови для аналізу промов, виявлення популістської риторики, класифікація політичних позицій, аналіз медіа-контенту	Natural Language Processing (обробка природної мови)	Контекстуальні нюанси, культурні особливості мови	Автоматична класифікація політичних позицій, виявлення маніпулятивних технік, аналіз еволюції політичної риторики, моніторинг дискурсивних змін
Міжнародні відносини	Аналіз дип- ломатичної корес- понденції, прогнозування конфліктів	Системи раннього попередження, аналіз договорів і угод, модельовання геополітичних сценаріїв, обробка новинних потоків	Machine Learning + NLP (машинне навчання + обробка природної мови)	Непередба- чуваність людського фактору, секретність інформації	Раннє попередже- ння про конфлікти, покращений аналіз дипломатичних угод, прогнозу- вання геополі- тичних трендів, оптимізація переговорних стратегій

Державне управління	Оптимізація політичних рішень, аналіз ефективності політик	Оцінка впливу політик, аналіз бюджетних даних, моделювання реформ, оцінка публічних програм	Machine Learning (машинне навчання)	Етичні питання автоматизації рішень, відповідальність	Підвищення ефективності державних програм, оптимізація бюджетного планування, evidence-based policy making, швидша оцінка реформ
Політична участь та активізм	Вивчення онлайн-мобілізації, аналіз соціальних рухів	Аналіз соцмереж, виявлення мереж активістів, дослідження віральності контенту, картування протестних рухів	Network Analysis + Machine Learning (мережевий аналіз + машинне навчання)	Приватність, етика спостереження, фільтрові бульбашки	Розуміння механізмів політичної мобілізації, прогнозування соціальних рухів, аналіз ефективності активістських кампаній, виявлення лідерів думок
Політична економія	Аналіз взаємозв'язків економіки та політики, моделювання впливу	Економетричне моделювання, аналіз лобіювання, дослідження корупції, оцінка економічної політики	Machine Learning (машинне навчання)	Складність каузальних зв'язків, мультиколінеарність	Кращі моделі взаємодії економіки та політики, виявлення корупційних схем, оцінка ефективності економічних реформ, аналіз лобістської діяльності
Порівняльна політологія	Зіставлення політичних систем, виявлення закономірностей	Міжнаціональний аналіз даних, кластерний аналіз країн, типологізація режимів, картування інститутів	Machine Learning (машинне навчання)	Проблема порівняльності, культурні відмінності	Нові типології політичних режимів, виявлення універсальних закономірностей, покращені порівняльні дослідження, прогнозування політичних трансформацій
Політична теорія	Аналіз текстів класиків, виявлення еволюції ідей	Комп'ютерний аналіз текстів, тематичне моделювання, аналіз цитувань, семантичні мережі понять	Natural Language Processing (обробка природної мови)	Інтерпретативна природа теорії, складність смислів	Картування еволюції політичних ідей, виявлення прихованих зв'язків між теоріями, аналіз впливовості концепцій, цифрові гуманітарні дослідження
Громадська думка	Моніторинг настроїв, виявлення трендів, сегментація аудиторій	Відстеження настроїв у реальному часі, аналіз опитувань, моделювання громадської думки, виявлення маніпуляцій	Machine Learning + NLP (машинне навчання + обробка природної мови)	Репрезентативність онлайн-даних, ехо-камери	Безперервний моніторинг суспільних настроїв, виявлення дезінформаційних кампаній, прогнозування соціальних трендів, персоналізований аналіз аудиторій

Політичні інститути	Аналіз функціонування, ефективності та еволюції інститутів	Інституційний аналіз, аналіз законодавчого процесу, дослідження бюрократії, мережевий аналіз еліт	Network Analysis + Machine Learning (мережевий аналіз + машинне навчання)	Формальні vs неформальні правила, латентні структури	Оптимізація інституційного дизайну, виявлення неефективних процедур, аналіз мереж впливу, прогнозування інституційних змін
Політичні конфлікти	Прогнозування, аналіз причин, моделювання врегулювання	Моделі прогнозування конфліктів, аналіз мови ворожнечі, моделювання ескалації, аналітика миробудування	Machine Learning + NLP (машинне навчання + обробка природної мови)	Етичні дилеми прогнозування, self-fulfilling prophecies	Раннє попередження про конфлікти, кращі стратегії врегулювання, аналіз ефективності миротворчих ініціатив, моделювання post-conflict recovery
Цифрова політика	Вивчення впливу технологій на політику та демократію	Аудит алгоритмів, аналіз цифрових кампаній, дослідження дезінформації, аналіз управління платформами	Machine Learning + NLP + Computer Vision (машинне навчання + обробка природної мови + комп'ютерний зір)	Швидкість технологічних змін, доступ до даних платформ	Розробка етичних стандартів для ШІ, виявлення алгоритмічних упереджень, боротьба з дезінформацією, оптимізація цифрового управління

*Складено автором.

Запропонована модель застосування ШІ в політичній науці становлять один з можливих підходів до систематизації потенційних застосувань різних технологій у тематичних галузях політології, не претендуючи на вичерпність чи остаточність. Найперспективнішими видаються сфери з великими масивами структурованих даних: електоральні дослідження та аналіз громадської думки, де машинне навчання може обробляти дані соцмереж та опитувань. Можливості також убачаються в аналізі політичного дискурсу та політичній теорії через обробку природної мови. Державне управління та політична економія можуть використовувати ШІ для оптимізації рішень та виявлення взаємозв'язків.

Концептуальні виклики очікуються для сфер з високою непередбачуваністю: міжнародні відносини та політичні конфлікти через складність людського фактору. У більшості областей передбачаються спільні проблеми репрезентативності даних, культурних особливостей та етичних питань автоматизації.

Перспективними напрямками розглядається інтеграція різних типів ШІ та розвиток етичних стандартів. Звісно, запропонована схема є робочою моделлю, що потребує емпіричної перевірки та може бути доповнена на основі практичного досвіду.

Одним із найскладніших аспектів методологічної гібридності є *поєднання людського судження з машинною логікою*. Ця проблема виходить за межі технічних питань і торкається фундаментальних епістемологічних питань про природу наукового пізнання.

На що спирається наше судження у політичній науці? На інтуїцію, досвід, теоретичні знання та здатність розуміти контекст. Це дозволяє дослідникам виявляти аномалії, ставити критичні питання, генерувати творчі гіпотези та інтерпретувати результати у ширшому теоретичному контексті. Машинна логіка характеризується послідовністю, масштабністю та здатністю знаходити складні паттерни у великих масивах даних. Ключовий виклик – розробка механізмів, які ефективно поєднують ці різні типи "інтелекту". Один з підходів – створення "human-in-the-loop systems" (систем з участю людини), де дослідник регулярно втручається в алгоритмічний процес, корегуючи його напрямки та інтерпретуючи проміжні результати. Але реалізація таких підходів породжує практичні проблеми: як визначити оптимальні точки людського втручання? Як зрозуміти, що людське судження покращує, а не погіршує якість алгоритмічного аналізу? Як уникнути когнітивних упереджень під час інтерпретації результатів?

Цікавим є дослідження "Інтерпретовані моделі класифікації для прогнозування рецидивів" [Zeng et al., 2017]. Автори досліджують як створити прогностичні моделі рецидивізму, які є точними, прозорими та зрозумілими для прийняття рішень. Стаття стала важливою віхою в дискусії про те, що зрозумілість має бути вбудованою в моделі з самого початку, а не додаватися пізніше через пояснення "чорних скриньок". З погляду політології вона має фундаментальне значення.

По-перше, "human-in-the-loop" системи – це спроба вирішити кризу демократичної легітимності алгоритмічних рішень. Це стосується принципу підзвітності: як забезпечити, щоб автоматизовані рішення залишалися під демократичним контролем? Чи можуть алгоритми адекватно представляти інтереси громадян без людського втручання?

По-друге, приклад з рецидивізмом ілюструє перерозподіл влади між судовою системою як традиційним інститутом, технократами-розробниками алгоритмів та громадянами. Це створює нові форми технополітичного управління, де влада концентрується у тих, хто контролює алгоритми.

У таблиці 2 ми спробували відобразити багатовимірну структуру цієї найскладнішої сучасної проблеми політичної науки – як поєднати інтуїтивне, контекстуальне людське мислення з точністю та масштабованістю машинних алгоритмів у політичних дослідженнях та управлінні.

Таблиця 2.

Поєднання людського судження з машинною логікою в політології*

Порівняльні характеристики

Аспект	Людське судження	Машинна логіка
Основа функціонування	Інтуїція, досвід, теоретичне знання	Алгоритми, статистичний аналіз
Ключові переваги	Контекстуальне розуміння, здатність виявляти аномалії, творчі гіпотези	Консистентність, масштабованість, виявлення складних паттернів
Сфера застосування	Інтерпретація у ширшому контексті, критичні запитання	Обробка великих масивів даних
Обмеження	Когнітивні упередженості, суб'єктивність	Відсутність контекстуального розуміння, "чорна скринька"

Механізми інтеграції

Підхід	Опис	Переваги	Виклики
Human-in-the-loop системи	Регулярне втручання людини в алгоритмічний процес	Поєднання переваг обох типів "інтелекту"	Визначення оптимальних точок втручання
Інтерпретовані моделі	Вбудована прозорість з самого початку	Зрозумілість процесу прийняття рішень	Баланс між точністю та інтерпретованістю

Політологічні виміри проблеми

Напрямок	Ключові питання	Наслідки для політології
Демократична легітимність	Як забезпечити підзвітність алгоритмічних рішень?	Криза легітимності автоматизованих рішень
Перерозподіл влади	Хто контролює алгоритми і як це впливає на владні відносини?	Виникнення технополітичного управління
Гібридизація політики	Як адаптуються традиційні інститути?	Нові форми участі експертів, механізми контролю
Епістемологія політичного знання	Чи можуть алгоритми замінювати політичне судження?	Поєднання статистичного та контекстуального розуміння
Майбутнє демократії	Чи сумісні автоматизовані рішення з демократичними принципами?	Баланс між ефективністю та демократичністю

Практичні проблеми реалізації

Проблема	Опис	Можливі рішення
Точки втручання	Коли людина має втручатися в алгоритмічний процес?	Розробка критеріїв для визначення ключових моментів
Якість аналізу	Як забезпечити покращення, а не погіршення результатів?	Системи валідації людського внеску
Когнітивні упередженості	Як уникнути спотворень під час інтерпретації результатів?	Навчання дослідників, стандартизація процедур
Прозорість процесу	Як зробити рішення зрозумілими для всіх зацікавлених сторін?	Розвиток інтерпретованих моделей

Фундаментальні виклики

Рівень	Виклик	Значення для політології
Епістемологічний	Природа наукового пізнання	Переосмислення методів політичного дослідження
Технічний	Комбінування різних типів інтелекту	Розвиток нових методологічних підходів
Політичний	ШІ як новий актор владних відносин	Трансформація політичного порядку
Етичний	Збереження людського фактору в політиці	Переосмислення демократичних принципів

*Складено автором.

"Human-in-the-loop" підходи відображають гібридизацію політики: традиційні політичні інститути адаптуються до технологічних змін, з'являються нові форми участі експертів у прийнятті рішень та формуються нові механізми стримувань і противаг. Це також торкається епістемології політичного знання – питань про те, як поєднати статистичне та контекстуальне розуміння політичних явищ, чи можуть алгоритми замінювати політичне судження, як зберегти герменевтичну традицію політичної науки. Розвиток таких систем ставить екзистенційні питання для майбутнього демократії: чи сумісні автоматизовані рішення з демократичними принципами? Як зберегти людський фактор у політичному процесі? Яким буде баланс між ефективністю та демократичністю?

Тобто це не просто технічна проблема, а фундаментальна трансформація політичного порядку, де ШІ стає новим актором у владних відносинах. Ефективне використання ШІ-технологій вимагає не лише технічних знань, але й розуміння специфіки політичних явищ, методологічних принципів політичної науки та етичних аспектів дослідження суспільних процесів.

Візьмемо на себе сміливість зауважити, що це вимагає формування нового типу дослідника — "цифрового політолога", який поєднає глибоке розуміння політичних процесів з технічними навичками роботи з ШІ-системами. Підготовка таких спеціалістів потребує кардинальної трансформації освітніх програм з політичної науки, введення курсів з машинного навчання, статистики та програмування.

3. Проблема каузальності. Питання каузальності є одним із найфундаментальніших та складних методологічних викликів під час застосування штучного інтелекту у політичній науці. *ШІ виявляє кореляції, але чи може встановлювати причинно-наслідкові зв'язки у політиці?*

Більшість сучасних ШІ-методів, особливо машинного навчання, орієнтовані на виявлення статистичних закономірностей та паттернів у даних. Вони можуть з високою точністю передбачати певні політичні явища – електоральні результати чи громадські настрої, – але це не означає, що вони розуміють причинні механізми, що лежать в основі цих явищ. Алгоритм може виявити, що зростання активності в соцмережах корелює зі зміною електоральних преференцій, але це заважає дійти висновку про те, що перше є причиною другого. Можливо, обидва явища є наслідками третього фактору, або зв'язок між ними є випадковим [Pearl & Mackenzie, 2018]. У політичному контексті ця проблема набуває особливої гостроти, оскільки політичні процеси характеризуються складними взаємодіями між множинними факторами, наявністю зворотних зв'язків та можливістю взаємної каузації. Традиційні підходи до каузального аналізу – рандомізовані експерименти чи природні експерименти – часто неможливі або неетичні у політичному контексті. Дослідники намагаються адаптувати методи каузального аналізу для машинного навчання, розробляючи алгоритми, які можуть виявляти каузальні зв'язки у даних. Методи каузального виведення дозволяють оцінити ефект певних "утручань" на основі спостережних даних [Hernán & Robins, 2020].

Проте ці підходи потребують сильних припущень про структуру каузальних зв'язків, які часто важко обґрунтувати у політичному контексті.

Як відрізнити справжні закономірності від статистичних артефактів?

Ця проблема особливо актуальна під час роботи з великими масивами політичних даних, де алгоритми можуть виявити тисячі статистично значущих кореляцій для аналізу електоральної поведінки, соцмедіа або опитувань, більшість з яких є випадковими. Феномен множинного тестування означає, що під час перевірки великої кількості гіпотез деякі неминуче виявляться статистично значущими навіть за відсутності справжніх зв'язків.

У політичній науці проблема ускладнюється тим, що політичні дані часто мають складну багаторівневу структуру – ієрархічну, темпоральну або мережеву. Стандартні статистичні процедури можуть не враховувати цю складність, що призводить до хибних висновків про ефективність кампаній, вплив реформ або причини електоральних зсувів. Одним з підходів є використання методів крос-валідації та тестування на незалежних наборах даних. Проте у політичному контексті отримання справді незалежних даних проблематичне, адже політичні процеси в різних країнах або періодах мають унікальні інституційні та культурні особливості, що ускладнює генералізацію результатів.

4. Темпоральність та контекстуальність. Політичні процеси мають історичну специфіку. Кожна політична ситуація є унікальною – вона формується специфічним поєднанням історичних, культурних, економічних та соціальних факторів. Те, що працювало в одному політичному контексті, може виявитися неефективним в іншому. *Алгоритми навчаються на минулих даних, але політика постійно змінюється.* Це одна з найфундаментальніших проблем застосування ШІ у політичній науці. Політичні процеси характеризуються здатністю до якісних змін та трансформації існуючих закономірностей. Спроба передбачення українських парламентських виборів 2019 року на основі даних попередніх виборів це ілюструє. Алгоритм, навчений на даних 2012 і 2014 років, міг виявити стійкі паттерни: високу підтримку "Партії регіонів" на Сході, стабільні електоральні преференції регіонів, кореляцію між економічними показниками та голосуванням.

Але події 2013-Революція Гідності, окупація Криму, початок війни на Донбасі – кардинально змінили політичний ландшафт. "Партія регіонів" припинила існування, з'явилися нові сили, змінилася електоральна географія. Алгоритм не зміг би передбачити появу "Слуги народу" або кардинальну зміну уподобань у південних та східних регіонах.

Яскравіший приклад – спроба передбачення виборів 2024 року на основі довоєнних даних. Повномасштабна війна настільки трансформувала українське суспільство, що алгоритми, навчені на мирному часі, стали непридатними. З'явилися нові критерії оцінки політиків, змінилися пріоритети виборців, частина електорату фізично недоступна. Це демонструє фундаментальну проблему: машинне навчання припускає стабільність паттернів, тоді як політика – це сфера якісних стрибків та непередбачуваних трансформацій.

Проблема "дрейфу концепцій" у політичному аналізі. "Дрейф концепцій" (*concept drift*) – це явище, коли статистичні властивості цільової змінної змінюються з часом непередбачуваним чином. У політичному контексті це може означати, що саме значення політичних понять та категорій змінюється з часом. Наприклад, поняття "лівих" та "правих" політичних поглядів може мати різні значення у різні історичні періоди. Те, що вважалося "лівими" поглядами у 1970-х роках, може сприйматися як "центристське" або навіть "праві" позиції сьогодні. Для подолання цієї проблеми дослідники розробляють методи адаптивного навчання, які дозволяють алгоритмам оновлювати свої моделі у відповідь на зміни у даних. Проте це потребує постійного моніторингу якості моделей та регулярного перенавчання, що може бути ресурсозатратним.

5. Етичні та нормативні аспекти

Хто відповідний за алгоритмічні рекомендації у політиці?

Коли алгоритмічна система генерує рекомендації щодо політичних рішень, хто має відповідати за наслідки цих рекомендацій? Традиційна модель наукової відповідальності передбачає, що дослідник відповідає за коректність методів та чесність у представленні результатів, але не за те, як ці результати будуть використані. Проте у випадку з ШІ-системами, які можуть безпосередньо впливати на політичні рішення, таке розмежування стає проблематичним. З одного боку, розробники алгоритмів можуть стверджувати, що вони лише створюють технічні інструменти, а відповідальність за їх використання лежить на політичних акторах. З іншого боку, політики можуть посилатися на "об'єктивність" алгоритмічних рекомендацій, перекладаючи відповідальність на технічних експертів. Ця проблема ускладнюється тим, що ШІ-системи часто працюють як "чорні скриньки", що робить важким визначення того, як було прийнято те чи інше рішення. Якщо алгоритм рекомендує певну політику, яка згодом виявляється помилковою або шкідливою, як визначити, чи була проблема у даних, алгоритмі, інтерпретації результатів чи у самому політичному рішенні?

Як зберегти демократичні принципи у разі автоматизації політичного аналізу?

Демократія базується на принципах прозорості, підзвітності, участі громадян у прийнятті рішень та можливості оскарження владних дій. Автоматизація політичного аналізу може загрожувати цим принципам кількома способами.

По-перше, непрозорість алгоритмічних систем може підривати принцип відкритості демократичного управління. Якщо політичні рішення базуються на алгоритмічних рекомендаціях, логіка яких є незрозумілою навіть для експертів, громадяни втрачають можливість зрозуміти та критично оцінити ці рішення.

По-друге, алгоритмічні системи можуть посилювати існуючі нерівності та упередженості. Якщо дані, на яких навчається алгоритм, містять історичні упередженості проти певних груп населення, система може відтворити та інституціоналізувати ці упередженості. Це особливо проблематично у контексті розподілу ресурсів чи надання публічних послуг.

По-третє, автоматизація може знижувати рівень людської участі у політичних процесах. Це може призводити до технократизації політики та послаблення демократичної легітимності.

Крім того, існує ризик маніпулювання громадською думкою через алгоритмічні системи. Якщо політичні актори мають доступ до потужних ШІ-інструментів для аналізу та впливу на електоральну поведінку, це може створювати нечесні переваги та підривати принцип рівності політичної конкуренції.

Для подолання цих проблем необхідно розробити етичні стандарти використання ШІ у політичній сфері, які б забезпечували прозорість алгоритмічних рішень, справедливість їх наслідків та збереження демократичних цінностей.

Висновки і подальші перспективи дослідження. Інтеграція ШІ-технологій у політичну науку не є простим технічним удосконаленням існуючих методів, а становить фундаментальний виклик для епістемологічних та методологічних засад дисципліни. Алгоритмічні підходи створюють нову реальність наукового пізнання політичних процесів, яка потребує переосмислення традиційних критеріїв валідності, процедур верифікації та стандартів наукової строгості.

Епістемологічні проблеми ШІ у політичній науці не можуть бути розв'язані виключно технічними засобами. Питання валідації алгоритмічних висновків, "розуміння" політики машинами та інтерпретації результатів у політичному контексті потребують філософського осмислення та розробки нових концептуальних рамок.

Методологічна гібридність є новою нормою політичних досліджень у цифрову епоху. Ефективна інтеграція ШІ вимагає не заміщення традиційних методів алгоритмічними підходами, а їх творчого поєднання. Це передбачає розвиток нового типу дослідницької компетентності, яка поєднує глибоке розуміння політичних процесів з технічними навичками роботи з ШІ-системами.

Проблема каузальності залишається однією з найскладніших методологічних дилем. Здатність алгоритмів виявляти кореляції не означає їхньої спроможності встановлювати справжні причинно-наслідкові зв'язки. Розвиток методів каузального виведення для машинного навчання є перспективним напрямом, проте потребує сильних теоретичних припущень, які часто важко обґрунтувати у політичному контексті.

На особливу увагу заслуговують темпоральні та контекстуальні обмеження алгоритмічного аналізу. Політичні процеси мають принципово історичний характер, що створює фундаментальні проблеми для ШІ-методів, які базуються на припущенні про стаціонарність процесів.

Критично важливі етичні та нормативні аспекти використання ШІ у політичній науці. Питання відповідальності за алгоритмічні рекомендації, збереження демократичних принципів під час автоматизації політичного аналізу та запобігання алгоритмічній упередженості потребують розробки комплексних етичних стандартів.

Пріоритетними напрямками подальших досліджень мають стати:

По-перше, розробка нових валідаційних процедур, адаптованих до потреб політичної науки – критеріїв оцінки політичної релевантності алгоритмічних результатів, методів верифікації теоретичної обґрунтованості ШІ-висновків.

По-друге, дослідження принципів побудови ефективних гібридних методологій. Особлива увага – вивченню оптимальних способів поєднання людського судження з машинним аналізом, розробці "людино-машинних петель" для політичних досліджень.

По-третє, емпіричне дослідження ефективності різних ШІ-методів у конкретних галузях політичної науки. Це передбачає систематичне порівняння алгоритмічних та традиційних підходів, ідентифікацію галузей, де людська експертиза залишається незамінною.

По-четверте, розвиток методів каузального аналізу, адаптованих до специфіки політичних даних, особливо у контексті складних політичних систем з множинними взаємодіючими факторами.

По-п'яте, вивчення темпоральних аспектів алгоритмічного аналізу – розробка методів адаптивного навчання, дослідження концептуального дрейфу у політичних даних та створення підходів для врахування історичної специфіки.

По-шосте, дослідження етичних та соціальних наслідків використання ШІ, особливо впливу алгоритмізації на демократичні процеси та розробки механізмів запобігання алгоритмічним упередженням.

Бібліографічні посилання

- Бут, С. (2025). Штучний інтелект у політичній діяльності: основні напрямки використання. *Публічне управління і політика*, 5(9), 1–9.
- Климчук, І. (2025). Роль штучного інтелекту у сучасній дипломатичній практиці. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки*, (1), 12–25.
- Костенко, О. В. (2022). Аналіз національних стратегій розвитку штучного інтелекту. *Інформація і право*, 2(41), 58–69.
- Радіонова, І. (2023). Політика у сфері штучного інтелекту: безпековий вимір. *Науково-теоретичний альманах "Грані"*, 26(1), 50–56.
- Сабов, І. (2018). Політичний аспект використання штучного інтелекту. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*, 1, 15–22.
- Янишівський, М. М. (2024). Штучний інтелект як загальноцільова технологія: виклики та підходи до публічної політики. *Проблеми сучасних трансформацій*. Серія право публічне управління та адміністрування, (14).
- Alvi, Q., Ali, S. F., Ahmed, S. B., Khan, N. A., Javed, M., & Nobanee, H. (2023). On the frontiers of Twitter data and sentiment analysis in election prediction: a review. *PeerJ Computer Science*, 9, e1517. <https://doi.org/10.7717/peerj-cs.1517>
- Beduschi, A., & McAuliffe, M. (2022). Chapter 11: Artificial Intelligence, Migration and Mobility: Implications for Policy and Practice. *World Migration Report 2022*.

- Brito, K., Silva Filho, R. L. C., & Adeodato, P. J. L. (2024). Stop trying to predict elections only with twitter – There are other data sources and technical issues to be improved. *Government Information Quarterly*, 41(1), 101899.
- Caruso, M., & Spadaro, A. (2024). Digital humanities and artificial intelligence: An accelerationist perspective of the future. *Proceedings*, 96(1), 10.
- Chapinal-Heras, D., Díaz-Sánchez, C. (2024). A review of AI applications in human sciences research. *Digital Applications in Archaeology and Cultural Heritage*, 32, e00323. <https://doi.org/10.1016/j.daach.2024.e00323>.
- Dedema, M., & Ma, R. (2024). The collective use and perceptions of generative AI tools in digital humanities research: Survey-based results. *arXiv*.
- Dignum, V. (2019). *Responsible artificial intelligence: How to develop and use AI in a responsible way*. Springer.
- Evans, J. A. (2008). Electronic publication and the narrowing of science and scholarship. *Science*, 321(5887), 395–399.
- Goldfarb, A. (2024). Pause artificial intelligence research? Understanding AI policy challenges. *Canadian Journal of Economics*, 57(2), 363–377.
- Grimmer, J., & Stewart, B. M. (2013). Text as data: The promise and pitfalls of automatic content analysis methods for political texts. *Political Analysis*, 21(3), 267–297.
- Hernán, M. A., & Robins, J. M. (2020). *Causal inference: What if*. Chapman & Hall/CRC.
- Huang, Z. (2022). Introducing Neuro-Symbolic Artificial Intelligence to Humanities and Social Sciences: Why Is It Possible and What Can Be Done? *TEM Journal*, 11(4), 1863-1870.
- Lemke, N., Trein, P., & Varone, F. (2024). Defining artificial intelligence as a policy problem: A discourse network analysis from Germany. *European Policy Analysis*, 10(2), 162–187.
- Lin, Z. (2024). Towards an AI policy framework in scholarly publishing. *Trends in Cognitive Sciences*, 28(2), 85–88.
- Liu, J., Wang, Z., Xie, J., & Pei, L. (2024). From ChatGPT, DALL-E 3 to Sora: How has Generative AI changed digital humanities research and services? *arXiv*.
- Mathkunti, N. M., Ananthanagu, U., & Menon, S. (2023). A review of AI's influence on humanities and social sciences: neuro-symbolic AI and transformative potential. *Tuijin Jishu / Journal of Propulsion Technology*, 44(5).
- O'Neil, C. (2016). *Weapons of math destruction: How big data increases inequality and threatens democracy*. Crown Publishers.
- Pearl, J., & Mackenzie, D. (2018). *The book of why: The new science of cause and effect*. Basic Books.
- Russell, S., & Norvig, P. (2020). *Artificial intelligence: A modern approach* (4th ed.). Pearson.
- Ulnicane, I., & Erkkilä, T. (2023). Politics and policy of Artificial Intelligence. *Review of Policy Research*, 40(5), 612–625.
- Walter, Y. (2024). Managing the race to the moon: Global policy and governance in Artificial Intelligence regulation – A contemporary overview and an analysis of socioeconomic consequences. *Discover Artificial Intelligence*, 4(1), 1–24.
- Watts, D. J. (2011). *Everything is obvious: How common sense fails us*. Crown Business.

- Zeng, J., Ustun, B., & Rudin, C. (2017). Interpretable classification models for recidivism prediction. *Journal of the Royal Statistical Society*, 180(3), 689–722.
- Zhao, H. (2023). Challenges or opportunities: When artificial intelligence is applied to digital humanities. *Tidskrift för ABM*, 8(1), 57–65.

References

- Alvi, Q., Ali, S. F., Ahmed, S. B., Khan, N. A., Javed, M., & Nobanee, H. (2023). On the frontiers of Twitter data and sentiment analysis in election prediction: a review. *PeerJ Computer Science*, 9, e1517. <https://doi.org/10.7717/peerj-cs.1517>
- Beduschi, A., & McAuliffe, M. (2022). Chapter 11: Artificial Intelligence, Migration and Mobility: Implications for Policy and Practice. *World Migration Report 2022*.
- Brito, K., Silva Filho, R. L. C., & Adeodato, P. J. L. (2024). Stop trying to predict elections only with twitter – There are other data sources and technical issues to be improved. *Government Information Quarterly*, 41(1), 101899.
- But, S. (2025). Shtuchnyi intelekt u politychnii diialnosti: osnovni napriamky vykorystannia [Artificial Intelligence in Political Activity: Main Areas Of Use]. *Publichne upravlinnia i polityka*, 5(9), 1–9 [in Ukrainian].
- Caruso, M., & Spadaro, A. (2024). Digital humanities and artificial intelligence: An accelerationist perspective of the future. *Proceedings*, 96(1), 10.
- Chapinal-Heras, D., Díaz-Sánchez, C. (2024). A review of AI applications in human sciences research. *Digital Applications in Archaeology and Cultural Heritage*, 32, e00323. <https://doi.org/10.1016/j.daach.2024.e00323>.
- Dedema, M., & Ma, R. (2024). The collective use and perceptions of generative AI tools in digital humanities research: Survey-based results. *arXiv*.
- Dignum, V. (2019). *Responsible artificial intelligence: How to develop and use AI in a responsible way*. Springer.
- Evans, J. A. (2008). Electronic publication and the narrowing of science and scholarship. *Science*, 321(5887), 395–399.
- Goldfarb, A. (2024). Pause artificial intelligence research? Understanding AI policy challenges. *Canadian Journal of Economics*, 57(2), 363–377.
- Grimmer, J., & Stewart, B. M. (2013). Text as data: The promise and pitfalls of automatic content analysis methods for political texts. *Political Analysis*, 21(3), 267–297.
- Hernán, M. A., & Robins, J. M. (2020). *Causal inference: What if*. Chapman & Hall/CRC.
- Huang, Z. (2022). Introducing Neuro-Symbolic Artificial Intelligence to Humanities and Social Sciences: Why Is It Possible and What Can Be Done? *TEM Journal*, 11(4), 1863-1870.
- Klymchuk, I. (2025). Rol shtuchnoho intelektu u suchasnoi dyplomatychnii praktytsi [The role of Artificial Intelligence in Modern diplomatic practice]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Politychni nauky*, (1), 12–25 [in Ukrainian].
- Kostenko, O. V. (2022). Analiz natsionalnykh stratehii rozvytku shtuchnoho intelektu [Analysis of national artificial intelligence development strategies]. *Informatsiia i pravo*, 2(41), 58–69 [in Ukrainian].

- Lemke, N., Trein, P., & Varone, F. (2024). Defining artificial intelligence as a policy problem: A discourse network analysis from Germany. *European Policy Analysis*, 10(2), 162–187.
- Lin, Z. (2024). Towards an AI policy framework in scholarly publishing. *Trends in Cognitive Sciences*, 28(2), 85–88.
- Liu, J., Wang, Z., Xie, J., & Pei, L. (2024). From ChatGPT, DALL-E 3 to Sora: How has Generative AI changed digital humanities research and services? *arXiv*.
- Mathkunti, N. M., Ananthanagu, U., & Menon, S. (2023). A review of AI's influence on humanities and social sciences: neuro-symbolic AI and transformative potential. *Tuijin Jishu / Journal of Propulsion Technology*, 44(5).
- O'Neil, C. (2016). *Weapons of math destruction: How big data increases inequality and threatens democracy*. Crown Publishers.
- Pearl, J., & Mackenzie, D. (2018). *The book of why: The new science of cause and effect*. Basic Books.
- Radionova, I. (2023). Polityka u sferi shtuchnoho intelektu: bezpekovyi vymir [Artificial Intelligence Policy: the Security Dimension]. *Naukovo-teoretychnyi almanakh "Hrani"*, 26(1), 50–56 [in Ukrainian].
- Russell, S., & Norvig, P. (2020). *Artificial intelligence: A modern approach* (4th ed.). Pearson.
- Sabov, I. (2018). Politychnyi aspekt vykorystannia shtuchnoho intelektu [Political Aspect of the Use of Artificial Intelligence]. *Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii*, 1, 15–22 [in Ukrainian].
- Ulnicane, I., & Erkkilä, T. (2023). Politics and policy of Artificial Intelligence. *Review of Policy Research*, 40(5), 612–625.
- Walter, Y. (2024). Managing the race to the moon: Global policy and governance in Artificial Intelligence regulation – A contemporary overview and an analysis of socioeconomic consequences. *Discover Artificial Intelligence*, 4(1), 1–24.
- Watts, D. J. (2011). *Everything is obvious: How common sense fails us*. Crown Business.
- Yanyshivskyi, M. M. (2024). Shtuchnyi intelekt yak zahalnotsilova tekhnolohiia: vyklyky ta pidkhody do publichnoi polityky [Artificial Intelligence as a General-purpose technology: Challenges and Policy approach]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriya pravo publichne upravlinnia ta administruvannia*, (14) [in Ukrainian].
- Zeng, J., Ustun, B., & Rudin, C. (2017). Interpretable classification models for recidivism prediction. *Journal of the Royal Statistical Society*, 180(3), 689–722.
- Zhao, H. (2023). Challenges or opportunities: When artificial intelligence is applied to digital humanities. *Tidskrift för ABM*, 8(1), 57–65.

Цифрова політична участь: концептуальні та епістемологічні проблеми дослідження

Анотація. У статті досліджуються концептуальні та епістемологічні проблеми вивчення цифрової політичної участі в сучасній політичній науці. Автор аналізує термінологічну варіативність у визначенні цифрової політичної участі, виявляючи основні суперечності між поняттями "політична" та "громадська" участь, а також семантичні відмінності між "участю" та "залученням". У дослідженні основну увагу приділено неінституційним формам цифрової політичної активності, зокрема цифровому активізму, слактивізму, кліктивізму, політичним мемам та іншим цифровим практикам. Також у статті приділено увагу гібридній політичній мобілізації, що поєднує онлайн- та офлайн-форми участі.

Автор ідентифікує ключові технологічні чинники, що створюють епістемологічні виклики для дослідження цифрової політичної участі: різноманітність механізмів функціонування цифрових платформ, алгоритмічне управління видимістю контенту та рекомендаціями, а також проблему розрізнення автентичної людської активності від бот-активності та штучно згенерованого контенту. Ці технологічні особливості ускладнюють розробку універсальних класифікацій та точне вимірювання рівня цифрової політичної участі, створюючи ризики як завищення, так і заниження показників участі.

Результати дослідження демонструють, що відсутність загальноприйнятого концептуального апарату обмежує аналітичний потенціал емпіричних досліджень та перешкоджає формуванню комплексного розуміння сучасних демократичних процесів. Автор доходить висновку, що перспективи подальших досліджень доцільно пов'язувати насамперед з розробкою аналітичних інструментів, здатних працювати з неповними та алгоритмічно спотвореними даними.

Ключові слова: політична участь, цифрова політична участь, онлайн політична участь, цифровий активізм, алгоритмічне управління, слактивізм, гібридна політична мобілізація, епістемологічні виклики, концептуальна варіативність.

Дмитро Пушняк,
аспірант,
Інститут політичних і
етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України

Dmytro Pushniak,
PhD student,
Kuras Institute of Political and
Ethnic Studies of the NAS of
Ukraine

ORCID: 0009-0008-5506-8009
dmytro.pushniak@gmail.com

Digital Political Participation: Conceptual and Epistemological Problems of Research

Abstract. The article examines conceptual and epistemological problems in the study of digital political participation in modern political science. The author analyzes terminological variability in the definition of digital political participation, identifying the main contradictions between the concepts of "political" and "civic" participation,

as well as semantic differences between "participation" and "engagement". The study focuses on non-institutional forms of digital political activity, in particular digital activism, slacktivism, clicktivism, political memes, and other practices. Attention is also paid to hybrid political mobilization, which combines online and offline forms of participation.

The author identifies key technological factors that create epistemological challenges for the study of digital political participation: the diversity of digital platform operating mechanisms, algorithmic control of content visibility and recommendations, and the problem of distinguishing authentic human activity from bot activity and artificially generated content. These technological features complicate the development of universal classifications and accurate measurement of the level of digital political participation, creating risks of both overestimating and underestimating participation rates.

The results of the study demonstrate that the absence of a generally accepted conceptual framework limits the analytical potential of empirical research and hinders the formation of a comprehensive understanding of modern democratic processes. The author concludes that further research should focus primarily on the development of analytical tools capable of working with incomplete and algorithmically distorted data.

Keywords: political participation, digital political participation, online political participation, digital activism, algorithmic governance, slacktivism, hybrid political mobilization, epistemological challenges, conceptual variability.

Постановка проблеми. У ХХІ столітті політична участь набуває нових форм, детермінованих розвитком цифрових технологій та мережових комунікацій. Нові можливості для політичної взаємодії між громадянами та владою, створені цифровими технологіями, зробили можливим перехід від циклічної електоральної участі до постійного залучення населення у політичне життя. Водночас класичні підходи, що пояснювали участь громадян через вибори, партійну діяльність або громадські організації, виявляються недостатніми для опису цифрової реальності, де взаємодія часто відбувається у віртуальних середовищах, а її результати мають реальні соціально-політичні наслідки.

Разом із відкриттям нових можливостей для демократизації цифрова політична участь породжує низку концептуальних і методологічних проблем. Зокрема, відсутність єдиного визначення поняття "цифрова політична участь" ускладнює вироблення чітких критеріїв її вимірювання; виникає питання про співвідношення "символічної" активності (лайки, репости, хештеги) та "реальної" політичної дії; спостерігається брак єдиних стандартів для збору та інтерпретації даних у цифровому середовищі. Проблема ускладнюється тим, що поряд із понятійно-смыслову дискусією (див. [Ruess et al., 2021]) активно проводяться глибші теоретичні та емпіричні дослідження. У цих роботах автори часто переходять безпосередньо до аналізу предмета, не пояснюючи змісту, який вони вкладають у понятійно-категоріальний апарат, яким оперують у дослідженні. Це створює ризик, що через існуючу дефініційну варіативність початковий зміст, укладений науковцем у поняття, може бути спотворений інтерпретацією читача.

Окремого значення у проблематиці набуває епістемологічний аспект, зумовлений технологічними чинниками: алгоритмічна упередженість, неповна репрезентативність цифрових вибірок, домінування великих платформ у формуванні політичного дискурсу ставлять під сумнів традиційні підходи до аналізу політичної участі. Ці технологічні чинники не лише ускладнюють емпіричне дослідження явища поняття цифрової політичної участі, але й безпосередньо впливають на його трактування дослідниками через можливість кардинальних змін форм та механізмів участі залежно від технологічних рішень конкретних приватних цифрових платформ.

Отже, проблема концептуальної варіативності та епістемологічних викликів у сфері цифрової політичної участі є актуальною і методологічно важливою та потребує систематичного теоретичного аналізу. У зв'язку з цим пропонується дослідження, у якому буде ідентифіковано ключові концептуальні суперечності у визначенні цифрової політичної участі різними дослідниками, а також зроблено спробу окреслити межі та можливості пізнання цифрових форм участі. Результати такого дослідження можуть стати підґрунтям для глибшого розуміння природи цифрової політичної участі і сприятимуть кращому розумінню ризиків та перспектив для функціонування сучасної демократії, зокрема в українському контексті, де цифровізація державного управління (наприклад, через платформу "Дія") радикально змінює відносини громадян і держави.

Методологія. Дослідження ґрунтується на поєднанні системного та критично-епістемологічного підходів, а також використовує концептуальний аналіз, ретроспективний аналіз та кейс-стаді.

За допомогою системного підходу здійснено аналіз цифрової політичної участі як елементу політичної системи, що взаємодіє з інституціями влади, медіа, громадянським суспільством. Критична теорія та цифрова епістемологія дає можливість розглянути те, як технологічні чинники (алгоритми соцмереж, *Big Data* тощо) впливають на саму можливість пізнання політичних процесів. Для вивчення еволюції категорій у науковому дискурсі використано ретроспективний аналіз. Порівняння термінологічних варіантів на рівні розгляду сполучуваних лексем здійснено засобами концептуального аналізу. Аналіз окремих подій виконано за допомогою кейс-стаді.

Аналіз останніх досліджень. Цифрова політична участь досліджується у працях Я. Теохаріса та Я. ван Дета, які аналізували концептуальні трансформації політичної участі та її типології, зокрема цифрово-мережеву участь як окрему форму політичної активності [Theocharis & van Deth, 2015]. У іншому дослідженні Я. Теохаріс та Я. ван Дет пропонують класифікацію сучасних форм участі [Theocharis & Van Deth, 2016]. Науковець Дж. Денніс досліджував цифровий мікроактивізм і показав, що такі дії, як підписання електронних петицій або вподобання у соціальних мережах, слід розглядати як частину континууму політичної участі [Dennis, 2019]. К. Рюсс, К. Гоффманн, Ш. Булієнн та К. Хегер вивчали еволюцію концепту онлайн-політичної участі, відзначаючи суттєвий розрив між формальним визначенням явища і його практичним вимірюванням

у кількісних дослідженнях [Ruess et al., 2021]. Натомість Дж. Тіман-Колліпост досліджувала потенціал Інтернету для створення нових і гнучких форм політичної участі [Tiemann-Kollipost, 2020].

Окремо слід зазначити дві ґрунтовні зарубіжні праці. Йдеться про дослідження "The Oxford Handbook of Political Participation", що пропонує комплексний і актуальний огляд політичної участі у всіх її формах, охоплюючи різні дисциплінарні та методологічні підходи. Інша монографія "(Mis) Understanding Political Participation" досліджує складність цифрової політичної участі і її залежність від контексту, аналізуючи конкретні приклади як цифрові медіа впливають на щоденні практики залучення та протесту.

В Україні за останні роки різні аспекти політичної участі досліджувалися низкою науковців. Концептуальні засади цього феномену знайшли відображення у працях, присвячених як теоретичному осмисленню, так і практичним аспектам його втілення. Зокрема, історично-еволюційні трансформації категорії "політична участь" від античних часів до сучасності дослідив О. Скороход [Скороход, 2025], тоді як зміну підходів до розуміння цього поняття від середини ХХ століття до сьогодні розглянула А. Бучинська [Бучинська, 2022]. Теоретико-правовий дискурс політичної участі як форми реалізації політичних прав, її зміст та функції розкрито у дослідженні О. Косілової [Косілова, 2021].

Практичні виміри політичної участі представлені у роботах, що висвітлюють її вплив на демократичні процеси та громадську активність. Так, Ю. Шайгородський проаналізував політичну та громадську участі громадян як чинник формування громадської думки і моделей поведінки [Шайгородський, 2023], а О. Третяк вивчав, як різні форми політичної участі визначають можливості для демократичних перетворень [Третяк, 2021]. Неконвенційним формам політичної участі приділила увагу Г. Зеленько, досліджуючи політичний протест зими 2013-2014 років в Україні та його наслідки [Зеленько, 2014].

Вітчизняні дослідники також приділяли увагу цифровій трансформації політичної участі. В. Крижанівська ідентифікувала загрози і перспективи цифровізації політичної участі, зокрема електронну демократію та електронне врядування [Крижанівська, 2021]. Комплексний аналіз впливу Інтернету, зокрема на політичну участь, представлено у праці Н. Бойко, у якій авторка розкрила зміни традиційних форм політичної участі в цифрову епоху та проаналізувала нові можливості електронної демократії [Бойко, 2020]. Європейський контекст діджиталізації політичної участі детально розглянуто у працях Н. Ротар, яка дослідила застосування діджиталізації у сфері політичної участі громадян ЄС для оптимізації демократичних процесів та подолання дефіциту демократії [Ротар, 2022].

Водночас цифрова політична участь через призму актуальної класифікаційно-епістемологічної проблематики та її неінституційний аспект серед українських науковців залишаються малодослідженими. Це підтверджує

актуальність обраної теми і обґрунтовує необхідність опори передусім на праці зарубіжних дослідників.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є формування систематизованого уявлення про концептуальні та епістемологічні проблеми у дослідженні цифрової політичної участі.

Задля досягнення мети автором було виокремлено такі дослідницькі завдання:

1. Проаналізувати існуючі у науковому дискурсі концептуальні суперечності у визначенні цифрової політичної участі;

2. Ідентифікувати технологічні чинники, що створюють епістемологічні обмеження для аналізу та класифікації цифрової політичної участі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз наукової літератури свідчить про термінологічну варіативність у сфері цифрової політичної участі. Для визначення такої участі дослідники послуговуються різними поняттями, зокрема "digital political participation", "online civic engagement", "digital civic participation", "online political engagement" тощо. Зазначені терміни часто перетинаються за змістом, однак у своїй семантиці можуть передбачати різні акценти.

Цей феномен відображає не лише новизну предмета дослідження, але й різні способи його осмислення, що є характерним явищем для соціальних наук. Якщо "online" та "digital" здебільшого використовуються як взаємозамінні (хоча семантично перше акцентує на формі участі, друге – на природі інструменту участі), то в інших випадках ситуація відрізняється. Деякі дослідники наголошують на характері активності ("political" vs "civic"). Інші – на ступені залученості громадян ("participation" vs "engagement"). Кожен з цих термінів привносить власну перспективу для аналізу і визначення цифрової політичної участі.

Основна проблема полягає у відсутності чіткого розмежування між "political" та "civic participation". Одне з найвпливовіших визначень "політичної участі" запропонували С. Верба, К. Шольцман і Г. Бреді, що трактували "політичну участь" як "діяльність, що має на меті або приводить до впливу на дії уряду – безпосередньо через участь у формуванні чи реалізації державної політики або опосередковано шляхом впливу на відбір осіб, які цю політику визначають" [Verba et al., 1995]. Основа цього визначення залишається актуальною і для сучасної політичної науки, хоча в науковій спільноті існує певний консенсус щодо доцільності розширення поняття "цифрова політична участь" неелекторальними формами, які справляють опосередкований вплив на ухвалення політичних рішень і часто можуть бути більш ефективними, ніж електоральні форми участі [Бучинська, 2022]. Однак чіткі межі цих форм залишаються предметом наукових дискусій.

Натомість у випадку "громадської залученості" ситуація значно менш однозначна. Поняття "громадська залученість", введене в науковий обіг Р. Патнемом (1993), з самого початку було доволі абстрактним і не мало чітких

концептуальних меж. Як відзначали Р. Адлер і Дж. Гоггін, сам Р. Патнем у своїх працях унікав давати чітке визначення цьому терміну [Adler & Goggin, 2005].

Це спонукало інших дослідників до пошуку більш вимірюваних визначень. К. Зукін, С. Кітер, М. Андоліна, К. Дженкінс та М. Карпіні відмічали відсутність чітких та однозначних меж між "громадською" та "політичною залученістю". Дослідники пропонували таке визначення "громадської залученості": "організована добровільна діяльність, спрямована на розв'язання проблем і допомогу іншим. Вона охоплює широкий спектр дій, що здійснюються індивідуально або спільно з іншими задля досягнення змін" [Zukin et al., 2006]. З цього визначення випливає, що для авторів явище "громадської залученості" не має безпосереднього відношення до "політичної участі", адже "допомога іншим" може бути і на побутовому рівні. У такому разі "громадська залученість" набуває політичних ознак лише у випадках, коли для досягнення суспільного блага використовуються політичні засоби.

Більш критично аналізував поняття Б. Бергер, стверджуючи, що "громадська залученість" означає настільки багато всього одночасно, що через це не означає нічого. Він називав "громадську залученість" "поняттям, яке можна відправити на звалище". Натомість, з метою збереження аналітичної точності, пропонував використовувати такі категорії, як "політична", "соціальна" та "моральна залученість". Щодо "політичної залученості", вчений визначав її як "увагу до політичних процесів і справ та участь у них" [Berger, 2009]. Таке трактування "політичної залученості", як поєднання уваги та участі, дозволяє відділити пасивне споживання інформації від власне політичної участі.

Дослідники Й. Екман та Е. Амно відзначали, що категорія "громадської залученості" занадто широка, тоді як категорія "політичної участі" навпаки – занадто вузька. Автори погоджувались із Б. Бергером, що з моменту свого виникнення, формулювання "громадська залученість" здебільшого застосовувалося як універсальний термін, який охоплює надто широкий спектр активностей – від участі у виборах до благодійності, що призводить до концептуальної ерозії поняття. Цей підхід має перевагу в комплексності, але створює методологічні труднощі для емпіричних досліджень. Дослідники також запропонували поділ політичної участі на маніфестну (формальна участь, активізм) та латентну. До останньої вони відносять когнітивні та емоційні форми залученості, зокрема особисту зацікавленість у політиці, увагу до суспільно-політичних питань [Ekman & Amnå, 2012]. Погоджуємося з Й. Екман та Е. Амно у твердженні, що соціальна залученість може передувати громадянській активності та політичній участі. Водночас, запропонована науковцями типологія залишає відкритим питання, де саме проходить межа між латентною політичною участю та особистим інтересом, який ніколи не переходить у дію.

М. Барретт та Я. Брантон-Сміт визначали "громадську залученість" як таку що "...включає низку різних форм, зокрема: стеження за новинами в медіа (газети, журнали, телебачення, радіо, інтернет), наявність політичних або громадянських знань чи переконань, розуміння політичних або громадянських

цінностей, а також наявність думок і ставлень щодо політичних чи громадянських питань" [Barrett & Brunton-Smith, 2014]. Вони також відокремлювали "громадську участь" від "громадської залученості", зазначаючи, що вона "...передбачає різноманітні види активностей, зокрема спільну роботу над розв'язанням проблем громади, членство в громадських організаціях, участь у зібраннях з актуальних питань, волонтерство, пожертви на благодійність тощо" [Barrett & Brunton-Smith, 2014]. Підкреслимо, що якщо Б. Бергер вважав увагу до політичних процесів частиною "політичної залученості", то М. Барретт і Я. Брантон-Сміт відносять таку увагу саме до "громадської залученості".

Спробу внести аналітичну чіткість та відокремити політичну участь від громадської зробив Я. ван Дет. Дослідник запропонував систему з семи послідовних правил, призначених для чіткого визначення, чи є певна дія формою політичної участі, і якщо є, то до якого з чотирьох типів вона належить. До першого типу (Political Participation—I) увійшли дії, притаманні згаданому раніше традиційному визначенню "політичної участі", які характеризуються конвенційністю та інституційністю. Другий тип (Political Participation—II) охоплює неконвенційні, неінституційні форми дій, що мають на меті вплив на політичний процес, часто пов'язані з активністю акцій протесту та викликом домінантним політичним елітам. Третій тип (Political Participation—III) стосується "громадської участі", яка насамперед орієнтована на розв'язання суспільних або локальних проблем без прямої політичної цілі, зокрема волонтерства та соціальної активності в громаді. Нарешті, четвертий тип (Political Participation—IV) базується на мотиваційному підході і включає експресивні та індивідуалізовані форми політичної участі, що відображають політику особистих дій, як-от політичний консюмеризм (політична акція через усвідомлену споживчу поведінку), бойкоти чи публічні акти протесту [van Deth, 2014].

Незважаючи на системність запропонованої класифікації, підхід Я. ван Дета не став остаточною крапкою у науковій дискусії. У новому дослідженні "Civic engagement" (2022), що увійшої до збірника "The Oxford Handbook of Political Participation", Й. Екман та Е. Амно знову констатували ту саму відсутність усталеного спільного розуміння "громадської участі", зазначаючи, що навіть у сучасних дослідженнях визначення "громадської залученості" часто охоплюють деякі види політичної активності, наприклад участь у демонстраціях чи підписання петицій [Ekman & Amnå, 2022].

Проведений нами аналіз показує, що складність розмежування громадського та політичного відображає іманентну особливість соціальної реальності: ці два виміри тісно взаємопов'язані. Працюючи з літературою, важливо приділяти особливу увагу контексту. Навіть говорячи про політичне, дослідники нерідко можуть використовувати термін "civic" навіть до дій з явним політичним підтекстом виключно тому, що політична складова не входить у фокус їхнього дослідження.

Ще одним важливим аспектом є семантична різниця між "залучення" ("engagement") та "участь" ("participation"). Дж. Стефенс з UNC School of

Government у публікації на сайті установи підсумував свою спонтанну дискусію з колегами щодо відмінностей між цими поняттями. Розглядаючи термін "залучення" можна виокремити такі особливості, які випливають із його семантики: 1) супроводжується емоційною залученістю з боку учасника, почуттям причетності та відповідальності; 2) вплив учасника на результат є вагомим; 3) пов'язане із довгостроковою взаємодією; 4) увага, спричинена особистою зацікавленістю у результаті [Stephens, 2019; Berger, 2009].

Натомість "участь" ("participation") характеризується 1) обмеженням впливом; 2) короткостроковістю; 3) епізодичністю; 4) не обов'язково супроводжується емоційною чи ідентифікаційною залученістю, може виконуватися "для галочки", без відчуття себе частиною справи [Stephens, 2019].

Отже, "залучення" - це форма якісної, усвідомленої, довгострокової або постійної участі у соціально-політичному житті. І хоча не всі науковці бачать "залучення" та "участь" як два різні явища, розрізнення цих понять має практичне значення для розробки ефективних механізмів демократичної участі. Розуміння різниці між поверховою участю та глибоким залученням дозволяє органам влади краще планувати свої ініціативи, орієнтуючись не лише на кількісні показники участі, але й на якість взаємодії з громадянами. Це є особливо актуальним в умовах, коли формальна участь може створювати ілюзію демократичності без реального впливу громадян на прийняття рішень.

Серед термінологічної варіативності на окрему згадку заслуговує термін "електронна участь" ("e-participation"), що широко застосовується в контексті розвитку електронної демократії (*e-democracy*) як важлива її складова. Так, наприклад, концепція розвитку електронної демократії в Україні (2017) визначає електронну участь як "забезпечення права участі громадян і представників громадянського суспільства за їх власною ініціативою у розвитку самоврядування, формуванні та реалізації державної політики, її моніторингу та оцінці, у процесах прийняття рішень, що передбачає двосторонню електронну взаємодію суб'єктів владних повноважень і громадянського суспільства із застосуванням відповідних інформаційно-комунікаційних технологій та кібернетичного простору за прозорими процедурами" [Про схвалення..., 2020]. Хоча "електронна участь" дещо схожа у своєму визначенні на "онлайн" чи "цифрову політичну участь", на відміну від аналітичних концепцій, що досліджують трансформації політичної участі в цифрову епоху, цей термін – технічне поняття, пов'язане з інтеграцією інформаційно-комунікаційних технологій в управлінські процеси. Цей термін охоплює лише інституційні форми політичної участі і використовується переважно у нормативних державних документах, звітах міжнародних організацій тощо.

Окрім розмаїття визначень явища цифрової політичної участі, існують і виклики стосовно того, що саме можна вважати цифровою політичною участю. Цифрове середовище, у якому поширення інформації відбувається буквально зі швидкістю світла, здатне посилювати голоси громадян, допомагає їм знаходити однодумців, об'єднуватися та комунікувати, що сприяє розквіту цифрового

активізму. Оскільки політиці властиво реагувати на узгоджені колективні інтереси, цифрове середовище, значно скоротивши шлях від індивідуальної ініціативи до колективної підтримки, здатне сприяти швидкій політизації громадських ініціатив, узгоджуючи та озвучуючи спільні інтереси певної групи громадян. Закономірно виникає запитання: чи можна цифровий активізм розглядати як повноцінну форму неінституційної політичної участі?

Це питання є частиною ширшої дилеми, що, у підсумку, зводиться до питання про якість (ступінь прямого впливу на політичний процес) політичної участі. Політичну участь можна розглядати не лише як інституційно та нормативно врегульовану, а ширше – включаючи неінституційні, неформальні та протестні форми взаємодії з політичною системою, часто через альтернативні канали.

Практичний вплив інституційних цифрових форм участі на політичні процеси переважно не викликає сумнівів. Це пов'язано з тим, що йдеться про нормативно врегульовані процедури, розроблені з конкретною метою залучення громадян до прийняття політичних рішень (за винятком випадків, коли такі процедури виконують формально-декоративну функцію у системі демократії). Тому основний інтерес науковців-теоретиків зосереджується саме на неінституційних формах участі та здатності такої участі реально впливати на політичні процеси й формувати політичну культуру громадян.

Досліджуючи неінституційні форми онлайн участі, Я. Теохаріс та Я. ван Дет підкреслювали суттєву неоднорідність онлайн-форм політичної участі, які кардинально відрізняються як за спектром можливостей, що вони відкривають перед користувачами, так і за рівнем технологічної складності, необхідної для їх функціонування. Автори називають таке об'єднання різних форм політичної участі під загальною категорією "онлайн-участь" спрощенням. Я. Теохаріс та Я. ван Дет зазначали широке різноманіття таких практик: від активних форм залучення, включаючи підписання електронних петицій, участь у цифрових голосуваннях та організацію акцій протесту через соціальні мережі, до більш пасивних проявів політичної активності, таких як фінансова підтримка політичних кампаній, пошук релевантної політичної інформації та публікація матеріалів з політичним змістом в інтернет-просторі [Theocharis & van Deth, 2015]. У іншому дослідженні Я. Теохаріс та Я. ван Дет розширили цей перелік, відзначивши і такі форми цифрової політичної активності, як поширення інформаційних матеріалів, коментування актуальних подій та мотивування інших користувачів соціальних мереж до політичної участі [Theocharis & van Deth, 2016].

Аналізуючи роль політичних інтернет-мемів у американських президентських виборах 2016 року, Е. Рос та Д. Ріверс продемонстрували, що політичні інтернет-меми трансформувалися із суто гумористичних реакцій у потужний інструмент політичного впливу, здатні демонструвати та поширювати політичні погляди та консолідувати однодумців. Їхня лаконічність, візуальна експресивність та вірусна природа поширення здатні перетворювати громадян

на активних творців політичного контенту, а не лише бути його споживачами [Ross & Rivers, 2017].

Низка науковців погоджуються, що навіть пасивні форми онлайн-участі (явище, відоме як слактивізм) можуть слугувати першим кроком, спонукаючи громадян до початкового залучення в політичні процеси, і можуть стати основою для розвитку більш дієвих форм громадсько-політичної активності (як онлайн, так і офлайн) у подальшому.

Один із представників цього підходу, Дж. Денніс, зазначав, що серед критиків слактивізму прийнято вважати, що такі незначні онлайн-практики заміщають реальну політичну участь. Науковець у своєму дослідженні показує, що насправді ці форми участі часто доповнюють одна одну, а процес залучення громадян починається саме із пасивного споживання новин та невеликих актів самовираження [Dennis, 2019]. У свою чергу, дослідниці Дж. Ерл та К. Кенські для характеристики цього явища віддавали перевагу терміну "блискавичний активізм" ("flash activism"), аргументуючи це тим, що "слактивізм" має зневажливий відтінок і не відображає справжнього потенціалу впливу досліджуваного явища. Насправді ж, "блискавичний активізм" "становить нову модель впливу, яку можна уявити як раптову повінь, що дестабілізує та руйнує системи влади через шоки уваги та обурення" [Earl & Kenski, 2022].

Натомість Дж. Тіман-Колліпост звертала увагу на те, що соціальні платформи іноді розробляють інтерфейс, який стимулює кліктивізм – форму політичної активності, що зводиться до простих дій: натискання кнопок уподобань, блокувань і поширень. Тобто деякі соціальні мережі своїм дизайном можуть підштовхувати користувачів до поверхових форм політичної залученості, замість більш змістовних практик, таких як коментування, що потребує глибшого розуміння питання [Tiemann-Kollipost, 2020]. Прихована небезпека кліктивізму полягає в тому, що він може створювати ілюзію артикуляції своєї політичної позиції, водночас справжній вплив таких дій на політичні процеси залишається незначним.

Для будь-якого дослідника бажання виміряти певне явище, перевести його у цифровий формат є природним. Якщо ми припускаємо, що кліктивізм - це теж форма цифрової політичної участі, то, здавалось би, виміряти його просто, оскільки маємо готові дані для аналізу. Так, кількісні дані вподобань та поширень політичного контенту користувачем можуть викликати у дослідника відчуття, що він убачає в цих даних певні тенденції. Однак це відчуття може бути хибним. Не кожную взаємодію з політичним контентом у стрічці шляхом його вподобання чи поширення можна справді вважати участю. Цей акт взаємодії міг відбутися випадково, символічно або ж без глибинної внутрішньої підтримки змісту. Внаслідок накопичення багатьох таких окремих актів отримуємо кількість за повної відсутності якості. Тоді аналіз поверхових взаємодій, у кращому разі, справедливо дасть поверховий результат. Це порушує питання про те, чи можна встановити чіткі критерії для визначення "справжності" політичної дії в цифровому середовищі. Не маючи чіткої відповіді на це питання, будь-яка

спроба кількісної оцінки цифрової політичної участі буде змушена або включати потенційно безглузді дії (ризикуючи завищити рівень участі), або виключати дії, що можуть мати реальне, але неочевидне політичне значення (ризикуючи його занижити).

Неоднозначною є ситуація із радикальними проявами цифрового активізму, наприклад, хактивізмом. З одного боку, його можна розглядати як форму політичної участі – політичний протест, підкріплений хакерськими засобами. У репресивних авторитарних режимах це може бути чи не єдиним дієвим засобом опору, що дозволяє "донести" політичний меседж без особистої загрози для активіста. З іншого боку, хактивізм перетинає межу правових норм та часто порушує законодавство, що ускладнює сприйняття його саме як форми політичної участі, а не як акт саботажу. У демократичних режимах з налагодженими та дієвими каналами інституційної політичної участі таке явище є маргінальним.

Спираючись на проведений аналіз, вважаємо, що цифровий активізм здебільшого можна розглядати як прояв неінституційної громадсько-політичної участі, що характеризується неформальністю, горизонтальністю, автономністю від політичної системи та високою динамікою. І хоча визначення його меж серед науковців різняться [Kaun & Uldam, 2017], існує широкий спектр практик, що зазвичай належать до цифрового активізму, не всі з яких можна однозначно трактувати як політичну участь, оскільки їм часто бракує усвідомленості та інтенціональності.

Також постає питання про співвідношення онлайн- та офлайн-форм політичної участі. Щодо цього К. Рюсс та ін. зазначали, що велика кількість дослідників у своїх визначеннях сутності онлайн політичної участі спиралися на застарілі підходи (1970–1980-ті рр.), часто не враховуючи специфіку цифрових платформ, тоді як на практиці у вимірюваннях політичної участі фактично визнається унікальність та відмінність онлайн-участі від традиційних офлайн-форм [Ruess et al., 2021]. Я. Теохаріс, Ш. Булієнн, К. Коц-Міхальська та Б. Бімбер, наголошували, що традиційне протиставлення онлайн- і офлайн-участі ігнорує суттєві зміни в цифрових медіа останніх років. Так, деякі онлайн-форми справді лише віддзеркалюють свої офлайн-аналоги. Проте соцмережі також породжують нові, колективні й більш активні види політичної участі, які потребують окремої теоретичної класифікації та осмислення [Theocharis et al., 2023]. Дж. Ерл та К. Кенські наголошували, що дослідження політичної участі мають обов'язково враховувати гібридну природу сучасних медіасистем [Earl & Kenski, 2022].

Можемо стверджувати, що онлайн- та офлайн-форми політичної участі хоч і мають онтологічно різну природу, але обидві є цінними для демократії. Пасивна онлайн-участь, як було відзначено нами раніше, часто слугує відправним пунктом для політичного залучення громадян і може виливатися у активні форми участі. В свою чергу, активна онлайн-участь, набираючи суспільної підтримки, здатна безпосередньо впливати на політичні рішення, створюючи

умови для гібридної політичної мобілізації, яка у своїй основі поєднує онлайн- та офлайн-дії громадян. Отже, під гібридною політичною мобілізацією ми розуміємо явище взаємодоповнювального поєднання онлайн- та офлайн-форм політичної участі громадян, спрямованого на досягнення конкретного політичного результату.

Показовим прикладом такої гібридної політичної мобілізації є події навколо законопроекту №12414 щодо обмеження незалежності НАБУ і САП у липні 2025 року. Одразу після ухвалення законопроекту Верховною Радою України соціальними мережами (*Telegram, Facebook* тощо) поширилися заклики громадських активістів до мирних вуличних протестів. Уже ввечері у Києві на мітингу зібралося близько двох тисяч громадян. Акції протесту відбулися також у Львові, Дніпрі, Рівному, Тернополі та Одесі [*В Україні другий день...*, 2025]. Протести тривали і в подальші дні, крім того, громадяни активно обговорювали події у соціальних мережах, створювали та поширювали інтернет-меми на цю тему [*Щоб не плакати...*, 2025]. Зрештою, під тиском громадськості та міжнародних партнерів, Президент України ініціював новий законопроект, що скасовував положення законопроекту №12414 стосовно процесуального підпорядкування НАБУ і САП Генеральному прокурору [*Зеленський подумав і погодив...*, 2025].

Цей кейс демонструє ефективність гібридної політичної мобілізації, де онлайн-простір забезпечив швидке поширення інформації та координацію дій активістів, тоді як офлайн-активність створила необхідний суспільний тиск для досягнення політичного результату. Водночас саме цей взаємодоповнювальний характер онлайн- та офлайн-форм участі виразно ілюструє актуальні теоретичні складнощі. Початкова онлайн-активність потребує чіткого визначення – чи це окрема форма участі, чи виключно інструмент організації офлайн-протестів. Створення та поширення політичних мемів також вимагає оцінки як повноцінної форми політичної дії, враховуючи їхній мобілізаційний ефект та здатність утримати увагу громадськості на проблемі. Цей випадок демонструє, що сучасна політична мобілізація не вписується у традиційну дихотомію онлайн- / офлайн-участі, натомість вимагає принципово нових підходів до класифікації, які б врахували її гібридність.

Окрім концептуальних труднощів, з якими стикається дослідження цифрової політичної участі, можна виділити низку технологічних чинників. Ці чинники ставлять під сумнів можливість розробки вичерпних класифікацій цифрової політичної участі чи усталення вже існуючих найближчим часом. Також вони створюють виклики епістемологічного порядку, ставлячи під сумнів саме розуміння того, що становить політичну участь.

По-перше, серед таких чинників варто відзначити різні форми взаємодії з суспільством, до яких заохочують окремі соціальні мережі, а також швидкість їхньої еволюції та зміни ролі у суспільному житті. Соціальні мережі часто розглядають лише як інструмент реалізації неінституціональної цифрової

політичної участі, причому всі платформи у цьому контексті видаються такими, що виконують цю функцію однаково. Проте різні платформи передбачають продукування користувачами контенту у різному форматі через унікальні обмеження. Наприклад, *TikTok* сприяє створенню коротких вірусних відео, тоді як *X* (колишній *Twitter*) завдяки обмеженню довжини текстового вводу підтримує стислі, але палкі текстові дебати та масове поширення новин.

Оскільки однакові політичні меседжі набувають різних форм залежно від платформи, це ускладнює розробку класифікаційних систем цифрової політичної участі. Класифікація може бути або платформо-агностичною, тобто універсальною, або враховувати унікальні можливості кожної окремої соціальної мережі. Політичний меседж у форматі *TikTok*-відео та той самий меседж у *X*-пості відрізняються не лише за формою подачі, але й за аудиторією (за віком, ідеологічно), механізмами поширення та потенціалом впливу. Це зумовлює вибір між розглядом таких випадків як однієї форми участі (за змістом) або як різних форм (за механізмами функціонування).

Динамічність цифрових платформ створює додаткові виклики. Платформи постійно змінюють алгоритми, додають нові функції, з'являються або зникають з ринку. Через це будь-яка класифікація, сформована сьогодні, може швидко втратити актуальність. Отже, наука опиняється перед вибором між створенням гнучких, але менш точних категорій і розробленням детальних, проте схильних до швидкого старіння класифікацій.

По-друге, не менш проблематичним для класифікації є вплив алгоритмів рекомендацій. Алгоритми соціальних мереж та пошукових систем давно стали невидимими та впливовими акторами політичного процесу. Саме вони визначають, яку інформацію бачить кожен користувач, формуючи персоналізовані інформаційні бульбашки на основі індивідуальних уподобань. Це призводить до того, що громадяни отримують переважно ту інформацію, яка підтверджує їхні існуючі переконання. Алгоритми також можуть маніпулювати емоційними реакціями громадян, підкидаючи їм контент, що викликає сильні емоції, оскільки такий контент статистично генерує більше взаємодій. Особливо проблематичним є те, що через це алгоритмічна логіка часто сприяє поширенню дезінформації.

Водночас алгоритми соціальних мереж не лише визначають, який контент буде рекомендовано, а й встановлюють межі його видимості – явище, відоме як тіньовий бан. Є достатня кількість конкретних кейсів, що слугують вагомими аргументами на користь того, що подібні практики у соціальних платформах справді присутні [*Після підриву Каховської...*, 2023; *Як писати в соцмережах...* 2023; *Забанив Facebook...*, 2022]. У таких випадках платформа знижує охоплення або повністю виключає публікації (зокрема, на політичні теми) окремих користувачів зі стрічок інших, часто без відома самих авторів, а самих авторів стає неможливо знайти через пошук. Отже, дії користувача у соцмережі хоч формально і відбуваються, але фактично позбавлені суспільного ефекту,

оскільки вони не досягають аудиторії та не спричиняють жодної громадської дискусії.

Проблема посилюється тим, що ці алгоритми є пропріетарними, тобто детальні принципи їх роботи компаніями публічно не розголошуються. Понад те, попри конкретні випадки, М. Цукерберг, генеральний директор компанії *Meta*, яка володіє *Facebook* та *Instagram*, спростовував існування практики тіньового бану у *Facebook*, посилаючись на помилки в програмному забезпеченні [Tabahriti, 2022]. Як зазначала Л. Саволайнен, подібні форми алгоритмічного управління часто не мають чітких пояснень, тому користувачі змушені інтерпретувати їх інтуїтивно або через "алгоритмічний фольклор" – суб'єктивні знання та переконання, що передаються горизонтально від користувача до користувача, що лише посилює відчуття фрустрації та непрозорості цифрового середовища [Savolainen, 2022].

Алгоритмічне управління видимістю контенту створює серйозну епістемологічну проблему для дослідників цифрової політичної участі. Якщо частина політично активних дій громадян штучно приховується від інших користувачів, то постає питання: чи повинні дослідники враховувати лише емпірично видимі прояви участі, чи також і ті, що існують, але залишаються невидимими через технологічні обмеження? Це створює дилему між фактичною участю (те, що реально відбулося) та ефективною участю (те, що мало суспільний вплив), що, своєю чергою, актуалізує питання про те, що ми розуміємо під участю. Чи це дії, що мають вимірюваний реальний вплив (участь як акт), чи достатньо простого висловлення своєї думки (участь як експресія)? Якщо розглядати політичну участь як експресію, то чи обов'язково думку мають почути інші, щоб це вважалося участю? Іншими словами, таке алгоритмічне приховування публікацій здатне змінювати сутнісний характер політичної дії. Внаслідок штучних обмежень дія, виконана з конкретною політичною ціллю, може перетворитися з повноцінної форми участі на ізольований акт, який ніяк не взаємодіє із суспільством, навіть якщо сам громадянин буде переконаний у своїй причетності до політичного процесу.

Оскільки перевірити існування таких практик через безпосередній аналіз алгоритмів, наприклад *Facebook*, неможливо, ми не можемо однозначно стверджувати про їх наявність чи відсутність. Залишається лише мати це на увазі під час аналізу функціонування соціальних платформ, адже такі технологічні обмеження можуть штучно занижувати реальний рівень політичної участі. Дії, що формально відповідають критеріям залучення, фактично залишаються емпірично непоміченими через алгоритмічне зниження їх видимості. Це призводить до викривлення аналітичної картини, ускладнює вимірювання реальної участі та може формувати хибні уявлення про справжній ступінь громадської активності в цифровому середовищі.

По-третє, ускладнюють ситуацію також і генеративні моделі штучного інтелекту та ботоферми. Емоційно забарвлені коментарі, створені за допомогою текстових генеративних моделей штучного інтелекту та масово поширені у

соцмережах через автоматизовані бот-акаунти, імітують автентичні думки реальних користувачів. Цей контент часто має яскраво виражену емоційну тональність, що робить їх особливо переконливими для аудиторії. Мета таких кампаній полягає в цілеспрямованому маніпулюванні громадською думкою через створення штучного консенсусу або конфлікту навколо певних політичних питань. Найбільш помітним це явище стало в мережі *Telegram*, де відносна анонімність та слабші механізми модерації створюють сприятливе середовище для діяльності ботоферм.

Ключовий виклик для теоретичної класифікації полягає в тому, що якість фейкового контенту постійно зростає, тоді як можливості його розпізнавання залишаються обмеженими. Це означає, що будь-яка система класифікації форм цифрової політичної участі має враховувати принципову неможливість достовірного розрізнення між автентичною людською активністю в соцмережах та її технологічною імітацією. На відміну від проблеми алгоритмічного приховування контенту, бот-активність створює протилежний ризик – штучне завищення емпіричного рівня політичної участі. Крім того, така бот-активність нерідко спотворює справжню картину суспільних настроїв або ж спричиняє зміщення суспільної уваги у бік соціально-політичних тем, які не обов'язково відповідають пріоритетам реального громадського запиту.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Однією з центральних змістовних проблем у дослідженні цифрової політичної участі є відсутність спільного розуміння того, яку участь слід вважати «політичною», а яку – «громадською». Ця дискусія розпочалася ще до масового повсякденного використання громадянами інформаційно-комунікаційних технологій, а з його повсюдним поширенням чітко розмежувати ці форми участі стало ще складніше. Це спричинено тим, що вплив різних онлайн-активностей на політичні процеси є неоднаковим і не завжди очевидним. Для визначення політичної участі дослідники застосовують різні підходи. Традиційно вузькі визначення політичної участі зосереджені на активному та усвідомленому впливі на політичні процеси, тоді як більш широкі концепції також охоплюють деякі форми громадської активності. Низка науковців зазначали, що навіть слактивізм, який прийнято вважати вторинним, не варто виключати з дискурсу. Адже за певних умов такі дії можуть мати значний мобілізаційний ефект і призводити до більш активних форм політичної участі. Прикладом такого ефекту є гібридна політична мобілізація, яка починається із суспільного розголосу проблеми в онлайн-середовищі і переходить в офлайн-активність, зокрема у протести. Окрім цього, варто відзначити й менш значущі семантичні відмінності між поняттями "цифрова" та "онлайн" участь, а також між "участю" та "залученням", які активно використовуються в науковому дискурсі.

Окрім проблеми визначення цифрової політичної участі в межах наукового дискурсу, не менш важливим аспектом нашого дослідження є спроба осмислення деяких технологічних чинників *in vivo*. Технологічні явища, як-от бот-активність, штучно згенерований контент та алгоритмічне

приховування контенту, створюють епістемологічні виклики, ускладнюючи можливість точного аналізу й вимірювання цифрової політичної участі. Через це дослідники неінституційних форм цифрової політичної участі змушені балансувати між ризиком завищення та заниження показників участі, не маючи надійних інструментів для достовірного відокремлення автентичних політичних дій громадян від технологічних симуляцій або не маючи повних даних для аналізу через їх можливе алгоритмічне приховування. Крім того, проблема алгоритмічного управління актуалізує питання про те, що саме потрібно вважати "політичною участю" онлайн: дію чи експресію (або ж і те, і інше). Водночас динамічність цифрових платформ та кардинально різні механізми їх функціонування ускладнюють розробку стабільних класифікацій форм цифрової політичної участі. На нашу думку, перспективи подальших досліджень цифрової політичної участі доцільно пов'язувати передусім не стільки з пошуком певного "ідеального" визначення, скільки з розробкою аналітичних інструментів та методів, здатних працювати зі штучними, неповними, поверхневими та алгоритмічно спотвореними даними.

Бібліографічні посилання

- Бойко, Н. (2020). *Інтернет як соціальний ресурс демократизації сучасного українського суспільства*. Інститут соціології НАН України. <https://isnasu.org.ua/assets/files/books/soc-ps/monografiyabojkonl-internet.pdf>
- Бучинська, А. (2022). Категорія "політична участь" у західному політологічному дискурсі: Еволюція та сучасний стан. *Політичні дослідження*, 2(4), 26–41. <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2022-2-2>
- В Україні другий день тривали протести проти закону, який нівелює незалежність НАБУ та САП*. (2025, Липень 24). Суспільне Новини. <https://suspiilne.media/1074001-v-ukraini-drugij-den-protestiv-proti-zakonu-akij-nivelue-nezaleznist-nabu-ta-sap/>
- Забанив Facebook: Як Гороховський, Корогодський, Дубілет та Черняк протестують проти модерації соцмережі*. (2022, Липень 29). Forbes.ua. <https://forbes.ua/innovations/vash-akaunt-obmezheniy-za-porushennya-norm-spilnoti-za-shcho-facebook-banit-ukrainskikh-pidpriemstiv-29072022-7424>
- Зеленський подумав і погодив новий законопроект про НАБУ і САП - BBC News Україна*. (2025, Липень 23). BBC News Україна. <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cyvd1q9n97o>
- Зеленько, Г. І. (2014). Політичний протест зими 2013–2014 років в Україні: Зміст, форми, наслідки. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 2(70), 34–55. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/zelenko_politychnyi.pdf
- Косілова, О. І. (2021). Політична участь як форма реалізації політичних прав: Теоретико-правовий дискурс. *Вісник НТУУ "КПІ" Політологія. Соціологія. Право*, 2(50), 127–133. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.2\(50\).242896](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.2(50).242896)
- Крижанівська, В. (2021). Цифровізація політичної участі: Загрози та перспективи. *Науково-теоретичний альманах "Грані"*, 24(9), 82–90. <https://doi.org/10.15421/172193>

- Після підриву Каховської дамби Twitter відправляє у "тіньовий бан" українських культурних діячів. (2023, Червень 8). Сусільне Культура. <https://suspilne.media/culture/500875-twitter-vidpravlae-u-tinovij-ban-ukrainskih-kulturnih-diaciv/>
- Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації. Розпорядження Кабінету Міністрів України No. 797-р (2020) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-p#Text>
- Ротар, Н. (2022). Діджиталізація політичної участі громадян Європейського Союзу як інструмент подолання дефіциту демократії. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*, (45), 163–175. <https://doi.org/10.31861/mhpi2022.45.163-175>
- Скориход, О. П. (2025). Еволюція моделей політичної участі: Від класичних концепцій до цифрової епохи Е-демократії. *Політичне життя*, (2), 33–41. <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2025.2.4>
- Третяк, О. А. (2021). Демократична громадськість та інституалізація публічної сфери: Детермінанти політичної участі. *Регіональні студії*, (25), 53–56. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/68891>
- Шайгородський, Ю. Ж. (2023). Політична участь як чинник формування громадської думки та поведінкових моделей громадян. У *Політична система України: Конституційна модель та політичні практики* (с. 400–445). Київ: ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/737096/1/Політична%20участь...поведінкових%20моделей.pdf>
- Щоб не плакати, ми сміялися: Мемі про НАБУ, Зеленського та скандальний закон №12414. (2025, Липень 23). Українська правда. Життя. <https://life.pravda.com.ua/society/ukrajinci-roblyat-memi-pro-skandalniy-zakon-nabu-i-zelenskogo-309379/>
- Як писати в соцмережах про війну і не потрапити в бан. (2023, Серпень 1). Українська правда. <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/08/1/7413730/>
- Adler, R. P., & Goggin, J. (2005). What do we mean by "civic engagement"? *Journal of Transformative Education*, 3(3), 236–253. <https://doi.org/10.1177/1541344605276792>
- Barrett, M., & Brunton-Smith, I. (2014). Political and civic engagement and participation: Towards an integrative perspective. *Journal of Civil Society*, 10(1), 5–28. <https://doi.org/10.1080/17448689.2013.871911>
- Berger, B. (2009). Political theory, political science and the end of civic engagement. *Perspectives on Politics*, 7(2), 335–350. <https://doi.org/10.1017/s153759270909080x>
- Dennis, J. (2019). *Beyond slacktivism*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-00844-4>
- Earl, J., & Kenski, K. (2022). Online political participation. In *The Oxford Handbook of Political Participation* (p. 435–450). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198861126.013.26>
- Ekman, J., & Amnå, E. (2012). Political participation and civic engagement: Towards a new typology. *Human Affairs*, 22(3). <https://doi.org/10.2478/s13374-012-0024-1>
- Ekman, J., & Amnå, E. (2022). Civic engagement. In *The Oxford Handbook of Political Participation* (p. 381–395). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198861126.013.23>
- Kaun, A., & Uldam, J. (2017). Digital activism: After the hype. *New Media & Society*, 20(6), 2099–2106. <https://doi.org/10.1177/1461444817731924>

- Ross, A. S., & Rivers, D. J. (2017). Internet memes as polyvocal political participation. In *The Presidency and Social Media* (p. 285–308). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315112824-15>
- Ruess, C., Hoffmann, C. P., Boulianne, S., & Heger, K. (2021). Online political participation: The evolution of a concept. *Information, Communication & Society*, 1–18. <https://doi.org/10.1080/1369118x.2021.2013919>
- Savolainen, L. (2022). The shadow banning controversy: Perceived governance and algorithmic folklore. *Media, Culture & Society*, 44(6), 1091–1109. <https://doi.org/10.1177/01634437221077174>
- Stephens, J. (2019, November 6). Participation vs. engagement – here is the difference -community engagement learning exchange. *A UNC School of Government Blog*. <https://cele.sog.unc.edu/participation-vs-engagement-here-is-the-difference/>
- Tabahrithi, S. (2022, August 28). Mark Zuckerberg says there is no "shadow banning" on Facebook but admits there are "millions of mistakes". *Business Insider*. <https://www.businessinsider.com/mark-zuckerberg-no-shadow-ban-facebook-but-mistakes-are-made-2022-8#:~:text=Mark%20Zuckerberg%20said%20Facebook%20did,of%20broader%20policy%20that%20applies.>
- Theocharis, Y., & van Deth, J. W. (2015). The curious case of digitally networked participation conceptualizing and measuring digitally enabled political participation. *Annual Meeting of the American Political Science Association at San Francisco, USA*, 1–28. Retrieved from *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2657082>
- Theocharis, Y., & van Deth, J. W. (2016). The continuous expansion of citizen participation: A new taxonomy. *European Political Science Review*, 10(1), 139–163. <https://doi.org/10.1017/s1755773916000230>
- Theocharis, Y., Boulianne, S., Koc-Michalska, K., & Bimber, B. (2023). Platform affordances and political participation: How social media reshape political engagement. *West European Politics*, 46(4), 788–811. <https://doi.org/10.1080/01402382.2022.2087410>
- Tiemann-Kollipost, J. (2020). *Political participation in the digital age: An ethnographic comparison between iceland and germany*. Bielefeld: Transcript Verlag. <https://doi.org/10.14361/9783839448885>
- Van Deth, J. W. (2014). A conceptual map of political participation. *Acta Politica*, 49(3), 349–367. <https://doi.org/10.1057/ap.2014.6>
- Verba, S., Schlozman, K., & Brady, H. (1995). *Voice and equality: Civic voluntarism in American politics*. Harvard University Press.
- Zukin, C., Keeter, S., Andolina, M., Jenkins, K., & Carpini, M. X. D. (2006). *A New Engagement? Political Participation, Civic Life, and the Changing American Citizen*. Oxford University Press.

References

- Adler, R. P., & Goggin, J. (2005). What do we mean by "civic engagement"? *Journal of Transformative Education*, 3(3), 236–253. <https://doi.org/10.1177/1541344605276792>
- Barrett, M., & Brunton-Smith, I. (2014). Political and civic engagement and participation: Towards an integrative perspective. *Journal of Civil Society*, 10(1), 5–28. <https://doi.org/10.1080/17448689.2013.871911>

- Berger, B. (2009). Political theory, political science and the end of civic engagement. *Perspectives on Politics*, 7(2), 335–350. <https://doi.org/10.1017/s153759270909080x>
- Boiko, N. (2020). *Internet yak sotsialnyi resurs demokratyzatsii suchasnoho ukrainskoho suspilstva* [The internet as a social resource for democratization of contemporary Ukrainian society]. Instytut sotsiologii NAN Ukrainy. <https://isnasu.org.ua/assets/files/books/soc-ps/monografiyabojkonl-internet.pdf> [in Ukrainian].
- Buchynska, A. (2022). Katehoriia "politychna uchast" u zakhidnomu politolohichnomu dyskursi: Evoliutsiia ta suchasnyi stan [The category of "political participation" in Western political science discourse: Evolution and contemporary state]. *Politychni doslidzhennia*, 2(4), 26–41. <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2022-2-2> [in Ukrainian].
- Dennis, J. (2019). *Beyond slacktivism*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-00844-4>
- Earl, J., & Kenski, K. (2022). Online political participation. In *The Oxford Handbook of Political Participation* (p. 435–450). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198861126.013.26>
- Ekman, J., & Amnå, E. (2012). Political participation and civic engagement: Towards a new typology. *Human Affairs*, 22(3). <https://doi.org/10.2478/s13374-012-0024-1>
- Ekman, J., & Amnå, E. (2022). Civic engagement. In *The Oxford Handbook of Political Participation* (p. 381–395). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198861126.013.23>
- Iak pysaty v sotsmerezkhakh pro viinu i ne potrapyty v ban* [How to write about war on social media and not get banned]. (2023, Serpen 1). Ukrainska pravda. <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/08/1/7413730/> [in Ukrainian].
- Kaun, A., & Uldam, J. (2017). Digital activism: After the hype. *New Media & Society*, 20(6), 2099–2106. <https://doi.org/10.1177/1461444817731924>
- Kosilova, O. I. (2021). Politychna uchast yak forma realizatsii politychnykh prav: Teoretyko-pravovyi dyskurs [Political participation as a form of realization of political rights: Theoretical and legal discourse]. *Visnyk NTUU "KPI" Politolohiia. Sotsiologiia. Pravo*, 2(50), 127–133. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.2\(50\).242896](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.2(50).242896) [in Ukrainian].
- Kryzhanivska, V. (2021). Tsyfrovizatsiia politychnoi uchasti: Zahrozy ta perspektyvy [Digitalization of political participation: Threats and prospects]. *Naukovo-teoretychnyi almanakh "Hrani"*, 24(9), 82–90. <https://doi.org/10.15421/172193> [in Ukrainian].
- Pislia pidryvu Kakhovskoi damby Twitter vidpravliaie u "tinovyi ban" ukrainskykh kulturnykh diiachiv* [After the Kakhovka dam explosion, Twitter sends Ukrainian cultural figures into "shadow ban"]. (2023, Cherven 8). Suspilne Kultura. <https://suspilne.media/culture/500875-twitter-vidpravlae-u-tinovij-ban-ukrainskih-kulturnih-diaciv/> [in Ukrainian].
- Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku elektronnoi demokratii v Ukraini ta planu zakhodiv shchodo yii realizatsii [On approval of the Concept for the development of electronic democracy in Ukraine and the action plan for its implementation], Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy No. 797-r (2020) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-p#Text> [in Ukrainian].

- Ross, A. S., & Rivers, D. J. (2017). Internet memes as polyvocal political participation. In *The Presidency and Social Media* (p. 285–308). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315112824-15>
- Rotar, N. (2022). Didzhytalizatsiia politychnoi uchasti hromadian Yevropeiskoho Soiuzu yak instrument podolannya defitsytu demokratii [Digitalization of political participation of European Union citizens as an instrument for overcoming the democracy deficit]. *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu*, (45), 163–175. <https://doi.org/10.31861/mhpi2022.45.163-175> [in Ukrainian].
- Ruess, C., Hoffmann, C. P., Boulianne, S., & Heger, K. (2021). Online political participation: The evolution of a concept. *Information, Communication & Society*, 1–18. <https://doi.org/10.1080/1369118x.2021.2013919>
- Savolainen, L. (2022). The shadow banning controversy: Perceived governance and algorithmic folklore. *Media, Culture & Society*, 44(6), 1091–1109. <https://doi.org/10.1177/01634437221077174>
- Shaihorodskiy, Yu. Zh. (2023). Politychna uchast yak chynnyk formuvannia hromadskoi dumky ta povedinkovykh modelei hromadian [Political participation as a factor in shaping public opinion and behavioral models of citizens]. In *Politychna systema Ukrainy: Konstytutsiina model ta politychni praktyky* (p. 400–445). Kyiv: IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/737096/1/Політична%20участь...поведінкових%20моделей.pdf> [in Ukrainian].
- Shchob ne plakat, my smiialysia: Memy pro NABUbu, Zelenskoho ta skandalnyi zakon №12414* [To keep from crying, we laughed: Memes about NABUbu, Zelensky and the scandalous law №12414]. (2025, Lypen 23). *Ukrainska pravda*. Zhyttia. <https://life.ppravda.com.ua/society/ukrajinci-robyat-memi-pro-skandalniy-zakon-nabu-i-zelenskogo-309379/> [in Ukrainian].
- Skorokhod, O. P. (2025). Evoliutsiia modelei politychnoi uchasti: Vid klasychnykh kontseptsii do tsyfrovoi epokhy E-demokratii [Evolution of political participation models: From classical concepts to the digital era of e-democracy]. *Politychne zhyttia*, (2), 33–41. <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2025.2.4> [in Ukrainian].
- Stephens, J. (2019, November 6). Participation vs. engagement – here is the difference -community engagement learning exchange. *A UNC School of Government Blog*. <https://cele.sog.unc.edu/participation-vs-engagement-here-is-the-difference/>
- Tabahrity, S. (2022, August 28). Mark Zuckerberg says there is no "shadow banning" on Facebook but admits there are "millions of mistakes". *Business Insider*. <https://www.businessinsider.com/mark-zuckerberg-no-shadow-ban-facebook-but-mistakes-are-made-2022-8#:~:text=Mark%20Zuckerberg%20said%20Facebook%20did,of%20broader%20policy%20that%20applies.>
- Theocharis, Y., & van Deth, J. W. (2015). The curious case of digitally networked participation conceptualizing and measuring digitally enabled political participation. *Annual Meeting of the American Political Science Association at San Francisco, USA*, 1-28. Retrieved from *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2657082>
- Theocharis, Y., & van Deth, J. W. (2016). The continuous expansion of citizen participation: A new taxonomy. *European Political Science Review*, 10(1), 139–163. <https://doi.org/10.1017/s1755773916000230>

- Theocharis, Y., Boulianne, S., Koc-Michalska, K., & Bimber, B. (2023). Platform affordances and political participation: How social media reshape political engagement. *West European Politics*, 46(4), 788–811. <https://doi.org/10.1080/01402382.2022.2087410>
- Tiemann-Kolipost, J. (2020). *Political participation in the digital age: An ethnographic comparison between iceland and germany*. Bielefeld: Transcript Verlag. <https://doi.org/10.14361/9783839448885>
- Tretiak, O. A. (2021). Demokratychna hromadskist ta instytualizatsiia publichnoi sfery: Determinanty politychnoi uchasti [Democratic civil society and institutionalization of the public sphere: Determinants of political participation]. *Rehionalni studii*, (25), 53–56. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/68891> [in Ukrainian].
- V Ukraini druhyi den tryvaly protesty proty zakonu, yakyi niveliuie nezalezhnist NABU ta SAP [In Ukraine, protests against the law that undermines the independence of NABU and SAP continued for the second day]. (2025, Lypen 24). Suspilne Novyny. <https://suspilne.media/1074001-v-ukraini-drugij-den-protestiv-proti-zakonu-akij-nivelue-nezalezhnist-nabu-ta-sap/> [in Ukrainian].
- Van Deth, J. W. (2014). A conceptual map of political participation. *Acta Politica*, 49(3), 349–367. <https://doi.org/10.1057/ap.2014.6>
- Verba, S., Schlozman, K., & Brady, H. (1995). *Voice and equality: Civic voluntarism in American politics*. Harvard University Press.
- Zabanyv Facebook: Yak Horokhovskiy, Korohodskiy, Dubilet ta Cherniak protestuiut proty moderatsii sotsmerezhi [Banned by Facebook: How Horokhovsky, Korohodsky, Dubilet and Cherniak are protesting against social media moderation]. (2022, Lypen 29). Forbes.ua. <https://forbes.ua/innovations/vash-akaunt-obmezheniy-za-porushennya-norm-spilnoti-za-shcho-facebook-banit-ukrainskikh-pidpriemstiv-29072022-7424> [in Ukrainian].
- Zelenko, G. I. (2014). Politychnyi protest zymy 2013-2014 rokiv v Ukraini: Zmist, formy, naslidky [Political protest of winter 2013-2014 in Ukraine: Content, forms, consequences]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, 2(70), 34–55. https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/zelenko_politychnyi.pdf [in Ukrainian].
- Zelenskyi podumav i pohodyv novyi zakonoproiekt pro NABU i SAP [Zelensky thought it over and agreed to a new bill on NABU and SAP]. (2025, Lypen 23). BBC News Ukraina. <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cyvjd1q9n97o> [in Ukrainian].
- Zukin, C., Keeter, S., Andolina, M., Jenkins, K., & Carpini, M. X. D. (2006). *A New Engagement? Political Participation, Civic Life, and the Changing American Citizen*. Oxford University Press.

УДК: 32:351:004.89(477)

DOI: <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2025-2-3>

Можливі шляхи та перспективи застосування методів штучного інтелекту для аналізу й оцінювання ефективності державного управління в Україні

Олександр Дем'янчук,
доктор політичних наук,
доцент,
професор кафедри міжнародних відносин,
Національний університет
"Києво-Могилянська академія"

Oleksandr Demianchuk,
Doctor of Political Science,
Professor of the International Relations
Department,
National University of Kyiv-Mohyla Academy

ORCID: 0000-0003-1389-1714
demyanchuk@ukma.edu.ua

Олексій Олецький,
кандидат технічних наук,
доцент,
доцент кафедри мультимедійних систем,
Національний університет
"Києво-Могилянська академія"

Oleksiy Oletsky,
PhD in Technical Sciences,
Associate Professor, Multimedia Systems
Department,
National University of Kyiv-Mohyla Academy

ORCID: 0000-0002-0553-5915
oletsky@ukma.edu.ua

Анотація. У статті розглядаються перспективи застосування штучного інтелекту в державному управлінні, зокрема для оцінки управлінських рішень, а також обговорюються пов'язані з цим проблеми. Питання вдосконалення управління суспільним життям через розробку і здійснення процесів оцінювання ефективності державного управління набуло привабливих перспектив з появою й усе ширшим застосуванням інструментів штучного інтелекту. З одного боку, оцінка дій органів державного управління традиційними методами нерідко викривлюється внаслідок браку інформації, політичних чи інституційних упреждень або суб'єктивних підходів до процедури оцінювання, що може призвести до помилок в ухваленні управлінських рішень і погіршення якості управлінських послуг, що надаються суспільству. З іншого – стрімкий розвиток

нових інформаційних та аналітичних інструментів, пов'язаний з появою штучного інтелекту (ШІ), значною мірою залишається "екзотичною іграшкою", оскільки потребує не лише спеціальних методик застосування, але й розуміння суті самого об'єкта. І все ж, застосування ШІ стрімко поширюється в багатьох країнах, зокрема для вдосконалення процесів управління суспільним життям. У статті детально обговорюються основні моделі ШІ, що застосовуються нині в практиці вироблення й ухвалення управлінських рішень як із політологічного, так і з кібернетичного погляду. Якщо традиційно результат оцінювання визначається тим, хто саме проводить його (тобто, експерт "у політиці", "для політики" чи "про політику"),

то ми маємо усвідомити, що в кожному з цих трьох випадків актор оцінювання виступає з різними упередженнями, а отже, і різними критеріями оцінки. Водночас застосування ШІ дає змогу отримати більш-менш неупереджені результати, хоча і тут можливі деякі маніпуляції. В "кібернетичній" частині статті показано, що основні успіхи в застосуванні ШІ останнім часом пов'язані з використанням "великих мовних моделей" – LLM, в основі яких лежать нейронні мережі, що навчаються на величезних масивах даних. На деяких математичних прикладах показані особливості використання цих моделей і вигоди від цього.

Ключові слова: державне управління, оцінка ефективності, штучний інтелект, великі мовні моделі, імітаційне моделювання, нейронні мережі, аналіз ієрархій.

Possible Ways and Prospects of Implementing Artificial Intelligence Methods in the Analysis and Evaluation of Public Administration Efficiency in Ukraine

Abstract. This article discusses the perspectives of implementing Artificial Intellect technology into Public Administration, particularly to evaluate governing decisions. The issue of improving the social life governance via developing and implementing Public Administration efficiency evaluation gains good perspectives with the broadening application of the AI instruments. It is common that the performance of Public Administration evaluation by the traditional approaches happens to be distorted because of the lack of information, political or institutional biases or subjective approaches to the evaluation procedure. It may cause mistakes in governing decisions making and deteriorating the public services. At the same time fast development of the new informational and analytic instruments due to AI appearance remains to significant extent an "exotic toy" as it requires special methods of implementing as well as deep understanding the essence of AI itself. Nevertheless, AI implementation intensively expands among many countries, especially for improving the governments performances. Here we consider the basic models of AI that are used in the governmental decision-making practice both from the political and cybernetic points of view. Traditionally the evaluation process results significantly depend on who executes it (i.e., expert "in the policy", "for the policy" or "about the policy"), and we should take into account that in all three cases the evaluation actor performs on the basis of different restrictions and biases, hence of the different evaluation criteria. At the same time AI involvement may provide more or less unbiased results though some manipulations also may some mistakes take place. In the "cybernetic" paragraphs there is shown that the main success in using AI recently is caused by involvement of LLM based on neural networks which learn on enormous data bases. The features of using the models and their benefits are demonstrated on several examples.

Keywords: Public Administration, efficiency evaluation, Artificial Intellect, Large Language Models, simulation, neural networks, hierarchy analysis.

Постановка проблеми. Що складнішим стає суспільне життя, то складнішою стає і система його організації, його впорядкування, підтримання стабільності й передбачуваності наслідків діяльності. Держава як головний управлінський інститут суспільства виконує цілком природну й зрозумілу функцію – збереження самої себе шляхом створення умов суспільного життя, сприятливих (або хоча б прийнятних) для розвитку країни в соціальному, економічному, культурному та інших аспектах. Для цього політична система як провідна складова державного управління розробляє і встановлює правила поведінки громадян у різних галузях, упровадження яких покладається на виконавчу, а контроль за дотриманням цих правил – на судову гілку влади.

Питання оцінювання ефективності управління досить широко висвітлені у літературі. У міжнародному науковому середовищі можна знайти публікації науковців з Краківського університету економіки Ренати Очковської т. ін., норвезьких фахівців Кевіна Брауна і Сари Репуччі, що діють під егідою ПРООН, і багатьох інших. В Україні останніми роками в цій галузі активно працюють Я. Ващук, П. Матвієнко, О. Пікулик, Н. Васюк та інші.

Водночас стабільність і передбачуваність дій системи управління передбачає постійний чи періодичний контроль за їх якістю й ефективністю. Для оцінки та моніторингу управлінських рішень важливою є відповідь на такі ключові запитання:

1) Хто саме проводить моніторинг і оцінювання?

– сам орган, який ухвалював рішення (фактично – самооцінювання і самоконтроль);

– моніторинг і оцінювання здійснюється в рамках управлінської вертикалі (частково зовнішній контроль):

– моніторинг і оцінювання здійснюється з боку громадськості (повністю зовнішній контроль). Ці три підходи прийнято називати "у політиці", "для політики" і "про політику" (див. [Дем'янчук, 2008, 242-243]).

2) З якою метою проводиться моніторинг та оцінювання?

– з метою покращення комунікації, спрямованої на пояснення причин, а також можливих позитивних і негативних аспектів уже прийнятого рішення;

– реальний моніторинг та оцінка з метою виявлення причин успіху чи невдачі прийнятого рішення, а також уточнення можливих подальших кроків.

До аналізу слід залучати таку інформацію:

– мета;

– індикатори (прямі й непрямі), які свідчать про те, в якій мірі досягається мета;

– відомі закономірності (можливо, гіпотетичні), які описують процеси, що відбуваються в суспільстві;

– наявні засоби для досягнення мети.

Формулювання мети управлінських рішень – це в типовому випадку складне завдання. В демократичному суспільстві очевидною є мета збільшення добробуту громадян та/або зростання ВВП, хоча при цьому так чи інакше

виникає проблема економного використання ресурсів, а також балансу між споживанням та інвестиціями.

Необхідно усвідомлювати, що, аналізуючи державне управління та його ефективності, слід враховувати не тільки економічні фактори. На межі XX та XXI століть для оцінки державного управління набула популярності концепція Good Governance [What is Good ..., 2009; 12 Principles of ..., n.d.; Дем'янчук, 2015]. Вона, за різними класифікаціями, містить від 6 до 12 критеріїв, таких як участь громадян (*participation*), верховенство права (*rule of law*), орієнтація на консенсус (*consensus oriented*), інклюзивність (*inclusiveness*), результативність та ефективність (*effectiveness and efficiency*), підзвітність (*accountability*), прозорість (*transparency*), оперативне реагування (*responsiveness*).

Показник, який характеризує економічну й соціальну ефективність державного управління, не можна розглядати в суто економічному сенсі – просто як перевищення доходів над витратами. Суто економічний принцип має бути доповнений соціальними затратами й вигодами, тобто, управлінські рішення й дії повинні давати позитивний ефект у різних галузях суспільного життя, а не лише в економіці [Дем'янчук, 2015]. До цього слід додати, що вирішення соціальних питань, і взагалі – підвищення ролі задоволеності громадян справляє очевидний позитивний вплив і на економічні показники, і навпаки.

Н. Подольчак і Н. Хім у своїй статті [Подольчак та Хім, 2020] дали перелік міжнародних загальноприйнятих показників оцінювання роботи державної служби, що налічує 13 позицій. О. Пікулик і Н. Власюк [Пікулик та Власюк, 2023, с. 94, 96] детально розглянули основні підходи до оцінювання ефективності діяльності органів державного управління, вказуючи на необхідність упровадження в систему управління "принципів партнерства, рівноправності, кооперації та конструктивності діалогу держави і суспільства" і зазначили, що "в загальновизнаному розумінні критерій є засобом судження, певною кількісною чи якісною характеристикою, на базі якої відбувається оцінка конкретного процесу чи явища...". Тобто, процес оцінювання повинен бути максимально об'єктивізованим з усуненням з нього можливого впливу індивідуальних чи групових інтересів та упереджень, адже інтереси осіб, які приймають рішення, можуть не збігатися з інтересами всього суспільства, в суспільстві можуть бути різні групи з різними інтересами тощо, а отже, суб'єктивний підхід може помітно спотворити оцінку ефективності роботи державного управління.

Інструментом, який може суттєво зменшити ризики суб'єктивних оцінок і упереджень, є застосування штучного інтелекту, що вже здійснюється в багатьох країнах світу.

Загальна характеристика проблеми застосування штучного інтелекту в державному управлінні

Потреба у все більшій автоматизації всіх видів діяльності, пов'язаної з державним управлінням, не викликає сумнівів. У цьому контексті все більше

роль відіграє використання можливостей штучного інтелекту (скорочено ШІ, або загальноприйнята сьогодні англійська аббревіатура AI – *Artificial Intelligence*), які можуть застосовуватися як для підготовки та прийняття управлінських рішень, так і для їх оцінки, а також для оцінки інституцій, які приймали відповідні рішення. Розвиток ШІ, очевидно, остаточно вийшов зі сфери суто теоретичних досліджень та увійшов на рівень, коли можна і треба говорити про його практичне застосування, зокрема, для державного управління.

Але проблема є досить складною та неоднозначною. Її необхідно розглядати як мінімум з двох точок зору:

- теоретичного погляду на систему державного управління в кібернетичному аспекті; тут на перший план, очевидно, виходять формалізовані моделі, а також математичні постановки завдань в рамках цих моделей і алгоритми їх вирішення;
- існуючих апробованих практик, міжнародного досвіду і т. ін., що змушує говорити про особливості прямого їх застосування, виявлення недоліків і підсилення позитивного ефекту.

Другий підхід, незважаючи на його органічну евристичну природу, стає все більш домінуючим та інвазивним, особливо з урахуванням того, що теоретичний підхід не повністю виправдав пов'язані з ним сподівання через об'єктивну складність проблеми. І все ж, практика без теорії сліпа, і на існуючі теоретичні підходи потрібно зважати.

До цього слід зазначити, що широка громадськість зазвичай має досить спрощене уявлення про саму суть штучного інтелекту, люди часто уявляють його або в надто звуженому, або в дещо розширеному сенсі. Значну роль у цих спрощених уявленнях відіграло висвітлення цієї теми в засобах масової інформації, часто не дуже кваліфіковане, а інколи і зовсім некваліфіковане.

Істина полягає в тому, що сучасні успіхи в галузі ШІ в основному пов'язуються з нейронними мережами і особливо – з так званими великими мовними моделями (LLM) – такими, як *ChatGPT*, *Gemini* т. ін. Часом люди розуміють під ШІ тільки ті засоби, що надають відповідний API¹ (платний або безплатний), за яким можна до них звертатися та отримувати відповіді. Але таке розуміння є звуженим, в ШІ існують і інші напрями з досить давньою історією [Russell & Norwig, 2021, Глибовець та Олецький, 2002]. Зокрема, LLM, в основі яких лежать нейронні мережі, що навчаються на величезних масивах даних, поєднують це з роботою зі знаннями, логічним виведенням та іншими більш традиційними й класичними напрямками.

З іншого боку, штучний інтелект часто розуміється в розширеному сенсі, і мало не будь-яка автоматизація інколи оголошується штучним інтелектом. Це теж неправильно, але питання не є однозначним. Різниця між простою автоматизацією та штучним інтелектом є досить чіткою, коли йдеться про обчислювальні задачі або звичайну обробку даних (OLTP-транзакції чи

¹API (*Application Programming Interface*) – інструмент, що дає змогу користувачу працювати з певним програмним продуктом.

навіть OLAP, який можна пов'язати з бізнес-аналітикою) – але вона помітно розмивається, коли мова заходить про алгоритмічне прийняття рішень, особливо в умовах нечітких формулювань, експертного оцінювання тощо.

Огляд і аналіз міжнародного досвіду впровадження ШІ в державному управлінні

Вивчення міжнародного досвіду впровадження штучного інтелекту в державному управлінні – це складне і багатогранне питання. Очевидними є деякі загальні тенденції, спільні для всіх країн, але в різних країнах вони проявляються по-різному.

Існує рейтинг готовності країн до впровадження штучного інтелекту (AI Preparedness Index) [AI Preparedness Index ..., 2024] від Міжнародного валютного фонду. Рейтинг враховує чотири основні критерії:

- цифрова інфраструктура;
- інновації та інтеграція;
- людський капітал та політики стосовно ринку праці;
- регуляторні та етичні аспекти.

У 2024 році за загальним рейтингом перші місця посідають Сінгапур (0,8), Данія (0,78), США та Нідерланди (0,77). Як і слід було очікувати, загалом у 2023-драйвери, тобто рушійні сили, зацікавлені в розвитку та впровадженні засобів ШІ;

- суспільно-економічний вплив;
- матеріальну базу, технологічну основу.

Очевидно, у впровадженні засобів ШІ зацікавлені розробники самих цих засобів, а також розробники різноманітних програмних засобів, які їх використовують ці засоби. Очевидно, зараз з провідними компаніями, які захопили лідерство в розробці LLM (*Open AI*, *Google* та ін.), конкурувати важко. Але створити засоби, які їх використовують, цілком під силу багатьом.

Рушійними силами, зацікавленими у впровадженні ШІ, можуть бути державні інституції та громадські організації. Тут важливо розрізняти:

- чи інтерес пов'язаний зі збереженням поточного стану речей;
- чи інтерес пов'язаний зі зміцненням демократії.

Слід зазначити, що збереження поточного стану не еквівалентно ні посиленню демократії, ні її послабленню. Скажімо, в розвинених демократичних суспільствах поточний стан полягає в можливості постійної зміни влади зі збереженням основ суспільного ладу. Водночас в авторитарних країнах збереження поточного стану має полягати в консервації панівної ролі окремих партій та/або соціальних груп. Звичайно, навіть у демократичних або формально демократичних країнах можуть проявлятися тенденції, спрямовані на закріплення влади певних осіб, партій і т. д.

У звіті OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development. *Governing with AI*) [Ubaldi & Zapata, 2024] зазначається, що використання ШІ в державному управлінні має позитивно впливати на:

- підвищення продуктивності за рахунок більш ефективних внутрішніх операцій та публічних політик;
- розробку публічних політик та надання публічних сервісів задля збільшення інклюзивності та чутливості до змін потреб громадян;
- посилення відповідальності урядів шляхом збільшення відкритості та прозорості в їх функціонуванні.

Зазначається також, що потенціал ШІ ще використано далеко не повністю.

У контексті оцінювання ефективності державного управління в [Ubaldi & Zapata, 2024] згадується досвід Бельгії, де кілька сотень урядових установ підключені до платформи *GoVocal* (раніше *-CitizenLab*), яка надає засоби з акумуляції та обробки зворотного зв'язку від громадян. *CitizenLab* (перейменований на *GoVocal*) – це стартап, який базується в Бельгії. Позиціонується як платформа, спрямована на посилення е-participation, тобто на двосторонній зв'язок між громадськістю та урядовими установами, і відповідно – на посилення ролі громадськості у прийнятті управлінських рішень [*Go Vocal ...*, n.d.; *Citizen Lab...*, n.d.].

Естонський проєкт *Bürokratt* спрямований на створення і підтримку цифрових асистентів, які можуть допомогти громадянам у спілкуванні з публічними та інформаційними сервісами [*Virtuaalne abiline ...*, n.d.; *The vision of ...*, n.d.; *Estonia's Bürokratt ...*, 2023]. По суті, в основі проєкту лежить мережа інтелектуальних чат-ботів (*KrattAI*), які взаємодіють між собою.

Французька система *Albert* [*Artificial Intelligence ...*, n.d.] на основі LLM та генеративного штучного інтелекту спрямована на допомогу урядовцям і чиновникам у відповідях на питання, які часто ставлять; як приклад в [*French government ...*, 2024] згадується про її використання податковою службою. Інший приклад, який наводиться – прогнозування лісових пожеж.

Інший французький проєкт (*Mon Assistant Parquet*) спрямований на підтримку прийняття рішень під час розгляді судових справ [*Mon Assistant ...*, n.d.].

У Швеції розроблена модель AI, призначена для сортування вхідної електронної пошти [Ubaldi & Zapata, 2024].

Фінський проєкт *AuroraAI* спрямований на виявлення сервісів, надто складних для користувачів та на людино-центричну оптимізацію та персоналізацію сервісів [Ubaldi & Zapata, 2024; *Aurora AI ...*, 2025].

Слід звернути увагу на досвід застосування ШІ для контролю шахрайств, антикорупційного контролю (Іспанія, Франція, Бразилія та ін.) [Ubaldi & Zapata, 2024]. Наприклад, у Бразилії General Controllershship of the Union створила систему Analyzer of Biddings, Contracts and Notices (Alice), яка збирає інформацію про процеси, що відбуваються, та розпізнає підозрілі паттерни й відхилення від норми. Аналогічні спроби робляться і в інших країнах, зокрема в Україні (система *Prozorro*).

На окрему увагу заслуговують питання, пов'язані з виробленням і розвитком стратегій та політик щодо використання AI в державному й публічному секторі.

В [Ubaldi & Zapata, 2024] наводяться основні питання, на які зазвичай звертають увагу під час розробки таких стратегій:

- власне розвиток та імплементація засобів AI;
- впровадження ефективних механізмів участі та залучення;
- впровадження стійких механізмів управління даними;
- забезпечення надійності систем AI; використання належних метрик і засобів для контролю цих систем;
- забезпечення відповідальності під час впровадження систем AI.

У цьому контексті в багатьох країнах міністерства і відомства наділені додатковими повноваженнями щодо контролю за впровадженням і використанням AI. Створюються спеціальні офіси, серед них в Європейському Союзі (European AI Office, European Artificial Intelligence Board, European Centre for Algorithmic Transparency (ECAT)) та/або в окремих країнах (в [Ubaldi & Zapata, 2024] згадується Іспанія). Ухвалюються відповідні закони і директиви. В Австралії та Великобританії створені спеціальні парламентські комітети.

Важливо звернути увагу на можливості, пов'язані з децентралізацією. Зокрема, в США федеральні агентства зобов'язані призначати осіб, відповідальних за впровадження і використання AI в цих агентствах.

Значна увага приділяється питанням відкритості та прозорості. Наприклад, у США публічні інституції зобов'язані щороку публікувати дані щодо прикладів використання AI [Ubaldi & Zapata, 2024].

У цьому контексті слід згадати про досвід Сінгапуру, де прийнята комплексна Національна стратегія розвитку ШІ. В основі лежить ідея консенсусу між урядом, індустрією та громадянами, а також добровільної або квазірегуляції на основі стандартів та аудиту. Самі регулятори виступили основною рушійною силою. Створюється відповідна екосистема, а також фреймворк для розвитку та оцінки впровадження AI (*AI Verify*) [Allen et al., 2025; *AI Verify Testing ...*, n.d.].

Аналогічно, можна згадати про *AI Playbook for the UK Government* (Великобританія) [*AI Playbook ...*, 2025].

Є низка цікавих ініціатив та проєктів, спрямованих на автоматизацію окремих видів діяльності за допомогою AI. Наприклад, в ОАЕ збираються за допомогою AI автоматизувати написання законів, а також досліджувати вплив нормативно-правової бази на економіку та суспільно-політичне життя [*Перша країна у світі ...*, 2025].

Взагалі, аналіз новин, а також постів у соцмережах в усьому світі свідчить про розширення магістральних тенденцій застосування AI. Тут серед найбільш типових завдань, які можуть бути корисними для аналізу результатів державного управління, можна зазначити:

- сентимент-аналіз, тобто оцінювання тону посту, настрою його автора тощо;
- розпізнавання патернів, що лежать в основі постів у соцмережах; зокрема задля виявлення маніпуляцій або загроз (серед них навіть кримінального або терористичного характеру).

Сьогодні для цього дедалі активніше застосовуються великі мовні моделі (LLM), але непогано зарекомендували себе і більш класичні методи розпізнавання на основі наївного байєсівського класифікатора [Дєдков, 2018, Russell & Norwig, 2021].

Набуває поширення й зворотне завдання: зростає рівень використання ШІ та LLM для журналістики, зокрема для генерації постів у соцмережах [Nah, 2023, Huang et al., 2023].

Помітною проблемою стають побоювання про те, що AI може замінити працівників певних професій, унаслідок чого ті можуть втратити роботу. Ці побоювання висловлюються вже давно. Зокрема, в одному зі свіжих інтерв'ю генерального директора *Perplexity* Аравінда Шрініваса йдеться про те, що вже через 6–12 місяців штучний інтелект зможе повністю замінити офісних помічників та рекрутерів [*Працюватимуть ще максимум ...*, 2025]. *Perplexity* планує запустити новий браузер *Comet* з інтегрованими функціями штучного інтелекту – зокрема, збору даних, генерації електронних листів тощо. Очевидно, подібні тенденції можуть стосуватися і державних службовців.

Але є всі підстави вважати, що такі побоювання, з одного боку, не зовсім безпідставні, а з іншого – суттєво перебільшені. Багато експертів зазначають, що недостатньо продумані спроби заощадити кошти на впровадження ШІ часто обертаються значними втратами, а також необхідністю додатково наймати експертів для виправлення зроблених помилок. Тут можна уявити собі різні сценарії, наприклад:

- внаслідок недосконалих або просто неправильних відповідей ШІ приймаються неправильні або принаймні явно неоптимальні рішення;
- силами громадськості або опозиції в суспільстві виникає і поширюється думка про те, що відповіді на звернення громадян генеруються штучним інтелектом, що може свідчити як про неповагу до громадян, так і про те, що значну частину урядовців та бюрократичного апарату можна спокійно скоротити без шкоди для суспільства;
- з часом взагалі будуть втрачатися навички якісного письма і деградувати навички писемності взагалі;
- і все ж, рано чи пізно в суспільстві укорінюється думка про те, що подібні негативні явища неминучі, і про те, що суспільство повинно йти на певні ризики заради підвищення ефективності – так само, як укорінилася думка про те, що хоч автомобілі і зумовлюють ризик дорожньо-транспортних пригод з неприємними наслідками – але ж без автомобілів жити неможливо.

Існують більш конструктивні моделі взаємодії працівників, зокрема офісних працівників та управлінців зі штучним інтелектом. Зокрема, в [Lardi, 2025] стверджується, що ШІ повинен не замінювати людей, а доповнювати їхні можливості, і буде збільшуватися попит на спеціальності, що потребують достатньо високої кваліфікації, та на спеціалістів, що матимуть таку кваліфікацію.

Слід також зазначити, що застосування ШІ для оцінки управлінських рішень повинно значною мірою враховувати специфіку предметних галузей, в яких ці рішення приймаються.

Отже, під час вивчення та творчої імплементації міжнародного досвіду щодо застосування ШІ для прийняття та оцінювання управлінських рішень необхідно враховувати специфіку України з огляду на історичну ретроспективу, реальний соціально-економічний стан, а також специфіку воєнного часу.

Загальна характеристика механізмів ухвалення управлінських рішень із загальнокібернетичного погляду

Система державного управління, як і будь-яка інша достатньо складна й безперечно інтелектуальна система керування, може бути охарактеризована з загальнокібернетичного погляду. Зокрема, таку систему в певному наближенні можна охарактеризувати в рамках деякого теоретично нескінченного циклу, на кожній ітерації якого виконуються такі функції [Глибовець та Олецький, 2002; Dunn, 2018]: аналіз ситуації, планування дій, спрямованих на досягнення певної мети, прийняття та реалізація рішень. Унаслідок реалізації рішення виникає інша ситуація, і цикл повторюється.

Повноцінне дослідження соціально-економічних і політичних процесів має спиратися як на суто математичні методи, так і на методики, характерні для прикладної математики та *Computer Science* – серед них методи і засоби штучного інтелекту, які нині стрімко розвиваються та знаходять все більш широке практичне застосування. Можна виокремити такі напрямки [Russell & Norwig, 2021; Глибовець та Олецький, 2002]:

- класичні математичні методи – перш за все методи дослідження операцій, особливо методи теорії ігор;
- імітаційне моделювання; у моделюванні соціально-економічних процесів виокремився напрям, відомий як соціальне моделювання;
- традиційні методи інтелектуального аналізу даних (цей напрям також відомий як *Data Mining*);
- методи, пов'язані з застосуванням нейронних мереж та великих мовних моделей (LLM).

З класичними підходами пов'язана низка органічних проблем, зокрема:

- критерії часто мають не кількісний, а оціночний характер; про ті чи інші критерії інколи можна судити на основі вимірюваних індикаторів, але цей зв'язок далеко не завжди має однозначний і безсумнівний характер (як класичний приклад можна навести сумнівні спроби оцінювання якості й продуктивності наукової роботи на основі кількісних наукометричних індикаторів); часто доводиться мати справу з неточно визначеними поняттями, оціночними судженнями і т. п.; зокрема, багато наведених вище критеріїв розвитку не мають достатньо чіткого характеру, і для них важко підібрати надійні вимірювані індикатори; для кількісного аналізу таких критеріїв може виявитися корисним залучати апарат теорії нечітких множин;

- проблема оптимальності за Парето: дуже часто неможливо покращити один критерій без погіршення деяких інших критеріїв, або невідомо, як це зробити (наприклад, будівництво заводу, що призводить до економічного виграшу, водночас погіршує екологію); інший аспект проблеми – часто неможливо покращити становище одних гравців без погіршення становища інших; один з найбільш відомих підходів полягає в переході від багатокритеріальної оптимізації до однокритеріальної на основі згортки (зваженої суми) оцінок за критеріями, але існує проблема раціонального вибору вагових коефіцієнтів, які відображають ступені важливості критеріїв [Dunn, 2018];

- навіть якщо Парето-оптимального стану в принципі можна досягти, він часто не є рівноважним за Нешем і тому є нестійким (це означає, що від рішення, вигідного для суспільства в цілому, окремі актори можуть відхилитися у вигідний для себе бік);

- проблема локального оптимуму: покращення можливе в певній перспективі, але будь-який крок у відповідному напрямі призводить до погіршення; що, в свою чергу, може спровокувати зростання суспільного невдоволення, особливо якщо значна частина суспільства не є достатньо далекоглядною;

- навпаки, тимчасові покращення можуть призвести до значного погіршення ситуації в перспективі (останні два фактори можна пов'язати з проблемою популізму);

- наслідки прийняття управлінських рішень у достатньо складних ситуаціях, як правило, не є детермінованими, тобто той чи інший наслідок може настати або не настати з певною ймовірністю [Straussman, 1990].

Перспективні напрями застосування класичних методів штучного інтелекту в державному управлінні

Поряд з класичними методами дослідження операцій, серед них оптимізації та теорії ігор, доцільним видається застосування методів роботи з недостовірною та нечіткою інформацією, оскільки під час аналізу рішень саме з такою інформацією найчастіше доводиться мати справу. Слід звернути увагу на експертні методики порівняльного аналізу варіантів, перш за все – попарні порівняння та метод аналізу ієрархій [Saaty, 1980; Brunelli, 2015; Koczkodaj et al., 2016]. Розвиваються спеціальні методики для порівняльного аналізу ефективності окремих інституцій, наприклад, модифікований DEA-алгоритм [Guan et al., 2022]. Очевидно, необхідним є застосування методів інтелектуального аналізу даних (*Data Mining*) – наприклад, з'ясування причин успіху чи невдачі певного рішення та/або зміни громадської думки на основі байєсівського аналізу [Дедков, 2018]), пошук закономірностей та прогноз на цій основі (регресійний аналіз, дерева рішень і т.п.). Перспективним є застосування методів машинного навчання, тут особливу увагу слід звернути на навчання з підкріпленням (Reinforcement Learning) [Sutton & Barto, 2018].

Останнім часом магістральний напрям розвитку штучного інтелекту пов'язується з нейронними мережами, які дозволили суттєво покращити методи вирішення низки важливих практичних завдань. Але цей стрімкий розвиток спричинив іншу проблему, суть якої можна охарактеризувати так. Часто буває, що нейронна мережа розв'язує завдання, але не може пояснити цей розв'язок. У зв'язку з цим сформувався та розвивається сучасний напрям, який отримав назву *Explainable AI* (XAI), спрямований на пояснення відповідей, що даються системами ШІ, та на підвищення довіри до них [Gilpin et al., 2018; Dwivedi et al., 2023].

Великі мовні моделі

Особливу увагу слід звернути на так звані великі мовні моделі (LLM), побудовані на основі спеціальних типів нейронних мереж – такі як *ChatGPT* або *Gemini* [Balasubramaniam et al., 2024]. Вони набувають все більшої популярності та знаходять дедалі ширші застосування. Дуже перспективним видається використання LLM для моніторингу та оцінки управлінських рішень – зокрема тих, які пов'язані з державним управлінням. Може йтися про застосування LLM як для підготовки та прийняття рішень, так і для їх оцінки, а також для оцінки інституцій, які приймали відповідні рішення.

Але можливості LLM поки що досить обмежені, і з їх практичним застосуванням пов'язана низка органічних проблем, зокрема [Balasubramaniam et al., 2024, Khan, 2024]:

- навряд чи на сучасному етапі можна говорити про те, що LLM здатні створювати нові знання. Принаймні у переважній більшості випадків відповіді LLM (якщо вони правильні) перебувають на такому рівні, що такий текст цілком міг би згенерувати спеціаліст з заданої предметної галузі, можливо, з використанням пошукових систем і фактчекінгу. Але слід враховувати і те, що спеціаліст, можливо, витратить на це більше часу і може про щось забути; ця проблема, коли спеціаліст щось знає, але забув сказати, гостро постає в різних контекстах. Що стосується автоматизації, то вона особливо проявляється на етапі проектування програмних комплексів, а також під час створення експертних систем [Jackson, 1998];

- LLM схильні реагувати на перший запит давати досить загальну відповідь, і лише в ході діалогу можна досягти тих чи інших уточнень і більшої цілеспрямованості;

- LLM часто дає неправильні відповіді та може щось "домислювати", ця проблема відома як проблема галюцинацій [Balasubramaniam et al., 2024]; в одному з діалогів *ChatGPT* дав неправильну відповідь навіть на запитання, "скільки може тривати найкоротша шахова партія", і виправив помилку лише після кількох прямих повідомлень про те, що відповідь хибна. Ймовірно, LLM може бути навчена давати правильні відповіді на ті чи інші конкретні запитання, але загальна проблема залишається;

– попередня проблема суттєво посилюється за спроби отримати інформацію про конкретну людину (особливо якщо ця людина не є достатньо відомою) або конкретну організацію. У таких випадках LLM може не мати доступу до фактичної інформації, але "домислює" невідомі їй факти;

– на сучасному етапі LLM надто старається «догодити співрозмовнику», і в процесі prompting'у це далеко не завжди є позитивом. В одному з діалогів після відповіді на запитання "чому дорівнює $2+2$ " (правильної) застосовувалися такі механізми, як висловлення сумніву або послаблення аргументів, які давав ChatGPT. Урешті-решт, це призвело до відповідей на кшталт того, що " $2+2=4$ " сприймається людьми "як культурний мем" або " $2+2=4$ – це не лише математика. Це також і епістемологія, і політика, і антропологія". Ймовірно, якщо уявити собі, що хтось не знає правильної відповіді на питання, то він має сприймати подібні фрази з помітною скепичністю та/або недовірою до самого факту про те, що $2+2=4$;

– цей фактор ще більше посилюється, якщо саме собою питання є неоднозначним та/або щодо нього існують або можуть існувати різні точки зору і т. п. У таких випадках LLM намагається дати зважену відповідь та перелічити аргументи за і проти. Це стосується навіть таких (очевидно провокаційних) завдань, коли ChatGPT просять поєднати такі суперечливі твердження, як "грабувати – це погано, оскільки це суперечить праву, моралі та релігійним настановам" та "грабувати – це добре. Це як у тваринному світі: хижаки поїдають слабких, і загальна пристосованість популяції підвищується". Очевидно, у таких випадках шляхом тих самих маніпуляцій (пряме або непряме висловлення сумніву, послаблення аргументації, цілеспрямований підбір аналогій і т.п.) можна переконати LLM стати на одну з точок зору; інколи його можна про це просто попросити;

– відповіді LLM можуть залежати від того, як сформульоване запитання і навіть від того, якою мовою воно було поставлене;

– LLM прагне до політичної коректності і згадує про так звані табуйовані твердження (про які воліють не говорити вголос) лише тоді, коли про це більш-менш явно попросити (як приклад можна навести діалог, коли ставилося запитання, як уникнути старості).

Водночас LLM – це реальність, яку не можна ігнорувати. Навпаки, такі моделі треба ефективно використовувати – зокрема, в державному управлінні.

GOFAI та LLM – старі та нові підходи

У [Lardi, 2025] стверджується, що поява LLM ознаменувала певний вододіл у технологіях використання штучного інтелекту. Те, що було раніше, характеризується як GOFAI (*Good Old-Fashioned Artificial Intelligence*). Характерним було програмування типових інтелектуальних алгоритмів насамперед для роботи з наявними даними, або ж використання стандартних бібліотек, в яких ці алгоритми вже були запрограмовані; як мова програмування здебільшого використовується Python.

Серед типових застосувань GOFAI можна відмітити:

- прогнозування на основі виявлення типових закономірностей у даних (регресійний аналіз, класифікація, а також більш розвинені методики *Data Mining* – такі як дерева рішень);
- надання рекомендацій (системи підтримки прийняття рішень, експертні системи, значного розвитку набули рекомендаційні системи);
- розпізнавання та аналіз зображень;
- інтелектуальна автоматизація (*intelligent automation*) – мовиться, зокрема, про комбінування можливостей AI, робототехніки, IoT.

Звичайно, з появою LLM всі ці напрями залишаються актуальними, але LLM пропонує нові підходи та вносить нові акценти. Зокрема, в [Lardi, 2025] відмічені такі органічні для LLM напрями:

- генерація контенту (*content generation*);
- креативний дизайн (*creative design*);
- інтелектуальні помічники (*intelligent assistants*).

Очевидно, на основі LLM можуть бути побудовані деякі рамкові інструменти, які інтегрують традиційні підходи та доповнюють їх новими можливостями. Зокрема, LLM "з коробки" непогано справляються з традиційними завданнями аналізу даних, а також можуть писати відповідний програмний код (щоправда, не завжди без проблем).

Розглянемо також напрямок, пов'язаний з експертними системами.

- Експертні системи набули значного поширення в 60-ті-послідовне уточнення відповідей LLM;
- контроль надійності, в тому числі на основі зіставлення відповідей, що даються LLM, із заздалегідь відомими або такими, які можуть бути отримані іншим способом; у цьому контексті слід згадати про:
 - висунення та перевірка гіпотез щодо причин тієї чи іншої реакції громадян на урядові рішення – зокрема під час моніторингу соцмереж.

Ось простий приклад такого сценарію:

- *Розкажи, що ти думаєш про подію X*
- *"Відповідь ChatGPT"*
- *А в якій мірі подію X можна пов'язати з іншою подією Y?*

Звернення до LLM за цим сценарієм легко генерувати вручну або навіть певною мірою автоматизувати. Цей сценарій показує досить непогані результати для аналізу останніх подій та для висвітлення цих подій у соціальних мережах. При цьому *ChatGPT* може дати навіть кількісні міри правдоподібності за різними критеріями. В цьому контексті цікавим видається дослідження того, яким чином ці міри правдоподібності корелюють з тими, які могли б бути отримані на основі тих чи інших математичних методів, зокрема методів роботи з недостовірними і нечіткими твердженнями.

Інший напрям, спрямований на підвищення якості *prompting*, можна пов'язати з фактором табу, тобто подій, явищ, концепцій, про які багато хто знає, але з тих чи інших міркувань воліють про них не згадувати. Відомо, що

фактор табу впливає на прийняття багатьох управлінських рішень, наприклад, за такою формалізованою схемою:

1) Якщо присутня умова А, потрібно приймати рішення В.

2) Якщо присутня умова С, то рішення В не можна приймати, навіть якщо є умова А (або навіть особливо якщо А).

Фактично А присутня, і всі про це знають. Але і С присутня, проте з політичних, етичних та інших міркувань про це ніхто не хоче говорити (тобто С – це табу). В парламенті обговорюється рішення В. Його захисники апелюють до А, хоча про С вони теж знають. Опоненти не можуть апелювати до факту С, і врешті-решт, рішення В ухвалюється.

У випадку обґрунтованих підозр щодо фактору табу теж можна запропонувати низку можливих сценаріїв. Наведемо один з найпростіших сценаріїв, але він теж непогано працює.

– Розкажи про А

– "Відповідь LLM (політкоректна, з обходом табу) "

– А ось кажуть, що певне явище ще пов'язано з С (С – табу або близьке до нього)

– "Оновлена, більш розгорнута відповідь"

Побудова та аналіз подібних сценаріїв prompting – це досить важлива і непроста тема, яка заслуговує на окремий розгляд.

У разі практичного застосування LLM дуже великого значення набувають процедури фактчекінгу та верифікації, інакше легко припуститися помилок з огляду на помітну ймовірність "галюцинацій" з боку LLM.

Наведемо один характерний приклад. ChatGPT отримав завдання сформулювати перелік лідерів громадської думки в галузі освіти; початковий перелік бачився порівняно адекватно. Але коли ставилося запитання "А як же Х", де Х – деяке вигадане прізвище, ChatGPT спокійно додавав Х до переліку і вигадував його заслуги. Верифікація могла полягати в тому, щоб попросити ChatGPT навести публікації Х (тут ChatGPT повідомив, що не може цього зробити).

Деякі підходи до prompting описані, зокрема, в [Khan, 2024]. Перспективним видається створення і розвиток деякого систематизованого каталогу методів prompting.

Підходи до побудови публічних сервісів на основі LLM з розширеною функціональністю

На нашу думку, в основі інтелектуалізованих публічних сервісів мають лежати сучасні великі мовні моделі (LLM), але з адаптацією до потреб конкретної інституції з наданням широкого доступу як до власних інформаційних ресурсів організації, так і до відкритих даних, а також з поєднанням можливостей LLM з іншими, більш традиційними методами, серед них і більш традиційними методами штучного інтелекту. Останнє, очевидно, збільшить інтерпретованість результатів та міру довіри до них.

Очевидно, для роботи з актуальними даними LLM має отримати доступ до них. На нашу думку, методика застосування ШІ, зокрема LLM в управлінських сервісах має полягати в доповненні базових засобів, які надаються великими мовними моделями через відкриті або платні API, додатковими можливостями, адаптованими до потреб конкретного органу управління. При цьому важливо спиратися на конкретну інформацію, яка може бути отримана або з інформаційної системи організації, яка зберігається в корпоративних базах даних, або з публічних, зокрема з відкритих джерел даних. У цьому контексті часто говорять про RAG (*Retrieval Augmented Generation*) – підхід, який дає змогу підвищити точність і якість відповідей, що генеруються LLM, на основі поєднання з технологіями інформаційного пошуку в зовнішніх джерелах [Martineau, 2023; Gao et al., 2024; Gupta et al., 2024]. Існують засоби інтеграції LLM та RAG, зокрема в рамках хмарних сервісів, подібних до AWS, хоча що в більш-менш простих ситуаціях можна обійтися і без них.

На найбільш загальному рівні можна говорити про створення публічних сервісів у середовищі WWW, з такими основними компонентами:

- інтерфейсні засоби для звернення до LLM, які надають відповідні сервіси – як графічні, так і на основі заданих API;
- засоби для звернення до самого сервера з боку користувачів, якими можуть бути співробітники інституції, яка ухвалює та моніторить рішення, представники контролюючих інституцій, що здійснюють контроль, представники громадських організацій, а також інші громадяни;
- джерела інформації (наприклад, бази даних у рамках власної інформаційної системи); засоби, які забезпечують LLM надійний доступ до цих даних, а також до релевантних джерел відкритих даних;
- архів запитань і відповідей;
- засоби генерації цілеспрямованих запитів, зокрема, на основі заздалегідь підготовлених сценаріїв;
- засоби інтерпретації та аналізу відповідей, що даються LLM; тут перспективними видаються напрями, спрямовані на розпізнавання патернів або на сентимент-аналіз; можна безпосередньо попросити LLM провести аналіз певного посту або коментаря з соцмереж;
- зіставлення з іншими методами – як класичними методами дослідження операцій, зокрема, оптимізації або теорії ігор, так і з іншими апробованими методиками штучного інтелекту в контексті інтелектуального аналізу даних (*Data Mining*);
- оцінка ступеня довіри до висновків, які даються LLM; тут йдеться як про традиційне тестування та контроль (чи відповідають результати заздалегідь відомим правильним результатам), так і числові оцінки міри надійності;
- додаткове навчання, зокрема, на основі застосування методів навчання з підкріпленням [Sutton & Barto, 2018];
- застосування моделей і методів імітаційного моделювання.

Подібні методики можна застосовувати і для посилення можливостей уже існуючих систем. Зокрема, в Україні уже протягом тривалого часу функціонує сервіс, який дозволяє подавати петиції. Очевидно, LLM могли б взяти на себе попередній аналіз цих петицій.

Застосування "м'яких" методик експертного оцінювання

Якщо обмежуватися традиційними методами, то в найближчій перспективі досить реалістичним підходом до оцінювання управлінських рішень та їх наслідків видається "м'яке" експертне оцінювання з урахуванням того, що критерії оцінки мають розмитий характер, а часто їх і взагалі неможливо формалізувати, а також того, що міри важливості цих критеріїв можуть розставлятися дуже по-різному, і у різних соціальних груп та різних індивідуумів можуть бути свої думки про міри важливості критеріїв. Тут видається перспективним застосування попарних порівнянь та методу аналізу ієрархій, можливо, в комбінації з великими мовними моделями, які могли б проводити попередній аналіз.

З математичної точки зору можна говорити про наступну, хоч і дещо спрощену, постановку завдання. Управлінські рішення мають прийматися так, щоб унаслідок їх ухвалення та реалізації здійснювався перехід від поточної ситуації (стану) до деякого іншого стану з кращими значеннями тих чи інших критеріїв. В ідеалі мала би бути така умова: якщо в поточному стану $x^{(1)}$ зі значенням критеріїв $(f_1(x^{(1)}), \dots, f_K(x^{(1)}))$ (тут K – кількість критеріїв) ухвалюється деяке управлінське рішення, то має виникнути нова ситуація $x^{(2)}$ зі значеннями критеріїв $(f_1(x^{(2)}), \dots, f_K(x^{(2)}))$ так, щоб $f_k(x^{(2)}) \geq f_k(x^{(1)}) \quad \forall k = \overline{1, K}$ і хоча б для одного з критеріїв вказана нерівність була точною. Але, як зазначалося раніше, часто неможливо покращити значення одних критеріїв, не погіршивши при цьому значення деяких інших критеріїв.

Наведемо приклад, який ілюструє можливість оцінки рішення за багатьма критеріями. Цей приклад також ілюструє, наскільки критичними є міри важливості критеріїв з погляду суспільної оцінки прийнятого управлінського рішення.

Уряд деякої країни інвестує в будівництво заводу, який має почати працювати через рік. Унаслідок цього:

- помітно погіршується екологія;
- доходи населення та соціальні витрати спочатку зменшуються, але в перспективі очікується суттєвий економічний вигравш, коли розпочнеться виробництво та продаж нової продукції, і люди про це знають.
- Проведемо аналіз на основі класичного дворівневого методу аналізу ієрархій за такою схемою [Brunelli, 2015, Koczkodaj et al., 2016]:
- експертним шляхом або на основі опитувань отримати матриці попарних порівнянь $P^{(k)}$ між новою та попередньою ситуаціями за кожним k -м критерієм;

– отримати вектори оцінок нової ситуації порівняно з попередньою $a^{(k)} = (a_1^{(k)}, a_2^{(k)})$ за кожним з критеріїв, тут $a_1^{(k)}$ – оцінка нової ситуації, $a_2^{(k)}$ – оцінка попередньої ситуації; кожний вектор $a^{(k)}$ обчислюється як перронів (нормалізований головний власний вектор) відповідної матриці попарних порівнянь $\Pi^{(k)}$;

– експертним шляхом або на основі опитувань отримати матрицю попарних порівнянь між критеріями L ;

– отримати вектор мір важливостей критеріїв : як перронів вектор матриці L ;

– отримати комбінований вектор оцінок : нової та попередньої ситуацій за формулою:

$$v_i = \sum_{k=1}^K \lambda_k a_i^{(k)}, i \in \{1,2\}$$

Змістовно співвідношення $v_1 > v_2$ означає, що експерти та/або суспільство оцінюють нову ситуацію, яка утворилася внаслідок прийняття рішення як покращення порівняно з попередньою ситуацією, і тоді це означає суспільне схвалення прийнятого рішення. Навпаки, ситуація $v_1 < v_2$ означає погіршення ситуації та суспільне несхвалення.

Існують більш гнучкі та розвинені схеми аналізу на цій основі, але приклад має дуже ілюстративний характер.

Повернемося до прикладу. Маємо $K=2$, тобто два критерії:

- економічні показники;
- стан довкілля.

Побудуємо матриці попарних порівнянь за кожним з критеріїв [Choo & Wedley, 2004]. Змістовно порівнюється нова ситуація (перший рядок матриць) з тією, яка була до реалізації ухваленого рішення. Існують різні підходи до того, які шкали мають використовуватися для побудови таких матриць та міркування щодо використання цих шкал для тих чи інших прикладних задач [Balasubramaniam et al., 2024], але для наших цілей достатньо стандартної шкали Сааті (1 – рівнозначність, 2, 3 – слабка перевага, 4, 5 – помірна перевага і т.д.).

Унаслідок будівництва заводу відбувається певне покращення економічних показників, але помітно погіршується екологія. Ми можемо побудувати наступні матриці попарних порівнянь:

- за критерієм економічного виграшу:

$$\Pi^{(1)} = \begin{pmatrix} 1 & 3 \\ \frac{1}{3} & 1 \end{pmatrix}$$

- за критерієм екології:

$$\Pi^{(2)} = \begin{pmatrix} 1 & \frac{1}{3} \\ 3 & 1 \end{pmatrix}$$

Відповідні вектори оцінок за критеріями мають вигляд:

$$a^{(1)} = (0.75, 0.25)$$

$$a^{(2)} = (0.25, 0.75)$$

Як і слід було очікувати, прийняте рішення про будівництво заводу оцінюється громадськістю позитивно з економічної точки зору, але негативно – з екологічної. Загальна оцінка залежить від того, якому критерію надається пріоритет.

Нехай матриця попарних порівнянь між критеріями має вигляд (незначна перевага надається економічному критерію):

$$L = \begin{pmatrix} 1 & 2 \\ 0.5 & 1 \end{pmatrix}$$

Тоді вектор вагових коефіцієнтів критеріїв має вигляд:

$$\lambda = (0.6667 \ 0.3333)$$

а вектор оцінок, зважених за обома критеріями – $v = (0.5833 \ 0.4167)$

Ми отримали, що $v_1 > v_2$, і змістовно це означає, що ухвалене рішення скоріше схвалюється громадськістю, ніж не схвалюється.

Якщо ж, навпаки, перевагу має екологічний критерій, ситуація зміниться. Тоді матриця попарних порівнянь між критеріями матиме вигляд

$$L = \begin{pmatrix} 1 & 2 \\ 0.5 & 1 \end{pmatrix}$$

і результуючий вектор оцінок, зважений за обома критеріями дорівнюватиме

$$v = (0.4167 \ 0.5833)$$

Тепер рішення про будівництво заводу скоріше не схвалюється.

У зв'язку з цим слід звернути увагу на дві важливі обставини.

По-перше, громадське схвалення чи несхвалення урядових та/або управлінських рішень так чи інакше може впливати на електоральні симпатії виборців і, врешті-решт, на результати виборів. Якщо уявити собі ситуацію, що результат виборів визначався б громадською думкою з цього окремого питання, то такої переваги було б достатньо для перемоги тієї чи іншої політичної сили. Звичайно, на результат виборів впливає багато факторів, але загальний принцип у своїй основі залишається. Наведений приклад ілюструє, який вплив різне ставлення тих чи інших верств суспільства до критеріїв оцінювання урядових рішень може мати на електоральні настрої, особливо у Парето-оптимальній ситуації, коли покращення за одними критеріями неминуче призводить до погіршення за іншими критеріями. До цього варто додати тенденцію, яка може простежуватися в розвинених демократичних суспільствах, коли незначні покращення сприймаються як щось належне, а у разі погіршення за

певними критеріями відповідні рішення потрапляють під вогонь критики. Деяке обговорення цих питань можна знайти в [Oletsky, 2021; Dosyn & Oletsky, 2024].

По-друге, існують певні закономірності, на основі яких можна зробити обґрунтовані припущення про ставлення суспільства до тих чи інших критеріїв оцінювання. У нашому прикладі можна припустити, що у країнах з невисоким рівнем розвитку громадського суспільства та/або невисоким рівнем доходів більшу вагу матимуть економічні фактори. Навпаки, в іншому випадку, ймовірно, громадськість буде більше уваги звертати на екологію, сталий розвиток, інклюзивність та інші критерії неекономічного характеру.

Висновки та перспективи подальших досліджень

З проведеного аналізу проблеми застосування штучного інтелекту до оцінювання системи державного управління можна дійти першого висновку, що має йтися про створення відповідних публічних сервісів. На нашу думку, в основі цих сервісів мають лежати сучасні великі мовні моделі (LLM), але з адаптацією до потреб конкретної інституції, з наданням широкого доступу як до власних інформаційних ресурсів організації, так і до відкритих даних, зокрема на основі RAG, а також з поєднанням можливостей LLM з іншими, більш традиційними методами, зокрема і більш традиційними методами штучного інтелекту. Останнє, очевидно, збільшить інтерпретованість результатів та міру довіри до них.

На початковому етапі дуже перспективним видається поєднання можливостей LLM з методами експертного оцінювання, зокрема на основі попарних порівнянь та аналізу ієрархій. Ми бачили, що методики на основі цих підходів можна розвивати і без LLM – але видається, що їх інтеграція з LLM дасть змогу створити рамковий інструмент, який міг би органічно поєднати потужність великих мовних моделей, власне математичних методів аналізу експертних оцінок, з силою людського інтелекту.

LLM, зокрема, самі могли б виступати в ролі експертів та давати порівняльні оцінки суспільно-економічного стану, а також критеріїв, за якими цей стан оцінювати. Ці оцінки можуть бути й кількісними, особливо після деякого попереднього навчання. В цьому контексті LLM могли б здійснювати моніторинг інформаційних джерел та соцмереж задля виявлення закономірностей та факторів, які впливають на суспільну оцінку ситуацій та критеріїв, а також аналіз інформаційних впливів з урахуванням відомих моделей таких впливів [Vosoughi et al., 2018, Aref & Tran, 2020]. Тут важливо враховувати також міру авторитетності та/або компетентності автора (чи це писав експерт у зазначеній галузі, лідер громадської думки чи хтось інший; при цьому не слід виключати і можливу упередженість та/або необ'єктивність автора). Сучасні LLM часто звертають увагу на пов'язані з цим моменти, коли їм повідомляють про те, хто є автором.

Приклад, наведений у статті, показує прості можливості порівняння ситуації, що існувала до ухвалення рішення, з ситуацією після ухвалення. Але

такий підхід можна суттєво підсилити. Можна оцінювати (позитивно, негативно або нейтрально) не тільки ситуацію, яка фактично склалася, але й порівнювати цю ситуацію з тією, яка могла б скластися у разі ідеального розвитку подій, або з тією, якої могло б очікувати суспільство і т. д. Потрібно також розвивати методики, які дозволяли б враховувати перспективу (скажімо, громадськість схвалює або толерує тимчасові програші за тими чи іншими критеріями заради вигравів у майбутньому) з використанням відповідних коефіцієнтів дисконтування.

Широкі можливості використання ШІ для оцінки ефективності державного управління пов'язані із застосуванням агенто-орієнтованого імітаційного моделювання, яке б максимально повно враховувало поведінкові аспекти. У зв'язку з цим слід згадати про концепцію цифрових двійників (*digital twins*), яка зараз набуває значної популярності [Wu et al., 2023, Олецкий та Івохін, 2021]. Концепція цифрового двійника – це, по суті, розвиток концепції імітаційної моделі, але підсилює її на основі більш повноцінного доступу до реальних даних, а також повноцінних засобів вимірювання, контролю та моніторингу. Ця концепція досить часто згадується в контексті Internet of Things та Industry 4.0. Очевидно, про цифрові двійники частіше говорять у контексті високотехнологічних промислових виробництв. Але застосування концепції цифрових двійників до моделювання та аналізу державного управління теж видається дуже багатообіцяючим.

Тут може виникати низка перспективних підходів. Зокрема, якщо йдеться про ухвалення рішень та оцінку їх наслідків (зокрема про згаданий вище підхід на основі методу аналізу ієрархій), можна говорити про порівняння фактично ухваленого рішення з тим, яке було б ухвалено більшістю голосів на загальному референдумі. Зрозуміло, що проведення референдуму з кожного окремого питання є абсолютно неможливим у реальному житті – але цілком реально у разі моделювання на основі цифрового двійника.

Для такого моделювання, очевидно, слід говорити про застосування поведінкових агенто-орієнтованих моделей прийняття рішень. Зокрема, в [Dosyn & Oletsky, 2024; Олецкий та Івохін, 2021; Олецкий та ін., 2023] розвивається підхід на основі моделі "стан-ймовірність дії", орієнтованої на недетерміноване байєсівське прийняття рішень з урахуванням багатьох факторів, що впливають на рішення, і того, що ставлення індивідуумів до цих факторів може змінюватися, а також інтеграції цієї моделі з підходами, характерними для методу аналізу ієрархій. У [Олецкий та Івохін, 2021] обговорювалися питання про застосування цієї моделі до моделювання результатів виборів – і більш загально – та прийняття рішень більшістю голосів, а також про моделювання змін електоральних настроїв виборців як деякого випадкового марковського процесу, можливо, неоднорідного (зазначимо, що неоднорідні марковські процеси на сучасному етапі взагалі досліджені недостатньо). Цей напрям заслуговує на подальший розвиток.

Перспективною видається можливість застосування ШІ для оцінки наслідків прийняття рішень за виділеними критеріями, для оцінювання гіпотез щодо причин тих чи інших наслідків, а також для імітаційного моделювання процесів прийняття рішень та оцінки результатів. Заслугує на увагу напрям, пов'язаний зі створенням онтологій (формалізованих описів предметних галузей, наявних у них сутностей, властивостей і зв'язків між ними), з якими могли б ефективно працювати великі мовні моделі та цифрові двійники управлінських інституцій, можливо, побудовані на основі LLM.

Бібліографічні посилання

- Глибовець, М. М., & Олецький, О. В. (2002). *Штучний інтелект. Підручник для студентів вищих навчальних закладів, що навчаються за спеціальностями "Комп'ютерні науки" та "Прикладна математика"*. Київ: Видавничий дім "КМ Академія".
- Дем'янчук, О. (2008). *Державна політика і державне управління: політологічні аспекти*. Київ: "Факт".
- Дем'янчук, О. (2015). Політичні перспективи досягнення Good Governance в Україні. *Віче*, 22, 10–15.
- Дєдков, В. С. (2018). *Байєсівський підхід для розв'язання задач інвестування за умов стохастичної невизначеності (Магістерська дисертація)*. КПІ ім. Ігоря Сікорського Київ. <https://ela.kpi.ua/items/94199b55-b1bc-4aad-a447-36b6d6a6f248>
- Олецький, О. В., & Івохін, Є. В. (2021). Формалізація процедури формування динамічної рівноваги альтернатив у багатоагентному середовищі у процесах прийняття рішень більшістю голосів. *Кібернетика та системний аналіз*, 57(1), 55–66. <https://doi.org/10.1007/s10559-021-00328-y>
- Олецький, О. В., Франчук, І. О., & Гуминський, В. В. (2023). Про підхід до формування дворівневої моделі "стан – ймовірність дії" на основі попарних порівнянь та методу аналізу ієрархій. *Наукові записки НаУКМА. Комп'ютерні науки*, 6, 4–10. <https://doi.org/10.18523/2617-3808.2023.6.4-10>
- Перша країна у світі зібралася писати закони за допомогою ШІ. (2025, Квітень 21). META. <https://meta.ua/uk/news/world/4p11nj9hd7uh-persha-krayina-u-sviti-zibralasya-pisati-zakoni-za-dopomogoyu-shi/>
- Пікулик, О. І., & Власюк, Н. І. (2023). Основні підходи до оцінювання ефективності діяльності органів державного управління. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*, 34(73)(1), 93–100.
- Подольчак, Н. Ю., & Хім, Н. К. (2020). Міжнародні інтегральні показники оцінки ефективності роботи державних службовців у країнах ЄС. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія "Проблеми економіки та управління"*, 2(8), 59–70.
- Працюватимуть ще максимум рік: представники двох професій можуть втратити роботу через ШІ. (2025, Вересень 3). Today.UA. <https://today.ua/481861-pracyuvatimut-she-maksimum-rik-predstavniki-dvoh-profesij-mozhut-vtratiti-robotu-cherez-shi/>

- 12 Principles of Good Democratic Governance*. (n.d.). Center of Expertise for Multilevel Governance. <https://www.coe.int/en/web/centre-of-expertise-for-multilevel-governance/12-principles>
- AI Playbook for the UK Government*. (2025). Government Digital Service https://assets.publishing.service.gov.uk/media/67aca2f7e400ae62338324bd/AI_Playbook_for_the_UK_Government__12_02_.pdf
- AI Preparedness Index*. (2024). International Monetary Fund. https://www.imf.org/external/datamapper/AI_PI@AIPI/ADVEC/EME/LIC
- AI Verify Testing Framework*. (n.d.). AI Verify Foundation: <https://aiverifyfoundation.sg/what-is-ai-verify/>
- Allen, J. G., Loo, J., & Campoverde, J. L. (2025). Governing intelligence: Singapore's evolving AI governance framework. *Cambridge Forum on AI: Law and Governance*, 1, e12, 1–20. <https://doi.org/10.1017/cfl.2024.12>
- Aref A., & Tran, T. (2020). An integrated trust establishment model for the internet of agents. *Knowledge and Information Systems*, 62, 79–105.
- Artificial Intelligence Marketing – Albert*. (n.d.). albert.ai. <https://albert.ai/>
- Aurora AI*. (2025). OECD. <https://oecd.ai/en/dashboards/policy-initiatives/aurora-ai-6862>
- Balasubramaniam, S., Kadry, S., Prasanth, A., & Dhanaraj, R. K. (Eds.). (2024). *Generative AI and LLMs. Natural language processing and generative adversarial networks*. Walter de Gruyter GmbH & Co KG.
- Brunelli, M. (2015). *Introduction to the Analytic Hierarchy Process*. Cham: Springer.
- Choo, E., & Wedley, W. (2004). A Common Framework for Deriving Preference Values from Pairwise Comparison Matrices. *Computers & Operations Research*, 31(6), 893–908.
- Citizen Lab*. (n.d.). European Commission. <https://cop-demos.jrc.ec.europa.eu/citizen-engagement-organisations/citizenlab>
- Dosyn, D., & Oletsky, O. (2024). An approach to modeling elections in bipartisan democracies on the base of the "state-probability of action" model. *CEUR Workshop Proceedings*, 3723, 74–85
- Dunn, W. N. (2018). *Public Policy Analysis: An Integrated Approach*. Routledge (6th ed.). NY: Routledge.
- Dwivedi, R., Dave, D., Naik, H., Singhal, S., Omer, R., Pankesh, P., Qian, B., Wen, Z., Shah, T., Morgan, G., & Ranjan, R. (2023). Explainable AI (XAI): Core ideas, techniques, and solutions. *ACM Computing Surveys*, 55(9), 1–33.
- Estonia's Bürokratt, a concept of how state could operate in the age of artificial intelligence, again in UNESCO's global list of top AI projects*. (2023). Invest in Estonia. <https://investinestonia.com/estonias-burokratt-is-a-concept-of-how-state-could-operate-in-the-age-of-artificial-intelligence/>
- French government will use AI to modernize public services*. (2024, April 23). RFI. <https://www.rfi.fr/en/france/20240423-french-government-will-use-ai-to-modernise-public-services>
- Gao, Y., Xiong, Y., Gao, X., Jia, K., Pan, J., Bi, Y., Dai, Y., Sun, J., Wang, M., & Wang, H. (2024). Retrieval-Augmented Generation for Large Language Models: A Survey. Retrieved from arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2312.10997>

- Gilpin, L. H., Bau, D., Yuan, B. Z., Bajwa, A., Specter, M., & Kagal, L. (2018). Explaining Explanations: An Overview of Interpretability of Machine Learning. In *2018 IEEE 5th International Conference on Data Science and Advanced Analytics (DSAA)* (pp. 80–89). The Institute of Electrical and Electronics Engineers.
- Go Vocal – Online Community Engagement Platform for Governments. (n.d.). Go Vocal. <https://www.govocal.com/>
- Guan, Q., Zou, S., Liu, H. & Chen, Q. (2022). Performance Evaluation Method of Public Administration Department Based on Improved DEA Algorithm. *Cognitive-Inspired Semantic Representation and Analytics for Multimedia Data*. <https://doi.org/10.1155/2022/2338680>
- Gupta, S., Ranjan, R., & Singh, S. N. (2024). A Comprehensive Survey of Retrieval-Augmented Generation (RAG): Evolution, Current Landscape and Future Directions. Retrieved from *arXiv*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2410.12837>
- Huang, K., Wang, Y., Zhu, F., Chen, X., & Xing, Ch. (Eds). (2023). *Beyond AI. ChatGPT, Web 3 and the Business Landscape of Tomorrow*. Switzerland: Springer.
- Jackson, P. (1998). *Introduction to Expert Systems*. Addison-Wesley.
- Jones, D., Snider, C., Nassehi, A., Yon, J., & Hicks, B. (2020). Characterising the Digital Twin: A systematic literature review. *CIRP journal of manufacturing science and technology*, 29, 36–52. <https://doi.org/10.1016/j.cirpj.2020.02.002>
- Khan, I. (2024). *The quick guide to prompt engineering: Generative AI tips and tricks for ChatGPT, Bard, Dall-E, and Midjourney*. John Wiley & Sons.
- Koczkodaj, W., Mikhailov, L., Redlarski, G., Soltys, M., Szybowski, J., Tamazian, G., Wajch, E., & Yuen, K. K. F. (2016). Important Facts and Observations about *Pairwise Comparisons*, *Fundamenta Informaticae*, 144(3–4), 1–17. <https://doi.org/10.3233/FI-2016-1336>
- Lardi, K. (2025). *Artificial Intelligence for Business*. London: Kogan Page.
- Martineau, K. (2023). What is retrieval-augmented generation? *IBM*. <https://research.ibm.com/blog/retrieval-augmented-generation-RAG>
- Mon assistant parquet* (n.d.). *beta.gouv.fr*. <https://beta.gouv.fr/startups/investigation-cour-d-appel-de-paris.html>
- Nah, S. (Ed.). (2023). *Research Handbook on Artificial Intelligence and Communication*. Edward Elgar Publishing.
- Oletsy, O. (2021). Exploring Dynamic Equilibrium Of Alternatives On The Base Of Rectangular Stochastic Matrices. In *CEUR Workshop Proceedings 2917* (p. 151–160). <http://ceur-ws.org/Vol-2917/>
- Russell, S., & Norwig, P. (2021). *Artificial Intelligence: A Modern Approach* (4th ed.). Pearson Education, Inc.
- Saaty, T. L. (1980). *The Analytic Hierarchy Process*. New York: McGraw Hill.
- Straussman, J. D. (1990). *Public Administration* (2nd ed.). Longman.
- Sutton, R. S., & Barto, A. G. (2018). *Reinforcement Learning: An Introduction. Second Edition*. London: MIT Press.
- The vision of Bürokratt*. (n.d.). Republic of Estonia. Information System Authority. <https://www.ria.ee/en/state-information-system/personal-services/burokratt>

- Ubaldi, B.-C., & Zapata, R. (2024, June 13). Governing with Artificial Intelligence. Are governments ready? *OECD Artificial Intelligence Papers*, 20. https://www.oecd.org/en/publications/governing-with-artificial-intelligence_26324bc2-en.html
- Virtuaalne abiline Bürokratt*. (n.d.). Kratid. <https://www.kratid.ee/burokratt>
- Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *Science*, 359, 1146–1151.
- What is Good Governance?* (2009). United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific. <http://www.unescap.org/sites/default/files/good-governance.pdf>
- Wu, H., Ji, P., Ma, H., & Xing, L. (2023). A comprehensive review of digital twin from the perspective of total process: Data, models, networks and applications. *Sensors*, 23(19), 8306. <https://doi.org/10.3390/s23198306>

References

- 12 Principles of Good Democratic Governance*. (n.d.). Center of Expertise for Multilevel Governance. <https://www.coe.int/en/web/centre-of-expertise-for-multilevel-governance/12-principles>
- AI Playbook for the UK Government*. (2025). Government Digital Service https://assets.publishing.service.gov.uk/media/67aca2f7e400ae62338324bd/AI_Playbook_for_the_UK_Government__12_02_.pdf
- AI Preparedness Index*. (2024). International Monetary Fund. https://www.imf.org/external/datamapper/AI_PI@AIPI/ADVEC/EME/LIC
- AI Verify Testing Framework*. (n.d.). AI Verify Foundation: <https://aiverifyfoundation.sg/what-is-ai-verify/>
- Allen, J. G., Loo, J., & Campoverde, J. L. (2025). Governing intelligence: Singapore's evolving AI governance framework. *Cambridge Forum on AI: Law and Governance*, 1, e12, 1–20. <https://doi.org/10.1017/cfl.2024.12>
- Aref A., & Tran, T. (2020). An integrated trust establishment model for the internet of agents. *Knowledge and Information Systems*, 62, 79–105.
- Artificial Intelligence Marketing – Albert*. (n.d.). albert.ai. <https://albert.ai/>
- Aurora AI*. (2025). OECD. <https://oecd.ai/en/dashboards/policy-initiatives/aurora-ai-6862>
- Balasubramaniam, S., Kadry, S., Prasanth, A., & Dhanaraj, R. K. (Eds.). (2024). *Generative AI and LLMs. Natural language processing and generative adversarial networks*. Walter de Gruyter GmbH & Co KG.
- Brunelli, M. (2015). *Introduction to the Analytic Hierarchy Process*. Cham: Springer.
- Choo, E., & Wedley, W. (2004). A Common Framework for Deriving Preference Values from Pairwise Comparison Matrices. *Computers & Operations Research*, 31(6), 893–908.
- Citizen Lab*. (n.d.). European Commission. <https://cop-demos.jrc.ec.europa.eu/citizen-engagement-organisations/citizenlab>
- Demianchuk, O. (2008). *Derzhavna polityka I derzhavne upravlinnia: politologichni aspekty* [Public Policy and Public Administration: Political Aspects]. Kyiv: "Fact" [in Ukrainian]..

- Demianchuk, O. (2015). Politychni ptrcpektyvy dosiagnennia Good Governance in Ukraine. [Political perspectives to reach Good Governance in Ukraine]. *Viche*, 22, 10–15 [in Ukrainian].
- Diedkov, V. S. (2018). *Bayesivskyi pidkhid dlia rozviazannia zadach investuvannia stokhastychnoi nevyznachenosti (Mahisters'ka dysertatsiia)* [Bayesian approach to solving tasks on investment in case of stochastic uncertainty (Master's degree dissertation)]. KPI im. Ihoria Sikors'koho Kyiv. <https://ela.kpi.ua/items/94199b55-b1bc-4aad-a447-36b6d6a6f248> [in Ukrainian].
- Dosyn, D., & Oletsky, O. (2024). An approach to modeling elections in bipartisan democracies on the base of the "state-probability of action" model. *CEUR Workshop Proceedings*, 3723, 74–85 [in Ukrainian].
- Dunn, W. N. (2018). *Public Policy Analysis: An Integrated Approach*. Routledge (6th ed.). NY: Routledge.
- Dwivedi, R., Dave, D., Naik, H., Singhal, S., Omer, R., Pankesh, P., Qian, B., Wen, Z., Shah, T., Morgan, G., & Ranjan, R. (2023). Explainable AI (XAI): Core ideas, techniques, and solutions. *ACM Computing Surveys*, 55(9), 1–33.
- Estonia's Bürokratt, a concept of how state could operate in the age of artificial intelligence, again in UNESCO's global list of top AI projects. (2023). Invest in Estonia. <https://investinestonia.com/estonias-burokratt-is-a-concept-of-how-state-could-operate-in-the-age-of-artificial-intelligence/>
- French government will use AI to modernize public services. (2024, April 23). RFI. <https://www.rfi.fr/en/france/20240423-french-government-will-use-ai-to-modernise-public-services>
- Gao, Y., Xiong, Y., Gao, X., Jia, K., Pan, J., Bi, Y., Dai, Y., Sun, J., Wang, M., & Wang, H. (2024). Retrieval-Augmented Generation for Large Language Models: A Survey. Retrieved from arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2312.10997>
- Gilpin, L. H., Bau, D., Yuan, B. Z., Bajwa, A., Specter, M., & Kagal, L. (2018). Explaining Explanations: An Overview of Interpretability of Machine Learning. In *2018 IEEE 5th International Conference on Data Science and Advanced Analytics (DSAA)* (p. 80–89). The Institute of Electrical and Electronics Engineers.
- Go Vocal – Online Community Engagement Platform for Governments. (n.d.). Go Vocal. <https://www.govocal.com/>
- Guan, Q., Zou, S., Liu, H. & Chen, Q. (2022). Performance Evaluation Method of Public Administration Department Based on Improved DEA Algorithm. *Cognitive-Inspired Semantic Representation and Analytics for Multimedia Data*. <https://doi.org/10.1155/2022/2338680>
- Gupta, S., Ranjan, R., & Singh, S. N. (2024). A Comprehensive Survey of Retrieval-Augmented Generation (RAG): Evolution, Current Landscape and Future Directions. Retrieved from arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2410.12837>
- Hlybovets, M. M., & Oletsky, O. V. (2002). *Shtuchnyi intelekt. Pidruchnyk dlia studentiv vischykh navchalnykh zakladiv, scho navchayutsia za spetsialnostiamy "Kompiuterni nauky" ta "Prykladna matematyka"* [Artificial Intellect. Manual for the students of "Computer Science" and "Applied Mathematics" majors]. Kyiv: Publishing House "KM Academia" [in Ukrainian].

- Huang, K., Wang, Y., Zhu, F., Chen, X., & Xing, Ch. (Eds). (2023). *Beyond AI. ChatGPT, Web 3 and the Business Landscape of Tomorrow*. Switzerland: Springer.
- Jackson, P. (1998). *Introduction to Expert Systems*. Addison-Wesley.
- Jones, D., Snider, C., Nassehi, A., Yon, J., & Hicks, B. (2020). Characterising the Digital Twin: A systematic literature review. *CIRP journal of manufacturing science and technology*, 29, 36–52. <https://doi.org/10.1016/j.cirpj.2020.02.002>
- Khan, I. (2024). *The quick guide to prompt engineering: Generative AI tips and tricks for ChatGPT, Bard, Dall-E, and Midjourney*. John Wiley & Sons.
- Koczkodaj, W., Mikhailov, L., Redlarski, G., Soltys, M., Szybowski, J., Tamazian, G., Wajch, E., & Yuen, K. K. F. (2016). Important Facts and Observations about *Pairwise Comparisons*, *Fundamenta Informaticae*, 144(3–4), 1–17. <https://doi.org/10.3233/FI-2016-1336>
- Lardi, K. (2025). *Artificial Intelligence for Business*. London: Kogan Page.
- Martineau, K. (2023). What is retrieval-augmented generation? *IBM*. <https://research.ibm.com/blog/retrieval-augmented-generation-RAG>
- Mon assistant parquet* (n.d.). beta.gouv.fr. <https://beta.gouv.fr/startups/investigation-court-d-appel-de-paris.html>
- Nah, S. (Ed.). (2023). *Research Handbook on Artificial Intelligence and Communication*. Edward Elgar Publishing.
- Oletsky, O. (2021). Exploring Dynamic Equilibrium Of Alternatives On The Base Of Rectangular Stochastic Matrices. In *CEUR Workshop Proceedings 2917* (p. 151–160). <http://ceur-ws.org/Vol-2917/>
- Oletsky, O. V., & Ivokhin, Ye. V. Formalizatsiya procedury formuvannia dynamichnoyi rivnovahy alternatyv u bahatoahentnomu seredovischi u procesakh pryiniattia rishen bilshistiu holosiv [Formalization of the procedure of alternatives dynamic equilibrium forming in multiagent environment at making decisions by the majority]. *Kibernetyka ta systemnyi analiz*, 57(1), 55–66. <https://doi.org/10.1007/s10559-021-00328-y> [in Ukrainian].
- Oletsky, O. V., Franchuk, I. O., & Huminsky, V. V. (2023). Pro pidkhid do formuvannia dvorivnevoi modeli "stan-imovirnist dii" na osnovi poparnykh porivnian ta metodu ierarkhiy [On the approach to building two-level model "state-action probability" based on pair comparison and hierarchy analysis] *Naukovi zapysky NaUKMA, Komp'iuterni nauky*, 6, 4-10. <https://doi.org/10.18523/2617-3808.2023.6.4-10> [in Ukrainian].
- Pratsiuvatymut' sche maksimum rik: predstavnyky dvokh profesiy mozhut' vtratyty robotu cherez Shi* [Maximum one year of employment: representatives of two professions may loose their job because of AI]. (2025, Veresen 3). Today.UA: <https://today.ua/481861-pracyuvatimut-she-maksimum-rik-predstavniki-dvoh-profesij-mozhut-vtratiti-robotu-cherez-shi/> [in Ukrainian].
- Russell, S., & Norwig, P. (2021). *Artificial Intelligence: A Modern Approach* (4th ed.). Pearson Education, Inc.
- Saaty, T. L. (1980). *The Analytic Hierarchy Process*. New York: McGraw Hill.
- Straussman, J. D. (1990). *Public Administration* (2nd ed.). Longman.
- Sutton, R. S., & Barto, A. G. (2018). *Reinforcement Learning: An Introduction. Second Edition*. London: MIT Press.

- The vision of Bürokratt*. (n.d.). Republic of Estonia. Information System Authority. <https://www.ria.ee/en/state-information-system/personal-services/burokratt>
- Ubaldi, B.-C., & Zapata, R. (2024, June 13). Governing with Artificial Intelligence. Are governments ready? *OECD Artificial Intelligence Papers*, 20. https://www.oecd.org/en/publications/governing-with-artificial-intelligence_26324bc2-en.html
- Virtuaalne abiline Bürokratt*. (n.d.). Kratid. <https://www.kratid.ee/burokratt>
- Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *Science*, 359, 1146–1151.
- What is Good Governance?* (2009). United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific. <http://www.unescap.org/sites/default/files/good-governance.pdf>
- Wu, H., Ji, P., Ma, H., & Xing, L. (2023). A comprehensive review of digital twin from the perspective of total process: Data, models, networks and applications. *Sensors*, 23(19), 8306. <https://doi.org/10.3390/s23198306>

Суспільний вимір європейської інтеграції України: чинники та тенденції трансформації громадської думки

Маргарита Чабанна,

доктор політ. наук,
доцент,
завідувач кафедри політології,
Національний університет
"Києво-Могилянська академія"

Chabanna Marharyta,

Doctor of Political Sciences,
Associate professor,
Head of the Department of
Political Science,
National University
of "Kyiv-Mohyla Academy"

ORCID: 0000-0002-0898-8290

chabanna@ukma.edu.ua

Анотація. У статті досліджується динаміка

суспільного ставлення до європейської інтеграції України у контексті політичних трансформацій, економічних криз та безпекових викликів. Показано, що предикторами зміни суспільної думки виступали внутрішньополітичні події (зокрема Помаранчева революція, вибори 2010–2012 рр. та Революція Гідності), зовнішньополітичні чинники (підписання Угоди про асоціацію з ЄС, візова лібералізація, а також підтримка ЄС у 2022 р.), економічні рецесії та безпекові загрози. Особлива увага приділяється впливу повномасштабної війни Росії проти України, яка стала головним консолідуючим чинником та зумовила різке зростання підтримки євроінтеграційного курсу,

що одночасно зменшило регіональні відмінності у ставленні до Євросоюзу. В цьому контексті, на основі аналізу регіональних, вікових та соціально-демографічних відмінностей простежено поступове нівелювання традиційних розривів між західними і східними регіонами, а також зростання проєвропейських орієнтацій серед старшого покоління після 2014 р. і згодом у 2022–2023 рр. Відповідно, акцентовано роль очікувань та ціннісних орієнтацій громадян, коли більшість українців пов'язує членство в ЄС із економічним зростанням, підвищенням стандартів життя та інституційними реформами, хоча зберігаються і певні побоювання стосовно міграційних викликів, викликів для українського бізнесу чи ризиків культурної уніфікації. У дослідженні підкреслено, що суспільне ставлення до євроінтеграції є не лише індикатором соціальної згуртованості, але і чинником легітимності відповідної державної політики. Отже, його врахування є необхідним для формування ефективних інформаційних кампаній та комунікаційних стратегій, спрямованих на підтримку курсу європейської інтеграції. Подальші дослідження можуть бути зосереджені на динаміці громадської думки в умовах війни та повоєнної відбудови із урахуванням ціннісно-психологічних та соціокультурних чинників.

Ключові слова: Європейський Союз, європейська інтеграція, громадська думка, зовнішньополітичні пріоритети, демократія, політична довіра, політичні цінності.

The Societal Dimension of Ukraine's European Integration: Factors and Transformational Trends in Public Opinion

Abstract. The article examines the dynamics of public attitudes toward Ukraine's European integration in the context of political transformations, economic crises, and security challenges. It demonstrates that the key predictors of shifts in public opinion included domestic political events (such as the Orange Revolution, the 2010–2012 elections, and the Revolution of Dignity), external political factors (the signing of the Association Agreement, visa liberalization, as well as the EU's support in 2022), economic recessions, and security threats. Particular attention is paid to the impact of Russia's full-scale war against Ukraine, which became the principal consolidating factor and led to a sharp increase in support for the European integration course, while simultaneously reducing regional disparities in attitudes toward the EU. In this context, the analysis of regional, age, and socio-demographic differences reveals a gradual decrease in the traditional divides between Western and eastern regions, as well as the growth of pro-European orientations among older generations after 2014 and especially in 2022–2023. At the same time, the role of citizens' expectations and value orientations is emphasized, as most Ukrainians associate EU membership with economic growth, higher living standards, and institutional reforms, while certain concerns remain regarding migration challenges, implications for Ukrainian businesses, and risks of cultural homogenization. The study underscores that public attitudes toward European integration serve not only as an indicator of social cohesion but also as a factor of policy legitimacy. Therefore, their consideration is crucial for the development of effective information campaigns and communication strategies aimed at sustaining the course of European integration. Future research may focus on the dynamics of public opinion in the context of war and post-war reconstruction, with attention to value-psychological and socio-cultural determinants.

Keywords: European Union, European integration, public opinion, foreign policy priorities, democracy, political trust, political values.

Постановка проблеми. Європейська інтеграція як стратегічний курс розвитку країн Східної Європи посідає одне з провідних місць у зовнішній політиці України. В умовах глобалізації та зростаючої міжнародної конкуренції інтеграція до Європейського Союзу відкриває нові можливості для розвитку економіки, політичних інститутів та соціальних структур. Питання набуття членства України в ЄС актуалізувалося з початком повномасштабної війни, що супроводжувалося різким зростанням суспільної підтримки євроінтеграційного вектора. Водночас суспільне ставлення до європейської інтеграції змінюється під впливом політичних та соціально-економічних чинників, які визначають специфіку сприйняття цього процесу різними групами населення. Серед детермінант варто виокремити зовнішньополітичні та внутрішньополітичні обставини, безпекову й економічну ситуацію, що можуть розглядатися як предиктори суспільних орієнтацій. Водночас вагомими залишаються фактори рівня освіти, соціального та економічного статусу, які попри меншу

дослідженість у науковій літературі істотно впливають на формування патернів зовнішньополітичних преференцій.

Тож логічно, що євроінтеграційний процес України досліджують як крізь призму інституційних та нормативно-правових змін, спрямованих на адаптацію національної політики до стандартів Європейського Союзу, так і з урахуванням соціальної основи інтеграції. Історично ставлення громадян до процесу євроінтеграції коливалось і становило предмет численних досліджень, автори яких, фокусуючись на визначенні загальних тенденцій, слухно приділяли увагу регіональним, а подекуди віковим, освітнім та соціально-економічним відмінностям, що дозволяло стверджувати про певні патерни у формуванні зовнішньополітичних преференцій.

Аналіз публікацій з теми показує, що у працях українських та закордонних дослідників представлено такі аспекти, як: динаміка ставлення населення до євроінтеграції; роль політичних та соціальних подій у формуванні підтримки членства України в ЄС; регіональні та соціально-демографічні відмінності, що визначають євроінтеграційні настрої; ціннісні та прагматичні мотиви підтримки чи євроскептицизму; вплив російської війни проти України та зовнішньополітичних факторів на формування громадської думки; а також роль інформаційного середовища, медіа, офіційних повідомлень і дезінформаційних кампаній. Зокрема, О. Гарасим, О. Калініченко, С. Пахоменко, О. Шульга [Злобіна та ін., 2016; Шульга, 2009] досліджують динаміку громадської думки та ціннісні орієнтації українців у контексті європейської інтеграції. Є. Головаха, А. Горбачик, Н. Паніна, О. Резнік [Головаха, 2008; Головаха, 2021; Горбачик, 2021; Паніна, 2005; Резнік, 2022] концентрують увагу на соціально-демографічних відмінностях та регіональних аспектах. К. Волчук, О. Онух, Ю. Юнусова [Юнусова, 2005; Onuch, 2024; Wolczuk, 2023] фокусуються на політичній поведінці, ідентичності та ролі зовнішніх чинників. А. Костенко, Д. Малай, М. Міщенко, А. Пугач, М. Рябчук, Л. Чекаленко, [Костенко, 2018; Міщенко та Пугач, 2024; Рябчук, 2019; Чекаленко, 2016; Malaj, 2023], використовуючи соціологічні дані, досліджують інформаційне середовище. Ю. Палагнюк [Palagnyuk, 2025] аналізує суспільну думку в умовах російсько-української війни, підкреслюючи роль безпекового виміру у зростанні підтримки євроінтеграції, а також вказує на взаємозв'язок між рівнем довіри та ставленням до євроінтеграційних перспектив. В. Марчук [Марчук, 2024] звертає увагу на зв'язок між політичними та безпековими преференціями українців і вибором європейського вектора. І. Іванюк та Л. Паращенко [Іванюк та Паращенко, 2023] аналізують роль парламентської просвіти у формуванні знань і очікувань громадян щодо інтеграції. Дослідження С. Куркіної та В. Журавльова [Куркіна та Журавльов, 2021] висвітлюють зв'язок між євроінтеграційним дискурсом і соціально-економічними реформами. Про переважання прагматичних орієнтацій над ціннісними пише В. Фесенко [Фесенко, 2011], а про зміну дискурсу, від прагматично-економічного у 1990-х до цивілізаційно-ціннісного після 2014 р. пишуть С. Русаков, О. Сокур, М. Козловець, В. Худавердієва [Русаков, 2025; Сокур, 2015; Козловець, 2025; Худавердієва,

2022]. Окрему увагу вчених привертають трансформації суспільних настроїв у період повномасштабного вторгнення Росії на територію України. Тут варто відзначити праці А. Грушецького [Грушецький, 2023], О. Носової [Nosova, 2023], Ю. Палагнюк [Palagnyuk, 2025], М. Фахурдінової [Фахурдінова, 2023], а також інших українських та закордонних дослідників. Окремими вченими розглянуто і методологічні аспекти досліджень, зокрема типи вибірок, поєднання кількісних і якісних методів, специфіку порівняльних досліджень, формати опитувань. Оскільки для розкриття теми суспільного ставлення насамперед актуальним є використання емпіричних даних, найбільш поширеним тут є соціологічний підхід, зосередження на аналізі опитувань громадської думки, фокус-групових досліджень та моніторингу динаміки підтримки євроінтеграції. Численні опитування громадської думки та аналітичні матеріали представлено такими аналітичними установами, як: Центр Разумкова, Фонд "Демократичні ініціативи" імені Ілька Кучеріва, Київський міжнародний інститут соціології, Соціологічна група "Рейтинг", Національний інститут стратегічних досліджень, Регіональна комунікаційна програма ЄС для Східного сусідства, Інститут світової політики, Український центр європейської політики та багато інших, які в межах зазначеної теми насамперед публікують дані, що демонструють як еволюцію підтримки вступу України до Євросоюзу, так і регіональні відмінності у ставленні населення до євроінтеграції.

Попри численні дослідження, що фіксують загальні тенденції ставлення українців до євроінтеграції, систематизація отриманих даних та визначення передумов і наслідків їхньої зміни потребують комплексного підходу. Національні середні нерідко маскують значні регіональні відмінності, а демографічні та соціально-економічні чинники подекуди випадають з аналітичного поля і відповідні змінні не завжди включаються до опитувальників. Тож подекуди доступні дані за відповідними розподілами є фрагментарними, що ускладнює їхню систематизацію. Окрім того, інтерпретуючи їх, необхідно враховувати відмінності методологій опитувань. Зокрема, спроби зіставити результати схожих досліджень, проведених одночасно, можуть призводити до орієнтовних, надто узагальнених або фрагментарних висновків через варіативність формулювань запитань. Зазвичай, вимірювання загальних тенденцій здійснюється через запитання про підтримку інтеграційного вектора зовнішньої політики України та готовність взяти участь у референдумі щодо набуття членства в Європейському Союзі. Проте відмінності у методологічних підходах означають, що навіть систематизація різних опитувань дає радше узагальнену картину. Зіставлення методології і даних опитувань показує, що в опитуванні про схильність підтримувати євроінтеграцію може бути включено як формулювання про "ставлення до євроінтеграції України (членства України в ЄС)", так і запитання про "ставлення до ЄС", що хоча і дозволяє під час інтерпретації відповідей робити певні припущення про зв'язок зі ставленням до членства, проте не означає, що відсотки, отримані за позитивні відповіді, збігатимуться. Зокрема, громадяни можуть прихильно ставитись до європейських цінностей

або симпатизувати мешканцям європейських держав чи конкретним політикам, проте не обов'язково однозначно підтримувати вступ України до Євросоюзу. Ще менший відсоток висловлює схильність взяти участь у відповідному референдумі.

Загальна актуальність вивчення громадської думки, тенденцій її трансформації та регіональних і вікових патернів зумовлена визначальним впливом суспільства на реалізацію європейського зовнішньополітичного курсу (який безпосередньо залежить від рівня підтримки та легітимності у суспільстві) та імплементацію відповідних реформ, що має пряме значення для політичних трансформацій на національному рівні (оскільки відбиває потенціал консолідації суспільства та рівень його фрагментації). Водночас варто враховувати, що зміни (зокрема ціннісні та світоглядні) відбуваються під впливом, як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. Отже, **мета** цієї статті: дослідити динаміку ставлення українського суспільства до європейської інтеграції, визначити соціально-демографічні та регіональні патерни формування громадської думки, а також окреслити роль політичного, економічного та безпекового контексту у трансформації суспільних орієнтацій щодо членства України в ЄС. Відповідно, **завдання** дослідження: періодизувати трансформацію ставлення українського суспільства до європейської інтеграції від 1990-х рр. до сьогодні; проаналізувати роль політичних, економічних та безпекових чинників відповідних змін; визначити соціально-демографічні та регіональні патерни формування громадської думки; окреслити значення суспільних очікувань, політичної довіри та ціннісних орієнтацій; визначити методологічні обмеження та виклики дослідження громадської думки стосовно членства України в ЄС.

Виклад основного матеріалу. У 1990-х рр. українське суспільство демонструвало широкий спектр поглядів: від проєвропейських симпатій у Західному і Центральному регіонах до прагнення більш тісних зв'язків з Росією – в Східному та Південному. Водночас тема євроінтеграції не була пріоритетною для тогочасного суспільства, увагу якого було сфокусовано на пострадянських демократичних трансформаціях та ринкових реформах. До того ж, геополітичні орієнтації громадян, маючи тісний зв'язок з мовною та регіональною ідентичністю, виступали радше індикатором прихильності або опозиційності до демократичного розвитку незалежної України.

Згодом, на початку 2000-х рр., після періоду так званих "розбалансованої ідентичності" і політичної маргіналізації [Резнік, 2022], за даними більшості загальнонаціональних опитувань, відбулося поступове зміцнення проєвропейських орієнтацій. Деякі експерти вказують так званий "пік позитивного ставлення до вступу до ЄС" (з підтримкою на рівні 56%), який спостерігався у 2000 р. (лише 9,6% висловлювалися негативно); у поєднанні з критичним ставленням до союзу з Росією (до якого 37% ставилися негативно і 41% скоріше позитивно), припускаючи, що роль у таких трансформаціях відіграла Друга чеченська війна [Фесенко, 2011]. Тут варто зважати на те, що вказана загальна тенденція формувалася переважно за рахунок мешканців

Західного регіону та містян. При цьому, геополітичний вибір залишався вибором цивілізаційним, і у суспільному сприйнятті надалі чітко простежувався зв'язок між зовнішньополітичними пріоритетами та ліберально-демократичними поглядами. Якщо казати про кількісний вимір прихильності до Євросоюзу, то у 2002 р. 63 % українців оцінювали вплив Європейського Союзу як позитивний, а на запитання "Який напрям зовнішньої політики має бути пріоритетним для України?" відповідь "Відносини з країнами ЄС" надали 28,5 % респондентів. У 2003 р. їх частка становила 27,1 %, наступного року – 25,6% [*Ставлення громадян до основних ...*, 2010].

Політична мобілізація, пов'язана з президентськими виборами у 2004 р. та Помаранчевою революцією, активізувала проєвропейську риторику політиків та посилила проєвропейські настрої електорату демократичних сил. До того ж, варто вказати на одночасну політичну поляризацію суспільства і відповідне посилення проросійських орієнтацій. Утім, загальні тенденції свідчили, що кількість прихильників інтенсифікації відносин із Заходом поступово зростає і у 2005 р. становила 27,1 %, у 2006 р. – 30 %, у 2007 р. – 33,2 %. У 2008 р. підтримка членства в Євросоюзі знизилася до 27,5% [*Ставлення громадян до основних ...*, 2010], не в останню чергу, під впливом пропагандистської кампанії, інспірованої проросійськими політичними силами. Водночас, під час інтерпретації загальнонаціональних даних необхідно враховувати те, що зменшення відповідних показників відбувалось за рахунок східних регіонів. Зокрема, у 2008 р. на відносини з ЄС були орієнтовані 65,5% мешканців західних і 40,7% мешканців центральних областей (на відносини з Росією – 36,6% мешканців Центру, 55,6% мешканців Півдня та 58,1% мешканців Сходу України) [*Ставлення громадян до основних ...*, 2010].

Хоч молодь і люди з вищою освітою зберігали стабільну проєвропейську орієнтацію, політична та економічна нестабільність у другій половині 2000-х рр., зокрема фінансово-економічна криза 2008-2009 рр., спричинила розчарування частини суспільства у реформах та зосередження уваги на забезпеченні економічних потреб, тоді як зовнішньополітичні орієнтації ставали другорядними. В таких умовах зберігалася поляризація українського суспільства у ставленні до інтеграційних пріоритетів, зважаючи на те, що у 2010 р. після президентських виборів відбулося часткове посилення проросійських орієнтацій, особливо на Сході та Півдні України.

Водночас Європейський Союз, зі свого боку, запроваджував як інституційні ініціативи (зокрема Програму Східного партнерства у 2009 р. та Порядок денний про асоціацію між Україною та ЄС, підписаний того самого року), які створювали нові очікування; так і двосторонні заходи, що стосувалися технічної допомоги та візової лібералізації і надавали раціональну аргументацію для підтримки ідеї європейської інтеграції.

Стосовно конкретних кроків, які час від часу постають на порядку денному, а саме: потенційної участі у референдумі стосовно вступу України до Європейського Союзу (або, за термінологією соціологів, "декларативно-

натановного індикатора ставлення українців до євроінтеграції" [*Ставлення громадян до вступу ...*, 2021]), якби у грудні 2009 р. відбувся референдум, потенційно участь у голосуванні взяли б 61% громадян. З них 51% схильні були проголосувати за вступ, 27% – проти. Традиційно, найбільшу підтримку (на рівні 68,5%) висловлювали жителі західних областей (проти – 11%), в центральних та північних областях підтримка становила 54% (проти – 20,5%). На Півдні і Південному Сході "за" висловлювались 43%, "проти" – 31%. Найменше прихильників було в Криму та на Донбасі ("за" – 39%, "проти" – 50%) [*Громадяни України хочуть ...*, 2015]. Цікавими є дані про те, що попри регіональні та вікові відмінності у ставленні до вступу України у ЄС, за даними від 2011 р., настрої молоді Криму та Донбасу, де загалом переважало негативне ставлення до членства в ЄС, не відрізнялися від преференцій представників цієї ж вікової групи з інших регіонів України, і 51% громадян віком 18-29 років у цьому регіоні підтримували вступ України до ЄС (не підтримували – 22%) [*51% молоді Донбасу й Криму ...*, 2011].

Із проголошенням пріоритетності проєвропейського напрямку зовнішньої політики та закріпленням цієї ідеї у Законі "Про засади внутрішньої та зовнішньої політики" (2010 р.) 2011 р. (як відзначають експерти) став моментом зміни громадської думки. Проте відповідні симпатії в цей період висловлювала лише відносна більшість опитаних. Таким саме залишався рівень підтримки і у 2013 р. [*Євроінтеграція України ...*, 2014, с. 10]. У відповідь на запитання "Яким інтеграційним напрямом має іти Україна?" вступ до Євросоюзу у травні 2013 р. підтримували 41,7% (вступ до Митного союзу – 31%, за неприєднання ані до ЄС, ані до Митного союзу виступали 13,5%, не визначилися з відповіддю 13,7%) [*Євроінтеграція України ...*, 2014; *Ставлення громадськості ...*, 2013]. Помітними були і значні вікові відмінності. У 2013 р. серед молоді (до 29 років) орієнтація на інтеграцію до Євросоюзу переважала (54%), тоді як прихильників Митного союзу було 19%. Водночас представники старшої вікової групи (від 60 років) меншою мірою підтримували вступ до ЄС (30%) і більше тяжіли до Митного союзу (підтримка на рівні 45%) [*Ставлення громадськості ...*, 2013].

Відмова підписати Угоду про асоціацію з ЄС, що стала катализатором масових протестів, а також Революція Гідності, тимчасова окупація Криму і початок війни на Донбасі значно посилили проєвропейські настрої, і вже у березні 2014 р. вступ до ЄС підтримали 45,3%, а у травні – 50,5 (вступ до Митного союзу – 21,6% та 21,4%, відповідно) [*Євроінтеграція України ...*, 2014, с. 10].

Необхідно зазначити, що у 2013–2014 рр. відбулася "збалансована за віковим розподілом зміна інтеграційних преференцій українського суспільства" і вперше ідею членства України в ЄС підтримала більшість представників кожної вікової групи [*Євроінтеграція України ...*, 2014, с. 11]. При цьому, найбільш прихильною до євроінтеграції була молодь: у травні 2013 р. 54% респондентів віком 18–29 років та відносна більшість респондентів 30–49 років виступали за членство в ЄС; серед громадян 50–59 років прихильників європейського та

євразійського векторів було порівну; прибічників ЄС віком від 60 років – менше. Але якщо розглядати трансформацію ставлень, то підтримка проєвропейського вектора збільшилася саме серед людей середнього і старшого віку, а невисокий приріст серед молодих людей експерти пояснюють тим, що "потенціал підтримки євроінтеграційної ідеї серед молоді був максимально використаний" [Євроінтеграція України ..., 2014, с. 13].

За даними, наведеними у таблиці 1, якщо у грудні 2011 р. на запитання про те, чи треба Україні вступати до Європейського Союзу, відповідь "так" надали 58,0%, респондентів віком до 29 років, то у травні 2014 р. – 58,3% [Євроінтеграція України ..., 2014, с. 13]. Водночас звернімо увагу, що збільшилася кількість громадян, які виступали проти (вочевидь, за рахунок тих, хто вагався із відповіддю у 2011 р. і, ймовірно, через радикалізацію настроїв прихильників антидемократичних сил, спровоковану політичним протистоянням). Проти вступу до ЄС у 2014 р. висловилися майже на 7% більше респондентів, ніж у 2011 р.

Таблиця 1.

Відповіді на запитання "Як ви вважаєте, чи треба Україні вступати до Європейського Союзу?" (молодь)

	Грудень 2011 р.	Травень 2014 р.
Так	58,0	58,3
Ні	21,9	28,6
Важко відповісти	20,4	13,1

*Укладено автором на основі даних Фонду "Демократичні ініціативи" [Євроінтеграція України ..., 2014, с. 13].

Варто відзначити, що в цей період зменшилася частка прихильників Митного союзу: від 39% до 22% у групі 50–59 років і від 45% до 28% серед людей старше 60 років [Євроінтеграція України ..., 2014, с. 12].

Для порівняння, за даними, які наводить Центр Разумкова, у грудні 2014 р. 57% громадян орієнтувалися на вступ до Європейського Союзу і 16% – на приєднання до Митного союзу, у грудні 2015 р. – 56% і 13%, у грудні 2016 р. – 58% і 11%, у грудні 2017 р. – 59% і 11%, у грудні 2018 р. – 59% і 12,5%, а у грудні 2019 р. – 64% і 13% [Підсумки–2019 ..., 2019].

Водночас регіональні відмінності у ставленні до європейської інтеграції залишалися найбільш помітними і сталими. Традиційно прозахідний вектор зовнішньої політики підтримували мешканці Західного і Центрального регіонів, проросійські орієнтації мали мешканці східних та південних областей. При цьому, експерти, як було зазначено, виокремлюють відмінності настроїв на Донбасі. У 2014 р. Донбас був єдиним регіоном України, де абсолютна більшість населення, 68%, вважала, що пріоритетним напрямом інтеграції має бути членство в Митному союзі. А підтримка євроінтеграції на Донбасі, порівняно з іншими регіонами, була найнижчою і становила 13% [Євроінтеграція України ..., 2014, с. 14].

Ілюстративними є дані, наведені у таблиці 2.

Таблиця 2.

**Відповіді на запитання "Яким інтеграційним напрямом має іти Україна?"
(травень, 2014 р.)**

	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Вступ до ЄС	87,7	64,0	28,0	30,5	13,1
Вступ до Митного союзу	1,0	6,9	25,1	29,5	67,8
Неприєднання ані до ЄС, ані до Митного союзу	4,8	18,1	28,4	32,2	8,1
Важко відповісти	6,5	11,0	18,5	7,8	10,9

*Укладено автором на основі даних Фонду "Демократичні ініціативи" [Євроінтеграція України ..., 2014, с. 14].

Інтерпретуючи ці дані, окрім відзначення традиційно високих євроінтеграційних прагнень на Заході країни та помірно високих у Центрі, варто звернути увагу на "істотний резерв" [Євроінтеграція України ..., 2014, с. 15] потенційних прихильників євроінтеграційної ідеї на Півдні та Сході. Водночас, на Донбасі ця частка становила лише 8%. З 2013 р. по 2014 р. у південних областях кількість прихильників Митного союзу зменшилася на 14% (з 39% до 25%), але, водночас, на 14% збільшалося прихильників ідеї неприєднання ані до ЄС, ані до Митного союзу (від 14% до 28%) [Євроінтеграція України ..., 2014, с. 15].

У 2016 р. пріоритетними відносини з країнами ЄС вважали 75,5% мешканців Західного і 52,8% мешканців Центрального регіонів. На Півдні, Сході та на Донбасі співробітництво з ЄС вважали пріоритетним 27,0%, 23,7% і 30,3% респондентів, відповідно. При цьому, вступ до ЄС, як відображено у таблиці 3, підтримували 77,4% респондентів на Заході і 55,8% в Центрі України. На Сході, Донбасі і Півдні переважна частина опитаних висловилися проти вступу до ЄС (57,6%, 52,8% і 44,0%, відповідно) [Зовнішньополітичні орієнтації ..., 2016].

Таблиця 3.

**Відповіді на запитання "Як Ви вважаєте, чи треба Україні вступити до
Європейського Союзу?", 2016 р.**

	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Так	77,4	55,8	32,4	30,3	34,3
Ні	12,1	26,4	44,0	57,6	52,8
Важко сказати	10,5	17,8	23,6	12,1	12,9

*Укладено автором на основі даних Центру Разумкова [Зовнішньополітичні орієнтації ..., 2016].

Цікавими є дані про те, що вища освіта традиційно корелювала з більшою прихильністю до європейської інтеграції: у 2017 р. серед осіб із вищою освітою 68% висловлювалися за вступ до ЄС, тоді як серед респондентів із середньою освітою – близько 50% [Ukrainians' attitudes ..., 2017]. Схожі тенденції простежуються і у розрізі соціально-економічного статусу: підприємці, студенти та працівники сфери послуг частіше висловлювали проєвропейські орієнтації.

Загалом, після 2014 р. європейський вектор став домінантним. На стабільність проєвропейських настроїв суттєво вплинули інституційні ініціативи, зокрема, запровадження безвізового режиму з ЄС у 2017 р., а також

розширення економічних і політичних зв'язків у межах Угоди про асоціацію з ЄС, які підкріпили очікування від євроінтеграції. Окрім того, експерти пояснюють відповідну трансформацію емоційною мобілізацією проти російської агресії; переосмисленням зовнішньої загрози; посиленням національної ідентичності, орієнтованої на західні інституції [*Ставлення громадян до європейської ...*, 2019].

Після ухвалення змін до Конституції у 2018 р. і закріплення курсу України на членство в ЄС відмінності у зовнішньополітичних орієнтаціях між регіонами проілюстровано даними опитування, проведеного в грудні у 2019 р. У Західному регіоні підтримка членства в ЄС становила 90% (проти висловились 3%), у Центральному проєвропейські орієнтації мали 70% респондентів (несхвалення висловили 8%), у Південному – 44% (проти 23%), у Східному – 42% (проти висловились 23%). Варто відзначити доволі високий відсоток респондентів, які не визначились: на Півдні і на Сході України (33% і 34%, відповідно) [*Підсумки–2019 ...*, 2019].

За рік до повномасштабного вторгнення, у березні 2021 р., 59% респондентів вважали, що "Україні потрібно вступати до Європейського Союзу", 26% дотримувалися протилежної думки. При цьому частка прихильників перевищувала частку незгодних у Західному (84% і 8,5%) та у Центральному (63% і 19%) регіонах. Протилежне співвідношення респондентів було у Східному (38,5% і 46%) та у Південному регіоні (41,5% і 42%). За даними від грудня – листопада 2021 р., за вступ до ЄС мали намір голосувати 79,5% мешканців західних областей, 59,5% – центральних, 41% жителів Півдня і 35% жителів Сходу (проти, відповідно, 10%, 20%, 36% і 46%). Водночас, опитування показали, що "чим молодші респонденти, тим більше серед них тих, хто вважає, що потрібно вступати до ЄС (частка таких зростала і становила 44% серед тих, кому 60 і більше років, 76% серед тих, кому від 18 до 29 років)". У разі проведення референдуму, вступ України до Євросоюзу схильні були підтримати 59% респондентів (80% серед тих, хто мав намір голосувати), проти висловились б 26% (17%, відповідно). Цей розподіл пояснюється тим, що серед прихильників вступу до ЄС намір взяти участь у референдумі висловили 96%, а серед противників – 46%. У листопаді – грудні того ж року намір взяти участь у референдумі стосовно вступу України до ЄС висловили 69% опитаних. За вступ проголосували б 56% громадян (або 78% учасників референдуму), проти, відповідно, 26% і 18% [*Оцінка громадянами ситуації ...*, 2021].

Повномасштабна війна Росії проти України стала вирішальним моментом у трансформації суспільних орієнтацій, зокрема, у формуванні консолідованої позиції. За даними Соціологічної групи "Рейтинг", підтримка членства в ЄС стрімко зросла з 68% до 86% і у березні становила 91% [*Сьоме загальнонаціональне опитування ...*, 2022]. Варто врахувати, що зростання відбувалось переважно за рахунок підтримки з боку респондентів, які раніше виступали проти вступу до політико-економічних союзів. У червні 2022 р. 87% респондентів на національному рівні схильні були підтримати на референдумі

членство України у ЄС [Тринадцяте загальнонаціональне опитування ..., 2022b]. Показовим є те, що така підтримка була одностайною серед представників усіх вікових груп [Тринадцяте загальнонаціональне опитування ..., 2022], а показники на Сході та Півдні (на рівні 84%) [Балачук, 2022] свідчили про певне нівелювання регіональних розподілів і про те, що проєвропейський курс став не лише зовнішньополітичним пріоритетом, але і важливою складовою національної ідентичності.

За даними Центру Разумкова, у грудні 2022 р. підтримка дещо знизилась і становила 79%. Цей рівень симпатій залишався стійким і у 2023 р. За даними від березня 2023 р., за вступ до ЄС схильні були голосувати 86% мешканців західних областей, 82% – центральних, 73% – східних та 56% – південних (частка противників ідеї євроінтеграції становила, відповідно, 3%, 5%, 11% і 17%). Загалом, на потенційному референдумі за вступ України до Європейського Союзу проголосували б 79% респондентів (або 92% тих, хто збирався взяти участь); проти проголосували б 7% (і, відповідно, 4%). Згодом підтримка в усіх регіонах суттєво зросла. У січні 2024 р. позитивне ставлення до Європейського Союзу висловили 87%, а підтримку вступу України до Європейського Союзу 84%. Зокрема, вступ до ЄС підтримали б 91% жителів Західного регіону, 86% – Центрального, 78% мешканців Сходу та 74,5% – Півдня. Не підтримували б вступ до ЄС 7% респондентів. Окрім того, що молодші респонденти частіше підтримували вступ до ЄС (89% серед тих, кому менше 30 років), частка прихильників євроінтеграції у групі від 60 років зросла до 80% [Оцінка громадянами зовнішньої ..., 2024].

Подібну тенденцію ілюструють і дані, які наводить Київський міжнародний інститут соціології і за якими у травні 2024 р. абсолютна більшість українців хотіла би бачити Україну в складі Європейського Союзу [Виміри ставлення до ..., 2025]. Згідно з іншим опитуванням, представленим Міжнародним республіканським інститутом в Україні, підтримка ЄС коливалася в межах 60–90% залежно від регіону [Міжнародний республіканський інститут, 2024]. Відповідні регіональні відмінності, що стали помітнішими, порівняно з попереднім періодом, представлено у таблиці 4.

Таблиця 4.

Виміри ставлення до ЄС у регіональному розрізі, травень 2024

	Захід	Центр	Південь	Схід
Хочуть бачити Україну членом	92	91	88	82
Готові прийти на виборчі дільниці і проголосувати "за" на референдумі	67	73	65	59
Довіряють	50	47	42	42

*Укладено автором на основі даних КМІС [Виміри ставлення до ..., 2025].

У вересні 2024 р. взяти участь у референдумі готові були 81% опитаних (від 63% на Півдні до 90% на Заході). При цьому, серед потенційних учасників референдуму за вступ до ЄС висловили намір голосувати 96% мешканців західних областей (проти – 3%), 90% – центральних (проти 5,5%), 81% – східних

(проти 13%) і 69% – південних (проти 20%) [*Підтримка громадянами вступу ...*, 2024]. У грудні 2024 р. європейську інтеграцію України підтримували 69% опитаних, ідею не приєднуватися до жодного союзу схвалювали 18% респондентів. При цьому, громадяни, які до повномасштабного вторгнення проживали у центральних та західних областях, на 16% частіше підтримували євроінтеграцію, ніж жителі південних та східних регіонів [Волянська, 2024].

Стосовно вікового розподілу, на грудень 2024 р. респонденти віком 18–49 років на 11,5%, імовірно, підтримували б вступ до ЄС, ніж ті, які старші 50 років [Костіна, 2024]. Опитані, які живуть за межею бідності, на 18% рідше виступали за вступ України до ЄС, ніж бідні та умовно заможні респонденти [Волянська, 2024].

У травні 2025 р. 82% українців позитивно оцінювали відносини між Україною та Європейським Союзом (порівняно з опитуванням від 2016 р. їх частка зросла на 21%), 70% громадян схильні були проголосувати за вступ України до ЄС на референдумі (9% громадян проголосували б проти) [*Опитування громадської думки ...*, 2025]. За даними опитування, проведеного дослідницькою агенцією *Info Sapiens* у червні – липні 2025 р., 74% громадян підтримували ідею вступу України до Європейського Союзу. Найвищий рівень підтримки, традиційно, демонстрували жителі Києва (82%), західних (80%), північних (78%) та центральних (76%) областей. Підтримка на Півдні становила 69%, на Сході – 64%. Проти вступу до ЄС висловились 6% українців, не визначилися зі своєю позицією 18% [Балачук та Кричківська, 2025].

Зросла, порівняно з попереднім періодом, і довіра українських громадян до Європейського Союзу. Наразі ЄС залишається міжнародним партнером України, якому довіряють найбільше. У травні 2025 р. рівень такої довіри становив 76% (зокрема, зріс, порівняно з 2017 р., на 18%) [*Опитування громадської думки ...*, 2025]. У 2024 р. Європейському Союзу довіряли 46% українців (не довіряли – 19%) [Київський міжнародний інститут соціології, 2025], проте підтримували вступ 69% [Волянська, 2024], що показує доволі цікаву тенденцію в умовах єдино можливої одновекторної зовнішньополітичної орієнтації.

Окрему увагу варто приділити чинникам формування такої довіри та, відповідно, проєвропейських орієнтацій суспільства. Певною мірою ставлення до членства у ЄС залежить від рівня обізнаності про діяльність Об'єднання, умови та наслідки набуття членства для України. Відповідно до даних опитувань за період від 2006 р. до 2011 р., 61% українців знали про переговори щодо угоди про асоціацію з ЄС не знали про це – 39%¹. При цьому 52% обізнаних підтримували членство України в ЄС, і лише 37% – з тих, хто вважав себе не обізнаними [51% молоді Донбасу й Криму ..., 2011]. Опитування у червні-липні 2025 р. показало, що 86% респондентів вважають себе поінформованими про процеси вступу до ЄС [Балачук та Кричківська, 2025].

¹За даними опитувань від 2006, 2008, 2011 рр. [51% молоді Донбасу й Криму ..., 2011].

Така обізнаність не лише впливає на підсилення проєвропейських настроїв, але і сприяє розумінню потреби у здійсненні реформ, пов'язаним із набуттям членства.

У зв'язку з цим одну з найвагоміших ролей у формуванні зовнішньо-політичних преференцій відіграють очікування громадян від вступу до ЄС. До очікувань позитивних змін належить насамперед покращення добробуту, захист прав, боротьба з корупцією. У другій половині 2000-х рр. в українському суспільстві склалися досить стабільні уявлення щодо переваг, які може мати Україна у разі набуття членства в ЄС і які населення вбачало у можливостях вільного пересування за кордон (34,7%), доступі молоді до навчання у європейських університетах (24,3%), підвищенні життєвого рівня (28%). При цьому молодь, порівняно з іншими віковими групами, вбачала більше переваг від євроінтеграції [51% молоді Донбасу й Криму ..., 2011]. У червні – липні 2025 р. найчастіше від членства в ЄС українці очікували кращого майбутнього для дітей (65%), миру (60%), економічного зростання (60%), підвищення якості та рівня життя (59%), зростання можливостей для працевлаштування (58%), подолання корупції (55%), дотримання принципів верховенства права (54%) [Україна майбутнього ..., 2024].

Водночас варто зазначати і про побоювання, пов'язані з наслідками євроінтеграції. У 2006–2011 рр. можливими негативними наслідками вступу України до ЄС, на думку громадян, були еміграція українців (31,1%), імміграція іноземців та "розпродаж країни" (22%), ймовірне погіршення відносин з країнами СНД (22,5%). Найбільше подібні очікування були властиві для Криму та Донбасу, де, до того ж, побоювалися зростання соціального розмежування у зв'язку зі вступом до ЄС (30%), зниження рівня життя (39% опитаних, на відміну від західних областей, де такі перестороги висловлювали 7%), безробіття (30%), "напливу іноземців і розпродажу країни" (27%) [51% молоді Донбасу й Криму ..., 2011]. У 2024 р. не вбачали жодних переваг євроінтеграції всього 2% українців [Україна майбутнього ..., 2024]. У вересні 2025 р. серед головних побоювань респонденти відзначають відтік молоді (48%), експлуатацію природних ресурсів (35%), приплив іммігрантів (31%), зростання бюрократії (30%) [Балачук та Кричковська, 2025]. Водночас, є цікаві дані стосовно євроскептичних настроїв. Перспективу делегування ухвалення важливих рішень Європейському Союзу (яка є однією з основних пересторог євроскептиків у країнах-членах) нейтрально сприймають 28,3% респондентів, радше позитивно – 23,8% та позитивно – 23,0% [Україна майбутнього ..., 2024].

Наступним виокремимо ціннісний або світоглядний чинник, який є доволі істотним і водночас складним для вивчення. У 2013 р. "для того, аби відчувати себе європейцем", громадяни потребували певного рівня матеріального добробуту (59%), правового захисту (40,5%), поваги до цінностей демократії та прав людини (32%), можливості безвізового перетину кордону з ЄС (24,5%). Респонденти усіх вікових груп у всіх регіонах найчастіше зазначають такий чинник, як певний рівень матеріального добробуту. При цьому повага до

цінностей демократії є найбільш актуальною для мешканців західних областей та громадян віком від 30 до 49 років [*Ставлення громадян до ...*, 2013].

Переважно на матеріально-економічні та правові засади спирались симпатії українців до інших європейських країн і у 2021 р., що підкреслювало "дихотомію між цінностями, які „зручні” та „зрозумілі” і цінностями, які „незручні” та „нетрадиційні”" [Котенський, 2021]. Респонденти з усі вікових груп визначали європейські цінності через гідну оплату праці (42–46%), гідні умови праці (38–43%), свободу слова (33–38%), рівність усіх перед законом (31–35%) та права ЛГБТ-спільноти (10–26%). Тобто, за даними опитувань, українці розуміли європейські цінності "через призму верховенства права, економічного процвітання та свободи", сприймаючи їх більшою мірою "через матеріально-економічні та правові категорії, аніж у духовно-культурному та морально-етичному контексті" (коли "для більшості українців вони асоціюються із загальним розумінням соціальної справедливості, порядку та економічного добробуту, а не з інклюзивністю, космополітичністю, відкритістю і толерантністю до інших") [Котенський, 2021].

Сприйняття Європейського Союзу, зокрема у ціннісному вимірі, суттєво трансформувалося після початку повномасштабної війни проти України. По-перше, якщо у 2013 р. 21% населення хоч раз відвідував країни Заходу (держави ЄС, США, Канаду та ін.)², то після лютого 2022 р. переважна частина з понад 8 млн українських біженців виїхала до країн Європейського Союзу. Відтак, після лютого 2022 р., на ставлення до ЄС (як до суспільств країн-членів, так і до національних та наддержавних інституцій) вплинула українська міграція, зокрема ставлення до шукачів притулку у спільнотах, що їх приймає.

Іншим вагомим у сучасних умовах чинником є оцінка того, наскільки західні країни підтримують Україну під час війни. У 2023 р. 73% респондентів заявили, що регулярно отримували інформацію про допомогу Україні від ЄС. Водночас, хоча 75% визнавали таку допомогу корисною, лише 34% вважали її достатньою, 56% вважали допомогу ЄС недостатньою. Загалом, 46% респондентів прагнули допомоги у боротьбі з корупцією, 38% – з притягненням до відповідальності за міжнародні злочини, 33% – допомоги деокупованим територіям, 31% – консультаціях щодо вступу до ЄС [*Ставлення громадян до ...*, 2019].

Оцінюючи ефективність міжнародної підтримки України за шкалою від 1 до 5, опитані оцінили ефективність міжнародної допомоги українським біженцям у середньому як 3,9 бала, фінансової допомоги – 3,8 бала, воєнної допомоги, політичної солідарності та підтримки України на міжнародних майданчиках – 3,7 бала, ефективність сприяння відбудові зруйнованих об'єктів в Україні – 3,3 бала, сприяння здійсненню реформ в Україні – 3,2 бала, найнижче було оцінено ефективність санкцій проти країни-агресорки (3 бали). Окрім того, респонденти відзначили "негативний вплив неспроможності глобальних і

² Найбільше тих, хто був у країнах Заходу – у Західному регіоні України (33%), найменше – серед жителів Сходу України (13%) [*Ставлення громадян до ...*, 2013].

регіональних структур безпеки запобігти ескалації конфліктів на світовій арені, зокрема, зупинити російську агресію". Водночас, як зазначають дослідники Центру Разумкова, порівняно з липнем 2023 р. оцінка ефективності політичної солідарності та підтримки України на міжнародних майданчиках зросла з 3,5 до 3,7 бала, сприяння відбудові зруйнованих об'єктів в Україні – з 2,9 до 3,3 бала, сприяння здійсненню реформ в Україні – з 2,9 до 3,2 бала [Оцінка громадянами зовнішньої ..., 2024a].

У вересні 2024 р. найактуальнішими напрямками підтримки України від Євросоюзу українці вважали боротьбу з корупцією (62%), допомогу деокупованим територіям (43%), супровід у розслідуванні воєнних злочинів (38%) та підтримку справедливого правосуддя (31%) [70% українців вважають ..., 2024]. Опитування Соціологічної групи "Рейтинг" проілюструвало позитивну оцінку підтримки ЄС на деокупованих територіях (48%), визнання ефективності підтримки у розслідуванні воєнних злочинів (38%), проте ефективною підтримку ЄС у протидії корупції вважали лише 24% опитаних [70% українців вважають..., 2024]. За даними від травня 2025 р., 95% респондентів є обізнаними щодо фінансової підтримки ЄС для України і 64% громадян вважають, її ефективною [Опитування громадської думки ..., 2025].

Отже, вагому роль у формуванні проєвропейських настроїв відіграють і особистий досвід перебування в країнах ЄС, і інформаційні кампанії, спрямовані на висвітлення підтримки, як із боку Об'єднання, так і країн-членів, і, безперечно, досвід війни, який змінив сприйняття безпеки, цінностей і стратегічного вибору. Згладжування регіональних і вікових розбіжностей у вираженні зовнішньополітичних преференцій, при цьому, свідчить про формування консолідованої позиції та про зближення політичних ідентичностей, відмінності між якими (зокрема в регіональному вимірі) відігравали суттєву роль у інспірованих виборчими амбіціями політичних протистояннях попереднього періоду. В сучасних умовах трансформація ставлення до ЄС доводить взаємозв'язок між геополітичними і ціннісними орієнтаціями українців та дозволяє стверджувати про європейський вибір як вибір цивілізаційний.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Динаміка суспільної підтримки євроінтеграції України свідчить, що ключовими предикторами змін громадської думки були внутрішньополітичні події, зовнішньополітичні чинники, економічні кризи та безпековий контекст. Внутрішньополітичні події нерідко супроводжувалися активною експлуатацією теми зовнішньополітичних орієнтацій проросійськими політичними силами, які використовували її для посилення суспільних розколів, зокрема у 2004–2005 рр. під час Помаранчевої революції, напередодні президентських виборів 2010 р. та парламентських виборів 2012 р., а також у 2013–2014 рр. у контексті підписання Угоди про асоціацію з ЄС та подій Революції Гідності. Економічні кризи, коли соціально-економічні пріоритети населення зумовлювали другорядність зовнішньополітичного курсу, також суттєво впливали на динаміку суспільних орієнтацій. Водночас безпекова ситуація та процес зближення з ЄС, включно з

наданням військової та фінансової допомоги Україні та інтеграцією українських біженців у приймаючі суспільства із 2022 р., стали вагомими чинниками зміцнення проєвропейських настроїв.

Важливим залишається регіональний вимір. До 2014 р. підтримка євроінтеграції переважала у Західному і Центральному регіонах України, тоді як на Сході та Півдні домінували проросійські інтеграційні орієнтації. Після 2014 р. поступово зростала підтримка європейського курсу навіть у традиційно скептичних регіонах, а після 2022 р. регіональні розбіжності значною мірою нівелювалися: у всіх регіонах понад 70% населення висловили підтримку членства України в Євросоюзі. Донедавна значущими чинниками громадської думки залишались і вікові особливості. Попри фрагментарність наявних даних, результати соціологічних опитувань свідчать, що вік та рівень освіти справляли суттєвий вплив на ставлення до євроінтеграції і лише зараз відповідний розподіл зменшується.

Загалом отримані результати демонструють, що революційні події, політичні трансформації та економічні кризи, хоча і справляють істотний вплив на суспільні орієнтації, проте не завжди відображають довготривалі зміни у ціннісних установках. Сьогодні основним чинником консолідації проєвропейських орієнтацій залишаються безпекові виклики, зокрема війна. Саме повномасштабна війна Росії проти України, яка стала визначальним консолідуючим чинником, спричинила стрімке підвищення суспільної підтримки членства України в ЄС, що залишалася стабільно високою навіть попри певні коливання у 2024 р. Водночас на ставлення громадян впливають оцінка зовнішньої підтримки України з боку західних держав та міжнародних організацій, а також очікування від внутрішніх реформ. Очікування українців від членства в ЄС залишаються високими: передусім це надії на економічне зростання, підвищення стандартів життя, реформування політичних інституцій та зміцнення верховенства права. Разом із цим зберігаються і певні побоювання, серед яких можливі обмеження суверенітету, ускладнення для малого бізнесу, інтенсифікація трудової міграції та ризики культурної уніфікації. При цьому врахування як ролі суспільних очікувань, так і впливу економічного, зовнішньополітичного та безпекового контексту є важливим для формування інформаційних кампаній і державної комунікаційної політики, спрямованої на підтримку сталого рівня суспільної підтримки євроінтеграції, що своєю чергою забезпечує легітимність та ефективність реформ, пов'язаних із набуттям членства в ЄС.

Перспективним напрямом подальших досліджень є аналіз динаміки громадської думки в умовах війни та повоєнної відбудови з урахуванням ціннісно-психологічних і соціокультурних чинників, що дозволить комплексно оцінити консолідуючий потенціал європейської інтеграції.

Бібліографічні посилання

- 51% молоді Донбасу й Криму хочуть в ЄС: опитування. (2011, Грудень 15). УНІАН. <https://www.unian.ua/politics/583096-51-molodi-donbasu-y-krimu-hochut-v-es-opituvannya.html>
- 70% українців вважають підтримку ЄС у боротьбі з корупцією неефективною. (2024, Жовтень 28). Європейська правда. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/10/28/7197179/>
- Балачук, І. (2022, Липень 1). 90% українців хочуть вступу в ЄС, 73% – в НАТО – опитування. *Українська правда*. www.pravda.com.ua/news/2022/07/1/7355770/
- Балачук, І., & Кричковська, У. (2025, Вересень 23). Більшість українців за вступ до Євросоюзу – Transparency International. *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/news/2025/09/23/7532115/>
- Виміри ставлення до ЄС і НАТО: Результати опитувань. (2025, Січень 14). КМІС. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1468&page=1>
- Волянська, А. (2024, Грудень 23). Майже 70% українців підтримують вступ до ЄС: результати опитування. *Українські Національні Новини (УНН)*. <https://unn.ua/news/maizhe-70percent-ukraintsiv-pidtrymuiut-vstup-do-yes-rezultaty-opituvannya>
- Головаха, Є. (2008). Терни на шляху євроінтеграції українського суспільства. *Вісник Національної академії наук України*, (10), 33–45. <https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/visnyk/article/view/4031>
- Головаха, Є. (2021). *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності*. Київ: Інститут соціології НАН України. <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/monitoring-2021-bez-dodatkov.pdf>
- Горбачик, А. (2021). Зовнішньополітичні орієнтації українців: поляризація за роки незалежності. В *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 8(22) (с. 305–311). Київ: Інститут соціології НАН України.
- Громадяни України хочуть і в ЄС, і в ЄЕП – опитування. (2015, Лютий 16). УНІАН. <https://www.unian.ua/society/331281-gromadyani-ukrajini-hochut-i-v-es-i-v-eep-opituvannya.html>
- Грушецький, А. (2023, Жовтень 18). Значення членства в ЄС для українців, пріоритетність вступу до ЄС чи НАТО: результати телефонного опитування. *КМІС*. <https://www.kiis.com.ua/?cat=reports&id=1303&lang=ukr&page=1>
- Євроінтеграція України: досвід сусідів та перспективи об'єднання суспільства. (2014). Фонд "Демократичні ініціативи" ім. Ілька Кучеріва. <https://dif.org.ua/article/stavlennya-gromadskosti-do-evropeyskoi-integratsii-ukraini>
- Злобіна, О. Г., Шульга, М. О., Бевзенко, Л. Д., Бойко, Н. Л., Зоткін, А. О., Мартинюк, І. О., Резнік, О. С., Соболева, Н. І., & Паращевін, М. А. (2016). *Соціально-психологічні чинники інтеграції українського соціуму*. Київ: Інститут соціології НАН України. <https://isnasu.org.ua/assets/files/books/2016/leshch-socio-psy-factors-a5-16-01-2017.pdf>
- Зовнішньополітичні орієнтації громадян України, оцінка зовнішньої політики влади, ставлення до іноземних держав та політиків (лютий – березень 2023 р.). (2023, Квітень 4). Разумков Центр. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni>

doslidzhennia/zovnishnopolitychni-orientatsii-gromadian-ukrainy-otsinka-zovnishnoi-polityky-vlady-stavlennia-do-inozemnykh-derzhav-ta-politykiv-liutyi-berezen-2023r

Зовнішньополітичні орієнтації громадян України. (2016, Вересень 27). Разумков Центр. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/zovnishnopolitychni-orientatsii-gromadian-ukrainy>

Іванюк, І. В., & Паращенко, Л. І. (2023). Виявлення очікувань щодо висвітлення євроінтеграції України у процесі парламентської просвіти: результати дослідження. *Імідж сучасного педагога*, 6(219), 5–9. <https://isp.pano.pl.ua/article/view/312029>

Козловець, М. А. (2025). Трансформація морально-правової культури в контексті глобалізаційних змін. *Вісник гуманітарних наук*, 7–8(11–12), 112–118. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17003380>

Костенко, А. (2018). Інформаційно-комунікативні стратегії євроінтеграції в Україні. *Грані*, 21(11), 70–77. <https://doi.org/10.15421/1718154>

Костіна, І. (2024, Грудень 23). 69% українців вважають найкращим інтеграційним напрямом для України вступ до ЄС. *Європейська правда*. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/12/23/7201250/>

Котенський, А. (2021, Жовтень 1). Чому українці підтримують європейський вибір – дослідження. *Львівський портал*. <https://portal.lviv.ua/news/2021/10/01/chomu-ukraintsi-pidtrymuiut-ievropejskyj-vybir-doslidzhennia>

Куркіна, С. В., & Журавльов, В. М. (2021). Євроінтеграція як чинник соціально-економічних та освітніх реформ в Україні. *Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору*, 88(1), 8–20. <https://osvita.eeipsy.org/index.php/eeip/article/view/osvita.2021.88.01>

Марчук, В. (2024). Європейська інтеграція України: політичний і безпековий виміри. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія*, 17, 106–114. <https://journals.pnu.if.ua/index.php/politology/article/view/121>

Міжнародний республіканський інститут. (2024, Червень 5). Більшість українців підтримують вступ України до НАТО та ЄС — опитування IRI. *Українські Національні Новини (УНН)*. <https://unn.ua/news/bilshist-ukraintsiv-pidtrymuiut-vstup-ukrainy-do-nato-ta-yes-opytuvannia-iri>

Міщенко, М. & Пугач, А. (2024). Геокультурні трансформації українців у процесі європейської інтеграції. *Міжнародні відносини та дипломатія*, (13), 130–146. <https://doi.org/10.31866/2616-745X.13.2024.306905>

Опитування громадської думки: більшість українців вважають відносини між Україною та ЄС хорошими й проголосували б за вступ до Євросоюзу. (2025, Вересень 2). EU NEIGHBOURS east. <https://euneighbourseast.eu/uk/news/opinion-polls/opytuvannya-gromadskoyi-dumky-bilshist-ukrayincziv-vvazhayut-vidnosyny-mizh-ukrayinoyu-ta-yes-horoshymy-j-progolosuvaly-b-za-vstup-do-eyvrosoyuzu/>

Оцінка громадянами зовнішньої політики влади, ефективності міжнародної підтримки та впливу зовнішньополітичних чинників на Україну (січень 2024 р.). (2024, Лютий 28). Разумков Центр. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-zovnishnoi-polityky-vlady>

efektyvnosti-mizhnarodnoi-pidtrymky-ta-vplyvu-zovnishnopolitychnykh-chynnykiv-na-ukrainu-sichen-2024r

Оцінка громадянами ситуації та процесів, що відбуваються в країні: Ставлення до вступу до Європейського Союзу та НАТО (листопад – грудень 2021 р.). (2021, Грудень 24). Разумков Центр. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-ta-protseviv-shcho-vidbuvauiutsia-v-kraini-stavlennia-do-vstupu-do-yevropeiskogo-soiuzu-ta-nato-lystopad-gruden-2021r>

Паніна, Н. В. (2005). *Українське суспільство 1994–2005: соціологічний моніторинг*. Київ: ТОВ "Видавництво Софія". <https://search.nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?C21COM=S&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21ALL=%3C.%3EID%3DUKR0009440%3C.%3E&S21CNR=20&S21FMT=fullwebr&S21REF=2&S21STN=1>

Пархоменко, Н. (2012). Медіа-відображення візово-міграційних проблем: євроінтеграційний контекст. *Українознавчий альманах*, 8, 228–231. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2012_8_8

Підсумки–2019: громадська думка. (2020, Січень 10). Разумков Центр. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/pidsumky2019-gromadska-dumka>

Підтримка громадянами вступу України до Європейського Союзу та НАТО. Ставлення до іноземних держав. Ставлення до мирних переговорів (вересень 2024 р.). (2024, Жовтень 24). Разумков Центр. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/pidtrymka-gromadianamy-vstupu-ukrainy-do-yevropeiskogo-soiuzu-ta-nato-stavlennia-do-inozemnykh-derzhav-stavlennia-do-myrnykh-peregovoriv-veresen-2024r>

Резнік, О. (2022, Серпень 30). Євроінтеграційні прагнення українців: від амбівалентності до увиразнення. *Фонд "Демократичні ініціативи" ім. Ілька Кучеріва*. <https://dif.org.ua/article/evrointegratsiyni-pragnennya-ukraintsiv-vid-ambivalentnosti-do-uviraznennya>

Русаков, С. С. (2025). Європейська інтеграція як ціннісно-культурний виклик воєнного часу. *Альманах "Культура і суспільство"*, 2, 56–70. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.2.56>

Рябчук, М. (2019). *Долання амбівалентності: дихотомія української національної ідентичності — історичні причини та політичні наслідки*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/dolannia_ambivalentnosti.pdf

Сокур, О. В. (2015). Європейська інтеграція: теоретичні засади та еволюція поглядів. *Актуальні проблеми політики*, 55, 50–58.

Ставлення громадськості до європейської інтеграції України. (2013, Червень 27). Фонд "Демократичні ініціативи" ім. Ілька Кучеріва. <https://dif.org.ua/article/stavlennya-gromadskosti-do-evropeyskoi-integratsii-ukraini>

Ставлення громадян до вступу України до Європейського Союзу (березень 2021 р.). (2021, Березень 23). Разумков Центр. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-gromadian-do-vstupu-ukrainy-do-yevropeiskogo-soiuzu-berezen-2021r>

- Ставлення громадян до європейської інтеграції України. (2019). КМІС. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1307>
- Ставлення громадян до основних напрямів зовнішньої політики України. (2010, Березень 25). НІДС. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosini/stavlennya-gromadyan-do-osnovnikh-napryamiv-zovnishnoi-politiki>
- Сьоме загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (30–31 березня 2022 р.). (2022, Квітень 5). Соціологічна група "Рейтинг". https://ratinggroup.ua/research/ukraine/sedmoj_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_30-31_marta_2022.html
- Тринадцяте загальнонаціональне опитування: Зовнішньополітичні орієнтації (18–19 червня 2022 р.). (2022, Червень 20). Соціологічна група "Рейтинг". https://ratinggroup.ua/research/ukraine/trinadcatyy_obschennacionalnyy_opros_vneshnepoliticheskie_orientacii_18-19_iunya_2022.html
- Україна майбутнього: вступ до ЄС, повоєнна відбудова, екологічні проблеми та енергетична незалежність очима пересічного українця. (2024, Березень 28). Укрінформ <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3845419-ukraina-majbutnogo-vstup-do-es-povoenna-vidbudova-ekologichni-problemi-ta-energetichna-nezaleznist-ocima-peresicnogo-ukrainca.html>
- Фахурдінова, М. (2023, Січень 12). Так – реформам, ні – поступкам щодо НАТО: як велика війна змінила настрої українців. *Європейська правда*. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/01/12/7153983/>
- Фесенко, В. (2011, Вересень 15). Що змінилося за 20 років. *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/articles/2011/09/15/6586016/>
- Худавердієва, В. (2022). Аспекти європейської ідентичності держави у контексті зовнішньополітичного вибору України та євроінтеграційних процесів. *Політикус*, 4(2), 112120. <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-spec.17>. <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-spec.17>
- Чекаленко, Л. (2016). Фактори європейської ідентичності у світлі ситуації в Україні. *Європейські історичні студії КНУ імені Тараса Шевченка*, (3), 43–56. <http://doi.org/10.17721/2524-048X.2016.03.43-56>
- Шульга, М. О. (Упоряд.). (2009). *Геополітичні орієнтації населення і безпека України: За даними соціологів*. Київ: ТОВ "Друкарня „Бізнесполіграф"". https://isnasu.org.ua/assets/files/books/soc-ps/shulga_gonbu.pdf
- Юнусова, Ю. О. (2005). *Комунікативний простір релігії в європейській культурі*. (Автореф. дис... канд. філософ. наук). ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Харків.
- Malaj, D. (2023). The Influence of European Identity on Integration Efforts. *Interdisciplinary Journal of Research and Development*, 10(2), 89–89.
- Nosova, O. (2023). Assessment of Ukrainians' perceptions toward European Union values: Empirical results. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University Economic Series*, (104), 45–57. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2023-104-06>

- Onuch, O. (2024). Ukrainians' Unwavering Path Toward the EU. *Carnegie Endowment for International Peace*. <https://carnegieendowment.org/research/2024/06/13/ukrainians-unwavering-path-toward-eu>
- Palagnyuk, Y. (2025). Public opinion in Ukraine on European integration during Russia's war against Ukraine. *Przegląd Politologiczny*, (1), 115–127. <https://doi.org/10.14746/pp.2025.30.1.7>
- Ukrainians' attitudes toward European integration*. (2018, November 7). Razumkov Centre. <https://razumkov.org.ua/en/articles/ukraine-on-the-path-to-the-eu-citizens-opinions-and-hopes>
- Wolczuk, K. (2023). Overcoming EU Accession Challenges in Eastern Europe: Avoiding Purgatory. *Carnegie Endowment for International Peace*. <https://carnegieendowment.org/research/2023/06/28/overcoming-eu-accession-challenges-in-eastern-europe-avoiding-purgatory>

References

- 51% *molodi Donbasu y Krymu khochut v YeS: opytuvannia* [51% of young people in Donbas and Crimea want to join the EU: survey]. (2011, December 15). UNIAN. <https://www.unian.ua/politics/583096-51-molodi-donbasu-y-krimu-hochut-v-es-opituvannya.html> [in Ukrainian].
- 70% *ukraintsiv vvazhaiut pidtrymku YeS u borotbi z koruptsiieiu neefektyvnoiu* [70% of Ukrainians consider EU support in combating corruption ineffective]. (2024, October 28). *Yevropeiska pravda*. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/10/28/7197179/> [in Ukrainian].
- Balachuk, I. (2022, Lypen 1). 90% *ukraintsiv khochut vstupu v YeS*, 73% – *v NATO – opytuvannia* [90% of Ukrainians want EU membership, 73% – NATO – survey]. *Ukrainska pravda*. www.pravda.com.ua/news/2022/07/1/7355770/ [in Ukrainian].
- Balachuk, I., & Krychkowska, U. (2025, Veresen 23). Bilshist *ukraintsiv za vstup do Yevrosoiuzu – Transparency International* [Most Ukrainians support EU accession – Transparency International]. *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/news/2025/09/23/7532115/> [in Ukrainian].
- Chekalenko, L. (2016). Faktory *yevropeys'koyi identychnosti u svitli sytuatsiyi v Ukrayini* [Factors of European identity in light of the situation in Ukraine]. *Yevropeiski istorychni studii KNU imeni Tarasa Shevchenka*, (3), 43–56. <http://doi.org/10.17721/2524-048X.2016.03.43-56> [in Ukrainian].
- Fakhurdinova, M. (2023, Sichen 12). Tak – *reformam*, ni – *postupkam shchodo NATO*: yak velyka viina zminyla nastroi *ukraintsiv* [Yes to reforms, no to steps toward NATO: How the great war changed Ukrainians' attitudes]. *Yevropeiska pravda*. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/01/12/7153983/> [in Ukrainian].
- Fesenko, V. (2011, Veresen 15). Shcho *zminylosia za 20 rokiv* [What has changed in 20 years]. *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/articles/2011/09/15/6586016/> [in Ukrainian].

- Holovakha, Ye. (2008). Terny na shliakhu yevrointehratsii ukrainskoho suspilstva [Thorns on the path of European integration of Ukrainian society]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*, (10), 33–45. <https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/visnyk/article/view/4031> [in Ukrainian].
- Holovakha, Ye. (2021). *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin. 30 rokiv nezalezhnosti* [Ukrainian society: monitoring social change. 30 years of independence]. Kyiv: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy. <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/monitoring-2021-bez-dodatkov.pdf> [in Ukrainian].
- Horbachyk, A. (2021). Zovnishnopolitychni oriientsii ukrainsiv: poliaryzatsiia za roky nezalezhnosti [Foreign policy orientations of Ukrainians: polarization during the years of independence]. In *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin*, 8(22) (s. 305–311). Kyiv: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Hromadiany Ukrainy khochut i v YeS, i v YeEP – opytuvannia [Citizens of Ukraine want both the EU and the EEU – survey]. (2015, February 16). UNIAN. <https://www.unian.ua/society/331281-gromadyani-ukrajini-hochut-i-v-es-i-v-eep-opituvannya.html> [in Ukrainian].
- Hrushetskyi, A. (2023, Zhovten 18). Znachennia chlenstva v YeS dlia ukrainsiv, priorytetnist vstupu do YeS chy NATO: rezultaty telefonnoho opytuvannia [The importance of EU membership for Ukrainians, priority of joining the EU or NATO: results of a telephone survey]. *KMIS*. <https://www.kiis.com.ua/?cat=reports&id=1303&lang=ukr&page=1> [in Ukrainian].
- Ivaniuk, I. V., & Parashchenko, L. I. (2023). Vyiavlennia ochikuvan shchodo vysvitlennia yevrointehratsii Ukrainy u protsesi parlamentskoi prosvity: rezultaty doslidzhennia [Identifying expectations regarding coverage of Ukraine's European integration in parliamentary education: research results]. *Imidzh suchasnoho pedahoha*, 6(219), 5–9. <https://isp.pano.pl.ua/article/view/312029> [in Ukrainian].
- Khudaverdieva, V. (2022). *Aspekty yevropeiskoi identychnosti derzhavy u konteksti zovnishnopolitychnoho vyboru Ukrainy ta yevrointehratsiinykh protsesiv* [Aspects of European identity of the state in the context of Ukraine's foreign policy choice and European integration processes]. *Politicus*, 4(2), 112120. <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-spec.17> [in Ukrainian].
- Kostenko, A. (2018). Informatsiino-komunikatyvni stratehii yevrointehratsii v Ukraini [Information and communication strategies of European integration in Ukraine]. *Hrani*, 21(11), 70–77. <https://doi.org/10.15421/1718154> [in Ukrainian].
- Kostina, I. (2024, Hruden 23). 69% ukrainsiv vvazhaiut naikrashchym intehratsiinyim napriamom dlia Ukrainy vstup do YeS [69% of Ukrainians consider EU accession the best integration path for Ukraine]. *Yevropeiska pravda*. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/12/23/7201250/> [in Ukrainian].
- Kotenskyi, A. (2021, Zhovten 1). Chomu ukrainsi pidtrymuiut yevropeyskyi vybir – doslidzhennia. *Lvivskyi portal*. <https://portal.lviv.ua/news/2021/10/01/chomu-ukrainsi-pidtrymuiut-ievropejskyj-vybir-doslidzhennia> [in Ukrainian].
- Kozlovets, M. A. (2025). Transformatsiia moralno-pravovoi kultury v konteksti hlobalizatsiinykh zmin [Transformation of moral and legal culture in the context of globalization]

- changes]. *Visnyk humanitarnykh nauk*, 7–8(11–12), 112–118. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17003380> [in Ukrainian].
- Kurkina, S. V., & Zhuravlov, V. M. (2021). Yevrointehratsiia yak chynnyk sotsialno-ekonomichnykh ta osvitnikh reform v Ukraini [European integration as a factor of socio-economic and educational reforms in Ukraine]. *Vyshcha osvita Ukrainy u konteksti intehratsii do yevropeiskoho osvitnoho prostoru. Seriia: Politolohiia*, 88(1), 8–20. <https://osvita.eeipsy.org/index.php/eeip/article/view/osvita.2021.88.01> [in Ukrainian].
- Malaj, D. (2023). The Influence of European Identity on Integration Efforts. *Interdisciplinary Journal of Research and Development*, 10(2), 89–89.
- Marchuk, V. (2024). Yevropeiska intehratsiia Ukrainy: politychnyi i bezpekovi vymiry [European integration of Ukraine: political and security dimensions]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Seriia: Politolohiia*, 17, 106–114. <https://journals.pnu.if.ua/index.php/politology/article/view/121> [in Ukrainian].
- Mishchenko, M. & Puhach, A. (2024). Heokulturni transformatsii ukrainsiv u protsesi yevropeiskoi intehratsii [Geocultural transformations of Ukrainians in the process of European integration]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty*, (13), 130–146. <https://doi.org/10.31866/2616-745X.13.2024.306905> [in Ukrainian].
- Mizhnarodnyi respublikanskyi instytut. (2024, Cherven 5). Bilshist ukrainsiv pidtrymuiut vstup Ukrainy do NATO ta YeS – opytuvannia [The majority of Ukrainians support Ukraine's accession to NATO and the EU – survey]. *Ukrainski Natsionalni Novyny (UNN)*. <https://unn.ua/news/bilshist-ukrainsiv-pidtrymuiut-vstup-ukrainy-do-nato-ta-yes-opytuvannia-iri> [in Ukrainian].
- Nosova, O. (2023). Assessment of Ukrainians' perceptions toward European Union values: Empirical results. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University Economic Series*, (104), 45–57. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2023-104-06>
- Onuch, O. (2024). Ukrainians' Unwavering Path Toward the EU. *Carnegie Endowment for International Peace*. <https://carnegieendowment.org/research/2024/06/13/ukrainians-unwavering-path-toward-eu>
- Opytuvannia hromadskoi dumky: bilshist ukrainsiv vvazhaiut vidnosyny mizh Ukrainoiu ta YeS khoroshymy y proholosuvaly b za vstup do Yevrosoiuzu* [Public opinion survey: the majority of Ukrainians consider relations between Ukraine and the EU to be good and would vote for joining the European Union]. (2025, Veresen 2). EU NEIGHBOURS east. <https://euneighbourseast.eu/uk/news/opinion-polls/opytuvannya-gromadskoyi-dumky-bilshist-ukrayinciv-vvazhayut-vidnosyny-mizh-ukrayinoyu-ta-yes-horoshymy-j-progolosuvaly-b-za-vstup-do-yevrosoyuzu/> [in Ukrainian].
- Otsinka hromadianamy sytuatsii ta protsesiv, shcho vidbuvaiutsia v kraini: Stavlennia do vstupu do Yevropeiskoho Soiuzu ta NATO (lystopad – hruden 2021 r.)* [Citizens' assessment of the situation and processes taking place in the country: Attitudes toward joining the European Union and NATO (November – December 2021)]. (2021, Hruden 24). Razumkov Tsentr. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-ta-protsesiv-shcho-vidbuvaiutsia-v-kraini-stavlennia-do-vstupu-do-yevropeiskoho-soiuzu-ta-nato-lystopad-gruden-2021r> [in Ukrainian].

- Otsinka hromadianamy zovnishnoi polityky vlady, efektyvnosti mizhnarodnoi pidtrymky ta vplyvu zovnishnopolitychnykh chynnykiv na Ukrainu (sichen 2024 r.)* [Citizens' assessment of the government's foreign policy, the effectiveness of international support, and the impact of foreign policy factors on Ukraine]. (2024, Lytui 28). Razumkov Tsentr. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-zovnishnoi-polityky-vlady-efektyvnosti-mizhnarodnoi-pidtrymky-ta-vplyvu-zovnishnopolitychnykh-chynnykiv-na-ukrainu-sichen-2024r> [in Ukrainian].
- Palagnyuk, Y. (2025). Public opinion in Ukraine on European integration during Russia's war against Ukraine. *Przegląd Politologiczny*, (1), 115–127. <https://doi.org/10.14746/pp.2025.30.1.7>
- Panina, N. V. (2005). *Ukrainske suspilstvo 1994–2005: sotsiologichni monitorynh* [Ukrainian society 1994–2005: sociological monitoring]. Kyiv: TOV "Vydavnytstvo Sofia". <https://search.nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?C21COM=S&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21ALL=%3C.%3EID%3DUKR0009440%3C.%3E&S21CNR=20&S21FMT=fullwebr&S21REF=2&S21STN=1> [in Ukrainian].
- Parkhomenko, N. (2012). Media-vidobrazhennia vizovo-mihratsiinykh problem: yevrointehratsiinyi kontekst [Media representation of visa and migration issues: the European integration context]. *Ukrainoznavchyi almanakh*, 8, 228–231. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2012_8_58 [in Ukrainian].
- Pidsumky-2019: hromadska dumka* [Results of 2019: public opinion]. (2019, Sichen 10). Razumkov Tsentr. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/pidsumky2019-gromadska-dumka> [in Ukrainian].
- Pidtrymka hromadianamy vstupu Ukrainy do Yevropeiskoho Soiuzu ta NATO. Stavlennia do inozemnykh derzhav. Stavlennia do myrnykh perehovoriv (veresen 2024 r.)* [Public support for Ukraine's accession to the European Union and NATO. Attitudes toward foreign countries. Attitudes toward peace negotiations]. (2024, Zhovten 24). Razumkov Tsentr. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/pidtrymka-gromadianamy-vstupu-ukrainy-do-yevropeiskoho-soiuzu-ta-nato-stavlennia-do-inozemnykh-derzhav-stavlennia-do-myrnykh-peregovoriv-veresen-2024r> [in Ukrainian].
- Reznik, O. (2022, Serpen 30). Yevrointehratsiini prahnenia ukraintsiv: vid ambivalentnosti do uvyraznennia [European integration aspirations of Ukrainians: from ambivalence to clarity]. *Fond "Demokratychni initsiatyvy" im. Ilka Kucheriva*. <https://dif.org.ua/article/evrointegratsiyni-pragnennya-ukraintsiv-vid-ambivalentnosti-do-uvyraznennya> [in Ukrainian].
- Riabchuk, M. (2019). *Dolannia ambivalentnosti: dykhotomiia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti – istorichni prychny ta politychni naslidky* [Overcoming ambivalence: the dichotomy of Ukrainian national identity – historical causes and political consequences]. Kyiv: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/dolannia_ambivalentnosti.pdf [in Ukrainian].
- Rusakov, S. S. (2025). *Yevropeiska intehratsiya yak tsinnisno-kulturnyi vyklyk voiennoho chasu* [European integration as a value-cultural challenge in wartime]. *Almanakh "Kultura i suspilstvo"*, 2, 56–70. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.2.56> [in Ukrainian].

- Shulha, M. O. (Uporiad.). (2009). *Heopolitychni oriiientatsii naseleennia i bezpeka Ukrainy: Za danymy sotsiologiv* [Geopolitical orientations of the population and Ukraine's security: According to sociological data]. Kyiv: TOV "Drukarnia „Biznespolihraf”" https://isnasu.org.ua/assets/files/books/soc-ps/shulga_gonbu.pdf [in Ukrainian].
- Siedme zahalnonatsionalne opytuvannia: Ukraina v umovakh viiny (30–31 bereznia 2022 r.)* [The seventh national poll: Ukraine during the war (March 30–31, 2022)]. (2022, April 5). Sotsiologichna hrupa "Reitynh". https://ratinggroup.ua/research/ukraine/sedmoy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_30-31_marta_2022.html [in Ukrainian].
- Sokur, O. V. (2015). *Yevropeiska intehtratsiya: teoretychni zasady ta evoliutsiia pohliadiv* [European integration: theoretical foundations and evolution of views]. *Aktualni problemy polityky*, 55, 50–58 [in Ukrainian].
- Stavlennia hromadian do osnovnykh napriamiv zovnishnoi polityky Ukrainy* [Citizens' attitudes toward the main directions of Ukraine's foreign policy]. (2010, Berezen 25). NISD. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosini/stavlennya-gromadyan-do-osnovnykh-napriamiv-zovnishnoi-politiki> [in Ukrainian].
- Stavlennia hromadian do vstupu Ukrainy do Yevropeiskoho Soiuzu (berezen 2021 r.)* [Citizens' attitudes toward Ukraine's accession to the European Union]. (2021, Berezen 23). Razumkov Tsent. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-gromadian-do-vstupu-ukrainy-do-yevropeiskogo-soiuzu-berezen-2021r> [in Ukrainian].
- Stavlennia hromadian do yevropeiskoi intehtratsii Ukrainy* [Citizens' attitudes towards European integration of Ukraine]. (2019). KMIS. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1307> [in Ukrainian].
- Stavlennia hromadskosti do yevropeiskoi intehtratsii Ukrainy* [Public attitudes toward Ukraine's European integration]. (2013, June 27). Fond "Demokratychni initsiatyvy imeni Ilka Kucheriva". <https://dif.org.ua/article/stavlennya-gromadskosti-do-evropeyskoi-integratsii-ukraini> [in Ukrainian].
- Trynadtsiate zahalnonatsionalne opytuvannia: Zovnishnopolitychni oriiientatsii (18–19 chervnia 2022 r.)* [Thirteenth national survey: Foreign policy orientations (June 18–19, 2022)]. (2022, Cherven 20). Sotsiologichna hrupa "Reitynh". <https://www.ratinggroup.ua/news/trinadcatyy-obschenacionalnyy-opros-vneshnepoliticheskie-orientacii-18-19-iyunya-2022> [in Ukrainian].
- Ukraina maibutnoho: vstup do YeS, povoienna vidbudova, ekolohichni problemy ta enerhetychna nezalezhnist ochyma peresichnoho ukraintsia* [Ukraine of the future: EU accession, postwar reconstruction, environmental issues, and energy independence through the eyes of the average Ukrainian]. (2024, Berezen 928). Ukrinform. <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3845419-ukraina-majbutnogo-vstup-do-es-povoenna-vidbudova-ekologichni-problemi-ta-energetichna-nezaleznist-ocima-peresichnogo-ukrainca.html> [in Ukrainian].
- Ukrainians' attitudes toward European integration*. (2018, November 7). Razumkov Centre. <https://razumkov.org.ua/en/articles/ukraine-on-the-path-to-the-eu-citizens-opinions-and-hopes>

- Volianska, A. (2024, Hruden 23). Maizhe 70% ukrainsiv pidtrymuiut vstup do YeS: rezultaty opytuvannia [Almost 70% of Ukrainians support EU accession: survey results]. *Ukrainski Natsionalni Novyny (UNN)*. <https://unn.ua/news/maizhe-70percent-ukrainsiv-pidtrymuiut-vstup-do-yes-rezultaty-opytuvannia> [in Ukrainian].
- Vymiry stavlennia do YeS i NATO: Rezultaty opytuvan [Dimensions of attitudes toward the EU and NATO: survey results]. (2025, Sichn 14). KMIS. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1468&page=1> [in Ukrainian].
- Wolczuk, K. (2023). Overcoming EU Accession Challenges in Eastern Europe: Avoiding Purgatory. *Carnegie Endowment for International Peace*. <https://carnegieendowment.org/research/2023/06/28/overcoming-eu-accession-challenges-in-eastern-europe-avoiding-purgatory>
- Yevrointehratsiia Ukrainy: dosvid susidiv ta perspektyvy ob'iednannia suspilstva. (2014). Fond "Demokratychni initsiatyvy imeni Ilka Kucheriva". <https://dif.org.ua/article/stavlennya-gromadskosti-do-evropeyskoi-integratsii-ukraini> [in Ukrainian].
- Yunusova, Yu. O. (2005). Komunikatyvnyi prostir religii v yevropeiskii kulturi [The communicative space of religion in European culture]. (Avtoref. dys... kand. filosof. nauk). KhNU im. V. N. Karazina. Kharkiv.
- Zlobina, O. H., Shulha, M. O., Bevzenko, L. D., Boiko, N. L., Zotkin, A. O., Martyniuk, I. O., Reznik, O. S., Sobolieva, N. I., & Parashchevin, M. A. (2016). *Sotsialno-psykholohichni chynnyky intehtatsii ukrainskoho sotsiumu* [Socio-psychological factors of Ukrainian society integration]. Kyiv: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy. <https://isnasu.org.ua/assets/files/books/2016/leshch-socio-psy-factors-a5-16-01-2017.pdf> [in Ukrainian].
- Zovnishnopolitychni oriientsatsii hromadian Ukrainy [Foreign policy orientations of Ukrainian citizens]. (2016, Veresen 27). Razumkov Tsentr. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/zovnishnopolitychni-oriientsatsii-gromadian-ukrainy> [in Ukrainian].
- Zovnishnopolitychni oriientsatsii hromadian Ukrainy, otsinka zovnishnoi polityky vlady, stavlennia do inozemnykh derzhav ta politykiv (liutyi – berezen 2023 r.) [Foreign policy orientations of Ukrainian citizens, assessment of the government's foreign policy, and attitudes toward foreign countries and politicians]. (2023, April 4). Razumkov Tsentr. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/zovnishnopolitychni-oriientsatsii-gromadian-ukrainy-otsinka-zovnishnoi-polityky-vlady-stavlennia-do-inozemnykh-derzhav-ta-politykiv-liutyi-berezen-2023r> [in Ukrainian].

УДК: 321.01:328

DOI: <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2025-2-5>

Ефекти напівпрезиденталізму в умовах політичного транзиту, криз та війн: порівняльний аналіз*

Віталій Литвин,

доктор політичних наук,
професор,
в.о. завідувача кафедри політології,
Львівський національний університет
імені Івана Франка

Vitaliy Lytvyn,

Doctor of Political Science,
Professor,
Acting Head of the Department of
Political Science
Ivan Franko National University of Lviv

ORCID: 0000-0002-9395-3761

vitaliy.lytvyn@lnu.edu.ua

Назар Демченко,

магістр,
Львівський національний університет
імені Івана Франка

Nazar Demchenko,

master student,
Ivan Franko National University of Lviv

ORCID: 0009-0008-7740-072X

nazar.demchenko@lnu.edu.ua

Анотація. У статті зроблено порівняльний аналіз ефектів напівпрезиденталізму в умовах політичного транзиту, криз та війн із фокусом на молодих державах з гібридними політичними режимами. Напівпрезиденталізм розглядається як гетерогенна система правління, що поєднує всенародно обраного президента та уряд, який є колективно відповідальним хоча би перед парламентом, і може виявлятися як у президентсько-парламентському або прем'єр / парламентсько-президентському, так і в президенціалізованому, парламентаризованому чи збалансованому варіантах. Дослідження демонструє, що взаємодія ендегенних інституційних факторів та екзогенних шоків, таких як війни, конфлікти і кризи, суттєво впливає на політичну стабільність, рівень демократії і соціально-економічний розвиток. З одного боку, напівпрезиденталізм забезпечує гнучкість і потенційну стабільність у періоди розділеного правління, але, з іншого боку, конфлікти між президентом, прем'єр-

міністром і парламентом, посилені кризовими обставинами, можуть спричиняти персоналізацію влади, уповільнювати демократичний транзит та підвищувати ризики автократизації. На основі порівняльного аналізу кейсів та використання даних про політичні режими (проекти "Freedom in the World", "Polity") й збройні конфлікти ("Correlates of War", "Major Episodes of Political Violence") сформовано методологічну рамку, що дозволила оцінити ефективність типів напівпрезиденталізму в умовах криз та війн. Результати демонструють, що за умов чіткого розподілу

*Дослідження підготовлено в рамках угоди (від 1 жовтня 2024 р.) з Центром управління та культури в Європі (GCE-HSG) при Університеті Санкт-Галлена (Швейцарія) як частину проекту "Prospects and Risks of Semi-Presidentialism in Conditions of Democratic Transition, Turbulence, and War: Quantitative and Statistical Comparative Analysis".

повноважень система може ефективно функціонувати навіть у кризові періоди, тоді як у випадках концентрації влади президентом це також можливо, проте спостерігається погіршення демократичних показників. Висновки є релевантними для практичних рекомендацій стосовно конституційного дизайну, реформування міжінституційних відносин та посилення демократичної стабільності в країнах із незавершеним політичним транзитом та напівпрезидентською системою.

Ключові слова: напівпрезиденталізм, політичний транзит, гібридні режими, війни, кризи, демократія, автократизація, дуалізм виконавчої влади, міжінституційні відносини, політична стабільність.

Effects of Semi-Presidentialism in Times of Political Transition, Crises, and Wars: A Comparative Analysis

Abstract. The article provides a comparative analysis of the effects of semi-presidentialism in conditions of political transition, crises, and wars, with a focus on nascent states with hybrid political regimes. Semi-presidentialism is considered as a heterogeneous system of government that combines a popularly elected president and a government that is collectively responsible at least to the parliament, and can manifest in either president-parliamentary or premier / parliamentary-presidential forms, as well as in presidentialized, parliamentarized, or balanced variants. The study demonstrates that the interaction of endogenous institutional factors and exogenous shocks, such as wars, conflicts, and crises, significantly affects political stability, the level of democracy, and socio-economic development. On the one hand, semi-presidentialism provides flexibility and potential stability during periods of divided government, but, on the other hand, conflicts between the president, prime minister, and parliament, exacerbated by crisis circumstances, may lead to the personalization of power, slow down democratic transition, and increase the risks of autocratization. Based on a comparative analysis of cases and the use of data on political regimes (the "Freedom in the World" and "Polity" projects) and armed conflicts ("Correlates of War," "Major Episodes of Political Violence" projects), a methodological framework was developed that allowed assessing the effectiveness of types of semi-presidentialism under conditions of crises and wars. The results show that under conditions of a clear distribution of powers, the system can function effectively even during crisis periods, whereas in cases of power concentration in the president, this is also possible, but a deterioration of democratic indicators is observed. The conclusions are relevant for practical recommendations regarding constitutional design, reform of inter-institutional relations, and strengthening democratic stability in countries with unfinished political transitions and semi-presidential systems.

Keywords: semi-presidentialism, political transition, hybrid regimes, wars, crises, democracy, autocratization, executive dualism, inter-institutional relations, political stability.

Постановка проблеми. Світовий порядок кінця XX – початку XXI століття перебуває у стані зростаючої турбулентності: збільшення кількості воєн, затяжні демократичні / політичні транзити, автократичні відкати, кризи

і загалом політична нестабільність. Особливу увагу в цьому контексті потребують держави, подібні до України, зокрема з незавершеним політичним транзитом, гібридними режимами, напівпрезидентською системою правління і в стані війни. Для таких країн актуальним є питання політичної стабільності, ефективності і демократичного поступу, особливо в умовах екзогенних шоків (війни, кризи, конфлікти, геополітична невизначеність), що суттєво впливають на функціонування інституційної архітектури та ендегенні політичні й соціально-економічні фактори розвитку держав. Попри значну кількість теоретичних праць й емпіричних свідчень стосовно впливу політичного дизайну на траєкторії розвитку, дослідження ефективності напівпрезиденталізму і його різних моделей в умовах криз, війн і політичної невизначеності залишається недостатньо опрацьованим, щонайбільше в молодих державах з гібридними режимами в умовах політичного транзиту. Адже політична наука типово зосереджує свою увагу на ендегенних й інституційних факторах – конфігураціях взаємодії політичних інститутів усередині системи, – нехтуючи позаінституційними екзогенними обставинами, що теж впливають на функціонування і стабільність напівпрезиденталізму. Відповідно, актуальність зазначеної проблематики полягає в потребі комплексного аналізу – й інституційних, і позаінституційних факторів (взаємодії ендегенних й екзогенних акторів) – задля розуміння умов, у яких напівпрезиденталізм (та його різні типи) сприяє чи перешкоджає демократизації і соціально-економічному розвитку молодих транзитних держав із гібридними режимами, головнo в умовах криз та війн.

Мета. З огляду на це, метою дослідження є порівняльний аналіз особливостей та ефективності різних типів напівпрезиденталізму в умовах екзогенних шоків (зокрема воєн), які переживаються молодими транзитними державами з гібридними політичними режимами, з прицілом на виявлення закономірностей демократизації або автократизації в таких умовах.

Завдання. Враховуючи поставлену мету, особливу увагу в статті приділено інституційним характеристикам напівпрезиденталізму (типу відповідальності уряду, характеру дуалізму виконавчої влади) та їхній взаємодії із позаінституційним факторами (кризи та війни). Відповідно, основними завданнями дослідження було визначено: проаналізувати і систематизувати теоретичні підходи до типології систем правління й особливостей напівпрезиденталізму; вивчити вплив екзогенних факторів (війна, конфлікти, кризи) на функціонування напівпрезиденталізму та його типів; сконструювати методологічну базу задля порівняльного аналізу (критерії вибору країн, індикатори); провести порівняльний (зокрема статистичний) аналіз впливу різних типів напівпрезиденталізму на політичну стабільність, рівень демократії і соціально-економічний розвиток в умовах екзогенних факторів та шоків; у підсумку, сформулювати аналітичну рамку для оцінювання ефективності напівпрезиденталізму в кризових умовах, яка може бути застосована в тій чи іншій відповідній державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У політичній компаративістиці системи правління класифікуються переважно за дихотомічною або трихотомічною

моделями, однак напівпрезиденталізм тривалий час або ігнорувався, або вважався різновидом інших систем правління – президенталізму або парламентаризму [Daly, 2003; Eaton, 2002; Elgie, 2005 ; Krouwel, 2003; Lijphart, 1997; Linz, 1990a; Linz, 1990b]. Однак завдяки працям М. Дюверже [Duverger, 1980], Дж. Сарторі [Sartori, 1994; Sartori, 1995], Р. Елгі [Elgie, 1999; Elgie, 2004; Elgie, 2005], Т. Седеліуса [Sedelius, 2006] та цілої низки інших вчених напівпрезиденталізм набув статусу окремого типу системи правління, що все частіше розглядається як специфічна і гетерогенна форма інституційної і політичної організації політичної влади в державі. Зокрема, найбільш уживаним класифікаційним інструментом для розмежування інституційних і політичних дизайнів вважається модель Р. Елгі, яка базується на способі обрання президента та суб'єкті колективної відповідальності уряду. Такий підхід дозволяє чітко розрізнити парламентаризм, президенталізм і напівпрезиденталізм як системи правління за формально-правовими критеріями [Elgie, 1998]. Напівпрезиденталізм за цією логікою визначають як конституційну модель, в якій президент обирається всенародним голосуванням на певний фіксований термін, а уряд (на чолі із прем'єр-міністром) є колективно відповідальним і може бути відправлений у відставку хоча б парламентом (а можливо і парламентом, і президентом, що також відповідатиме логіці напівпрезиденталізму), що породжує дуалізм виконавчої влади і створює або ж принаймні може створювати різні ризики та перспективи із погляду ефектів напівпрезиденталізму – в контексті ендегенних й екзогенних факторів. Розвиваючи цю логіку, різні науковці виділили різні типи і навіть різні алгоритми типологізації напівпрезиденталізму як доволі гетерогенної системи правління [Lytvyn, 2020], яка може зумовлювати різні ефекти залежно від внутрішніх і зовнішніх характеристик політичного й інституційного середовища. Зокрема, Р. Елгі, визначаючи природу політичного лідерства, поділяє напівпрезидентські системи на президенціалізовані, збалансовані та парламентаризовані [Elgie, 2011]. Своєю чергою, М. Шугарт та Дж. Кері запропонували поділ напівпрезидентських систем на президентсько-парламентські та прем'єр / парламентсько-президентські [Shugart & Carey, 1992], а інші дослідники [Lytvyn & Romanuk, 2021; Skach, 2007] – типології, котрі враховують партійну належність президентів та прем'єр-міністрів, партійний склад урядів, композицію парламентів та особливості і динаміку дуалізму виконавчої влади (виділивши системи уніфікованої більшості, уніфікованої меншості, розділеної більшості та розділеної меншості).

Як наслідок, оцінка ефективності напівпрезиденталізму – на тлі його типів і гетерогенності – стала дуже неоднозначною, особливо в умовах політичного транзиту передусім у молодих державах. З одного боку, М. Дюверже [Duverger, 1980] та Дж. Сарторі [Sartori, 1994, с. 121–140] вважали цю модель гнучкою і придатною до управління в умовах розділеної більшості (когабітації), пропонуючи її як більш стабільну альтернативу президенталізму і більш практичну – парламентаризму. З іншого боку, Х. Лінц [Linz 1994], А. Степан та А. Сулейман [Stepan & Suleiman, 2001] акцентували увагу на ризиках інституційної та політичної

конкуренції між президентом і прем'єр-міністром, що особливо небезпечно для молодих транзитних країн. Тим часом, Р. Елгі [Elgie, 2010] зауважив, що розділене правління не завжди веде до автократизації, а тому запропонував аналіз ефектів типів напівпрезиденталізму у прив'язці до рівня демократії. Підтвердження цьому знаходимо й у дослідженнях Р. Елгі, Я. МакМенаміна і С. Моестрап, які аргументували, що президенціалізовані і збалансовані (особливо президентсько-парламентські) типи напівпрезиденталізму частіше асоціюються з погіршенням демократичних показників, особливо у молодих державах, ніж парламентаризована (особливо прем'єр / парламентсько-президентська) модель цієї системи правління [Elgie, 2007; Elgie & McMenamin, 2008; Moestrup, 2007]. Загалом можемо дійти висновку, що гетерогенний напівпрезиденталізм може генерувати різні ефекти, зокрема щодо розвитку демократії та ризиків автократії тощо, тим паче у гібридних політичних режимах. Водночас більшість наявних досліджень та зроблених на їхній основі висновків зосереджуються на ендогенних факторах, нехтуючи впливом екзогенних шоків (воєн, конфліктів, криз). Особливо це стосується напівпрезидентських держав з гібридними режимами і в затяжному політичному транзиті, як-от Грузія, Молдова, Україна. Відповідно, це свідчить про необхідність ширшого підходу до аналізу, котрий враховує не лише інституційні й ендогенні параметри і фактори [Lytvyn, 2023], а й екзогенні виклики, які істотно впливають на ефективність напівпрезиденталізму і його різних типів – унаслідок несприятливих соціальних й економічних умов, геополітичних протиріч, значних шоків і потрясінь у формі війн / збройних конфліктів і загалом криз.

Виклад основного матеріалу. У сучасній політичній науці, як вказано вище, не існує єдиної позиції щодо ефективності напівпрезиденталізму та його впливу на демократичний перехід чи автократизацію. Це пов'язано із високою гетерогенністю напівпрезидентської системи правління, яка формується під впливом як ендогенних, так і екзогенних факторів. Ускладнюється аналітична ситуація і різноманітними контекстами апробування й порівняльного аналізу напівпрезиденталізму, зокрема регіоном або частиною світу, стартовими умовами вибору і практикування системи правління, політичними традиціями, попереднім і чинним політичним режимом, історією і віком держави тощо. На особливу увагу заслуговують транзитні молоді держави з гібридними режимами, де вплив напівпрезиденталізму в умовах війни і криз залишається досі недостатньо дослідженим у порівняльному аспекті – хоча б на тлі дослідження властивостей міжінституційних і політичних відносин. Тому у подальшому аналізі розглядаються як ендогенні, так і, головню, екзогенні фактори функціонування напівпрезиденталізму та його ефективності й стабільності в умовах політичного транзиту в молодих державах із гібридними режимами. Особливо наголошується на тому, як вказані фактори впливають на динаміку політичного транзиту – зокрема, чому окремі країни не можуть стати стабільними демократіями. Інакше кажучи, у фокусі – запитання про те, чому в умовах

напівпрезиденталізму в гібридних транзитних молодих державах " усе не так просто".

Це дуже релевантне та, практично, важливе запитання, оскільки країн, які задовольняють такі аналітичні вимоги й індикатори, сьогодні у світі все ще є або і раніше було доволі багато. Зокрема, з одного боку чи загалом, відомо чимало чинних або історичних кейсів напівпрезиденталізму (зокрема Боснія і Герцеговина, Камерун, Малі, Молдова, Північна Македонія, Сербія, Тайвань, Україна, Чорногорія, меншою мірою Болгарія, Румунія та Хорватія, раніше Веймарська республіка у Німеччині, Вірменія, Грузія, Туреччина, Югославія тощо), в котрих політичний транзит не завершений або навіть "ніколи незавершуваний" і політичні режими котрих уже тривалий час й досі є (або раніше були) гібридними із будь-яких причин, зокрема неодмінно ендегенних – політичних і міжінституційних відносин тощо. З іншого боку чи окремішньо, з-поміж таких держав є або раніше було чимало випадків (наприклад, різного часу Азербайджан, Вірменія, Гаїті, Грузія, Ємен, Камерун, Малі, Мозамбік, Молдова, Сербія / Югославія, Україна, Хорватія, Чад, Шрі-Ланка тощо), які одночасно характеризуються або раніше характеризувалися війнами, конфліктами, кризами і загалом екзогенними шоками. Все це означає, що попри багато ризиків і недоліків напівпрезиденталізму усе ж вибирають – з розрахунку на гнучкість, якої бракує президенталізму, та відносно вищу стабільність, якої може не вистачати парламентаризму, а також із мотивів й інтересів політичних лідерів тощо. Дуже часто найскладніші причини вибору і найскладніші опції напівпрезиденталізму трапляються саме в молодих транзитних державах з гібридними режимами. Саме на цьому тлі й виформовується актуальність і доцільність виявити, дослідити та структурувати ефекти напівпрезиденталізму в контексті поєднання декількох умов – молодих транзитних держав, гібридних політичних режимів, криз і війн за участі цих держав, між ними або у них.

Екзогенні фактори – соціально-економічні умови, геополітичні, міждержавні й національні суперечності, війни і збройні конфлікти, інші позаінституційні фактори – суттєво впливають на напівпрезиденталізм, посилюючи переважно негативні (хоч, можливо, і позитивні) ефекти та ускладнюючи його функціонування у взаємодії з ендегенними факторами й політико-інституційними відносинами. Це припущення є релевантним, оскільки багато молодих транзитних напівпрезидентських держав із гібридними режимами перебували або перебувають у стані воєн та конфліктів, зумовлених соціально-економічними потрясіннями чи етнічними, мовними, релігійними та геополітичними протиріччями тощо. Отже, війни, екзогенні шоки та умови турбулентності в таких країнах можуть як погіршувати, так і покращувати ознаки функціонування напівпрезиденталізму: вони здатні спричиняти персоналізацію влади та гальмувати демократичний транзит або ж, навпаки, стимулювати його розвиток. Подібні висновки щодо негативного впливу кризових екзогенних факторів на функціонування напівпрезиденталізму простежуємо у дослідженні Т. Седеліуса, О. Машталер і Т. Рауніо [Sedelius et al., 2024]. Автори констатують процес персоналізації і президенціалізації влади в

Україні на тлі повномасштабної російсько-української війни, розпочатої у 2022 р. Вони підкреслюють, що Україна ввійшла у війну (як і в 2014–2021 рр.) в інституційній та політичній конфігурації збалансованого напівпрезиденталізму, де повноваження президента та прем'єр-міністра у внутрішній, зовнішній і оборонній політиці частково перетиналися та були сумірними. Водночас, у 2019–2021 рр. президент уже суттєво переважав прем'єр-міністра й уряд завдяки ендегенним факторам – всенародній легітимності та унікальній (в Україні) однопартійній підтримці у парламенті. Початок повномасштабної війни й запровадження воєнного стану, як екзогенні фактори, ще більше посилили владу президента, адже він отримав майже повний контроль над внутрішньою та зовнішньою політикою й діяльністю уряду, часто знецінюючи роль парламенту й оминаючи процедурні норми. З одного боку, це було необхідним для підтримки обороноздатності і консолідації держави, проте, з іншого – завдало суттєвої шкоди демократії: показники демократичного розвитку погіршилися, політичний транзит демократичного фактично зупинився, а ризики автократизації зросли, що ускладнило перспективи подальшої демократизації після війни. На відміну від суто негативних сценаріїв, у низці країн екзогенні кризи мали й відносно позитивний вплив на напівпрезиденталізм. Так, у Грузії та Молдові (частково у Вірменії, Сербії та Хорватії) дискурс війни також супроводжувався посиленням президентської влади та персоналізацією, однак ці держави уникнули повної автократизації та навіть досягли значно вищих рівнів демократичності під час або після конфліктів. Подібний висновок робить Х.-Т. Ян, аналізуючи напівпрезидентський Тайвань у період пандемії Covid-19: науковець стверджує, що за умов чіткого розподілу повноважень між президентом і прем'єр-міністром система здатна ефективно діяти у кризових обставинах [Ян, 2023]. Отже, напівпрезиденталізм може виступати як ризиковим, так і доволі ефективним інструментом демократизації у кризові чи посткризові періоди екзогенного типу та періоди невизначеності й турбулентності.

У нашому дослідженні найвиразнішим виявом турбулентності і невизначеності є ситуація, коли молода транзитна держава із гібридним політичним режимом та напівпрезидентською системою, маючи несприятливі умови міжінституційних відносин, демократичних трансформацій й інших ендегенних факторів, "входить" у кризове екзогенне середовище, зумовлене несприятливою міжнародною ситуацією, насамперед війною чи збройним конфліктом. Головний ризик такої ситуації полягає в тому, що криза постає загрозою основним цінностям або життєвим функціям соціальної системи, яка вимагає термінових коригувальних дій в умовах глибокої невизначеності [Boin & `T Hart, 2012]. Найімовірніше, це відбувається тоді, коли держава опиняється у внутрішньо- чи міждержавній війні або збройному конфлікті, що істотно впливає на функціонування напівпрезиденталізму в транзитних країнах з гібридними режимами. У таких умовах держави хочуть максимально централізувати ресурси та політичний процес, що є логічним і виправданим, але водночас сприяє персоналізації влади

(президентіалізації чи прем'єризції). У кризових ситуаціях політична еліта та суспільство зазвичай гуртуються навколо ключового лідера – президента або прем'єр-міністра. Це є виправдано з огляду на потребу швидкого реагування й ефективного розподілу ресурсів. Однак така концентрація влади часто веде до погіршення демократичних показників і ризику автократизації, що особливо небезпечно для напівпрезидентських систем у країнах з незавершеним політичним транзитом та гібридними режимами. Отже, війна або збройний конфлікт як вияв турбулентності та невизначеності актуалізує проблематику як інституційного дизайну (ендогенних факторів), так і екзогенних позаінституційних факторів функціонування напівпрезиденталізму, особливо в умовах політичного транзиту і гібридного режиму. При цьому, війна є вужчим поняттям, яке входить у категорію збройного конфлікту, але вирізняється масштабами бойових дій та впливом на міжнародне середовище. Враховуючи все це, для емпіричної частини дослідження найбільш доцільним є використання поняття "збройний конфлікт", адже воно універсальніше й охоплює більше випадків. Водночас ми трактуємо його як складову ширшої категорії кризи: збройні конфлікти виступають каталізаторами криз, які разом з іншими факторами формують ознаки турбулентності і невизначеності напівпрезиденталізму в умовах політичного транзиту.

Як уже зазначалося, кількісний і статистичний порівняльний аналіз ефектів напівпрезиденталізму в умовах політичних переходів і турбулентності зосереджений на молодих транзитних державах із гібридним режимом та напівпрезидентською системою (ендогенна рамка дослідження), які потрапляють у кризове екзогенне середовище, передусім спричинене збройним конфліктом (екзогенна рамка). Для здійснення такого порівняльного аналізу ми формуємо спеціальний методологічний дизайн. З цього приводу вище вже було детально розглянуто сутність і варіативність систем правління, особливу увагу приділено напівпрезиденталізму як окремому типу. Було окреслено його гетерогенність і узагальнено наукові дані, що свідчать як про позитивні, так і про негативні його ефекти для демократії та політичного транзиту. Спираючись на це теоретичне підґрунтя, надалі кількісний і статистичний порівняльний аналіз здійснюватиметься з використанням трихотомічного підходу до класифікації всіх систем правління на президентські, напівпрезидентські та парламентські [Elgie, 1998]. Напівпрезиденталізм розглядатиметься також крізь призму класифікацій [Shugart & Carey, 1992; Elgie, 2011], тому для аналізу буде відібрано саме випадки президентсько-парламентського й прем'єр / парламентсько-президентського різновидів, а також президентіалізованого, парламентаризованого та збалансованого типів напівпрезиденталізму.

Додатково всі аналітичні випадки – з політичного й інституційного погляду – буде проаналізовано на предмет рівня конфліктності / конфліктогенності між гілками влади та у системі дуалізму виконавчої влади, неодмінно властивого для кожної країни із напівпрезидентською системою правління. Варто наголосити, що у наявній науковій літературі бачимо достатньо спроб і методик реалізації

вимірювання ступеня конфліктів / конфліктності поміж президентами та прем'єр-міністрами (так званих "внутрішньо виконавчих конфліктів") з погляду врахування фактичних і політико-поведінкових аспектів міжінституційних відносин у напівпрезидентських системах, зокрема авторства О. Процика [Protsyk, 2005; Protsyk, 2006] і Т. Седеліуса [Sedelius & Ekman, 2010; Sedelius & Mashtaler, 2013]. Тим не менше, такі методики стосуються виключно аспектів відносин між президентами і прем'єр-міністрами, ігноруючи при цьому роль парламентів, які є достатньо важливим інститутом у напівпрезидентських країнах в умовах турбулентності та невизначеності. Тож дещо доцільніше вимірювати можливу конфліктність у системі дуалізму виконавчої влади ("президент – уряд / прем'єр-міністр"), тим самим додатково звертаючись загалом до конфліктів/конфліктності у трикутнику "президент – уряд / прем'єр-міністр – парламент" за допомогою визначення і врахування фактичних типів, фаз чи сценаріїв напівпрезиденталізму, індикатори яких були запропоновані С. Скач [Skach, 2007], В. Литвином і А. Романюком [Lytvyn & Romanuk, 2021] й описані вище. Це означає, що шість можливих фактичних типів і фаз напівпрезиденталізму – системи повністю уніфікованої більшості, частково уніфікованої більшості, повністю уніфікованої меншості, частково уніфікованої меншості, розділеної більшості та розділеної меншості – відповідно визначають інтенсивність і рівень конфліктів (у такому ж порядку – від меншого до більшого) між гілками влади та в системі дуалізму виконавчої влади. Саме використання відповідної методології і логіки є, на нашу думку, релевантним для завдань і кейсів дослідження, бо зазначені типи, фази чи сценарії напівпрезиденталізму пояснювальні і сумірні з рівнями конфліктів в інших дослідженнях.

Своєю чергою, гібридність політичного режиму та рівень демократизації (чи автократизації) у кожній аналізованій напівпрезидентській країні, що перебуває в політичному транзиті, визначатимуться на підставі порівняльних оцінок і категоризацій у рамках проєктів "Freedom in the World" (FiW) від "Freedom House" та "Polity" від "Center for Systemic Peace". Методологія проєкту "Freedom in the World" вимірює рейтинги політичних прав і громадянських свобод, розподіляючи країни на "вільні", "частково вільні" та "невільні", визнаючи задля цього відповідний бал або ж за 100-бальною, або ж за 7-бальною шкалами (із різним напрямом категоризації рівнів політичних прав та громадянських свобод)¹ [Freedom House, n.d.]. Проєкт "Polity" же, своєю чергою, спирається на більшу кількість та розмаїтіші індикатори, зокрема такі, як механізми рекрутування виконавчої влади, рівень конкуренції в ході рекрутування політичної влади, ступінь відкритості при рекрутуванні влади, обмеження виконавчої влади, механізми регулювання політичної участі, змагальність політичної участі. Порівняльна оцінка політичним режимам держав тут присвоюється за шкалою від –10 до +10 балів. Так, проєкт "Polity" категоризує демократії (від +6 до +10), закриті й відкриті анократії (гібридні режими) (від –5 до +5) та автократії (від –6 до –10), а також "країни, які не відбулися" [Marshall & Gurr, 2020]. В дослідженні метрика цих двох проєктів буде використовуватися одночасно та доповнювано, зокрема для

отримання ширшої вибірки й інформації щодо політичних режимів у визначених напівпрезидентських країнах. Очевидно, що до уваги братимуться виключно ті держави, які за означеними проектами належать до категорій "частково вільних" країн та закритих / відкритих анократій, адже саме ці категорії типово чи хоча би найчастіше релевантні концепту гібридного політичного режиму.

Наступним індикатором вибору і структуризації аналітичних кейсів визначено те, що відібрана напівпрезидентська країна з гібридним режимом повинна "входити" у кризове зовнішнє середовище внаслідок несприятливої обстановки, найперше зумовленої війною чи загалом збройним конфліктом. Відповідно, рамки збройних конфліктів / війн тут окреслено згідно з визначеннями і теоретизаціями, викладеними вище у дослідженні. Своєю чергою, необхідні випадки війн / збройних конфліктів тут запропоновано відбирати з допомогою таких проектів, що займаються саме колекціонуванням та структуризацією різних типів збройних зіткнень і протистоянь, як "Correlates of War Project" [Correlates of War Project, n.d.] та "Major Episodes of Political Violence" від Center for Systemic Peace [Center for Systemic Peace, n.d.]. Окрім цього, вибірка включає не лише "активні" збройні протистояння, а й низку "заморожених" і "неактивних" збройних конфліктів / війн. Причому "заморожені" конфлікти ми розуміємо як ситуації, коли "насильство було припинене, але глибинні інтереси колишніх ворогуючих сторін ні не вщухли, ні не були вирішені" [Perry, 2009]. У такому разі, включення "заморожених" конфліктів у вибірку є доцільним та логічним рішенням, адже навіть попри те, що конфлікт "зупинено", він все одно є чи може бути причиною турбулентності, невизначеності та нестабільності у державі.

Враховуючи все це, наша аналітична база даних включає низку як поточних, так і історичних кейсів, зокрема таких, як Камерун (2017–2024), Чад (2005–2010), Малі (2012–2022), Мозамбік (2017–2024), Азербайджан (1990–1995), Вірменія (1990–2018, Хорватія (1991–1995), Грузія (2004–2024), Молдова (1991/1994–2024), Росія (1994–1996, 1999–2000), Україна (2014–2024), Ємен (1995–2011), Шрі-Ланка (1983–2009), Гаїті (2020–2024). Кожна із означених країн станом на відповідний вказаний час перебувала / перебуває в збройному конфлікті / війні, мала / має гібридний політичний режим і апробувала / апробує напівпрезиденталізм. При цьому, крайньою часовою рамкою для дослідження та виокремлених кейсів визначено грудень 2024 року.

Врешті, кількісний і статистичний порівняльний аналіз перспектив та ризиків напівпрезиденталізму в умовах демократичних переходів і турбулентності буде виконуватися не тільки із огляду на ендогенні та екзогенні фактори політичного чи суміжного характеру, але й на деякі соціально-економічні показники розвитку держав, які можуть бути допоміжними у поясненні тих чи інших процесів і зв'язків. З огляду на це, задля вимірювання соціально-економічного розвитку у визначених напівпрезидентських країнах застосовуватимуться традиційні показники, такі як ВВП (на душу населення) й індекс нерівності розподілу доходів Джині. Також до уваги будуть братися показники індексу людського розвитку (HDI) [United Nations Development Programme, n.d.], дані

проекту "Worldwide Governance Indicators" (WGI) [World Bank Group, n.d.], зокрема індикатора урядової ефективності (GE), а також показники індексу економічної свободи у світі від The Fraser Institute [The Fraser Institute, n.d.].

Саме на цій підставі всі відібрані для дослідження країни і зібрані на основі вказаних вище проектів дані дадуть змогу статистично порівняти та скорелювати між собою широкий масив показників, забезпечивши належну валідність і широту якісного, але передусім кількісного та статичного аналізу. Крім того, це дозволить верифікувати гіпотезу дослідження, яка на підставі вказаних теоретичних засновків та методологічних принципів і припущень стосується з'ясування й перевірки того, чи приводить і до чого саме усереднено приводить кожний тип напівпрезиденталізму (в рамках різних категоризацій) у випадку транзитних молодих державах з гібридними режимами в умовах турбулентності і збройних конфліктів. Припущення полягає у тому, що, з одного боку (перша категоризація напівпрезиденталізму), президентсько-парламентські системи характеризуються меншим рівнем демократії (чи більшим рівнем автократії) і меншим рівнем конфліктів / конфліктності як у системі дуалізму виконавчої влади ("президент – уряд / прем'єр-міністр"), так і загалом у трикутнику "президент – уряд / прем'єр-міністр – парламент" тощо, ніж прем'єр / парламентсько-президентські системи; з іншого боку (друга категоризація напівпрезиденталізму), президенціалізовані та збалансовані напівпрезидентські системи ймовірно будуть частіше стикатися із погіршенням демократичних (автократизацією) та соціально-економічних показників під час війн і періодів турбулентності, ніж парламентаризовані системи у тих же самих умовах, хоча й президенціалізований напівпрезиденталізм буде позначатись меншими міжінституційними конфліктами (більшою стабільністю), ніж парламентаризований і, особливо, збалансований напівпрезиденталізм. Загалом же зібрані у ході дослідження дані повинні допомогти з'ясувати, як за різних типів напівпрезиденталізму молоді держави з гібридними режимами і в політичному транзиті рухаються до демократизації або що для них є основним тригером розвороту в напрямі до автократизації, коли такі держави стикаються з екзогенними шоками, збройними конфліктами / війнами тощо.

Зібрані і систематизовані статистичні дані стосовно вибраних аналітичних індикаторів демонструють доволі цікаві результати, на підставі яких можна виділити певні особливості і навіть тенденції. Так, якщо звернути увагу на соціально-економічні показники, представлені й описані вище, то можна помітити, що молоді транзитні напівпрезидентські країни здатні показувати певне економічне зростання і покращення соціально-економічної ситуації навіть у періоди війн, збройних конфліктів і загалом екзогенних шоків. Якщо специфічніше, то у переважній більшості країн з аналітичної вибірки спостерігаємо покращення ВВП (на душу населення), індексу людського розвитку (HDI), індексу економічної свободи, а також зниження індексу нерівності розподілу доходів Джині. Разом із цим, неодмінно треба зважити на те, що динаміка соціально-економічних показників у деяких аналізованих напівпрезидентських країнах не є або ж не була стабільною і подеколи погіршувалася за певний проміжок часу. Аналогічну

тенденцію також демонструють індикатори та індекси демократії (або автократії) згідно з проєктами "Freedom in the World" та "Polity", які виявляють значні коливання й динаміку, але усереднено погіршення показників демократичності різних типів політичних режимів у більшості країн із вибірки (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Усереднені ефекти напівпрезиденталізму в молодих транзитних країнах з гібридними політичними режимами до і після війн, збройних конфліктів або інших екзогенних шоків: узагальнення

Індикатори (усереднені дані)	Напівпрезиденталізм		
	Початок війни / шоку	Кінець війни / шоку	В цілому
WGI (GE)	-0,75	-0,72	-0,50
Індекс Джині	37,4	34,7	34,5
ВВП (на душу нас.)	\$1426	\$2890	\$1848
Економічна свобода	5,73	5,86	6,18
HDI	0,565	0,621	0,625
Проєкт FiW	4,53	4,84	4,32
Проєкт "Polity"	2,00	3,00	3,16
Рівень/тип конфлікту	Система частково уніфікованої більшості	Система частково уніфікованої більшості	Система повністю уніфікованої більшості

*Укладено авторами на основі даних Freedom House.

Водночас з огляду на те, що напівпрезиденталізм є гетерогенним інституційним дизайном, нас окремо цікавить передусім аналіз і порівняння соціально-економічних та політичних / демократичних показників у розрізі різних категоризацій і типів напівпрезиденталізму. Як усереднено видно із табл. 2, у випадку класифікації (або категоризації 1) напівпрезиденталізму за формалізованими індикаторами, зокрема з приводу суб'єктів (виключно парламенту або й додатково президента) колективної відповідальності уряду та прем'єр-міністра, прем'єр / парламентсько-президентські системи в середньому характеризуються відносно або значно кращими результатами, ніж президентсько-парламентські системи. Тільки індикатор урядової ефективності (GE) у рамках проєкту "Worldwide Governance Indicators" (WGI) є однаковим або ж сумірним для двох типів напівпрезиденталізму у рамках категоризації 1. Цікавим є і те, що президентсько-парламентські системи здебільшого виявляються / виявлялись як фази, сценарії чи конфігурації систем повністю уніфікованої більшості, а натомість прем'єр / парламентсько-президентські системи – як фази, сценарії чи конфігурації систем частково уніфікованої більшості, а тому перші – як бодай частково менш конфліктні і більш стабільні, ніж другі.

Таблиця 2.

Усереднені ефекти різних типів напівпрезиденталізму в молодих транзитних країнах з гібридними політичними режимами в умовах війн, збройних конфліктів або інших екзогенних шоків: категоризація

Індикатори (усереднені дані)	Типи напівпрезиденталізму		
	Категоризація 1		
	Президент-парламентаризм	Прем'єр-президенталізм	
WGI (GE)	-0,50	-0,50	
Індекс Джині	37,4	32,4	
ВВП (на душу нас.)	\$1230	\$2732	
Економічна свобода	5,88	6,47	
HDI	0,610	0,645	
Проект FiW	4,76	4,40	
Проект "Polity"	2,34	4,17	
Рівень / тип конфлікту	Система повністю уніфікованої більшості	Система частково уніфікованої більшості	
Індикатори (усереднені дані)	Категоризація 2		
	Президенціалізований	Збалансований	Парламентаризований
WGI (GE)	0,41	-0,02	-0,92
Індекс Джині	35,4	33,0	-
ВВП (на душу нас.)	\$1737	\$2197	\$1282
Економічна свобода	5,98	6,81	6,27
HDI	0,590	0,706	0,668
Проект FiW	4,52	3,85	3,93
Проект "Polity"	2,34	4,75	5,40
Рівень / тип конфлікту	Система повністю уніфікованої більшості	Система частково уніфікованої більшості	Система частково уніфікованої більшості

*Укладено авторами.

Своєю чергою, у випадку класифікації (категоризації 2) напівпрезиденталізму за формалізованими та фактичними індикаторами, головню враховуючи природу і джерело політичного лідерства в політичній системі, можна простежити, що усереднено та різнофакторно найкращі показники (як це не було би парадоксально з погляду відомих політичній науці ідей і висновків) мають країни зі збалансованим типом напівпрезиденталізму. Парадоксальність у тому, що саме такий різновид напівпрезиденталізму деякі вчені [Elgie, 1999; Sedelius, 2006] трактують як найгірший і найменш інституційно й політично стабільний сценарій із погляду регулярного процесу. Тому в умовах війн і збройних конфліктів збалансований напівпрезиденталізм мав би демонструвати ще гірші результати, проте це спростовано бодай нашими усередненими підрахунками. На противагу, країни з парламентаризованим типом напівпрезиденталізму, які класично сприймаються як найефективніший і найбільш демократичний зразок напівпрезидентського дизайну, в умовах війн, збройних конфліктів і загалом екзогенних шоків, натомість, випереджають президенціалізовані та збалансовані типи лише за показниками саме демократичності, але зовсім не за показниками розвитку. У контексті інтенсивності та рівня конфліктів / конфліктності відносин

між інститутами влади президенціалізовані типи типово належать / належали до менш конфліктної та більш стабільної фази, сценарію чи конфігурації системи повністю уніфікованої більшості, а, натомість, збалансовані й парламентаризовані типи – до дещо більш конфліктної і менш стабільної системи частково уніфікованої більшості.

У підсумку можна констатувати, що в рамках першої категоризації напівпрезиденталізму (поділу на президентсько-парламентські і прем'єр / парламентсько-президентські типи) прем'єр / парламентсько-президентський тип демонструє кращі показники стосовно демократичності політичних режимів (згідно з означеними вище проєктами) та розвитку економіки, передусім серед індикаторів ВВП та економічної свободи, ніж президентсько-парламентський тип напівпрезиденталізму. Схожі результати спостерігаємо й у випадку аналізу трьох типів напівпрезиденталізму в рамках його другої категоризації – президенціалізованого, збалансованого і парламентаризованого. Можемо бачити, що президенціалізовані випадки напівпрезиденталізму мають у середньому гірші / нижчі політичні / демократичні і соціально-економічні показники, ніж інші типи напівпрезиденталізму. Особливо чітко це простежуємо, якщо порівнювати три типи напівпрезиденталізму щодо показників свободи та демократичності політичних режимів згідно з проєктами "Freedom in the World" (FiW) та "Polity", індикаторів економічної свободи та людського розвитку. Однак найцікавішим тут знову-таки є те, що збалансовані напівпрезидентські системи були на рівні парламентаризованих або ж навіть демонструють більш значущі результати. Так, для прикладу, збалансований напівпрезиденталізм має вищі показники економічної свободи, ніж інші типи напівпрезиденталізму.

Разом з цим, цікаво деталізувати динаміку політичних режимів та рівнів / типів внутрішньо виконавчих / міжінституційних конфліктів у різних категоризаціях і типах напівпрезиденталізму в транзитних країнах з гібридними політичними режимами, а також в умовах турбулентності, війн, збройних конфліктів і загалом екзогенних шоків. Тут якісь однозначні тренди виділити доволі складно, адже і прем'єр / парламентсько-президентські, і президентсько-парламентські опції напівпрезиденталізму дають приблизно сумірну кількість і частку демократичних тенденцій розвитку гібридних політичних режимів. Проте очевидно, що саме президентсько-парламентські системи і конструкції президенціалізованого напівпрезиденталізму найбільше призводять до автократизації гібридних режимів в аналізованій вибірці країн. На противагу, відсотково значно більше тенденцій до демократизації гібридних режимів знаходимо серед збалансованих і передусім парламентаризованих напівпрезидентських систем. Тим не менше, у деяких девіантних випадках збалансовані та президенціалізовані формати системи правління випереджають за часткою демократичніших тенденцій, але поступаються за часткою умовно невизначених і більш автократичних тенденцій. Своєю чергою, у випадку визначення типу і рівня конфліктності отримуємо результати, згідно з якими системи повністю й частково уніфікованої більшості і відтак менші рівні внутрішньо виконавчих / міжінституційних конфліктів (а тому й

більші рівні інституційної стабільності) притаманні саме для президентсько-парламентських і президенціалізованих варіантів напівпрезиденталізму. Натомість системи розділеної більшості та системи розділеної меншості й відтак більші рівні внутрішньо виконавчих / міжінституційних конфліктів (саме тому й менші рівні інституційної стабільності) припадають частіше саме на прем'єр / парламентсько-президентські типи напівпрезиденталізму, зокрема в обрисах збалансованого і парламентаризованого дизайнів. При цьому, війни й загалом збройні конфлікти зазвичай ініціюють країни із тими опціями напівпрезиденталізму, які є менш конфліктними і стабільнішими, й саме вони – у нашій аналітичній вибірці – найчастіше трапляються серед молодих транзитних напівпрезидентських країн в умовах екзогенних шоків.

Усе це в підсумку дає підстави стверджувати, що прем'єр / парламентсько-президентські, з одного боку, та парламентаризовані й збалансовані, з іншого боку, типи напівпрезиденталізму в молодих транзитних країнах із гібридними режимами в умовах війн, збройних конфліктів і загалом екзогенних шоків демонструють значно кращі соціально-економічні та політичні / демократизаційні показники і результати, ніж, відповідно, президентсько-парламентські і президенціалізовані типи. У той же час, потрібно відмітити, що в цілому відмінності між результатами різних опцій не є значущими в більшості випадків напівпрезиденталізму, зокрема головно за рахунок спільних проблем розвитку молодих транзитних держав в умовах криз. Але напрям і тенденції динаміки руху з цієї "спільної точки" все-таки є або можуть бути дуже важливими для майбутніх результатів різних кейсів напівпрезиденталізму.

Тому для з'ясування і перевірки такого твердження, яке отримане на підставі статистичних порівнянь, доцільним й актуальним виявилось додаткове проведення кореляційного аналізу щодо параметрів взаємозв'язку соціально-економічних та політичних / демократичних показників у розрізі розмаїтих категоризацій і типів напівпрезиденталізму в країнах з гібридними політичними режимами в умовах війн, збройних конфліктів і загалом екзогенних шоків – як такого, що може дати чіткіші і валідні результати. Попри те, що зібрані, систематизовані і порівняні статистичні дані демонструють достатньо чіткі і цікаві результати й висновки, але увагу також зосереджено на пошуку та аналізі можливих статистично значущих зв'язків між різними типами (і категоризаціями) напівпрезиденталізму, різними рівнями конфліктів відносин між інститутами влади й різними соціально-економічними і політичними аналітичними індикаторами. За наслідками кореляційного аналізу отримано цікаві результати і зв'язки. Так, матриця рангових кореляцій за Спірменом продемонструвала очевидний статистично значущий зв'язок ($p < 0,05$) із-поміж високими / вищими рівнями конфліктів / конфліктності відносин між інститутами влади і високими / вищими показниками демократичності політичного режиму й індексу людського розвитку. На цьому тлі цікавими також виявилися достатньо високі чи вищі показники індексу ефективності урядування серед випадків напівпрезиденталізму

з високим чи вищим рівнем конфліктності відносин між інститутами влади (див. табл. 3).

Разом з цим, можна помітити наявність чітких статистично значущих зв'язків між типами (і категоризаціями) напівпрезиденталізму, з одного боку, та показниками розвитку політичних режимів, з іншого боку. Так, президентсько-парламентський тип напівпрезиденталізму вирізняється значно меншими показниками свободи та демократичності політичних режимів згідно з проектами "Freedom in the World" (FiW) від "Freedom House" та "Polity" від "Center for Systemic Peace" – на відмінну від прем'єр / парламентсько-президентського типу. Подібні результати отримано і під час аналізу трьох типів напівпрезиденталізму у рамках його іншої категоризації. Зокрема, зафіксовано, що президенціалізований тип напівпрезиденталізму виявляє гірші (нижчі) показники розвитку демократії – також згідно із обома дослідницькими проектами, – а натомість рівень демократії зростає разом із парламентаризацією напівпрезиденталізму. Окрім того, парламентаризовані (але навіть і збалансовані) напівпрезидентські системи демонструють вищі соціально-економічні показники, адже саме серед парламентаризованого (й збалансованого) напівпрезиденталізму індикатори людського розвитку та економічної свободи є значно вищими і більш розвиненими, ніж у президенціалізованих системах (див. табл. 3).

Таблиця 3.

Результати рангової кореляції Спірмена між різними типами (та категоризаціями) напівпрезиденталізму (SP), різними рівнями конфлікту та різними соціально-економічними та політичними показниками

Spearman Rank Order Correlations (Data++)							
MD pairwise deleted							
Marked correlations are significant at $p < .05000$							
Змінні	WGI (GE)	HDI	FiW	Polity	Індекс Джині	ВВП (на душу нас.)	Економічна свобода
Конфлікт	-0,187	0,179	-0,153	0,152	-0,125	-0,039	0,013
Категоризація SP 1 (Shugart & Carey)	-0,039	-0,222	0,151	-0,227	0,452	-0,404	-0,219
Категоризація SP 2 (Elgie)	0,146	-0,344	0,320	-0,313	0,182	-0,036	-0,254

*Укладено авторами.

Отже, проаналізовані статистичні дані засвідчують наявність значущих та цікавих кореляційних зв'язків між різними типами / категоризаціями напівпрезиденталізму і різними рівнями конфліктів / конфліктності міжінституційних відносин, з одного боку, а також показниками розвитку політичних режимів та соціально-економічними параметрами розвитку держав, з іншого боку. Зокрема, було продемонстровано, що прем'єр / парламентсько-президентські (згідно із категоризацією 1) парламентаризовані та збалансовані (згідно із категоризацією 2) випадки напівпрезиденталізму є більш успішними

в розвитку демократизаційного процесу і соціально-економічного прогресу під час і після періодів турбулентності, війн, збройних конфліктів і загалом екзогенних шоків. Усе це означає, що отримані результати кореляційного аналізу переважно наслідують загальні статистичні порівняння та висновки, які було викладено вище. Загалом підтверджується гіпотеза, що президенціалізовані типи напівпрезиденталізму менше піддаються і сприяють демократизації та соціально-економічному розвитку в періоди турбулентностей та війн, аніж парламентаризовані та збалансовані типи напівпрезиденталізму. Разом з цим, отримано помітні кореляції між високими / вищими рівнями конфліктів / конфліктності в умовах напівпрезиденталізму і високими/вищими показниками індексів демократичності, людського розвитку, ефективності урядування. Найцікавіше, що збалансовані напівпрезидентські системи, що доволі парадоксально з погляду політичної науки, часто характеризуються результатами на рівні чи навіть вище, ніж парламентаризовані напівпрезидентські системи. Загалом отримані висновки збігаються із усталеною в політичній науці думкою про те, що парламентаризовані напівпрезидентські системи (передусім як прем'єр / парламентсько-президентські системи) є набагато успішнішими в ході демократизації та соціально-економічного розвитку, аніж ті типи напівпрезиденталізму, що характеризуються значним рівнем президенціалізації влади (передусім як президентсько-парламентські системи).

Із погляду аналітичних кейсів і змінних нашого дослідження та статистичного й кореляційного аналізу, отримані висновки потребують додаткового пояснення. Так, каузальність стрімкої автократизації президенціалізованого напівпрезиденталізму в ході або після війн та інших екзогенних шоків видається цілком логічною, адже у більшості випадків таких політичних систем конституційна модель відповідних країн є президентсько-парламентською. А тому в них саме президент має відчутні чи навіть домінуючі повноваження щодо контролю над урядом і навіть парламентом. Очевидно також і те, що в умовах збройних конфліктів, війн і турбулентності саме президент може отримувати значну електоральну і / чи загалом політичну підтримку, особливо на тлі успішних військових дій чи розвитку націоналістичних / патріотичних настроїв. Це, своєю чергою, приводить до гуртування політичних інститутів й акторів довкола постаті глави держави, але створює чи додатково посилює можливості для автократизації політичного режиму у президенціалізованому напівпрезиденталізмі. На противагу, забезпечення порівняно вищого рівня або зростання демократичних й соціально-економічних показників у парламентаризованих напівпрезидентських системах пояснюється передусім тим, що країни із таким політичним дизайном формально належать до прем'єр / парламентсько-президентського типу. А тому вони окреслюються порівняно сильними / сильнішими і навіть домінуючими повноваженнями парламенту, особливо в контексті формування, контролю і відповідальності уряду. Врешті, парадоксальність результатів розвитку і навіть зростання демократичних та соціально-економічних показників збалансованого напівпрезиденталізму можна пояснити реакцією подвійної виконавчої влади –

її страхом поглиблювати зазвичай притаманні для цього політичного дизайну внутрішньо виконавчі / міжінституційні конфлікти перед обличчям війни або турбулентності. Інакше кажучи, виникнення чи поглиблення таких конфліктів і навіть політичної кризи внаслідок екзогенного шоку може змусити або ж заохотити політичні інститути й акторів до співпраці та спільної координації дій, тим самим мінімізуючи конфліктність відносин між гілками влади.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу дійти кількох загальних висновків щодо ролі напівпрезиденталізму в умовах демократичного транзиту, політичної турбулентності і збройних конфліктів у молодих країнах з гібридними режимами. По-перше, напівпрезиденталізм не є гомогенним: його типи – президентсько-парламентський або прем'єр / парламентсько-президентський, президенціалізований, збалансований або парламентаризований – по-різному впливають на політичну стабільність, рівень демократії та соціально-економічний розвиток. Так, прем'єр / парламентсько-президентські та парламентаризовані системи більш ефективні для підтримки демократизації навіть у кризових умовах, тоді як президентсько-парламентські та президенціалізовані моделі частіше демонструють тенденції до автократизації. По-друге, ефекти напівпрезиденталізму значною мірою залежать від взаємодії ендегенних та екзогенних чинників. Зовнішні шоки, зокрема війни і збройні конфлікти, підвищують ризики персоналізації влади, особливо за сильної президентської влади. Водночас збалансовані і парламентаризовані моделі можуть стабілізувати політичну систему за умови чіткого розподілу повноважень з-поміж центрами виконавчої влади. Емпіричні дані також засвідчують, що вищий рівень інституційної конкуренції, за відсутності надмірної концентрації влади в руках президента, корелює із кращими демократичними показниками, демонструючи позитивний вплив конкуренції на розвиток демократії та політичного транзиту.

Перспективи подальших досліджень. Екстраполюючи отримані висновки про сучасну Україну, можна сформулювати практичні рекомендації для підтримки демократичних процесів і забезпечення стійкого політичного (як демократичного) розвитку у поствоєнний період. Україні доцільно розпочати процес парламентаризації її напівпрезидентської системи правління, що передбачає: формальне (спочатку ситуативне, а згодом і більш системне) посилення ролі парламенту та прем'єр-міністра у прийнятті рішень щодо суспільно-економічної політики; чітку і сталу формалізацію розподілу повноважень між президентом, прем'єр-міністром та парламентом; запровадження й усталення інституційних механізмів проти надмірної персоналізації виконавчої влади; розвиток інструментів міжінституційної взаємодії та контролю для забезпечення прозорості і підзвітності; створення умов для більш активної участі партій і громадянського суспільства у процесах прийняття рішень. Реалізація таких заходів сприятиме не лише внутрішній стабілізації, а й наближенню України до європейських демократичних стандартів, закладаючи надійну основу для органічного продовження демократичного транзиту після війни. Водночас такі

зазначені рекомендації потребують подальшого дослідження та коригування із урахуванням реального політичного контексту та результатів війни, що можуть істотно впливати на ефективність пропонованих змін української політичної системи.

Бібліографічні посилання

- Boin, A., & 'T Hart, P. (2012). Aligning executive action in times of adversity: The politics of crisis co-ordination. In M. Lodge, & K. Wegrich (Eds.). *Executive Politics in Times of Crisis* (p. 179–196). Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Center for Systemic Peace. (n.d.). *Major Episodes of Political Violence 1946–2019*. Retrieved from <https://www.systemicpeace.org/warlist/warlist.htm>
- Correlates of War Project (n.d.). *COW war data, 1816–2007 (v4.0)*. Retrieved from <https://correlatesofwar.org/data-sets/cow-war/>
- Daly, S. (2003). The ladder of abstraction: A framework for the systematic classification of democratic regime types. *Politics*, 23(2), 96–108.
- Duverger, M. (1980). A new political system model: Semi-presidential government. *European Journal of Political Research*, 8(2), 165–187.
- Eaton, K. (2002). Parliamentarism versus presidentialism in the policy arena. *Comparative Politics*, 32(3), 355–376.
- Elgie, R. (1998). The classification of democratic regime types: Conceptual ambiguity and contestable assumptions. *European Journal of Political Research*, 33(2), 219–238.
- Elgie, R. (1999). *Semi-presidentialism in Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Elgie, R. (2004). Semi-presidentialism: Concepts, consequences and contesting explanations. *Political Studies Review*, 2(3), 314–330.
- Elgie, R. (2005a). A fresh look at semi-presidentialism: Variations on a theme. *Journal of Democracy*, 16(3), 98–112.
- Elgie, R. (2005b). From Linz to Tsebelis: Three waves of presidential / parliamentary studies? *Democratization*, 12(1), 106–122.
- Elgie, R. (2007). Varieties of semi-presidentialism and their impact on nascent democracies. *Taiwan Journal of Democracy*, 3(2), 53–71.
- Elgie, R. (2010). Semi-presidentialism, cohabitation and the collapse of electoral democracies, 1990–2008. *Government and Opposition*, 45(1), 29–49.
- Elgie, R. (2011). *Semi-presidentialism: Sub-types and democratic performance*. Oxford: Oxford University Press.
- Elgie, R., & McMenamin, I. (2008). Semi-presidentialism and democratic performance. *Japanese Journal of Political Science*, 9(3), 323–340.
- Freedom House. (n.d.). *Freedom in the World*. Retrieved from <https://freedomhouse.org/report/freedom-world>
- Krouwel, A. (2003). Measuring presidentialism and parliamentarism: An application to Central and East European countries. *Acta Politica*, 38(4), 333–364.
- Lijphart, A. (1997). Nomination: Trichotomy or dichotomy. *European Journal of Political Research*, 31(1–2), 125–128.

- Linz, J. J. (1990a). The perils of presidentialism. *Journal of Democracy*, 1(1), 50–69.
- Linz, J. J. (1990b). The virtues of parliamentarism. *Journal of Democracy*, 1(4), 84–91.
- Linz, J. J. (1994). Democracy, presidential or parliamentary: Does it make a difference? In J. J. Linz, & A. Valenzuela (Eds.). *The failure of presidential democracy: The case of Latin America* (p. 3–87). Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Lytvyn, V. (2020). Conditionality, factors and indicators of heterogeneity and typologization of semi-presidential system of government. *Studium Europy Środkowej i Wschodniej*, 13, 31–55.
- Lytvyn, V. (2023). Conflict, stability and efficiency of various types of semi-presidentialism: Theoretical context, empirical implications and generalisation at the example of European countries. *Studium Europy Środkowej i Wschodniej*, 20, 117–132.
- Lytvyn, V., & Romanyuk, A. (2021). Types and effects of European semi-presidentialism: Based on the features of dualism, party affiliation and responsibility of the executive and the composition of legislatures. *The Annals of the University of Bucharest: Political Science Series*, 23(1), 87–116.
- Marshall, M. G., & Gurr, T. R. (2020). Polity5 Project, Political Regime Characteristics and Transitions, 1800–2018. *Center for Systemic Peace*. Retrieved from <http://www.systemicpeace.org/inscr/p5v2018d.xls>
- Moestrup, S. (2007). Semi-presidentialism in young democracies: Help or hindrance? In R. Elgie, & S. Moestrup (Eds.). *Semi-presidentialism outside Europe: A Comparative study* (p. 42–67). Routledge.
- Perry, V. (2009). At cross purposes? Democratization and peace implementation strategies in Bosnia and Herzegovina's frozen conflict. *Human Rights Review*, 10(1), 35–54.
- Protsyk, O. (2005). Politics of intraexecutive conflict in semipresidential regimes in Eastern Europe. *East European Politics and Societies*, 19(2), 135–160.
- Protsyk, O. (2006). Intra-executive competition between president and prime minister: Patterns of institutional conflict and cooperation under semi-presidentialism. *Political Studies*, 54(2), 219–244.
- Sartori, G. (1994a). *Comparative constitutional engineering: An inquiry into structures, incentives and outcomes*. London: Macmillan.
- Sartori, G. (1995). Elogio del semi-presidenzialismo. *Rivista Italiana di Scienza Politica*, 25(1), 3–20.
- Sedelius, T. (2006). *The tug-of-war between presidents and prime ministers: Semi-presidentialism in Central and Eastern Europe*. Örebro.
- Sedelius, T., & Ekman, J. (2010). Intra-executive conflict and cabinet instability: Effects of semi-presidentialism in Central and Eastern Europe. *Government and Opposition*, 45(4), 505–530.
- Sedelius, T., & Mashtaler, O. (2013). Two decades of semi-presidentialism: Issues of intra-executive conflict in Central and Eastern Europe 1991–2011. *East European Politics*, 29(2), 109–134.
- Sedelius, T., Mashtaler, O., & Raunio, T. (2024). Semi-presidentialism and war: Executive leadership models in Ukraine during Zelenskyi's presidency. *East European Politics*, 40(4), 658–683.
- Shugart, M. S., & Carey, J. M. (1992). *Presidents and assemblies: Constitutional design and electoral dynamics*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Skach, C. (2007). The "newest" separation of powers: Semipresidentialism. *International Journal of Constitutional Law*, 5(1), 93–121.
- Stepan, A., & Suleiman, E. N. (2001). The French fifth republic: A model for import? In A. Stepan (Ed.). *Arguing Comparative Politics* (p. 276–294). Oxford: Oxford University Press.
- The Fraser Institute. (n.d.). *Economic Freedom of the World: Dataset*. Retrieved from <https://www.efotw.org/economic-freedom/dataset>
- United Nations Development Programme. (n.d.). *Human Development Index (HDI)*. Retrieved from <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>
- World Bank Group. (n.d.). *Worldwide governance indicators*. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators>
- Yan, H. T. (2023). Taiwan can help: The political impacts and lessons of Taiwan's responses to the COVID-19 pandemic. In W.-C. Lee (Ed.). *Protests, pandemic, and security predicaments: Hong Kong, Taiwan, China, and the US in the 2020s* (p. 147–185). Cham: Springer International Publishing.

References

- Boin, A., & 'T Hart, P. (2012). Aligning executive action in times of adversity: The politics of crisis co-ordination. In M. Lodge, & K. Wegrich (Eds.). *Executive Politics in Times of Crisis* (p. 179–196). Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Center for Systemic Peace. (n.d.). *Major Episodes of Political Violence 1946–2019*. Retrieved from <https://www.systemicpeace.org/warlist/warlist.htm>
- Correlates of War Project (n.d.). *COW war data, 1816–2007 (v4.0)*. Retrieved from <https://correlatesofwar.org/data-sets/cow-war/>
- Daly, S. (2003). The ladder of abstraction: A framework for the systematic classification of democratic regime types. *Politics*, 23(2), 96–108.
- Duverger, M. (1980). A new political system model: Semi-presidential government. *European Journal of Political Research*, 8(2), 165–187.
- Eaton, K. (2002). Parliamentarism versus presidentialism in the policy arena. *Comparative Politics*, 32(3), 355–376.
- Elgie, R. (1998). The classification of democratic regime types: Conceptual ambiguity and contestable assumptions. *European Journal of Political Research*, 33(2), 219–238.
- Elgie, R. (1999). *Semi-presidentialism in Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Elgie, R. (2004). Semi-presidentialism: Concepts, consequences and contesting explanations. *Political Studies Review*, 2(3), 314–330.
- Elgie, R. (2005a). A fresh look at semi-presidentialism: Variations on a theme. *Journal of Democracy*, 16(3), 98–112.
- Elgie, R. (2005b). From Linz to Tsebelis: Three waves of presidential / parliamentary studies? *Democratization*, 12(1), 106–122.
- Elgie, R. (2007). Varieties of semi-presidentialism and their impact on nascent democracies. *Taiwan Journal of Democracy*, 3(2), 53–71.

- Elgie, R. (2010). Semi-presidentialism, cohabitation and the collapse of electoral democracies, 1990–2008. *Government and Opposition*, 45(1), 29–49.
- Elgie, R. (2011). *Semi-presidentialism: Sub-types and democratic performance*. Oxford: Oxford University Press.
- Elgie, R., & McMenamin, I. (2008). Semi-presidentialism and democratic performance. *Japanese Journal of Political Science*, 9(3), 323–340.
- Freedom House. (n.d.). *Freedom in the World*. Retrieved from <https://freedomhouse.org/report/freedom-world>
- Krouwel, A. (2003). Measuring presidentialism and parliamentarism: An application to Central and East European countries. *Acta Politica*, 38(4), 333–364.
- Lijphart, A. (1997). Nomination: Trichotomy or dichotomy. *European Journal of Political Research*, 31(1–2), 125–128.
- Linz, J. J. (1990a). The perils of presidentialism. *Journal of Democracy*, 1(1), 50–69.
- Linz, J. J. (1990b). The virtues of parliamentarism. *Journal of Democracy*, 1(4), 84–91.
- Linz, J. J. (1994). Democracy, presidential or parliamentary: Does it make a difference? In J. J. Linz, & A. Valenzuela (Eds.). *The failure of presidential democracy: The case of Latin America* (p. 3–87). Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Lytvyn, V. (2020). Conditionality, factors and indicators of heterogeneity and typologization of semi-presidential system of government. *Studium Europy Środkowej i Wschodniej*, 13, 31–55.
- Lytvyn, V. (2023). Conflict, stability and efficiency of various types of semi-presidentialism: Theoretical context, empirical implications and generalisation at the example of European countries. *Studium Europy Środkowej i Wschodniej*, 20, 117–132.
- Lytvyn, V., & Romanyuk, A. (2021). Types and effects of European semi-presidentialism: Based on the features of dualism, party affiliation and responsibility of the executive and the composition of legislatures. *The Annals of the University of Bucharest: Political Science Series*, 23(1), 87–116.
- Marshall, M. G., & Gurr, T. R. (2020). Polity5 Project, Political Regime Characteristics and Transitions, 1800–2018. *Center for Systemic Peace*. Retrieved from <http://www.systemicpeace.org/inscr/p5v2018d.xls>
- Moestrup, S. (2007). Semi-presidentialism in young democracies: Help or hindrance? In R. Elgie, & S. Moestrup (Eds.). *Semi-presidentialism outside Europe: A Comparative study* (p. 42–67). Routledge.
- Perry, V. (2009). At cross purposes? Democratization and peace implementation strategies in Bosnia and Herzegovina's frozen conflict. *Human Rights Review*, 10(1), 35–54.
- Protsyk, O. (2005). Politics of intraexecutive conflict in semipresidential regimes in Eastern Europe. *East European Politics and Societies*, 19(2), 135–160.
- Protsyk, O. (2006). Intra-executive competition between president and prime minister: Patterns of institutional conflict and cooperation under semi-presidentialism. *Political Studies*, 54(2), 219–244.
- Sartori, G. (1994a). *Comparative constitutional engineering: An inquiry into structures, incentives and outcomes*. London: Macmillan.

- Sartori, G. (1995). Elogio del semi-presidenzialismo. *Rivista Italiana di Scienza Politica*, 25(1), 3–20.
- Sedelius, T. (2006). *The tug-of-war between presidents and prime ministers: Semi-presidentialism in Central and Eastern Europe*. Örebro.
- Sedelius, T., & Ekman, J. (2010). Intra-executive conflict and cabinet instability: Effects of semi-presidentialism in Central and Eastern Europe. *Government and Opposition*, 45(4), 505–530.
- Sedelius, T., & Mashtaler, O. (2013). Two decades of semi-presidentialism: Issues of intra-executive conflict in Central and Eastern Europe 1991–2011. *East European Politics*, 29(2), 109–134.
- Sedelius, T., Mashtaler, O., & Raunio, T. (2024). Semi-presidentialism and war: Executive leadership models in Ukraine during Zelenskyi's presidency. *East European Politics*, 40(4), 658–683.
- Shugart, M. S., & Carey, J. M. (1992). *Presidents and assemblies: Constitutional design and electoral dynamics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Skach, C. (2007). The "newest" separation of powers: Semipresidentialism. *International Journal of Constitutional Law*, 5(1), 93–121.
- Stepan, A., & Suleiman, E. N. (2001). The French fifth republic: A model for import? In A. Stepan (Ed.). *Arguing Comparative Politics* (p. 276–294). Oxford: Oxford University Press.
- The Fraser Institute. (n.d.). *Economic Freedom of the World: Dataset*. Retrieved from <https://www.efotw.org/economic-freedom/dataset>
- United Nations Development Programme. (n.d.). *Human Development Index (HDI)*. Retrieved from <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>
- World Bank Group. (n.d.). *Worldwide governance indicators*. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators>
- Yan, H. T. (2023). Taiwan can help: The political impacts and lessons of Taiwan's responses to the COVID-19 pandemic. In W.-C. Lee (Ed.). *Protests, pandemic, and security predicaments: Hong Kong, Taiwan, China, and the US in the 2020s* (p. 147–185). Cham: Springer International Publishing.

УДК: 321.01:321.74:342.25(477)"2006/2010"

DOI: <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2025-2-6>

Субнаціональні політичні режими в Україні: інституційні траєкторії розвитку у 2006–2010 рр.

Анотація. У статті розглянуто особливості функціонування та траєкторії розвитку субнаціональних політичних режимів в Україні у 2006–2010 роках. Обґрунтовано актуальність теми через потребу подолати обмеженість аналізу лише на національному рівні та розкрити особливості політичних процесів в одиницях, що функціонують за своїми правилами, нормами та інституційними конфігураціями. Здійснено критичний огляд основних теоретичних підходів до осмислення феномену "субнаціональний політичний режим" та його зв'язків з економічними, культурними й інституційними чинниками. Показано еволюцію об'єктивних технік вимірювання серед зарубіжних дослідників та узагальнено наслідки цього процесу. У статті запропоновано власний інструмент – *Індекс субнаціональної демократії*, що розроблений на основі модифікації попередніх методик і власних напрацювань. Його апробовано на територіальних одиницях України (24 області та АР Крим) у межах двох електоральних циклів 2006 і 2010 років. Застосування індексу дало змогу кількісно визначити інституційні траєкторії розвитку режимів та типологізувати їх за шкалою від автократії до демократії. Результати продемонстрували, що у 2006 році більшість одиниць мали демократичний чи наближено демократичний типи режиму під впливом "демократичного імпульсу" Помаранчевої революції. У 2010 році, у контексті внутрішньополітичної кризи та посилення вертикалі влади, було зафіксовано зростання частки автократичних режимів. Відзначено, що політичні зміни на загальнонаціональному рівні у 2004–2005 та 2010 роках не призвели до повної інституційної гомогенізації, а зумовили формування кластерів з різними траєкторіями розвитку режимів.

Ключові слова: об'єктивна техніка вимірювання, територіальна одиниця, субнаціональний політичний режим, інституційна траєкторія розвитку, Україна.

Володимир Гнатюк,
доктор філософії з політичних наук,
науковий співробітник Міжнародного
інституту освіти, культури та зв'язків з
діаспорою Національного університету
"Львівська політехніка"

Volodymyr Hnatiuk,
PhD in Political Science,
Research fellow at the International
Institute of Education, Culture and
relations with Diaspora Lviv Polytechnic
National University

ORCID: 0000-0002-2608-659X
v.v.hnatiuk@gmail.com

Subnational Political Regimes in Ukraine: Institutional Trajectories of Development in the Period 2006–2010

Abstract. The article examines the functioning and developmental trajectories of subnational political regimes in Ukraine between 2006 and 2010. The relevance of the study is substantiated by the need to overcome the limitations of analyses confined solely to the national level and to reveal the specific features of political processes in territorial units that operate according to their own rules, norms, and institutional configurations. A critical review of major theoretical approaches to understanding the phenomenon of the "subnational political regime" and its connections with economic, cultural, and institutional factors is provided. The article outlines the evolution of objective measurement techniques developed by foreign scholars and summarises the implications of this process. It also introduces an original analytical tool – the Subnational Democracy Index – designed through a modification of existing methodologies and independent elaborations. The Index was tested across Ukraine's territorial units (24 regions and the Autonomous Republic of Crimea) within two electoral cycles, 2006 and 2010. Its application enabled the quantitative identification of institutional trajectories of regime development and their typologisation along a continuum from autocracy to democracy. The findings indicate that in 2006 most territorial units exhibited democratic or near-democratic regime types, influenced by the "democratic impulse" of the Orange Revolution. By 2010, in the context of an internal political crisis and the strengthening of the power vertical, the share of autocratic regimes had increased. The study concludes that political changes at the national level in 2004–2005 and 2010 did not result in full institutional homogenisation but instead led to the emergence of clusters characterised by distinct regime development trajectories.

Key words: objective measurement technique, territorial unit, subnational political regime, institutional trajectory of development, Ukraine.

Постановка проблеми. У 1970-х роках розпочався тривалий глобальний політичний процес, відомий як *третьа хвиля демократизації* [Huntington, 1991], що зображав перехід національних режимів від недемократичних до демократії. Його кульмінація припала на 1980–1990-ті роки, коли багато держав, зокрема й Україна, вступили у транзит. Але Україна досі перебуває на етапі інституційних трансформацій. Тривалість цих змін зумовила різні наукові оцінки: одні вчені [Колодій, 2005; Kolodii, 2009] вважають, що країна повільно *рухається* до демократії, інші – ставлять під сумнів сам факт поступу [Фісун, 2009; Мацієвський, 2016]. Аргументи на користь останньої ідеї простежуються у працях, що аналізують джерела змагальності режиму [Way, 2005], циклічність пострадянських трансформацій [Hale, 2006] і порівняльний інституційний дизайн [D'Anieri, 2007]. Попри різний фокус, ці дослідження спрямовані на пояснення тривалості транзиту України, його інституційної логіки і причин відсутності завершеного переходу до демократії чи автократії. Від кінця ХХ століття з'являється новий підхід, коли держава розглядається не як однорідна структура, а як система унікальних політичних феноменів, що мають власні

інституційні особливості й впливають на національний рівень. Відтак увага науковців зосереджується на *територіальній одиниці*, що, попри залежність від центру, функціонує за власними правилами та практиками, реалізуючи ідею *режиму*.

Проблема вимірювання процесів і явищ в одиницях постала як об'єктивна потреба перевірки ідеї нерівномірності їх перебігу в різних, але рівнозначних частинах держави – концепт *повздожньої перспективи* [Lijphart, 1971]. Було висунуто припущення, що демократизація на національному рівні не завжди зумовлює демократизацію складових частин системи. Практика різних країн підтвердила слабку інституційну відповідність між розвитком демократії на рівні держави та її підсистем. Це вплинуло на зростання кількості досліджень, насамперед у Північній і Латинській Америці, які порівнювали інституційний розвиток на національному й субнаціональному рівнях. Концептуальну основу цих робіт становила ідея *зіставлення режимів* [Gibson, 2005], що дозволяла простежити їх інституційну спрямованість.

Як наслідок, сформувалася інструментальна альтернатива для розуміння інституційного розвитку держав та їх одиниць. Субнаціональний порівняльний метод [Snyder, 2001] і дотична тематика, хоч з'явилися порівняно недавно, зараз мають популярність та розроблену теоретико-методологічну базу [Behrend & Whitehead, 2016; Eaton, 2017; Gervasoni, 2018; Giraudy et al., 2019]. Завдяки працям [Borges, 2007; Gibson, 2010; Benton, 2012] доведено, що *одиницю* слід розглядати як якісно-кількісний *еквівалент* системного рівня і самостійне соціо-політичне *явище*, а не лише як прояв національної політики на місцях. Підхід надав нового формату вимірювання інституційних трансформацій – через *зменшений масштаб*, що сприяло типологізації режимів та розробці авторських технік вимірювання.

Україна рідко була *об'єктом* аналізу з позиції територіальної структури в контексті інституційного розвитку. Якщо студії проводилися, то в обмеженому форматі – переважно завдяки історичному аналізу політичних процесів навколо інституту виборів [Гнатюк, 2021, с. 168–191]. *Класичний* для західної науки підхід не був ані розроблений як самостійна методологічна альтернатива, ані апробований на політичній практиці станом на кінець II декади XXI століття. Лише згодом з'явилася одинична розвідка, де підхід було застосовано [Hnatiuk & Bula, 2022], хоч і щодо обмеженої кількості випадків¹.

У дослідженні запропоновано техніку *Індекс субнаціональної демократії*, яка ґрунтується на кращих здобутках учених [Hernandez Valdez, 2000; Beer & Mitchell, 2004; Borges, 2007; Giraudy, 2010; Gervasoni, 2012], які модифіковані та доповнені авторськими розробками². Його **мета** – апробація цього знаряддя, аби показати інституційну спрямованість територіальних одиниць України – 24 областей і АР Крим – через об'єктивне вимірювання. У цьому полягає **новизна**,

¹ Мета дослідження полягала у порівнянні вихідних результатів двох видів технік вимірювання (об'єктивної та суб'єктивної) між собою. Спроба стала першою для політичної науки в Україні.

² Детальніше у [Гнатюк, 2025a].

бо дослідження є першою такою перевіркою на прикладі політичної практики України для зарубіжної та вітчизняної науки.

Часові межі дослідження – I декада XXI століття, яка охоплює складну і динамічну історію політики країни, – від спроби вперше вийти з *інституційної пастки*³ і вирівняти вектор демократизації під час Помаранчевої революції у 2004–2005 роках до подальшої постреволуційної кризи і занепаду *дефектної демократії* (2010), що символізувало прояв тогочасної глобальної тенденції як *демократична рецесія* [Diamond, 2008]. У статті поставлено кілька **завдань**: 1) вивчити дві електоральні кампанії 2006 і 2010 років на субнаціональному рівні України; 2) опрацювати наукову літературу про варіанти об'єктивної техніки вимірювання і підсумувати еволюцію цих змін; 3) окреслити концептуалізацію феномену "субнаціональний політичний режим"; і 4) розпочати дискусію про інституційні траєкторії розвитку одиниць у 2006–2010 роках. Контекст цих змін було візуалізовано, аби показати зв'язок між просторовим розташуванням та інституційною специфікою одиниць через функціонування конструкції *режим*.

Аналіз останніх досліджень про апробацію *об'єктивних* технік є досить новим. Можливість вивчати політичні процеси в одиницях виникла завдяки апробації *інструментів*, які дозволили визначати їх інституційне спрямування. Тенденція сформувалася на початку XXI століття й зберігає актуальність досі. Сьогодні виділяють їхні два типи – *об'єктивні* та *суб'єктивні*, що пропонують різні підходи до оцінки рівня демократичності або автократичності одиниць, пояснення відмінностей у їх розвитку та кореляція з національним режимом. У цій частині розглянуто основні варіанти об'єктивних технік, щоб показати, на чому зосереджувалися вчені, коли визначали інституційні траєкторії одиниць.

Слід зрозуміти, що специфікою вивчення було те, що у більшості робіт⁴ апробувався певний варіант техніки. Це зумовило їх різноманіття, незважаючи на спільний принцип заснування. Під час апробації вчені сфокусовані на двох вимірах – *електоральному* і *постелекторальному* (владна конфігурація).

Одним із перших знарядь для вимірювання рівня демократизації одиниць Мексики (1989–1999) став *Порівняльний індекс локальної демократії*, який розробив А. Ернандес Вальдес [Hernandez Valdez, 2000]. Техніка базувалася на матриці для оцінки конкурентоспроможності та механізмів альтернативи влади, поєднуючи п'ять індикаторів: ефективну кількість виборчих партій, перемогу опозиції на губернаторських виборах, партійне представництво у законодавчих органах та частоту порушень громадянських прав і рівень їхнього захисту.

На основі практики мексиканських штатів методики апробували й інші вчені. Зокрема *Індекс локальної поліархії* [Beer & Mitchell, 2004] спирався на виборчий і соціальний виміри демократії, поєднуючи два показники: 1) виборчу

³ Як виділяє Ю. Мацієвський [Мацієвський, 2016], *пастка гібридності* – сукупність стійких, але неефективних інститутів, що заважають елітам рухатися у бік демократії, проте дозволяють зберігати монополію на політичну владу та ренту, не вдаючись до відвертого авторитаризму.

⁴ У статті зосереджено увагу лише на об'єктивних техніках, бо *Індекс субнаціональної демократії* також є їхнім варіантом.

явку і 2) частку підтримки владних чи опозиційних сил. Модель запровадила *періодичний* формат аналізу, що став одним із ключових інструментів вивчення субнаціональних політичних режимів. Попри простоту, вона заклала підґрунтя *конфігуративного підходу* до огляду структури влади і її політичних складових.

Ще одним прикладом об'єктивної техніки є *Субмінімальне дефініювання субнаціональної демократії* [Giraudy, 2010], що застосоване до штатів Мексики (1997–2006) і провінцій Аргентини (1983–2006). Це розширило аналітичне поле не лише в межах країни, але і між ними. Методика має трирівневу структуру, де були базовий, вторинний та індикаторний рівні. Їх взаємозв'язки показують онтологічні, замінювальні й логічні аспекти. Завдяки високій абстракції підхід залишається придатним для аналізу інших політичних систем дотепер.

Значним є внесок Х. Севільї [Sevilla, 2018; Sevilla, 2019], що запропонував одну з найповніших технік вимірювання⁵ субнаціональних політичних режимів і сили губернаторів у штатах Мексики. Він поєднав маркери альтернативи та виборчої конкурентоспроможності, на основі чого окреслив типи режимів і сформулював шість наслідкових тез.

Крім політичної практики Мексики, науковці зверталися до інших країн. А. Боржес [Borges, 2007] розробив *Індекс електорального домінування* – підхід з оцінювання сили владної еліти в одиницях Бразилії. Його апробація показала зростання змагальності і фракціоналізації політики навіть там, де функціонували режими як "фортеця олігархізму" і "політичного босизму". Через виявлення специфіки формування влади, індекс дав змогу поєднати оцінку електорального виміру з аналізом його наслідків, що підвищило якість даних і зменшило ризик помилкових інтерпретацій.

Ще однією технікою є матриця *Змагальності електорального середовища* [Goldberg et al., 2008], що розроблена для аналізу політики у штатах США у 1929–2002 роках. Вона спиралася на індикатори: 1) виборчий запас переваги губернатора; 2) відсоток голосів, отриманих чинним очільником одиниці. Техніка була адаптована до умов демократичних держав, презентуючи *мінімалістський* підхід до розуміння демократії, що зумовило певні обмеження вибірки, але не знизило її аналітичної ефективності.

Цікавою розробкою є *Індекс траєкторій розвитку політичного режиму* [Pino Uribe, 2013], що поєднав маркери: 1) потенційну змагальність політичних акторів у виборчий період; 2) реальне здобуття влади через чесні, прозорі та вільні вибори. Техніку було застосовано на прикладі Колумбії (1988–2011), де на основі дев'яти електоральних циклів визначено чотири *траєкторії* розвитку режимів – *відкрити, змішану, стабільну та закрити*, залежно від рівня виборчої конкуренції. У сучасних розвідках, які технічно ускладнюються та розширюють спектр індикаторів, техніку доцільно застосовувати як складову комплексного підходу для поглиблення аналізу.

⁵ Хоч учений не надав методиці назви, її можна умовно визначити як *Індекс субнаціональної демократії* – узагальнену модель для аналізу змін інституційних показників в одиницях. Також він розробив та апробував на прикладі штатів Мексики *Індекс влади губернатора*.

Серед досліджень субнаціональних практик в Аргентині варто відзначити Ж. Беренд [Behrend, 2011], що створила модель *нерівномірності демократії* для опису варіативності режимів за рівнем демократичності. Трирівнева структура вченої *вимір-маркер-субіндикатор* є однією з найуживаніших у сучасній науці. К. Гervasоні [Gervasoni, 2010] розробив *Індекс субнаціональної демократії*, що об'єднав індикатори електоральної конкуренції та концентрації влади. Техніка зберегла потенціал до розширення й дотепер залишається орієнтиром для нових варіантів методик [Galeano, 2018].

Кількість об'єктивних технік постійно зростає, охоплюючи дедалі більше країн. Попри спільну логіку, вони різняться за кількістю індикаторів, способом математичної формалізації і концептуальним підґрунтям. Їх еволюція засвідчує: 1) розширення аналітичної *місткості*; 2) поява *субвиміру* як проміжного, але не менш цінного, елементу для аналізу; 3) синтез різних способів *математичної формалізації* обробки даних; 4) подвійне призначення технік як основної *форми аргументації* та *додаткового інструменту*. Ці теоретичні напрацювання стали *конвенціональними правилами* у побудові варіацій технік. Ідейно це триває досі. Ключовою особливістю останніх років є не так апробація попередніх версій – їх екстраполяція (хоч відбувається теж), як модифікація через розширення числа параметрів. Через це техніки адаптують до нових ситуацій, що впливає на дані – їх деталізацію. Це, безумовно, знижує рівень адаптивності до ширшої вибірки, але підвищує наукову цінність даних.

Виклад основного матеріалу. Матеріали статті поділено на дві частини. *По-перше*, окреслено концептуальні межі явища "субнаціональний політичний режим", аби зрозуміти, в чому полягає його особливість крізь призму одиниці держави. *По-друге*, представлено результати апробації *Індексу субнаціональної демократії*, щоб показати інституційну спрямованість одиниць в Україні крізь форму політичного режиму за період 2006–2010 років.

Субнаціональний політичний режим як феномен. Вивчення процесів в одиницях держави почалося в межах аналітичного поля, що застосовувалося до національного виміру, через ідею *субнаціонального політичного режиму*. Вчені відзначили, що національний режим може трактуватися з позиції дискурсу, в якому існують паралельні компоненти з подібною інституційною структурою, але в іншому територіальному масштабі [Литвин, 2014, с. 377].

У науці сформувалося декілька парадигм, що пояснюють субнаціональні політичні режими. *Перша* виділяє зв'язок між модернізацією і рівнем розвитку демократії / автократії. Вчені акцентують на контексті *дефіциту*, що зумовлений низьким ступенем економічного розвитку і рівнем урбанізації, що впливають на автократизацію режимів [Lipset, 1959; Burkhart & Lewis-Beck, 1994; Boix & Stokes, 2003]. *Друга* показує їхню залежність від концентрації/деконцентрації економічних рішень, тобто впливу держави і приватного сектору на розподіл і використання багатств країни. Вчені фокусуються на одному з аспектів режиму – на рівні лібералізації. Висновком було те, що етатизм детермінує автократію, а лібералізм / капіталізм – демократію [Almond, 1991; Huber et

al., 1993]. Вектор розвитку одиниці формується економічною автономією, структурними чинниками й інституційним напрямом політики, яку реалізують місцеві еліти. І *третья* парадигма зупиняється на тому, що специфіка політики визначається культурологічним виміром. Зазначається, що існує зв'язок між становленням демократії і дифузією цінностей, синтезом відносин між елітою з масами і поширенням традицій. Саме тому демократичний / автократичний тип зумовлюється дизайном інституційних владних конфігурацій, на ґрунті певних цінностей [Литвин, 2014, с. 382].

Парадигми мотивували перенести моделі аналізу національної політики на субнаціональний рівень. З'ясувалося, що демократизація й автократизація є не просто копією національних процесів у *коротких штанах* [Gibson, 2013], а автономними феноменами, що зумовлені інституційним дизайном одиниці. Це змінило підхід до огляду субнаціональних режимів в двох аспектах: 1) аналіз змістився від загального до часткового, бо потрібно було по-іншому *сприймати простір серйозно* [Harbers & Ingram, 2014]; 2) виникла потреба у ширшому наборі даних для вираження динаміки режимів. Як наслідок, з'явився *парадокс*, коли *нижчий* просторовий рівень потребував ширшого опрацювання, ніж його *вищий* відповідник.

Для опису субнаціонального рівня вчені поступово перейшли від поняття *субдержавний* [Sartori, 1976] як первинний до *субнаціональний* як остаточний. Спочатку аналіз обмежувався державним устроєм, де одиниці розглядалися як підпорядковані – *субдержавні* – частини в контексті федерацій. Згодом акцент змістився на *рівні аналізу*, що актуалізувало універсальну наявність *нижчого* від національного масштабу рівня, незалежно від форми устрою. Відтоді вчені почали апелювати до одиниці (область, штат, воєводство, префектура та ін.) як простору, де проявляється субнаціональна політика. Як наслідок, уже понад дві декади *субнаціоналізацію*⁶ трактують як об'єктивний процес у більшості країн. Це пояснюється так [Литвин, 2014, с. 382]:

1) наявність в державах сформованої вертикальної системи взаємодії, що відображає взаємовідносини між центральними і субнаціональними органами влади. Це зафіксовано у конституції і нормативно-правових актах, що будують діалог між політичною системою і одиницями, сприяючи появі останніх *de facto* і *de jure*;

2) приклад вертикальних відносин недержавних установ й інститутів, що представляють два просторові рівні, чим інституційно пов'язують національні і субнаціональні інтереси;

3) наявність горизонтальних відносин між одиницями, що відображають мережу взаємодії, які через децентралізацію діють автономно як територіальні режими;

⁶ Процес можна описати як здатність чинної владної конфігурації інституційно визначити межі управління над ресурсами і соціальним капіталом у масштабі територіальної одиниці.

4) субнаціональна політика в одиницях завжди відбувається на основі територіальної системи, але незалежно від типу останньої. Фактор "державного устрою" має вплив на встановлення зв'язку між режимами в одиницях і як два просторові рівні взаємодіють.

Узагальнюючи, вчені відзначили [Gibson, 2005; Gibson, 2010], що аналіз режимів характеризується умовами – *субстантивною* і *територіальною*. Тобто чи є гарантія дотримання прав людини і громадянина у просторовому масштабі. Хоч ознака актуальна для обох рівнів, але для субнаціонального вона є невід'ємним індикатором, чому взагалі ці розвідки виникли. Це узгоджувалося з тим, коли в частинах країни фіксувалися правопорушення, попри те, що держава вважалася демократичною. Інтерес до територіальної політики з'явився тому, що одиниці виявили інші варіанти розвитку, ніж система. Аспект концептуально базувався на попередніх твердженнях про *територіальну політику* [Tarrow, 1967; Tarrow, 1976], що визначали як *дискурс*, з приводу якого політичні актори конкурують на території, але не безпосередня політика щодо цього простору. Як наслідок, вона трансформується у *режим*, бо об'єднує різні інституційні структури і практики. Ми отримуємо *систему* – синтез юрисдикції національного і субнаціонального рівнів, де в останньому відбувається суверенне врядування над територіями, що відокремлені за сферами впливу. Це дає аргументи стверджувати про відносини між публічними органами через вертикаль влади, горизонтальні зв'язки та їхню автономність. Водночас це виділило явище *нашарування*, що показує політико-територіальний і юрисдикційний виміри двох просторів однієї ієрархії системи. Але кожна підсистема є системою. Тому територіальні рівні є факторами, що впливають на політичні процеси у державі, взаємодіючи паралельно між собою.

Явище *субнаціонального політичного режиму* осмислюється як факт, що поєднує політичний, територіальний, юрисдикційний і соціальний виміри буття держави. Його дефініція така – це *система*, що є територіально зафіксованим простором у державі, де функціонуючі публічні органи здійснюють управління через владну конфігурацію, що сформована з основних політичних акторів під час демократичних виборів. Визначення сфокусоване на ключових вимірах – *електоральному* і *післяелекторальному*, які показують, *за яких умов* сформована конфігурація влади, *яка* її специфіка і *якому* інституційному спрямуванню вона властива. На базі даних визначається тип режиму. Ми отримуємо *феномен*, що функціонує в унормованих інституційних рамках, але перебіг протікання соціо-політичних процесів є динамічним, відмінним для кожного випадку. Ситуація демонструє інституційну неоднорідність розвитку територіальних елементів у системі. В цьому якраз полягає актуальність вивчення і вимірювання режимів як об'єктивного атрибута політичних систем. Попередні здобутки показали, що *режим* як *явище* і *категорія* є автономним у концептуальному і прагматичному аспектах. Хоч їх аналіз завжди відбувається через відношення між рівнями, бо, як зазначає В. Литвин [Литвин, 2014, с. 381], "актуалізація доробків у цьому напрямі можлива на основі комбінування

національних і субнаціональних ознак й атрибутів сучасних політичних режимів – на рівні демократичної та автократичної векторності розвитку режимів і в аспекті вироблення верифікації цілісної теорії”.

Результати. Національний режим України в період незалежності існує в *пастці гібридності* [Мацієвський, 2016]. Але про *інституційну* долю її одиниць відомо замало, аби зрозуміти про їх шляхи розвитку. За період 2006–2010 років, коли двічі сформувалися конфігурації влади, на їх політичний склад впливали події національного значення – ефект від Помаранчевої революції 2004 року, яка символізувала намагання системи вперше вийти з *пастки гібридності* за каденції В. Ющенка⁷; чи 2010 рік, що окреслив президентство В. Януковича⁸ як занепад *дефектної демократії* і гібридизацію режиму до авторитаризму. Попри тенденцію демократизації чи реверсу до автократії одиниці показали різні інституційні траєкторії, сформували кластери типів режиму. Це актуалізувало позицію про наявність їх інституційної фракціоналізації, яка виявила політичну підтримку *знизу* режиму країни чи її відсутність. Це свідчить і про онтологічну взаємозалежність між рівнями політики. Такі зміни в національному масштабі мали неоднорідний вплив на розвиток одиниць, які виявили не лише широку інституційну диференціацію, а навіть типологічну відмінність. Це питання є суттєвим, бо показало, як відбувається інституційний вияв явища *зіставлення режимів* [Gibson, 2005], що вже вивчене на прикладі інших країн.

Субнаціональні політичні режими в Україні у 2006 році. Хоч наслідки Помаранчевої революції інституційно описують як *невдала демократизація*, а її статус як *революції* є дискусійним [Corsey, 2005; Way, 2008; Lane, 2009], її ефект *демократичного імпульсу* вплинув на зміни в областях країни. Це стосувалося, як політичної змагальності, альтернативи, багатопартійності, так й ідеологічного та політичного плюралізму. Інституційні зміни, розпочаті на державному рівні у 2004–2005 роках, посилювалися в одиницях у 2006 році.

Результати апробації *Індексу субнаціональної демократії* показали, що у 2006 році серед одиниць лише одна була анократичною, ще одна наближено автократичною, а інші – значно демократичнішими, з яких 11 були наближено демократичними і 12 – демократичними. Це підтверджує середнє арифметичне значення, яке було 5,48 й інституційно знаходилося *на межі* між НД⁹ [2,01; 6] і Д [6,01; 10] типами. Таким чином, через виділення двох *наближених* типів – НА і НД – можна бачити, як одиниці інституційно *виходили* за рамки анократії на шляху до демократії (рідше автократії). Це чіткіше продемонструвало, що вони інституційно відрізняються між собою і щодо національного типу режиму, що був гібридним. Це підтвердило ідею неоднорідності функціонування процесів і правильність висновків про доречність апробації технік на політичній практиці

⁷ В. Ющенко – український політик і державний діяч, третій Президент України, 2005–2010.

⁸ В. Янукович – український політик і державний діяч, четвертий Президент України, 2010–2014.

⁹ Тут і надалі використовуються скорочення для позначення режимів: Д – демократичний; НД – наближено демократичний; АН – анократичний; НА – наближено автократичний; А – автократичний.

України. Коротка версія даних подана у табл. 1¹⁰. Далі розглянемо всі індекси, аби зрозуміти, чому виникла ця ситуація.

Таблиця 1.

Скорочені дані Індексу субнаціональної демократії на 2006 р.

№	Субнаціональна одиниця	Сума	Значення режиму	Тип режиму
1	Автономна Республіка Крим	27	3,75	Наближено демократичний
2	Вінницька	30	7,5	Демократичний
3	Волинська	27	3,75	Наближено демократичний
4	Дніпропетровська	27	3,75	Наближено демократичний
5	Донецька	21	-3,75	Наближено автократичний
6	Житомирська	32	10	Демократичний
7	Закарпатська	32	10	Демократичний
8	Запорізька	26	2,5	Наближено демократичний
9	Івано-Франківська	26,5	3,13	Наближено демократичний
10	Київська	27,5	4,38	Наближено демократичний
11	Кіровоградська	29	6,25	Демократичний
12	Луганська	25	1,25	Анократичний
13	Львівська	28	5	Наближено демократичний
14	Миколаївська	27	3,75	Наближено демократичний
15	Одеська	27	3,75	Наближено демократичний
16	Полтавська	32	10	Демократичний
17	Рівненська	30	7,5	Демократичний
18	Сумська	29	6,25	Демократичний
19	Тернопільська	31	8,75	Демократичний
20	Харківська	26,5	3,13	Наближено демократичний
21	Херсонська	30	7,5	Демократичний
22	Хмельницька	32	10	Демократичний
23	Черкаська	29	6,25	Демократичний
24	Чернівецька	30	7,5	Демократичний
25	Чернігівська	28	5	Наближено демократичний
	<i>Середнє арифметичне</i>	29	5,48	Наближено демократичний

*Розроблено автором.

Дані Індексу змагальності електорального поля вказали, що змагальність як умова на виборах – на позицію мера міста обласного значення і кандидата до представницького органу – дотримана всюди. Статистично це підтверджується наявністю 158 політичних партій, члени яких здобули мандати (по 6 партій як середнє значення на одиницю), що було характерно для 21 області¹¹. Боротьба за пост мера міста обласного значення завжди дотримувалася в умові $n > 2$ чи була потім $n = 2$, коли проходив II тур. Індикатор – *ступінь партійної кореляції мандатів у представницькому органі* – став найширшим, значення якого були від 3 до 6. Ці дані є ключовими для подальшого трактування типу партійної системи і специфіки конфронтаційності сили між *провладною й опозиційною* партіями¹².

¹⁰ Власна розробка. Повна версія даних у таблиці 1 в секції А у *додатках* у [Гнатюк, 2025b].

¹¹ В інших чотирьох одиницях умова дотримана, але в межах $2 < n < 6$.

¹² Деталі про цей та інші індекси на 2006 рік можна знайти у таблиці 1 у секціях Б-Е в *додатках* [Гнатюк, 2025b].

В межах *Індексу виборчої явки на виборах* індикатор явки (умова $n \geq 40\%$) дотриманий всюди теж. Але індикатори – *частка голосів за опозиційну партію* і *частка голосів за партію-переможця* – неоднозначні. Перший дотриманий у 10 одиницях, а середнє арифметичне значення (умова $x - y \leq 20\%$)¹³ було 25%, що відображало електоральний запас правлячої партії над опозиційною. Другий (умова $x/(y+z) \leq 2$)¹⁴ дотриманий в 19 одиницях, а середнє арифметичне значення частки правлячої партії до суми мандатів другої і третьої партій було 1,7. Тому можна зазначити, що тип партійної системи тяжів до багатопартійності (були винятки), але з сильною провладною x партією (але не так, щоб встановити її домінування), слабкою опозиційною y партією і майже рівною до неї третьою z партією у представницькому органі.

Аналітичне поєднання¹⁵ *Індексу контролю правонаступництва* та *Індексу часового обмеження* вказало на наявність змін у позиціях *мер міста обласного значення* і *правляча / опозиційна партія у представницькому органі*. Зміни були різними і несинхронними, що виокремило два кейси. Перший, де сталося повне оновлення позицій. Другий, в якому відбулися зміни лише в одній з позицій¹⁶. Результати показали, що Помаранчева революція запустила хоч і не повноцінну заміну еліт в одиницях (як і в країні), але сприяла їх ненасильницькій ротації – *квасізаміщенню* [Higley & Pakulski, 2012]. Цей *рух* у демократичному транзиті доречно оцінити як позитивний, що відображав обрання альтернативної еліти і її відмежування – політичне, ідеологічне й ментальне (це так позиціонувалося) від попередників – представників режиму Л. Кучми¹⁷.

Дані *Індексу ефективної кількості партій* надали середньо арифметичні значення 3,6 і 2,9 (формули – М. Лааксо та Р. Таагепера [Laakso & Taagepera, 1979] і Г. Голосова [Golosov, 2010]), відповідно. Найпоширенішою системою для одиниць стала багатопартійна. За першою формулою ситуація була такою: 23 одиниці мали багатопартійність і 2 – домінування однієї партії. За другою – відношення було схожим: 20 мали багатопартійність, 3 – двопартійність і 2 – домінування однієї партії. Але для *двопартійності* властива певна специфіка: 1) її доречно дефініювати *домінуванням однієї партії*¹⁸, зважаючи на буквально одноосібний політичний вплив правлячої партії у представницькому органі; 2)

¹² Деталі про цей та інші індекси на 2006 рік можна знайти у таблиці 1 у секціях Б-Е в *додатках* [Гнатюк, 2025b].

¹³ Під x слід розуміти *правлячу* партію, а під y – *опозиційну* – ту, що здобула другий результат на виборах.

¹⁴ Під z слід розуміти політичну партію, що отримала третій результат.

¹⁵ Але вони, як інші індекси, залишаються самостійними. Об'єднання зумовлене цілісністю ідеї висвітлення каденції конфігурації влади та її альтернативі на іншу форму (або відсутності цього аспекту).

¹⁶ Лише в одній одиниці не відбулося жодних змін.

¹⁷ Л. Кучма – український політик і державний діяч, другий Президент України, 1994–2004.

¹⁸ Це пояснюється ідеологічною близькістю *опозиційної* партії до *правлячої*, що зумовило мінімальний рівень конфронтації, зростання кількості мандатів і політичного впливу правлячої сили, а також зміщення показника у діапазон 1,5–1,8.

частка *правлячої партії* становила 0,66–0,70, що було недостатньо для статусу *домінування*, але й невідповідно для класичної двопартійності, бо відношення між першою і другою силами було 5–8 разів. Це була двопартійність, яка в перспективі могла трансформуватися в реальний біпартизм чи домінування однієї партії. Хоч з формального боку значення на 2006 рік відповідало типу двопартійності, що було враховано.

Аналіз даних *Індексу ідеологічної диверсифікації* показав високий рівень ідеологічного різноманіття для 23 одиниць, де для 2 він був максимальний. Але, попри гегемонію правлячих партій (*n* мандатів дотримано умови $n > 80\%$), ця різноманітність є найбільш формальною, зважаючи на політичний вплив. Тип найпоширенішої ідеології був *правоцентризм* (22), а *правоцентризм / центризм* був найчастішою парою (13). Крім зазначених, були ідеології як русофілство, регіоналізм, націоналізм і комунізм¹⁹.

Дані *Індексу конфронтаційної сили* збалансованіші порівняно з іншими індексами. Це підтверджено середнім арифметичним – 0,5068. Натомість про конфронтацію у представницьких органах слід зазначити через дві паралельні тенденції: 1) домінуюча перевага мандатів правлячої партії над опозиційною; 2) ситуація, де *різниця сили* не дозволяла сформувати більшість і потребувала залучення третьої з партій чи компромісу між правлячою х й опозиційною у. Це зумовило формування різних партійних систем – одно- (з гегемоном), дво-, дво-(з половиною) і багатопартійних, згрупованих за типами, як М. Лааксо і Р. Таагепера, так і Г. Голосова. У кейсах, коли правляча / опозиційна партії ідеологічно наближені, то *ефект конфронтаційності* зменшується чи нівелюється, але щодо *третьої* партії – значно посилюється, якщо вона ідеологічно відсторонена від перших двох. Найчастіше на позиціях *першої* і *другої* партій у представницьких органах були ВО Батьківщина (21), Наша Україна (13) і Партія регіонів (11). Це чітко корелюється з висновками, коли виділяли пропартії – носіїв *правоцентризму* і *центризму*.

Отже, про інституційний розвиток одиниць в Україні на 2006 рік можна стверджувати через такі тези. По-перше, *анократія* як тип не була властивою для одиниць, більшість з яких спрямовувалися на реалізацію більш демократичних структур і практик. Цьому сприяли чинники – висока частота альтернативи влади, багатопартійність, високі рівні ідеологічного різноманіття і конфронтаційності сили у представницьких органах. По-друге, це показало, що одиниці значно *потужніші за потенціалом* у переході до демократії, ніж національний режим, що не лише у 2006 році (але тоді теж) перебував у фазі гібридності. Тому, по-третє, функціонування субнаціональних політичних режимів не слід розуміти через аспект їх інституційної підтримки *знизу* національного режиму як вияву *конвергентної взаємодії*. Вони навіть у *повздовжній перспективі* відрізнялися

¹⁹ Найпоширеніший тип ідеології визначається кількістю партій, що її офіційно сповідують, незалежно від їх представництва у місцевих органах. Водночас, за кількістю мандатів такі партії можуть суттєво різнитися, що спричиняє інституційне протиріччя між ідеологічною репрезентацією та реальним політичним впливом.

в інституційних траєкторіях розвитку, а тим більше щодо свого відповідника на національному рівні. Субнаціональні політичні режими не стали підґрунтям для гібридизації національного режиму в одиницях, але були наслідком системного ефекту подій державного значення. У 2006 році сформувалися два інституційні кластери, що значно демократичніші, ніж відповідник на системному рівні, але не так, щоб запустити процеси демократизації національного режиму *знизу* – реалізувати ефект впливу на систему. Тому пряма *онтологічна залежність* між рівнями політики не була виявлена, що проявилось через *зіставлення режимів й інституційну дивергенцію*. Помаранчева революція вплинула на рівні, але інституційно по-різному. Більшість одиниць змогла на короткий період вийти з *пастки гібридності*, що досі не вдавалося національному режиму.

Субнаціональні політичні режими в Україні у 2010 році. Усе суттєво змінилося в наступному електоральному циклі. Внутрішньополітична криза в країні налаштувала один проти одного не лише політичні партії з протилежних таборів, але і недавніх союзників. Це зумовило відхід від розпочатих владою реформ. Контекст був синхронним з перебігом у 2007–2008 роках глобальної економічної кризи (відомої як *Great Recession*). Вчені зауважили про політичну тенденцію як *Democratic Recession* [Diamond, 2008]. Ця особливість розвитку внутрішнього і зовнішнього полів політичної системи країни у 2005–2010 роках вплинула на означення фази як *невдала демократизація*. Це створило умови для сповзання у *пастку гібридності* з акцентом на автократизацію, початок якої пов’язують з каденцією В. Януковича²⁰. Специфікою політики було прагнення відновити вертикаль державного управління – централізувати владу, розширити повноваження через зміни в Конституції і застосовувати силові методи для боротьби з опозицією. Заходи мали на меті стабілізувати політичну ситуацію в державі і сприяти її керованості. Вчені назвали цей період як *невдала білорусизація* [Мацієвський, 2016].

Контекст актуалізував інші умови у 2010 році, які вплинули на політичну практику одиниць і держави в інституційному розвитку. По-перше, відсутність революційної ситуації під час виборів. Появи спільного *ефекту* для обох рівнів (*демократичний ефект* 2005–2006 років) не виникло. По-друге, послідовність проведення виборів – президентських, тоді місцевих – в один рік, що зумовило посилення правлячої партії *Партії регіонів*. Завдяки перемозі у січні 2010 року Янукович і його сила використали адміністративний ресурс для закріплення популярності на регіональних виборах у жовтні 2010 року. Тому зв’язок між рівнями був сильний і визначався просторовою субординацією, що відображало відновлення вертикалі державного управління з фокусом на централізацію і її впливу на інституціоналізацію режимів в одиницях.

Апробація техніки виявила, що режими на 2010 рік були подібнішими – за типом – до національного, ніж на 2006 рік. Відкат до авторитаризму в межах

²⁰ Термін президентства В. Янукович не закінчив і наприкінці лютого 2014 року таємно покинув Україну, виїхавши до РФ під час подій Революції Гідності у 2013–2014 роках.

гібридного режиму України прослідковується через трансформацію типів за два виборчі цикли. Так, частка демократичних режимів²¹ зменшилася майже вдвічі – з 23 до 14, а частка автократичних²² – зросла у більш як у п'ятеро – з 2 до 11. Це показало, що через національну автократизацію розпочалася автократизація і в одиницях. Але завдяки відсутності масової автократизації на рівні областей, інституційна гомогенізація не відбулася. Деякі одиниці *трансформувалися до / залишилися* з наближено демократичним і демократичним типами, що було *запобіжником* від національної автократизації. Завдяки одиницям із наближено демократичним типом, що остаточно не демократизувалися, але не визначалися як анократії, було закладено основу для стримування *ерозії демократії*. Тобто перебування у *пастці гібридності* не змінилося, але фокус системи став іншим – від демократичного у 2006 році на автократичний у 2010 році. Ключові зміни подано у табл. 2²³. Далі буде розглянуто індекси знову, аби описати зміни в їх інституційному спрямуванні.

Таблиця 2.

Скорочені дані Індексу субнаціональної демократії на 2010 р.

№	Субнаціональна одиниця	Сума	Значення режиму	Тип режиму
1	Автономна Республіка Крим	22,75	-1,56	Анократичний
2	Вінницька	29	6,25	Демократичний
3	Волинська	28,75	5,94	Наближено демократичний
4	Дніпропетровська	22	-2,5	Наближено автократичний
5	Донецька	20,75	-4,06	Наближено автократичний
6	Житомирська	31,75	9,69	Демократичний
7	Закарпатська	30	7,5	Демократичний
8	Запорізька	22,75	-1,56	Анократичний
9	Івано-Франківська	30	7,5	Демократичний
10	Київська	24,75	0,94	Анократичний
11	Кіровоградська	27,75	4,69	Наближено демократичний
12	Луганська	18,75	-6,56	Автократичний
13	Львівська	26	2,5	Наближено демократичний
14	Миколаївська	21,75	-2,81	Наближено автократичний
15	Одеська	24	0	Анократичний
16	Полтавська	26,75	3,44	Наближено демократичний
17	Рівненська	31,75	9,69	Демократичний
18	Сумська	24,5	0,63	Анократичний
19	Тернопільська	27,75	4,69	Наближено демократичний
20	Харківська	23	-1,25	Анократичний
21	Херсонська	21,5	-3,13	Наближено автократичний
22	Хмельницька	28,75	5,94	Наближено демократичний
23	Черкаська	26,25	2,81	Наближено демократичний
24	Чернівецька	26,75	3,44	Наближено демократичний
25	Чернігівська	25,75	2,19	Наближено демократичний
	<i>Середнє арифметичне</i>	25,75	2,18	Наближено демократичний

*Розроблено автором.

²¹ Сюди входять демократичні (Д) та наближено демократичні (НД) типи.

²² Сюди входять наближено автократичний (НА) та автократичний (А) типи. Також був доданий анократичний (АН), що хоч відрізнявся від попередніх, але за значенням (кількісним визначенням) був подібним до них.

²³ Власна розробка. Повна версія даних у таблиці 2 в секції А у *додатках* у [Гнатюк, 2025b].

Дані *Індексу змагальності електорального поля* вказали, що *змагальність* як умова дотримана знову. Але були зміни, які статистично можна узагальнити як: а) збільшення числа політичних партій до 222, що увійшли в представницькі органи; б) зростання середнього арифметичного числа партій на одну одиницю до 9, але зменшення числа одиниць, яким значення є типовим (11) і в) *ступінь партійної кореляції мандатів* залишився ідентичним (від 3 до 6), але вказав на вектор до зростання правлячих партій *сильного* ($p < 80\%$ мандатів) і *домінуючого* ($p > 80\%$) типів, що вплинуло на появу глибшої партійної атомізації і посилило політичний вплив правлячих партій. Це узгоджено з тим, що партія президента В. Януковича – Партія регіонів – змогла бути представленою в усіх одиницях, а в 20 з них бути в статусі *правлячої*²⁴.

В *Індексі виборчої явки на виборах* відомо, що загальний рівень виборчої фреквенції дотриманий в умові $p \geq 40\%$ ²⁵. Специфіка інших двох маркерів була схожою з 2006 роком, але виникла нова тенденція у збільшенні електорального запасу правлячої партії над опозиційною до 38% та 3 як частки правлячої партії до суми мандатів у і з партій. Це зумовило зміни, коли *багатопартійність* як базовий тип на 2006 рік був доповнений *двопартійністю* і *домінуванням однієї партії* у ширшій репрезентації на 2010 рік.

Аналіз даних *Індексу контролю правонаступництва* та *Індексу часового обмеження* допоміг виділити три зміни: а) зростання одиниць зі зміною лише в одній позиції; б) скорочення кейсів зі змінами в обох позиціях і в) збільшення випадків без жодних змін. Пояснюється це тим, що в представницьких органах зміна правлячої партії була неактуальною, бо у третині Партія регіонів здобула перемогу ще у 2006 році. Політична сила перевершила попередній успіх, а тому інституційно змін не відбулося у більшості одиниць. Повертаючись до ідеї, що конфігурація влади є ключовим ініціатором демократизації, а демократичний розвиток є пошуком оптимального варіанта влади, що сприятиме продовженню покращення інституційних параметрів режиму, зрозуміло, в чому полягала одна з основних причин відкату до авторитаризму на 2010 рік. І тому *вектор влади* слід трактувати як джерело типу інституційного курсу, що, за своєю природою, репрезентує модель управління, сформовану внутрішнім набором політичних акторів і відносин між ними.

²⁴ Деталі про цей або інші індекси на 2010 рік можна знайти у кожній таблиці 2 у секціях Б-Е в *додатках* [Гнатюк, 2025b].

²⁵ Для 16 одиниць показник явки на виборах *міських голів субнаціонального значення* невідомий через воєнний стан і обмеження доступу до даних ЦВК від кінця лютого 2022 року. Відомий лише загальний рівень, тому значення варіювало між 1,5 (*частково дотримано*) і 2 (*дотримано*). Для аналізу обрано середнє арифметичне. Це враховано під час підсумкового визначення типу режиму.

Дані *Індексу ефективної кількості партій* показали незначне і синхронне зменшення значень на 0,4 – 3,2 (М. Лааксо і Р. Таагепера) і 2,5 (Г. Голосов), відповідно. Це не вплинуло на зміну *багатопартійності* як найбільш типової системи, але дало додаткову специфіку. По-перше, сталося розширення часток інших типів – збільшення випадків двопартійності і домінування однієї партії. По-друге, політичний вплив правлячих партій в умовах біпартизму посилювався через вищу репрезентацію і наявність ідеологічно наближених сил опозиції, які були готові до взаємодії як сателіти.

В *Індексі ідеологічної диверсифікації* теж присутні зміни. Частка високого рівня ідеологічної диверсифікації знизилася до 80%. Це детерміновано сильним впливом Партії регіонів на інші партії (особливо опозиційні) в представницьких органах, що були ідеологічно наближені. Це кумулятивно вплинуло на вищий рівень гомогенізації ідеологічного виміру. А з-поміж типів найпоширенішими²⁶ були *правоцентризм* (21), *лівоцентризм* (13) і *центризм* (6). Але останній був властивий усім одиницям, а основною політичною силою, що його сповідувала (за статутом), стала Партія регіонів.

Аналіз *Індексу конфронтаційної сили* допоміг спостерігати тенденцію, за якою був порушений кількісний баланс після 2006 року. Це зумовило зміни у визначенні типів партійних систем – відбулося кількісне розширення часток, як біпартизм і домінування однієї партії. Основною причиною цього став високий рівень виборчої підтримки Партії регіонів у 2010 році, що встановило домінування у представницьких органах. Не слід забувати і про наявність ідеологічно близької опозиції в деяких одиницях (партії, як Сильна Україна, Союз і Народна партія). Це вплинуло на визначення *рівня конфронтаційності* як майже формального. Гегемонія Партії регіонів була підтверджена кількісно. Партія була на позиціях *першої* і *другої* у представницьких органах 22 рази. А найчастішою (13) силою опозиції була ВО Батьківщина, що пояснювалося підтримкою Ю. Тимошенко²⁷ як її лідера.

Отже, спираючись на описане, можна виділити такі ключові моменти на 2010 рік. По-перше, *анократія* як тип не був кількісно найпоширенішим, але став основним інституційним полем для зображення онтологічного зв'язку між національним і субнаціональним рівнями політики. Національна автократизація зумовила зміни, коли спостерігалось згортання транзиту до демократії і почався реверс до автократії. Процес не був властивим усім одиницям однаковою мірою. Частина з них *залишилася* з демократичним і наближено демократичним типом чи *трансформувалася* до більш автократичних, ніж анократія. Це призупинило

²⁶ Обраховано через моду як значення випадкової величини, що трапляється найчастіше в сукупності випадків.

²⁷ Ю. Тимошенко – український політик і державний діяч, кандидатка у Президенти України в 2010, 2014, 2019.

інституційну гомогенізацію режимів. Середнє арифметичне для одиниць було 2,18, яке перебуває *на межі* закінчення гібридності у бік до демократії. Це значить, що онтологічно режими тяжіли до анократії, де більш демократичні були *запобіжником* від національної автократизації і чинником стримування ерозії демократії, а більш автократичні – *опорою* для національного режиму. По-друге, завдяки цьому анократичні й обидва *наближені* типи режиму стали ядром трансформацій, що були генеровані на національному рівні. Це вплинуло на інституціоналізацію режимів в одиницях, схожих за типом до національного, бо взаємозв'язок між рівнями політики був сильним і відображав просторову субординацію. Тому доречно мовити про вияв *інституційної конвергенції*, що є невластиво для попереднього періоду. По-третє, незважаючи на відкат національного режиму до авторитаризму, залишилися одиниці, які зберегли демократичний вектор. Це означало, що, перебуваючи в *пастці гібридності*, система не змогла вплинути на їх гомогенізацію в певному інституційному напрямі повністю²⁸. Лише невелика частка одиниць залишилася на шляху демократизації у 2010 році, з тих, що зуміли тимчасово *вийти* з пастки у 2006 році. Інші повернулися до гібридизації режимів (рідше автократизації). Але такий відхід від демократії не спричинив успішного завершення транзиту до автократії. Бо національний режим і режими в одиницях і надалі інституційно тяжіли до анократії, будучи типологічно в її *межах* і *навколо*. Тому система отримала інституційну підтримку *знизу*.

Висновки. Територіальні одиниці в Україні завдяки децентралізації, яка постала наслідком національної демократизації після Помаранчевої революції, здобули можливість *рухатися* альтернативно стосовно до національного режиму та між собою. Це зумовило різні інституційні вияви функціонування політичних режимів, незважаючи на спільний системний рівень впливу. Також це детермінувало їх трансформацію. Аби зрозуміти такі процеси, запропоновано *траєкторії* як інституційні напрями розвитку – *автократизація, гібридизація, стабільність* і *демократизація*. Це можна пояснити так:

1) *Автократизація* – значне послаблення інституційних маркерів режиму на Δ - значне послаблення інституційних маркерів режиму на Δ –6–10 балів. Вона часто супроводжується зміною режиму на два типи. Тоді він визначається як наближено автократичний чи автократичний;

2) *Гібридизація* – помірне послаблення інституційних маркерів режиму на Δ –1,5–6 балів. Їй характерна зміна режиму на один тип. Він визначається, зазвичай, як анократичний чи наближено демократичний;

3) *Стабільність* – послаблення чи посилення інституційних індикаторів в межах від Δ –0,3–3 до Δ 3, але без зміни типу. Він може визначатися будь-яким із відзначених раніше типів режиму;

²⁸ Тут *пастку гібридності* доречно визначити як збалансовану інституційну форму функціонування режиму, що акумулювала автократичні та демократичні структури і практики.

4) *Демократизація* – значне (або ні) посилення інституційних маркерів режиму²⁹, що визначає його демократичним. Як правило, ця зміна відбувається на один тип – від наближено демократичного, а рідше на два – від анократії.

Чисельно такі інституційні траєкторії представлені так: гібридизація (12), стабільність (8), автократизація (4) і демократизація (1). Можна спостерігати наявність інституційної фракціоналізації за всіма типами, хоч тенденція тяжіла до гібридності, поєднуючи анократичний та два наближені типи. Це зумовило ситуацію, що за обидва виборчі цикли одиниці не змогли інституційно вийти з *сірої зони*, де (як і на національному рівні) домінували корупція, клієнтелізм і непотизм над конституціоналізмом і верховенством права, а еліти в країні "грають не за правилами, а з правилами" [Мацієвський, 2016]. Наявність менш чисельних демократичних і автократичних одиниць не стала передумовою для можливого *виходу з пастки*. Помаранчева революція або початок національної автократизації не стали факторами для гомогенізації режимів. Ці процеси по-різному вплинули на зміни в одиницях, будучи *підтримкою* для національного режиму під час відкату до авторитаризму, *опорою* в захисті від ерозії демократії та *поєднанням* обох практик. Останній аспект інтегрував найбільшу кількість областей з анократичним і обома наближеними типами режиму. Це сформувало сприятливі умови для довготривалого функціонування *пастки гібридності*, що спостерігається на рівні системи досі.

Крім неформальних інститутів, такі аспекти, як виборча змагальність, альтернація, ідеологічна диверсифікація і конфронтаційність сили, по-різному впливали на формування інституційного дизайну режимів. Але неодмінною спільною ознакою стала їхня трансформація. Це продемонструвало, які вони варіативні. Завдяки виділенню двох додаткових типів – НА і НД – виникла можливість показати, які з одиниць були більш схильними до *виходу з пастки*. Це розділило випадки на дві групи – ті, що більш мінливі та адаптивні до змін, та ті, що стабільніші, де зміни незначні. Виникла ситуація *зіставлення* режимів на національному і субнаціональному рівнях і між одиницями. Тобто поряд з анократичним та наближеними типами були автократичні та демократичні. Ці особливості змін дивіться у табл. 3³⁰.

Аби показати якісні інституційні зміни в одиницях у 2006 та 2010 роках, процес візуалізовано (рис. 1). На його базі можна виділити п'ять особливостей, які показують взаємозв'язок між розташуванням одиниць і властивим для них інституційним напрямом у регіональній агрегації. Регіони мали таку специфіку:

²⁹ Тут числова Δ не має визначених меж, як в інших траєкторіях. Припускаємо, що вона перебуває у діапазоні від 1 до 6, охоплюючи повністю наближено демократичний тип та частково анократію у її межах від 0 до 2.

³⁰ Власна розробка. Повна версія даних у таблиці 1 у секції Є в *додатках* [Гнатюк, 2025b].

Таблиця 3.

Скорочені дані інституційних змін Індексу субнаціональної демократії за період 2006–2010 рр.

№	Назва субнаціональної одиниці	Різниця числового вираження типів	Наявність зміни типу режиму	Якість інституційної зміни
1	Автономна Республіка Крим	Δ -5,31	Так	Гібридизація
2	Вінницька	Δ -1,25	Ні	Стабільність
3	Волинська	Δ 2,19	Ні	Стабільність
4	Дніпропетровська	Δ -6,25	Так	Автократизація
5	Донецька	Δ -0,31	Ні	Стабільність
6	Житомирська	Δ -0,31	Ні	Стабільність
7	Закарпатська	Δ -2,5	Ні	Стабільність
8	Запорізька	Δ -4,06	Так	Гібридизація
9	Івано-Франківська	Δ 4,37	Так	Демократизація
10	Київська	Δ -3,44	Так	Гібридизація
11	Кіровоградська	Δ -1,56	Так	Гібридизація
12	Луганська	Δ -8,08	Так	Автократизація
13	Львівська	Δ -2,5	Ні	Стабільність
14	Миколаївська	Δ -6,56	Так	Автократизація
15	Одеська	Δ -3,75	Так	Гібридизація
16	Полтавська	Δ -6,56	Так	Гібридизація
17	Рівненська	Δ 2,19	Ні	Стабільність
18	Сумська	Δ -5,62	Так	Гібридизація
19	Тернопільська	Δ -4,06	Так	Гібридизація
20	Харківська	Δ -4,38	Так	Гібридизація
21	Херсонська	Δ -10,63	Так	Автократизація
22	Хмельницька	Δ -4,06	Так	Гібридизація
23	Черкаська	Δ -3,44	Так	Гібридизація
24	Чернівецька	Δ -4,06	Так	Гібридизація
25	Чернігівська	Δ -2,81	Ні	Стабільність
	<i>Середнє арифметичне</i>	Δ -3,3	Ні	Стабільність

*Розроблено автором.

1) *Регіон Західний* – зона стабільності з найвищим рівнем потенціалу для досягнення чи збереження демократичної траєкторії розвитку. Він став одним з найбільш інституційно гомогенних;

2) *Регіон Північний* – змішана зона, яка поєднала дві зміни – стабільність і гібридизацію. Він став одним з двох проміжних регіонів, де можна спостерігати просторову кореляцію розвитку: одиниці, що розташовані ближче до Західного регіону були більш демократичні, ніж ті, що перебували далі на Схід і Південь. Регіон був інституційно гетерогенним;

3) *Регіон Центр* – найширша зона гібридизації. Його можна визначити частково проміжним, бо географічно розташований між найдемократичнішою на Заході і найавтократичнішими на Півдні і Сході зонами. За інституційним курсом розвитку він був гомогенним;

4) *Регіон Південний* – зона, що об'єднала траєкторії гібридності з фокусом на автократизацію. Географічно вона стала початком поясу автократизації, яка інституційно зростала від західної частини регіону до східної. Регіон доречно визначити гомогенним, бо одиниці (навіть анократичні) тяжіли до автократії;

5) *Регіон Східний* – зона найвищого рівня автократизації. Попри різну якість змін, кожен інституційний вектор спрямований на зменшення маркерів демократичності. Регіон був визначений гомогенним.

Рис. 1. Просторове картування інституційних змін у територіальних одиницях України за період 2006–2010 рр.³¹

*Розроблено автором.

Отже, Україну слід розглядати як систему, де Західний і Східний регіони були найбільш стабільні, але діаметрально протилежні за типами. Перший був демократичною зоною, а другий – автократичною. Північний і Південний регіони були проміжними – перехідним поясом між демократією та анократією і анократією та автократією, відповідно. Центр був зоною гібридизації, що переважав інші регіони за кількістю одиниць.

Але попри інституційне підпорядкування та просторову субординацію, одиниці функціонують як самостійні конструкції. Вони впливають на дизайн національного режиму, не визначаючи тип повністю. Водночас системний рівень зумовлює інституційні зміни *знизу*, але не завершує їх формування, залишаючи місце місцевим практикам і структурам. Спільною для цих аспектів є наявність *пастки гібридності*, де Україна перебуває від часу незалежності.

³¹Кольорові зони слід розуміти так: чорна – демократизація, біла – стабільність, сіра – гібридизація, а біла з чорними лініями – автократизація. Власна розробка.

Вона не дає інституційно вийти за межі анократії, хоч одиницям є більше можливостей для успішного завершення транзиту. Однак більшість з них надалі залишалася *навколо* гібридності, інституційно тяжіючи до анократії, ніж до демократії чи автократії у 2006 і 2010 роках.

У політичній науці – українській і світовій – не опубліковано розвідок, де вивчалися б політичні процеси в одиницях України за *класичним* алгоритмом для західних учених. Робота є спробою презентувати тестування об'єктивної техніки вимірювання для однієї з найскладніших фаз в історії країни. Україна, режим якої завжди визначався гібридним [Кондратенко, 2023], стала прекрасним полем для аналізу інституційного розвитку одиниць через призму "режиму". В умовах анократії на системному рівні є різні траєкторії, а отже, різне функціональне навантаження для держави. Дослідження показало, що Україну слід вивчати, бо вона належить до прикладів, де просторові частини функціонують інституційно відмінно. Це актуалізує питання про пошук причин і пояснень нерівномірності протікання політичних процесів, а також взаємодію між рівнями політики крізь призму режимів та ідеї їх зіставлення.

Перспективи подальших досліджень. Наступні розвідки можуть бути зосереджені на аналізі інституційних траєкторій розвитку режимів у II декаді XXI століття та їх порівнянні з попереднім періодом. Апробація зарубіжних концептів на українській практиці, а також використання експертних методик поглибить порівняльний контекст і підвищить наукову цінність результатів.

Бібліографічні посилання

- Гнатюк, В. (2021). *Засади, етапи та варіанти вивчення субнаціональної проблематики в політичній науці*. Одеса: Видавничий дім "Гельветика".
- Гнатюк, В. (2025a). Індекс субнаціональної демократії. Dataset. *Harvard Dataverse*. <https://doi.org/doi:10.7910/DVN/XQVRNO>
- Гнатюк, В. (2025b). Додатки. Dataset. *Harvard Dataverse*. <https://doi.org/10.7910/DVN/XOKLTW>
- Колодій, А. (2005). Від "сірої зони" до кольору сонця: Помаранчева революція і демократичний перехід в Україні. *Агора*, 1, 9–23.
- Кондратенко, О. (2023). *Україна у світових рейтингах демократії*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Литвин, В. (2014). *Політичні режими сучасності: інституційні та процесуальні виміри аналізу*. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка.
- Мацієвський, Ю. (2016). *У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014)*. Чернівці: Видавництво "Книги – XXI".
- Фісун, О. (2009). Українська політика як неопатримоніальний політичний процес. В Ю. Бестерс-Ділгер (Ред.). *Україна на шляху до Європи. Проміжні результати Помаранчевої революції* (с. 70–74). Київ: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія".

- Almond, G. (1991). Capitalism and Democracy. *PS: Political Science & Politics*, 24(3), 467–474.
- Beer, C. C., & Mitchell, N. J. (2004). Democracy and Human Rights in the Mexican States: Elections or Social Capital? *International Studies Quarterly*, 48(2), 293–312.
- Behrend, J. (2011). The Unevenness of Democracy at the Subnational Level: Provincial Closed Games in Argentina. *Latin American Research Review*, 46(1), 150–176.
- Behrend, J., & Whitehead, L. (2016). *Illiberal Practices: Territorial Variance within Large Federal Democracies*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Benton, A. L. (2012). Bottom-Up Challenges to National Democracy: Mexico's (Legal) Subnational Authoritarian Enclaves. *Comparative Politics*, 44(3), 253–271.
- Boix, C., & Stokes, S. C. (2003). Endogenous Democratization. *World Politics*, 55(4), 517–549.
- Borges, A. (2007). Rethinking State Politics: The Withering of State Dominant Machines in Brazil. *Brazilian Political Science Review*, 1(2), 108–136.
- Burkhart, R. E., & Lewis-Beck, M. S. (1994). Comparative Democracy: The Economic Development Thesis. *American Political Science Review*, 88(4), 903–910.
- Copsey, N. (2005). Popular Politics and the Ukrainian Presidential Election of 2004. *Politics*, 25, 99–106.
- D'Anieri, P. J. (2007). *Understanding Ukrainian Politics. Power, Politics and Institutional Design*. London, UK: M. E. Sharpe.
- Diamond, L. (2008). The Democratic Rollback: The Resurgence of the Predatory State. *Foreign Affairs*, 87(2), 36–48.
- Eaton, K. (2017). Policy Regime Juxtaposition in Latin America. *Colombia Internacional*, 90(2), 37–65.
- Galeano, F. (2018). *Democracia municipal en la provincia de Salta (1987–2015) (Doctoral thesis)*. Universidad Torcuato Di Tella. Buenos Aires, Argentina. Retrieved from <https://repositorio.utdt.edu/handle/20.500.13098/11093>
- Gervasoni, C. (2010). A Rentier Theory of Subnational Regimes: Fiscal Federalism, Democracy, and Authoritarianism in the Argentine Provinces. *World Politics*, 62(2), 302–340.
- Gervasoni, C. (2012). Subnational Democracy in (Cross-National) Comparative Perspective: Objective Measures with Application to Argentina, Brazil, Canada, Mexico, Uruguay and the United States. *APSA 2012 Annual Meeting Paper*. New Orleans, LA. <https://ssrn.com/abstract=2104721>
- Gervasoni, C. (2018). *Hybrid Regimes within Democracies: Fiscal Federalism and Subnational Rentier States*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Gibson, E. L. (2005). Boundary Control: Subnational Authoritarianism in Democratic Countries. *World Politics*, 58(1), 101–132.
- Gibson, E. L. (2010). Politics of the Periphery: An Introduction to Subnational Authoritarianism and Democratization in Latin America. *Journal of Politics in Latin America*, 2(2), 3–12.
- Gibson, E. L. (2013). Territorial Politics and Subnational Democratization: Charting the Theoretical Landscape. In *Boundary Control: Subnational Authoritarianism in Federal Democracies* (p. 9–34). Cambridge: Cambridge University Press.

- Giraudy, A. (2010). The Politics of Subnational Undemocratic Regime Reproduction in Argentina and Mexico. *Journal of Politics in Latin America*, 2(2), 53–84.
- Giraudy, A., Moncada, E., & Snyder, R. (2019). *Inside Countries: Subnational Research in Comparative Politics*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Goldberg, E., Wibbels, E., & Mvukiyehe, E. (2008). Lessons from Strange Cases: Democracy, Development, and the Resource Curse in the U.S. States. *Comparative Political Studies*, 41(4–5), 477–514.
- Golosov, G. (2010). The Effective Number of Parties: A New Approach. *Party Politics*, 16(2), 171–192.
- Hale, H. E. (2006). Democracy or Autocracy on the March? The Colored Revolutions as Normal Dynamics of Patronal Presidentialism. *Communist and post-communist studies*, 39(3), 305–329.
- Harbers, I., & Ingram, M. (2014). *Politics in Space: Methodological Considerations for Taking Space Seriously in Subnational Comparative Research*. Annual Meeting of the American Political Science Association. Washington, DC, United States.
- Hernández Valdez, A. (2000). Las Causas Estructurales de la Democracia Local en México, 1989–1998. *Política y gobierno*, 7(1), 101–144.
- Higley, J., & Pakulski, J. (2012). Elite power games and democratic consolidation in Central and Eastern Europe. *Historical Social Research*, 37(1), 292–319.
- Hnatiuk, V., & Bula, S. (2022). A correlation of the measurement techniques and their outputs in the study of the subnational level of politics. *Politics in Central Europe*, 18(4), 531–572.
- Huber, E., Rueschemeyer, D., & Stephens, J. D. (1993). The Impact of Economic Development on Democracy. *Journal of Economic Perspectives*, 7(3), 71–86.
- Huntington, S. P. (1991). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman, OK: University of Oklahoma Press.
- Kolodii, A. (2009). Temporary (residual) Postcommunist Authoritarianism and Democracy in Ukraine: 1990–1994. In J. Maćków (Ed.). *Autoritarismus in Mittel-und Osteuropa* (p. 138–164). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften Wiesbaden.
- Laakso, M., & Taagepera, R. (1979). The "Effective" Number of Parties: A Measure with Application to West Europe. *Comparative Political Studies*, 12(1), 3–27.
- Lane, D. (2009). "Coloured Revolution" as a Political Phenomenon. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 25(2–3), 113–135.
- Lijphart, A. (1971). Comparative Politics and the Comparative Method. *American Political Science Review*, 65(3), 682–693.
- Lipset, S. M. (1959). Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy. *American Political Science Review*, 53(1), 69–105.
- Pino Uribe, J. F. (2013). Régimen y territorio. Trayectorias de desarrollo del régimen político a nivel subnacional en Colombia 1988–2011. *Serie Documentos del Departamento de Ciencia Política*, 23(34), 6–34.
- Sartori, G. (1976). *Parties and Party Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Sevilla, J. A. (2018). Democratización subnacional: reflexiones acerca de su conceptualización, dimensiones constitutivas y métodos de identificación. *Revista legislativa de estudios sociales y de opinión pública*, 23(11), 113–142.
- Sevilla, J. A. (2019). El poder de los gobernadores. Conceptualización y medición en los ejecutivos locales mexicanos. *Colombia Internacional*, 100(4), 201–235.
- Snyder, R. (2001). Scaling Down: The Subnational Comparative Method. *Studies in Comparative International Development*, 36(1), 93–110.
- Tarrow, S. (1967). *Peasant Communism in Southern Italy*. New Haven: Yale University Press.
- Tarrow, S. (1976). *From Center to Periphery: Alternative Models of National-Local Policy Impact and an Application to France and Italy*. Western Societies Program, Cornell University. Ithaca, NY.
- Way, L. A. (2005). Rapacious Individualism and Political Competition in Ukraine. 1992–2004. *Communist and Post-Communist Studies*, 38, 191–205.
- Way, L. A. (2008). The Real Causes of the Colour Revolutions. *Journal of Democracy*, 19(3), 259–276.

References

- Almond, G. (1991). Capitalism and Democracy. *PS: Political Science & Politics*, 24(3), 467–474.
- Beer, C. C., & Mitchell, N. J. (2004). Democracy and Human Rights in the Mexican States: Elections or Social Capital? *International Studies Quarterly*, 48(2), 293–312.
- Behrend, J. (2011). The Unevenness of Democracy at the Subnational Level: Provincial Closed Games in Argentina. *Latin American Research Review*, 46(1), 150–176.
- Behrend, J., & Whitehead, L. (2016). *Illiberal Practices: Territorial Variance within Large Federal Democracies*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Benton, A. L. (2012). Bottom-Up Challenges to National Democracy: Mexico's (Legal) Subnational Authoritarian Enclaves. *Comparative Politics*, 44(3), 253–271.
- Boix, C., & Stokes, S. C. (2003). Endogenous Democratization. *World Politics*, 55(4), 517–549.
- Borges, A. (2007). Rethinking State Politics: The Withering of State Dominant Machines in Brazil. *Brazilian Political Science Review*, 1(2), 108–136.
- Burkhart, R. E., & Lewis-Beck, M. S. (1994). Comparative Democracy: The Economic Development Thesis. *American Political Science Review*, 88(4), 903–910.
- Copsey, N. (2005). Popular Politics and the Ukrainian Presidential Election of 2004. *Politics*, 25, 99–106.
- D'Anieri, P. J. (2007). *Understanding Ukrainian Politics. Power, Politics and Institutional Design*. London, UK: M. E. Sharpe.
- Diamond, L. (2008). The Democratic Rollback: The Resurgence of the Predatory State. *Foreign Affairs*, 87(2), 36–48.
- Eaton, K. (2017). Policy Regime Juxtaposition in Latin America. *Colombia Internacional*, 90(2), 37–65.

- Fisun, O. (2009). *Ukrainska polityka yak neopatrymonialnyi politychnyi protses* [Ukrainian politics as a neo-patrimonial political process]. V Yu. Besters-Dilger (Red.). *Ukraina na shliakhu do Yevropy. Promizhni rezultaty Pomaranchevoi revoliutsii* (s. 70–74). Kyiv: Vydavnychiy dim "Kyievo-Mohylianska akademiia" [in Ukrainian].
- Galeano, F. (2018). *Democracia municipal en la provincia de Salta (1987–2015)* [Municipal democracy in the province of Salta] (*Doctoral thesis*). Universidad Torcuato Di Tella. Buenos Aires, Argentina. Retrieved from <https://repositorio.utdt.edu/handle/20.500.13098/11093> [in Spanish].
- Gervasoni, C. (2010). A Rentier Theory of Subnational Regimes: Fiscal Federalism, Democracy, and Authoritarianism in the Argentine Provinces. *World Politics*, 62(2), 302–340.
- Gervasoni, C. (2012). Subnational Democracy in (Cross-National) Comparative Perspective: Objective Measures with Application to Argentina, Brazil, Canada, Mexico, Uruguay and the United States. *APSA 2012 Annual Meeting Paper*. New Orleans, LA. <https://ssrn.com/abstract=2104721>
- Gervasoni, C. (2018). *Hybrid Regimes within Democracies: Fiscal Federalism and Subnational Rentier States*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Gibson, E. L. (2005). Boundary Control: Subnational Authoritarianism in Democratic Countries. *World Politics*, 58(1), 101–132.
- Gibson, E. L. (2010). Politics of the Periphery: An Introduction to Subnational Authoritarianism and Democratization in Latin America. *Journal of Politics in Latin America*, 2(2), 3–12.
- Gibson, E. L. (2013). Territorial Politics and Subnational Democratization: Charting the Theoretical Landscape. In *Boundary Control: Subnational Authoritarianism in Federal Democracies* (p. 9–34). Cambridge: Cambridge University Press.
- Giraudy, A. (2010). The Politics of Subnational Undemocratic Regime Reproduction in Argentina and Mexico. *Journal of Politics in Latin America*, 2(2), 53–84.
- Giraudy, A., Moncada, E., & Snyder, R. (2019). *Inside Countries: Subnational Research in Comparative Politics*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Goldberg, E., Wibbels, E., & Mvukiyehe, E. (2008). Lessons from Strange Cases: Democracy, Development, and the Resource Curse in the U.S. States. *Comparative Political Studies*, 41(4–5), 477–514.
- Golosov, G. (2010). The Effective Number of Parties: A New Approach. *Party Politics*, 16(2), 171–192.
- Hale, H. E. (2006). Democracy or Autocracy on the March? The Colored Revolutions as Normal Dynamics of Patronal Presidentialism. *Communist and post-communist studies*, 39(3), 305–329.
- Harbers, I., & Ingram, M. (2014). *Politics in Space: Methodological Considerations for Taking Space Seriously in Subnational Comparative Research*. Annual Meeting of the American Political Science Association. Washington, DC, United States.
- Hernández Valdez, A. (2000). Las Causas Estructurales de la Democracia Local en México, 1989–1998 [The structural causes of local democracy in Mexico, 1989–1998]. *Política y gobierno*, 7(1), 101–144.

- Higley, J., & Pakulski, J. (2012). Elite power games and democratic consolidation in Central and Eastern Europe. *Historical Social Research*, 37(1), 292–319.
- Hnatiuk, V. (2021). *Zasady, etapy ta varianty vyvchennia subnatsionalnoi problematyky v politychnii nauksi* [Principles, stages and options for studying subnational topic in political science]. Odesa: Vydavnychiy dim "Helvetyka" [in Ukrainian].
- Hnatiuk, V. (2025a). Indeks subnatsionalnoi demokratii [Subnational Democracy Index]. Dataset. *Harvard Dataverse*. <https://doi.org/10.7910/DVN/XQVRNO> [in Ukrainian].
- Hnatiuk, V. (2025b). Dodatky [Annexes]. Dataset. *Harvard Dataverse*. <https://doi.org/10.7910/DVN/XOKLTW> [in Ukrainian].
- Hnatiuk, V., & Bula, S. (2022). A correlation of the measurement techniques and their outputs in the study of the subnational level of politics. *Politics in Central Europe*, 18(4), 531–572.
- Huber, E., Rueschemeyer, D., & Stephens, J. D. (1993). The Impact of Economic Development on Democracy. *Journal of Economic Perspectives*, 7(3), 71–86.
- Huntington, S. P. (1991). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman, OK: University of Oklahoma Press.
- Kolodii, A. (2005). Vid "siroi zony" do koloru sontsia: Pomarancheva revoliutsiia i demokratychnyi perekhid v Ukraini [From the "grey zone" to the colour of the sun: the Orange Revolution and the democratic transition in Ukraine]. *Ahora*, 1, 9–23 [in Ukrainian].
- Kolodii, A. (2009). Temporary (residual) Postcommunist Authoritarianism and Democracy in Ukraine: 1990–1994. In J. Maćków (Ed.). *Autoritarismus in Mittel-und Osteuropa* (p. 138–164). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften Wiesbaden.
- Kondratenko, O. (2023). *Ukraina u svitovykh reytynhakh demokratii* [Ukraine in world democracy ratings]. Kyiv: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Laakso, M., & Taagepera, R. (1979). The "Effective" Number of Parties: A Measure with Application to West Europe. *Comparative Political Studies*, 12(1), 3–27.
- Lane, D. (2009). "Coloured Revolution" as a Political Phenomenon. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 25(2–3), 113–135.
- Lijphart, A. (1971). Comparative Politics and the Comparative Method. *American Political Science Review*, 65(3), 682–693.
- Lipset, S. M. (1959). Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy. *American Political Science Review*, 53(1), 69–105.
- Lytvyn, V. (2014). *Politychni rezhymy suchasnosti: instytutsiini ta protsesualni vymiry analizu* [Contemporary political regimes: institutional and procedural dimensions of analysis]. Lviv: Lvivskyi natsionalnyi universytet im. I. Franka [in Ukrainian].
- Matsiievskiy, Yu. (2016). *U pasttsi hibrydnosti: zygzagy transformatsii politychnoho rezhymu v Ukraini (1991–2014)* [Trapped in Hybridity: Zigzags of Ukraine's Political Regime Transformations (1991–2014)]. Chernivtsi: Vydavnytstvo "Knyhy – XXI" [in Ukrainian].
- Pino Uribe, J. F. (2013). Régimen y territorio. Trayectorias de desarrollo del régimen político a nivel subnacional en Colombia 1988–2011 [Regime and territory. Trajectories of

development of the political regime at the subnational level in Colombia 1988–2011]. *Serie Documentos del Departamento de Ciencia Política*, 23(34), 6–34 [in Spanish].

Sartori, G. (1976). *Parties and Party Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sevilla, J. A. (2018). Democratización subnacional: reflexiones acerca de su conceptualización, dimensiones constitutivas y métodos de identificación [Subnational democratisation reflections on its conceptualisation, constitutive dimensions and identification methods]. *Revista legislativa de estudios sociales y de opinión pública*, 23(11), 113–142 [in Spanish].

Sevilla, J. A. (2019). El poder de los gobernadores. Conceptualización y medición en los ejecutivos locales mexicanos [The power of governors. Conceptualisation and measurement in Mexican local executives]. *Colombia Internacional*, 100(4), 201–235 [in Spanish].

Snyder, R. (2001). Scaling Down: The Subnational Comparative Method. *Studies in Comparative International Development*, 36(1), 93–110.

Tarrow, S. (1967). *Peasant Communism in Southern Italy*. New Haven: Yale University Press.

Tarrow, S. (1976). *From Center to Periphery: Alternative Models of National-Local Policy Impact and an Application to France and Italy*. Western Societies Program, Cornell University. Ithaca, NY.

Way, L. A. (2005). Rapacious Individualism and Political Competition in Ukraine. 1992–2004. *Communist and Post-Communist Studies*, 38, 191–205.

Way, L. A. (2008). The Real Causes of the Colour Revolutions. *Journal of Democracy*, 19(3), 259–276.

Маркери ідеологічних трансформацій українського суспільства

Розумний Максим,

доктор політичних наук,
старший науковий співробітник,
завідувач відділу теорії та історії
політичної науки,
Інститут політичних і
етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України

Maksym Rozumnyi,

Doctor of Political Science,
Senior Research Scientist,
Head of the Department of
Theory and History of Political
Science, Kuras Institute of
Political and Ethnic Studies, NAS
of Ukraine

ORCID: 0000-0001-9930-2989

rozumnyi@gmail.com

Анотація. У статті розглядається проблема визначення характеру і напрямів ідеологічних преференцій в Україні. Когнітивна сфера в сучасних суспільствах розвивається досить динамічним і, певною мірою, суперечливим чином. З одного боку, спостерігається деактуалізація класичних політичних ідеологічних течій і поділів, а з іншого, відбувається активне просування альтернативних ідейних конструкцій. Поряд з тим, класичні ознаки ідеологій як форм суспільної свідомості розмиваються в умовах швидких змін у сфері публічних комунікацій. Наявність цілісної суспільно-політичної доктрини та розробленої концептуальної основи більше не є визначальним фактором успіху тієї чи іншої ідеологічної пропозиції. Більшу увагу і прихильність отримують ідейні платформи, які орієнтуються на емоційний вплив та зачіпають

смісловиттєві структури людської свідомості. У цьому сенсі, ідеологічні течії сучасності еволюціонують у бік релігійної проповіді чи шоу.

Визначення маркерів ідеологічних змін за цих умов є досить складною методологічною проблемою, оскільки ці зміни відбуваються в багатьох сферах одночасно та досить часто не мають типових ознак ідеології. Для їх встановлення сьогодні недостатньо відстежувати склад парламентських політичних сил та їхні рейтинги. Не можуть дати вичерпну відповідь на питання про актуальні ідеологічні преференції населення України також і соціологічні опитування громадської думки, що безпосередньо стосуються ставлення до доктрин лібералізму, консерватизму чи націоналізму. До того ж, такі опитування практично не проводяться провідними соціологічними центрами.

У цій статті запропоновано аналітичну схему дослідження ідеологічних маркерів, яка дозволяє оцінювати одночасно ціннісну мотивацію громадян та їхнє ставлення до актуалізованих у публічному просторі суспільно-політичних проєктів. Оскільки ідейне життя в сучасній Україні сфокусоване на питаннях національного самовизначення та національної суб'єктності, то до аналітичної схеми також включено параметр колективної ідентичності. Окрім даних соціологічних опитувань, як маркери ідеологічних змін в Україні, пропонується також залучати експертизу публічних наративів, вивчати зміст політик, що торкаються ідеологічних питань, та оцінювати їхню ефективність.

Ця схема дослідження маркерів ідеологічних трансформацій була застосована до широкого емпіричного матеріалу, що включає в себе дані опитувань громадської

думки, фахові дослідження цінностей, соціального капіталу, національної, конфесійної, культурної самоідентифікації, орієнтацій на ключові напрями державного розвитку (європейська і євроатлантична інтеграція, демократія, подолання корупції тощо).

Ключові слова: ідеологія, цінності, національна ідентичність, публічна політика.

Markers of Ideological Transformations of Ukrainian Society

Abstract. The article examines the issue of identifying the nature and direction of ideological preferences in Ukraine. The cognitive sphere in modern societies is evolving in a dynamic and, to some extent, contradictory manner. On the one hand, there is a de-actualization of classical political ideological currents and divisions, and on the other, there is an active promotion of alternative ideological constructions. At the same time, the classical features of ideologies as forms of social consciousness are being blurred in the conditions of rapid changes in the sphere of public communications. The presence of a holistic socio-political doctrine and a developed conceptual framework is no longer a determining factor in the success of a particular ideological proposal. Ideological platforms that focus on emotional impact and affect the meaningful life structures of human consciousness receive greater attention and support. In this sense, the ideological currents of modernity are evolving towards religious sermons or shows.

Determining the markers of ideological changes under these conditions is a rather complex methodological problem, as these changes occur in many areas simultaneously and often do not exhibit typical signs of ideology. To establish them today, it is not enough to track the composition of parliamentary political forces and their ratings. Sociological public opinion polls that directly relate to attitudes toward the doctrines of liberalism, conservatism, or nationalism cannot provide an exhaustive answer to the question of the current ideological preferences of the Ukrainian population. Additionally, such polls are rarely conducted by leading sociological centers.

This article proposes an analytical framework for studying ideological markers, which enables us to simultaneously assess the value motivation of individuals and their attitudes toward socio-political projects that are actualized in the public sphere. Since ideological life in modern Ukraine is focused on issues of national self-determination and national subjectivity, the analytical scheme also includes the parameter of collective identity. In addition to data from sociological surveys, it is also proposed to examine public narratives as markers of ideological changes in Ukraine, to analyse the content of policies addressing ideological issues, and to assess their effectiveness.

This scheme for studying markers of ideological transformations was applied to a wide range of empirical material, including data from public opinion polls, professional studies of values, social capital, national, confessional, cultural self-identification, and key ideas of national development (European and Euro-Atlantic integration, democracy, overcoming corruption, etc.).

Keywords: ideology, values, national identity, public policy.

Постановка проблеми. Коли ми говоримо про ідеологічні трансформації в українському суспільстві, то маємо на увазі широкий спектр суспільних уявлень,

вірувань (Ортега-і-Гасет) та цілепокладань, що визначають позиціонування та активності людини і спільноти в конкретному соціальному, культурному та історичному контексті. Поняття політичних ідеологій, яким традиційно оперують дослідники публічної політики, є значно вужчим і зосереджене переважно на ідеологічному маркуванні традиційних партій та суспільних рухів, що сформувалися в контексті модернізаційних процесів XIX–XX ст. Отже, для того, щоб коректно визначити предмет нашого дослідження, необхідно встановити, що ми розуміємо під ідеологічними вподобаннями українців і якою мірою ці вподобання пов'язані з традиційним спектром політичних ідеологій.

Спроби визначити головні вектори суспільного розвитку, репрезентовані ідеологічними доктринами, робилися багатьма дослідниками. Ф. Тьоніс наприкінці XIX сторіччя у фундаментальній соціологічній праці "Спільнота і суспільство" розрізняє комунізм (як первісний стан людства), індивідуалізм (як наступний етап еволюції) та соціалізм (як компромісну форму). Однак ці тенденції, за Ф. Тьонісом, не є історичними чи культурними альтернативами, а скоріше – етапами розгортання єдиного процесу [Тьоніс, 2005, с. 250]. Натомість М. Кастельс через сто років після Ф. Тьоніса вже розглядає протистояння капіталізму та етатизму як основну ідеологічну колізію "Інформаційної епохи". Саме поняття етатизму (*statism*) найчастіше сьогодні використовується дослідниками авторитарних і тоталітарних режимів для вираження їхньої ідеологічної специфіки.

Однак зрозуміло, що поле актуалізації та конкуренції суспільно значущих ідей та пов'язаних з ними політичних проєктів є значно ширшим за дихотомію етатизм-лібералізм. Політична теорія сьогодні оперує базовим розмежуванням політичного спектра на "ліві" і "праві" ідеології, а також виділяє головні ідеологічні течії – лібералізм, консерватизм, соціал-демократію і націоналізм, додаючи, за потреби, радикалізовані форми основних ідеологічних підходів (лібертаріанство, фашизм, нацизм, комунізм). Навіть побіжного погляду на поточні політичні реалії в розвинутих країнах, не кажучи вже про численні неліберальні режими сучасності, ставлять під сумнів релевантність цієї традиційної схеми.

Намагання "втиснути" в традиційну схему такі явища сучасної політики, як енвайронталізм (від *environment*), воукізм (від *woke*), гендерні та анти-колоніальні проєкти, а також численні різновиди популізму, показують, що від класичного підходу може бути взяте для наукового вжитку лише одне принципове розмежування – між прогресизмом і консерватизмом. При цьому йдеться не стільки про конкретне ідейне і доктринальне наповнення відповідних політичних гасел і програм, скільки про загальну оцінку суспільної дійсності і настанову щодо її динаміки. Прогресисти вітають ті стрімкі зміни, які відбуваються в суспільній організації та людській природі на наших очах, а консерватори намагаються зберегти успадковані від минулого форми суспільної свідомості і організації.

Усі інші ідеологічні маркери потребують суттєвого перегляду. Адже зрозуміло, що, наприклад, Комуністична партія Російської Федерації не має нічого

спільного з ідеями пролетарської революції, а є виразником ідей російського шовіністичного імперського фундаменталізму. Так само правляча Комуністична партія в Китаї стоїть на відверто націоналістичних позиціях та має більше спільного з традиційною конфуціанською етикою служіння державі, ніж із вченням Карла Маркса. Натомість ідеї рівності та усупільнення основних благ, що традиційно розглядалися в контексті "лівого" тренду, сьогодні значною мірою зосереджені в арсеналі ісламського фундаменталізму. Традиційна ліберальна політична риторика і апеляція до цінностей західного світу сьогодні переважно асоціюється з поняттям "демократії". Але воно, у свою чергу, використовується в найрізноманітніших контекстах, починаючи з назви останньої комуністичної диктатури (КНДР), першої відверто фашистської партії сучасної Російської Федерації (ЛДПР) і закінчуючи доволі відмінним від традиційного доктринального розмежування позиціонуванням сучасних "демократів" і "республіканців" у США.

Сьогодні ми є свідками пробудження інтересу до ідеологічних концептів в усіх ціннісно-світоглядних сегментах: від радикального лібералізму і прогресизму до не менш радикального націоналізму і релігійного фундаменталізму. Оновлені доктрини та їхні проповідники набувають популярності в соціальних медіа та стають впливовими чинниками публічної політики. Найсвіжіший приклад – формування ідеологічного крила прихильників Дональда Трампа під впливом ідей "темного просвітництва" в США.

Визначальними для сучасного "ренесансу" ідеологій є кілька чинників:

- розмивання цінностей і світоглядних основ класичного лібералізму;
- реванш консервативних та фундаменталістських доктрин;
- використання квазіідеологічних конструкцій авторитарними режимами для підтримання власної легітимності;
- використання ідеологічних елементів та атрибутів тими політичними акторами, що асоціюються з поняттям сучасного "популізму".

Можна констатувати, що з початку нового тисячоліття в світовому публічному просторі спостерігається певного роду реакційний розворот, коли радикалізовані квазіідеології постмодерну отримують дзеркальне відображення в доктринах "заперечення" і "повернення". Ці інтенції сучасної суспільної свідомості концептуалізовані у низці фундаменталістських і радикально-консервативних ідейних течій. Цей глобальний ідеологічний тренд набув визначення "нелібералізм" [Laruelle, 2024].

Ідеологія в сучасних політологічних підходах розглядається саме як засіб легітимації авторитарної і тоталітарної влади [Apter, 1964; Linz, 1964; Gerring, 1997; Gerschewski, 2013; David-Fox, 2022; Dukalskis & Gerschewski, 2018]. Багато хто з дослідників пов'язують спроби нової індоктринації ліберальних суспільств із явищем так званого "популізму". Описуючи його поширення в сучасних демократіях, автори звертають увагу на апеляцію до "народу" як базової спільноти, якій протиставляються, з одного боку, представники глобалізованих еліт, а з іншого – "девіантні" чи ворожі меншини всередині спільнот [Enyedi & Whitefield, 2020].

Узагальнюючи новітні вітчизняні і світові тренди, можна сказати, що класичні політичні ідеології залишилися інструментами політичної ідентифікації і мобілізації, але їхнє застосування стає все більш локальним та амбівелентним.

Однак це не означає, що ідеологічна сфера в житті суспільства втрачає свою значущість у сьогоденнішніх умовах. Вона просто функціонує за іншими законами і має інші прояви та репрезентації в публічній площині.

Для того, щоб науково і аналітично опанувати цю нову реальність, необхідно повернутися до широкого базового розуміння ідеології та її місця в суспільній організації, вийшовши за межі вузького і значною мірою застарілого концепту "політичних ідеологій". Водночас, ідеологію не варто тлумачити і занадто широко – як вияв будь-якої тенденційності в широкому спектрі публічних проявів (релігійність, культура, політика).

У своїй ідеальній формі ідеологія мала б являти собою "цілісну структуру свідомості" певної спільноти чи групи [Мангайм, 1995, с. 77]. Однак зрозуміло, що цілісність такої системи слів є завжди відносною та динамічною. Ідеології з'являються і зникають, об'єднуються між собою в певні синтети і розпадаються на ворожі табори. Разом з тим, вони залишають свої сліди і залишкові елементи (сенси) в «культурному шарі» суспільної свідомості, що породжують часом несподівані реакції та асоціації.

З інструментальною метою ідеологію варто розглядати як "впорядковану систему культурних символів" з методологічним наголосом на тому, що ідеологія а) має символічний характер, б) закорінена в культурному контексті конкретної спільноти, в) становить порівняно цілісну систему понять та уявлень, впорядковану рефлексивним раціональним шляхом [Гірц, 2001, с. 220].

Базове визначення ідеології як системи ідей спонукає до вивчення всього спектра суспільно значущих ідей та проєктів, що безпосередньо стосуються колективних цінностей, принципів та векторів суспільного розвитку.

Під ідеями ми розуміємо динамічні сенси суспільної свідомості, які узагальнюють певні підходи та мотивації у постановці та реалізації суспільних завдань або розв'язують ключові проблеми суспільного (національного, цивілізаційного, загальнолюдського) розвитку [Розумний, 2006].

Зв'язок між світоглядними установками та проєктуванням соціальної дійсності досліджено в класичних працях М. Вебера (на прикладі впливу етики протестантизму на розвиток капіталізму [Вебер, 1994]), М. Бердяєва (про зв'язок традиційної російської культури з комуністичною диктатурою в СРСР [Бердяєв, 1990]).

Слід врахувати й те, що ідеологія в сучасному суспільстві присутня не стільки в доктринальній, скільки в формі культурних репрезентацій. Ідеологія пов'язана насамперед з колективним мисленням, його змістом та "стилем" [Мангайм, 1995, с. 84]. Але її прояви ми бачимо в публічній комунікації, культурних артефактах, установках громадської думки.

Ідеологія більше не розглядається через призму доктринальної цілісності та вираження інтересів великих соціальних груп, як це традиційно відбувалося в політичній теорії. Сьогодні йдеться про широке визначення ідеології як сукупності ідей, думок та ціннісних підходів, що пропонують комплексне

бачення світу та способи інтерпретації нормативності в суспільстві [James & Steger, 2013; Laruelle, 2016; Snegovaya & McGlynn, 2025].

Мета і завдання. Коли йдеться про ідеологічні вподобання, чи радше настанови українського суспільства, то маркерами ідеологічних змін є суспільно значущі смисли – змісти колективної свідомості, які стосуються:

- 1) декларованих і реальних цінностей спільноти;
- 2) параметрів і змісту колективної ідентичності;
- 3) загальнонаціональних проєктів, що визначають цілі та пріоритети суспільного розвитку.

Саме ці питання стоять у центрі більшості дискусій, протистоянь та розмежувань у суспільстві, що можуть бути визначені як ідеологічні. Вони ж потребують формування консенсусних рішень чи принаймні чітких преференцій у громадській думці як умови можливості співжиття, колективної суб'єктності та успішної національної самореалізації.

Зіставлення даних за трьома параметрами – цінності, ідентичність, соціальне проєктування – має виявити механізми формування та еволюції ідеологічних переконань громадян, їхній справжній зміст та характер, а також роль ідей в сучасному суспільно-політичному процесі.

Спільні цінності, чітка самоідентифікація та зрозумілий вектор руху – це необхідне "програмне забезпечення" нації. Але усі ці складові умовної "національної ідеології" не є даністю і не мають єдиного погляду. Тому вони дають ґрунт для появи альтернативних пропозицій та суперництва підходів, інтересів, досвідів у вигляді множинних "ідеологій".

Власне, у цьому контексті пошуку консенсусної моделі та конкуренції пропозицій щодо її наповнення і слід розглядати трансформаційну динаміку ідеологічної сфери в Україні. Наше дослідження має на меті методологічну апробацію запропонованої вище схеми розгляду ідеологічних маркерів, зокрема шляхом її проєкції на відповідні масиви емпіричних даних.

Виклад основного матеріалу. Ідеологічний спектр української політики.

Побіжного погляду на політичний спектр сучасної України достатньо для того, щоб зрозуміти умовність поділу політичних партій і рухів (представлених, зокрема, в парламенті) на "ліві" і "праві", а також великі труднощі з їхнім розподілом по традиційних ідеологічних нішах. Основна політична боротьба та ідейні розмежування впродовж усіх років незалежності пролягали не між лібералами і соціал-демократами, і навіть не між націоналістами і комуністами, а між прихильниками національного самовизначення та його противниками. Це не означає, що інші ідейні течії та політичні доктрини не були присутні у вітчизняному публічному просторі, але вони не справляли визначального формотворчого впливу на суспільну свідомість.

З переходом до олігархічної моделі організації влади в Україні відбувся перегляд ролі ідеологічного позиціонування в політиці. Певне ідеологічне забарвлення та елементи традиційних ідеологій стали використовуватися політичними представниками адміністративно-економічних угруповань для власної легітимації як суб'єктів публічної політики, політичного маркування

та мобілізації груп підтримки. У деяких випадках можна говорити навіть про ідеологічне "маскування" угруповань політичної еліти в боротьбі за владний ресурс.

Такі спроби були більш чи менш успішними впродовж останніх трьох десятиріч. Починаючи з феноменального успіху Партії зелених України на виборах 1998 року та не менш показового провалу Соціал-демократичної партії України (об'єднаної), намагання залучити елементи ідеології до політичного іміджу тієї чи іншої політичної сили (лідера) ставали усе менш переконливими та результативними. Так, ідеї солідаризму були взяті на озброєння спочатку партією ВО «Батьківщина» Юлії Тимошенко, а згодом "Солідарністю" Петра Порошенка, однак увиразнення позицій цих політичних сил відбулося після ситуативного переходу на націоналістичні позиції (висунення гасла "Армія. Мова. Віра" штабом П. Порошенка в 2019 році та "антиколоніальна" риторика Ю. Тимошенко в 2025 р.).

Натомість представлені в нинішньому складі українського парламенту політичні сили не мають чіткого ідеологічного маркування, їхня позиція щодо актуальних питань порядку денного визначається скоріше ситуативними інтересами та логікою політичної боротьби, ніж базовою ціннісно-доктринальною позицією. Політика перетворюється на політичний ринок, а залишки ідеологічних маркерів використовуються в політичних маркетингових стратегіях з інструментальною метою. Це призводить до того, що в кожній політичній силі формується ідеологічне "меню", розраховане на основні категорії споживачів політичного товару. Кожна партія мусить мати в своєму складі власного ліберала, власного націоналіста, а також консерватора і глобаліста.

Очевидно, що в риторичі і діяльності сучасних політичних акторів України ідеологічні тренди часто поєднуються, трансформуються або розділяються в досить несподіваних комбінаціях. Так, наприклад, партія колишнього Президента України Петра Порошенка під час виборчої кампанії 2019 р. упевнено закріпилася в консервативній ніші ("Армія. Мова. Віра"), однак при цьому користується елементами націоналістичного нарративу, а також взяла своєю програмною основою членство в Європейському Союзі (що передбачає обмеження державного суверенітету і є головним об'єктом атак для європейських правих).

Значно більшою мірою ідею пріоритету національного суверенітету відстоює в стінах парламенту інша партія лідерського типу – ВО "Батьківщина", яка водночас декларує цінності соціальної справедливості, що традиційно асоціюються з соціал-демократією.

На виразно ліберальній ідеологічній платформі формувалася партія "Голос", яка позбулася свого лідера Святослава Вакарчука, зазнала низки скандальних розколів, але представлена в парламенті кількома яскравими політиками (Ярослав Желізник, Ярослав Юрчишин). Своїм головним політичним опонентом ця політична сила визначила правлячу з 2019 року партію "Слуга народу", яка від початку позиціонувалася так само на ліберальних засадах,

активно опонуючи цінностям і принципам, сформованим у консервативно-держаницькому та націоналістичному таборах. Прикметно, що саме з цих позицій "Голос" сьогодні критикує "Слуг народу".

Але при цьому слід зазначити, що в процесі адаптації до політичної кон'юнктури президентська політична сила втратила будь-які ознаки ідеологічної визначеності, однаково успішно голосуючи в парламенті за підвищення податкових ставок, обмеження прав військовослужбовців у їхній взаємодії з командним складом, адміністративні обмеження для російської церкви, впровадження на законодавчому рівні поняття "національна пам'ять Українського народу" тощо.

Таким чином, основні актори сучасної вітчизняної політики використовують панівні тренди і суспільно-політичні проекти переважно задля впливу на електорат та інформаційної боротьби з конкурентами. І все ж у громадській думці ідеї захисту державності, громадянського суспільства, європейської інтеграції, протидії корупції та соціальної справедливості в різних модифікаціях утворюють доволі стабільну ідеологічну систему координат, за межі якої ні політики, ні громадські активісти практично не виходять.

Категорії аналізу ідеологічних трансформацій. Вивчення цінностей і ціннісних орієнтацій великих груп людей (народів, цивілізацій) є одним з провідних напрямів сучасних суспільних наук. Поняття цінностей стало тим фундаментальним концептом, який є точкою відліку для численних теоретичних побудов щодо рушійних сил історії, підстав і вирішальних чинників поступу чи занепаду окремих народів, відмінностей політичних культур і пов'язаних з ними інститутів влади тощо.

Особливо популярним ціннісний підхід став після популяризації методики Рональда Інглехарта, який запропонував розрізняти цінності виживання і цінності самореалізації. Дослідження вченого показали, що найбільш успішними в сучасному світі є саме ті спільноти, які орієнтуються на цінності самореалізації. Було також виявлено кореляцію між орієнтацією на певний тип цінностей з цивілізаційною належністю конкретного народу, що стало підставою для висунення гіпотези про наявність тісного каузального зв'язку між релігійною та світоглядною основою цивілізації, її панівними цінностями та статусом у сучасній світ-системі (Валлерстайн). Зокрема, дослідження Р. Інглехарда доводили, що найбільші шанси на успіх мають носії християнської протестантської та конфуціанської культурних традицій.

Сьогодні за методикою Р. Інглехарда на постійній основі здійснюються два масштабні крос-національні дослідницькі проекти – Європейське дослідження цінностей (EVC) та Світове дослідження цінностей (WVS). До цих проектів долучалися українські соціологічні служби Центр "Соціальний моніторинг" та Український інститут соціальних досліджень ім. О. Яременка.

Інший моніторинговий проект – Європейське соціальне дослідження (ESS) – спирається на методологію, розроблену Шаломом Шварцем, побудовану за принципом коплементарності / протиставлення певних цінностей у цілісній

моделі ціннісних преференцій окремої людини як носія певної культури. До цих опитувань кілька разів приєднувався Інститут соціології НАН України.

Значного поширення набула також методика дослідження цінностей Мілтона Рокіча, який розрізняє два типи цінностей – термінальні (пов'язані з довготривалими цілями людського життя) та інструментальні (детермінують поведінку людини в конкретних ситуаціях). За цією методологією в серпні 2025 року було проведене дослідження групи "Рейтинг", яке, однак, не містить порівняльної бази з передвоєнним періодом.

Для того, щоб виявити значущі зміни в ціннісних настановах населення України, доречно скористатися концепцією та понятійним апаратом Ш. Шварца, який виокремлює три основні вісі, на яких можна простежувати цю динаміку:

- відносини між індивідом і групою (Автономія – Належність);
- принцип забезпечення соціального порядку (Рівноправність – Ієрархія);
- спосіб взаємодії людини з природним і соціальним оточенням (Гармонія

– Вдосконалення).

Найбільш повним і методологічно цілісним є насьогодні дослідження еволюції цінностей українського суспільства 2004–2025 рр. Центру соціальних та маркетингових досліджень "СОЦИС".

Утім, для того, щоб інтегрувати значні масиви даних про ціннісні зміни в українському суспільстві останніх років використання єдиної методології (в цьому випадку, методології та понятійного апарату Ш. Шварца) буде недостатньо виправданим. Тому для оцінки ціннісних трансформацій як частини ідеологічних змін в Україні під час війни ми скористаємося результатами різних опитувань, які проводилися соціологічними установами і які дають уявлення про напрям та інтенсивність цих трансформацій.

Зокрема, будуть корисними результати досліджень психологічних маркерів війни, зокрема національної стійкості та соціальної аномії українців ("Рейтинг"). Додаткові дані, що можуть бути долучені до аксіологічного портрета України в контексті війни, дають також моніторингові студії Інституту соціології НАН України, показники інституційної довіри (KMIC), а також спеціалізовані дослідження цінностей соціального капіталу ("Рейтинг" на замовлення USAID), культури доброчесності в Україні ("Рейтинг") та ін.

За даними цих опитувань ми будемо визначати основні ціннісні орієнтації громадян України, що дозволяють ідентифікувати їхні ідеологічні преференції у вимірах:

Цінності виживання – Цінності самореалізації.

Консерватизм – Прогресизм.

Лібералізм – Етатизм.

Індивідуалізм – Колективізм.

Очевидно, що ці ціннісні маркери дозволяють досить умовно ідентифікувати ідеологічні преференції з певними традиційними складовими політичного спектра. Захист традицій і визнання цінності держави окреслює косервативну позицію, а в поєднанні з цінностями колективізму створює

фундамент для націоналізму. Орієнтація на індивідуалізм і радикальні суспільні зміни в сьогоdnішніх умовах вказує на дотримання ліберальної ідеології. А колективізм, розрахунок на турботу держави про громадянина і наголос на питаннях соціальної справедливості без емоційної прив'язки до традиційних форм культури і національно-конфесійної приналежності залишається ознакою соціал-демократії.

Важливо також зауважити недостатність лише соціологічних даних опитувань громадської думки для виявлення ціннісних установок українських громадян. По-перше, відповіді на питання соціологів часто є декларативними, себто показують ті цінності, які респондент вважає такими, які він мусить сповідувати, або ті, які, в його уявленні, підтримуються соціальним оточенням. Справжні цінності, якими людина керується в житті, які визначають її спонтанні соціальні реакції і впливають, серед іншого, на її політичний вибір, можуть суттєво відрізнитися від цього ціннісного фасаду.

Слід взяти до уваги, що дані соціологічних опитувань відображають найчастіше уявлення та орієнтації, що представлені в медійному мейнстрімі. Для оцінки релевантності даних опитувань доцільно провести їх зіставлення з наївними медійними наративами. Висока міра кореляції може вказувати на те, що дані опитувань відображають скоріше уявлення респондентів, якими мають бути "правильні" (соціально прийнятні) відповіді на питання, ніж їхні реальні ціннісні установки.

Тому важливо зіставляти дані соціологічних досліджень з емпіричними даними, в яких ціннісні преференції великих груп населення проявляють себе на практиці. В умовах війни такі емпіричні дані надають прояви соціально значущої поведінки громадян, зокрема, хід мобілізації, волонтерський рух та збір добровільних пожертв, міграція, масштаби і мотиви співпраці з ворогом, форми та характер суспільно-політичної активності тощо.

Якщо цінності змінюються повільно і їхнє встановлення є досить складною науково-методологічною проблемою, то питання колективної ідентичності сьогодні в Україні а) є значно чіткіше артикульованими в публічному просторі і б) є набагато пластичнішими і такими, що надаються до кардинальних змін в історично короткий період.

Ситуація російсько-української війни, яка справедливо вважається війною за незалежність України, спонукає до особливо масштабних перетворень у сфері колективної ідентичності. Тому цей вимір дослідження ідеологічних трансформацій має значну емпіричну базу у вигляді численних опитувань громадської думки, частина з яких є продовженням багаторічних дослідницьких проєктів (Інституту соціології НАН України, Інституту соціальної та політичної психології АПН України та ін.), а інші локалізовані саме в тих ділянках суспільної свідомості, які були актуалізовані самим фактом війни та її характером.

Окрім відповідей на прямі запитання соціологів, що дозволяють фіксувати зміни в ідентичності ("Ким ви себе вважаєте?" та ін.), для цілей дослідження також корисними є такі маркери ідентичності, як а) мова спілкування;

б) культурна традиція; в) ставлення до історичних подій та постатей; г) релігійна належність.

На регулярній основі опитування з цих питань проводять такі соціологічні служби: група "Рейтинг", Фонд "Демократичні ініціативи" (спільно з Центром Разумкова), компанія *Info Sapiens* [Зміни..., 2023] та ін. Додаткові дані надають спеціалізовані дослідження, які стосуються, наприклад, поширення української мови в професійній сфері (*Work.ua*), усвідомлення громадянами України себе європейцями (Центр Разумкова).

Ідейний зміст національної ідентичності в сучасних суспільствах відображається в панівному генералізованому наративі (гранднاراتиві), що продукується як державними, так і недержавними акторами. Коли йдеться про ситуацію ідейного протистояння, як це спостерігається у випадку російсько-української війни, то цей наратив набуває стратегічних ознак (стає таким, що спрямований на досягнення перемоги над противником) і характеризується фахівцями у сфері комунікацій як стратегічний наратив.

У процесі інформаційно-пропагандистського протиборства ідеологеми та елементи ідентичності є такою самою зоною безперервних варіацій та інновацій, як і, наприклад, арсенали безпілотних засобів та систем ураження.

Відповідно, оцінюючи базовий наратив ідентичності як складову частину ідеологічних трансформацій, необхідно враховувати його детермінацію чинниками ситуативних потреб та тактичних завдань інформаційної боротьби. У цьому "канонічному" наративі доцільно виділяти:

1) формування концептуального ядра політики ідентичності (напр., [Бевза та ін., 2025]);

2) розгортання базових смислів у доктринальних, образних та пропагандистських проєкціях;

3) аргументація та контраргументація в контексті війни ідентичностей.

При цьому слід мати на увазі, що в демократичних суспільствах гранд-наратив не має монопольного становища в публічному просторі та співіснує в ньому з низкою ідейних альтернатив, зокрема тих, які виступають з критичних позицій. Ситуація ускладнюється збереженням навіть в умовах війни елементів внутрішньополітичної конкуренції, що спонукає і політичних акторів, і суспільство розглядати наративні практики як атрибут не лише загальнонаціональної, але й "партійної" ідеології.

Поряд з цим, сьогодні в Україні та інших країнах регіону сфера колективної ідентичності є об'єктом інтенсивних політик, інституційних, організаційних та інформаційних впливів як з боку державних інститутів, так і громадських ініціатив. Отже, важливим напрямом досліджень є вивчення їх ролі в становленні та еволюції ідеологічних уявлень та преференцій громадян.

Цю діяльність можна розділити на кілька різновидів:

1) нормативна (прийняття відповідних законів, постанов Верховної Ради, указів Президента України тощо);

2) інституційна (створення та реорганізація органів влади, спеціалізованих організацій та установ та ін.);

3) організація та проведення акцій та заходів, спрямованих на утвердження відповідних ідей та цінностей;

4) інціювання колективних декларацій, звернень, петицій та інших форм вираження позицій певних груп чи спільнот.

Основним чинником, що спонукає більшість людей визначатися зі своїми політичними поглядами і преференціями, що можуть бути означені як ідеологічні, є постання на порядку денному тих чи інших питань, що можуть бути означені як суспільно-політичні проекти. Приклади таких довготривалих проектів: національне самовизначення, ринкові реформи, європейська та євроатлантична інтеграція, відновлення СРСР, антитерористична боротьба, подолання корупції, протидія кліматичним змінам, боротьба за права жінок, підтримка сексуальних меншин, відновлення норм Шаріату і боротьба з невірними, подолання наслідків колоніалізму тощо.

Очевидно, що ці суспільні проекти, представлені сьогодні різною мірою в різних країнах світу, не вкладаються в традиційний ідеологічний спектр, хоча в своєму ідейному та пропагандистському протистоянні усе ще користуються відповідними "стікерами" ("ліві", "праві", "комуністи", "націоналісти", "нацисти" тощо). Частина з цих проектів перебуває в політичному мейнстрімі, а інші опиняються / залишаються в статусі маргінальних рухів.

Присутні в українському публічному просторі основні суспільно-політичні проекти можна, хоча й досить умовно, розташувати в системі координат традиційних політичних ідеологій. Тоді з консервативною доктриною можна співвіднести так званий "державницький" тренд, з класичним націоналізмом – ідею домінування українського етносу на своїй "історичній" території, ліберальна ідеологія представлена, головним чином, ідеєю європейської інтеграції та проектом "розвитку громадянського суспільства" з його протиставленням "корумпованій" державі, а зародки соціал-демократії можна побачити в різноманітних соціальних рухах та ініціативах, орієнтованих на "відстоювання прав" тих чи інших соціальних груп і категорій.

Для розуміння впливовості ідеологічних трендів необхідно встановити, які з цих проектів є актуальними для більшості українців, а які – ні, а також вивчити динаміку їхнього розуміння і сприйняття в суспільстві. Такі дані дають, зокрема, результати соціологічних опитувань, що містять відповідні категорії опитувань. Найбільш показовими у цьому сенсі є, на нашу думку, запитання про:

- 1) ставлення до незалежності України;
- 2) ставлення до ідей відновлення СРСР і/чи побудови "Російського світу";
- 3) ставлення до перспектив європейської та євроатлантичної інтеграції;
- 4) ставлення до демократії;
- 5) ставлення до проблем корупції;
- 6) ставлення до гендерної проблематики та міжетнічних (міжрасових, міжконфесійних) відносин.

Відповідні соціологічні опитування регулярно проводяться провідними науковими та експертними центрами України. Здебільшого їхні результати вказують на очевидні тренди колективного самоусвідомлення та самопроектування українців останніх років:

- 1) зростання патріотизму та підтримки незалежності України, що в умовах війни доповнилося зростанням гордості за власну країну;
- 2) відмови від ідей можливого об'єднання з Росією чи посилення інтеграційних процесів на пострадянському просторі;
- 3) зростанням підтримки європейської та євроатлантичної інтеграції України як безальтернативного стратегічного вектора національного розвитку;
- 4) визнання демократичного урядування як єдино можливого способу організації влади в Україні;
- 5) визнання корупції головною внутрішньою проблемою і загрозою національному розвитку і безпеці;
- 6) дистанціювання від західного ідейно-політичного мейнстріму (зокрема, питань гендерної і расової справедливості та чутливості, екологічної та міграційної стурбованості, мультикультуралізму тощо) як таких, що в умовах війни поступаються своєю актуальністю більш нагальним проблемам та завданням.

Утім, ці тренди громадської думки потребують свого уточнення і тлумачення в ширшому контексті ідеологічних орієнтацій та практичних проявів ідеологічних позицій. Зокрема, додаткового вивчення потребують такі питання:

- Чи існує кореляція між підтримкою незалежності України і сприйняттям ситуації в країні як такої, що розвивається "в правильному напрямку"?
- Якою мірою уявлення українців про європейську та євроатлантичну інтеграцію є реалістичними?
- Які з демократичних принципів (конкурентність у політиці, свобода слова і думки, правова держава) є для українців прикладними, а які виконують декоративну роль?
- Яким чином у колективній свідомості пов'язані питання легітимності влади, її відповідальності, соціальної справедливості та корупції?
- Чи слід очікувати загострення питань глобального ідейно-політичного мейнстріму (прогресизм – консерватизм, лібералізм – етатизм, поширення культури різноманіття та реакції на неї) у внутрішньому вітчизняному публічному просторі в поствоєнний період?

Вочевидь, думка громадян стосовно цих питань є тісно пов'язаною з актуальними аспектами колективної ідентичності. Така кореляція може вказувати на надійність залучених даних та застосованого аналітичного інструментарію. Однак певні суперечності між колективною самоідентифікацією і колективним самопроектуванням можуть бути також важливим індикатором міри і характеру індоктринації українського суспільства на теперішньому етапі національного розвитку.

Висновки. Когнітивна сфера життя сучасних суспільств характеризується значним розмаїттям форм і векторів смислової активності, до якої причетні

велике коло суб'єктів. Вивчення цих процесів вимагає попередньої визначеності стосовно низки теоретико-методологічних проблем. Перш за все, йдеться про необхідність коректного визначення поняття ідеології та обґрунтованого підходу до ототожнення предикату "ідеологічний" з реаліями сучасного суспільно-політичного життя. Таке визначення та ідентифікація сфери "ідеологічного" ускладнюється низкою теоретико-методологічних колізій, пов'язаних, з одного боку, з тривалою і суперечливою еволюцією поняття ідеології в науковому дискурсі, а з іншого – з кардинальними змінами принципів і механізмів функціонування сфери публічної політики в сучасних умовах.

Українська суспільно-політична дійсність здебільшого перебуває під впливом загальноцивілізаційних трендів, сутність яких полягає в деідеологізації політики, зростанні ролі комунікаційних технологій, а в останні роки – з настанням епохи "постправди" і таргетування публічних комунікацій – орієнтована на когнітивні профілі цільових аудиторій (Cambridge Analytica та ін.).

Роль класичних політичних ідеологій і відповідних маркувань у політичних процесах, зокрема, в позиціонуванні основних політичних сил, мотиваціях виборців, ідейних дискусіях та протистояннях, поступово нівелювалася. Разом з тим, у фокусі суспільної уваги перебуває низка суспільно-політичних ідей та пов'язаних з ними цінностей, принципів і символів, які виконують базову ідеологічну функцію – спрямовують колективне мислення і колективну дію на досягнення певних цілей національного розвитку.

Це смислове поле політики формує актуальну систему координат, в яких сьогодні самовизначаються громадяни України, їхні групи та національна спільнота загалом. Для того, щоб ідентифікувати ці ідеї та зрозуміти напрям їхньої трансформації в суспільній свідомості, необхідно проаналізувати основні прояви ідейних пошуків українців та чинники, що визначають їхній зміст і вектори еволюції.

Пропонується розглянути з цією метою три масиви даних, які стосуються а) цінностей українського суспільства, б) процесів формування національної ідентичності і в) основних суспільно-політичних проєктів, на реалізацію яких орієнтована громадська думка.

Зіставлення емпіричних даних дослідження за трьома параметрами – цінності, ідентичність, соціальне проєктування – має виявити механізми формування та еволюції ідеологічних переконань громадян, їхній справжній зміст та характер, а також роль ідей у сучасному суспільно-політичному процесі.

Застосування такої аналітичної схеми показало її релевантність цілям дослідження ідеологічних трансформацій, що відбуваються в українському суспільстві, та значний потенціал для розвитку відповідної дослідницької методології. Зокрема, було окреслено масиви даних, необхідних для такого дослідження, та визначено параметри їхнього оцінювання у контексті ідеологічних преференцій населення країни та їхньої динаміки.

Застосування такої схеми для потреб академічних і прикладних досліджень ідеологічної сфери продемонструє її евристичний потенціал та покаже напрями її подальшої корекції та вдосконалення.

Бібліографічні посилання

- Бердяев, Н. А. (1990). *Истоки и смысл русского коммунизма*. Москва: "Наука".
- Вебер, М. (1994). *Протестантська етика і дух капіталізму*. Київ: "Основи".
- Гірц, К. (2001). *Інтерпретація культур: Вибрані есе* (Пер. з англ.). Київ: "Дух і Літера".
- Зміни в українському суспільстві за рік повномасштабної війни. (2023). Info Sapience. <https://www.sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=259>
- Мангайм, К. (1995). *Ідеологія та утопія* (Пер. з нім.). Київ: "Дух і Літера".
- Бевза, Б., Кривда, Н., Губеладзе, І., Розумний, М., Гінкул, А., В'ятрович, В., Клочко, Д., Мараєв, В., Откович, М., Марутян, Р., Степико, М., Козловець, М., & Горностай, П. (2025). Полілог про українську ідентичність: політико-культурологічний дискурс вітчизняних інтелектуалів. *Суспільно-політичні процеси*, 23–24, 342–387.
- Розумний, М. (2006). *Ідея і нація в інформаційну епоху*. Харків: "Майдан".
- Тьоніс, Ф. (2005). *Спільнота та суспільство: Основи поняття чистої соціології* (Пер. з нім.). Київ: "Дух і Літера".
- Apter, D. (1964). *Ideology and Discontent*. New York: The Free Press of Glencoe.
- David-Fox, M. (2022). The Soviet Myth of World War II: Patriotic Memory and the Russian Question in the USSR. *Slavic Review*, 81(4), 1037–1045.
- Dukalskis, A., & Gerschewski, J. (2018). What Autocracies Say and What Citizens Hear: Proposing Four Mechanisms of Autocratic Legitimation. In A. Dukalskis, & J. Gerschewski (Eds.). *Justifying Dictatorship: Studies in Autocratic Legitimation* (p. 1–18). Abingdon: Routledge
- Enyedi, Z., & Whitefield, S. (2020). Populists in Power: Populism and Representation in Illiberal Democracies Pages. In R. Rohrschneider, & J. Thomassen (Eds.). *The Oxford Handbook of Politics/ Representation in Liberal Democracies* (p. 582–598). Oxford University Press.
- Gerring, J. (1997). Ideology: A Definitional Analysis. *Political Research Quarterly*, 50(4), 957–994.
- Gerschewski, J. (2013). The Three Pillars of Stability: Legitimation, Repression, and Co-Optation in Autocratic Regimes. *Democratization*, 20(1), 13–38.
- James, P., & Steger, M. (2013). Levels of Subjective Globalization: Ideologies, Imaginaries, Ontologies. *Perspectives on Global Development and Technology*, 12(1–2), 17–40.
- Laruelle, M. (2016). Russia as an Anti-Liberal European Civilisation. In P. Kolstø, & H. Blakkisrud (Eds.). *The New Russian Nationalism: Between Imperial and Ethnic* (p. 275–297). Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Laruelle, M. (Ed.). (2024). *The Oxford Handbook of Illiberalism*. Oxford University Press.
- Linz, J. J. (1964). An Authoritarian Regime: The Case of Spain. In E. Allardt, & Y. Littunen (Eds.). *Cleavages, Ideologies, and Party Systems: Contributions to Comparative Political Sociology* (p. 291–341). Helsinki: Westermarck Society.
- Snegovaya, M., & McGlynn, J. (2025). Dissecting Putin's regime ideology. *Post-Soviet Affairs*, 41(1), 42–63.

References

- Apter, D. (1964). *Ideology and Discontent*. New York: The Free Press of Glencoe.
- Berdjaev, N. A. (1990). *Istoki i smysl russkogo kommunizma* [Origins and meaning of Russian communism]. Moskva: "Nauka" [in Russian].
- Bevza, B., Kryvda, N., Hubeladze, I., Rozumnyy, M., Hinkul, A., V'yatrovych, V., Klochko, D., Marayev, V., Otkovych, M., Marutyan, R., Stepyko, M., Kozlovets', M., & Hornostay, P. (2025). Poliloh pro ukrayins'ku identychnist': polityko-kul'turolohichnyy diskurs vitchyznyanykh intelektualiv [Polylogue on Ukrainian identity: a political-cultural discourse of national intellectuals]. *Suspil'no-politychni protsesy*, 23–24, 342–387 [in Ukrainian].
- David-Fox, M. (2022). The Soviet Myth of World War II: Patriotic Memory and the Russian Question in the USSR. *Slavic Review*, 81(4), 1037–1045.
- Dukalskis, A., & Gerschewski, J. (2018). What Autocracies Say and What Citizens Hear: Proposing Four Mechanisms of Autocratic Legitimation. In A. Dukalskis, & J. Gerschewski (Eds.). *Justifying Dictatorship: Studies in Autocratic Legitimation* (p. 1–18). Abingdon: Routledge
- Enyedi, Z., & Whitefield, S. (2020). Populists in Power: Populism and Representation in Illiberal Democracies Pages. In R. Rohrschneider, & J. Thomassen (Eds.). *The Oxford Handbook of Politics/Representation in Liberal Democracies* (p. 582–598). Oxford University Press.
- Gerring, J. (1997). Ideology: A Definitional Analysis. *Political Research Quarterly*, 50(4), 957–994.
- Gerschewski, J. (2013). The Three Pillars of Stability: Legitimation, Repression, and Co-Optation in Autocratic Regimes. *Democratization*, 20(1), 13–38.
- Hirts, K. (2001). *Interpretatsiya kul'tur: Vybrani ese* [Interpretation of Cultures: Selected Essays] (Per. z anhl.). Kyiv: "Dukh i Litera" [in Ukrainian].
- James, P., & Steger, M. (2013). Levels of Subjective Globalization: Ideologies, Imaginaries, Ontologies. *Perspectives on Global Development and Technology*, 12(1–2), 17–40.
- Laruelle, M. (2016). Russia as an Anti-Liberal European Civilisation. In P. Kolstø, & H. Blakkisrud (Eds.). *The New Russian Nationalism: Between Imperial and Ethnic* (p. 275–297). Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Laruelle, M. (Ed.). (2024). *The Oxford Handbook of Illiberalism*. Oxford University Press.
- Linz, J. J. (1964). An Authoritarian Regime: The Case of Spain. In E. Allardt, & Y. Littunen (Eds.). *Cleavages, Ideologies, and Party Systems: Contributions to Comparative Political Sociology* (p. 291–341). Helsinki: Westermarck Society.
- Manhaym, K. (1995). Ideolohiya ta utopiya Ideology and Utopia (Per. z nim.). Kyiv: "Dukh i Litera" [in Ukrainian].
- Rozumnyy, M. (2006). *Ideya i natsiya v informatsiynu epokhu* [The Idea and the Nation in the Information Age]. Kharkiv: "Maydan" [in Ukrainian].
- Snegovaya, M., & McGlynn, J. (2025). Dissecting Putin's regime ideology. *Post-Soviet Affairs*, 41(1), 42–63.
- T'onis, F. (2005). *Spil'nota ta suspil'stvo: Osnovy ponyattya chystoyi sotsiolohiyi* [Community and Society] (Per. z nim.). Kyiv: "Dukh i Litera" [in Ukrainian].
- Veber, M. (1994). *Protestants'ka etyka i dukh kapitalizmu* [The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism]. Kyiv: "Osnovy" [in Ukrainian].
- Zminy v ukrayins'komu suspil'stvi za rik povnomasshtabnoyi viyny [Changes in Ukrainian society after a year of full-scale war]. (2023). Info Sapience. <https://www.sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=259> [in Ukrainian].

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ УКРАЇНИ: СТРАТЕГІЇ ТА ПРАКТИКИ ПРОТИДІЇ ДЕСТРУКТИВНИМ ВПЛИВАМ ПІД ЧАС ЛОКАЛЬНОГО ВОЄННОГО ВТОРГНЕННЯ РФ (2014–2021)

Юрій Ніколаєць,

доктор історичних наук, професор,
Інститут політичних
і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України

Yurii Nikolaiets,

Doctor of Historical Sciences,
Professor,
Kuras Institute of Political and Ethnic
Studies of the National Academy of
Sciences of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1986-9956>

Nikolaets-yu@ukr.net

Анотація. У дослідженні визначені основні засоби поширення ворожих деструктивних впливів у інформаційному середовищі із окресленням їх ефективності та ролі у сучасній російсько-українській війні. Визначено, що незважаючи на розгортання збройного протистояння значна частина українських громадян і надалі споживала російські медіа, які транслювали антиукраїнські наративи, виправдовуючи російську агресію проти України як “захист народу Донбасу” або захист інтересів російського та російськомовного населення України. Висвітлено, що державні органи, усвідомлюючи загалом загрозу від російських деструктивних впливів у інформаційному

просторі, не змогли перешкодити діяльності російських та проросійських медіаресурсів в Україні. Визначено, що заборона діяльності окремих медіа, блогерів та інфлюенсерів в Україні мала обмежений ефект в умовах, коли вони не втрачали можливість підступно виконувати свою підривну роботу, змінюючи платформу для поширення інформації. Важливою передумовою підвищення стійкості громадян перед дією ворожих деструктивних впливів у інформаційному просторі постало підвищення медіаграмотності населення. Визначено, що українське громадянське суспільство виступило вагомою протидією поширенню наративів ворожої пропаганди, активно включаючись у спростування фейків та обмеження негативної дії інформаційно-психологічних спецоперацій ворога. При тому позиція провідних інфлюенсерів виявилася надзвичайно важливою з огляду на їх поле досяжності у інформаційному просторі. Водночас проблемою впродовж локального періоду російсько-української війни залишалося те, що не вдалося сформуванати у громадян ставлення до неї як до екзистенційного для України протистояння, що зумовлювало недооцінку громадянами потенційної загрози їхнім інтересам, яку таїли у собі намагання РФ реалізувати свої імперські амбіції у зовнішній політиці.

Ключові слова: російсько-українська війна, локальна війна, інформаційна війна, деструктивні впливи, дискурсивні практики.

The Information and Communication Environment of Ukraine: Strategies and Practices for Counteracting Destructive Influences during the Local Military Invasion of the Russian Federation (2014–2021)

Abstract. The study identifies the main channels of hostile destructive influence within Ukraine's information environment, assessing their effectiveness and role in the Russian-Ukrainian war. Despite the escalation of armed confrontation, a considerable share of Ukrainian citizens continued to consume Russian media, which broadcast anti-Ukrainian narratives and justified aggression as the "protection of the people of Donbas" or the defense of Russian and Russian-speaking communities in Ukraine. Although state authorities recognized these threats, they were unable to prevent the activities of Russian and pro-Russian media resources. Bans on certain outlets, bloggers, and influencers had only limited effect, as many continued subversive activities by migrating to alternative platforms. A key factor in strengthening resilience to hostile influences proved to be the promotion of media literacy. Ukrainian civil society played an important role in countering enemy propaganda by debunking disinformation and reducing the impact of information and psychological operations. The role of prominent influencers was particularly significant given their wide reach. At the same time, a persistent problem during the localized stage of the war was the failure to foster among citizens an understanding of the conflict as existential for Ukraine, which led to underestimation of the risks posed by Russia's pursuit of imperial ambitions in foreign policy. Keywords: Russian-Ukrainian war, local war, information warfare, destructive influences, discursive practices

Постановка проблеми. Сучасні засоби формування, поширення та обробки інформації забезпечують можливість здійснення цілеспрямованих інформаційних впливів із використанням мережі "Інтернет" та сучасних засобів зв'язку (смартфонів, персональних комп'ютерів). У сучасному світі можливості меседжерів, відеохостингів та соціальних мереж дозволяють таргетувати інформацію не лише для груп користувачів, а й для окремих осіб із урахуванням їхніх вподобань на основі формування психологічного портрета та визначення індивідуальних уподобань. Серед іншого, це дозволяє здійснювати заходи деструктивного інформаційного впливу, спрямовані проти населення певних держав. В умовах російсько-української війни такі заходи стали важливим засобом формування уявлень про причини, хід та можливі наслідки розгортання бойових дій.

Деструктивний характер інформаційних впливів визначений їхньою спрямованістю на руйнування певних усталених відносин у суспільстві, ставлення до виконання громадянських обов'язків, переформатування суспільної свідомості та ціннісних орієнтирів. До основних завдань деструктивного інформаційного впливу відносять маніпулювання суспільною свідомістю і

політичними орієнтаціями громадян; дестабілізацію суспільства із введенням населення в оману щодо роботи органів державної влади, правоохоронних та судових органів; провокування соціальних, політичних, міжетнічних та міжконфесійних конфліктів; дискредитацію історичної політики країни із переформатування історичної пам'яті; підрив впливу держави на міжнародній арені, її обороноздатності та бойового потенціалу, зокрема й через забезпечення зневіри громадян у можливості організувати належну відсіч ворогові; створення передумов для кризових явищ в економіці, постачанні збройних сил необхідною зброєю та військовим спорядженням, проведенні мобілізації тощо.

У війні проти України Російська Федерація використовувала деструктивні інформаційні впливи задля привернення на свій бік якомога більшої кількості українських громадян. І тимчасова окупація Криму продемонструвала успішність поєднання таких впливів із дією російських спецпризначенців та місцевих сепаратистів задля досягнення бажаного результату. Водночас спроба РФ втілити у життя проєкт "русская весна" у 2014 році засвідчила, що ставка на руйнування української громадянської ідентичності переважно засобами інформаційної війни, діями спецпідрозділів армії та місцевих сепаратистів не спрацювала. Розрахунок на протестний потенціал російськомовного населення повністю себе не виправдав. Уряд України мав достатньо великі шанси для відновлення контролю над усіма територіями українського Донбасу та подолання опору сепаратистів та російських спецпризначенців. Намагаючись перешкодити цьому, Росія використала проти України підрозділи регулярної армії, які 24 серпня 2014 року зайшли у тил українському угрупованню, змінивши хід боїв і змусивши ЗСУ перейти до оборони. Застосування проти України підрозділів регулярної армії РФ відбулося поблизу міста Іловайськ, коли ЗСУ вже майже завершили операцію оточення проросійських бойовиків і були близькі до їх повного розгрому.

Вторгнення російських регулярних військ в Україну не лише перешкодило розгрому проросійських бойовиків, а й забезпечило збільшення тимчасово невідконтрольної українському уряду території. Використовуючи терористичні угруповання так звані "Донецька народна республіка" ("ДНР") та "Луганська народна республіка" ("ЛНР"), Російська Федерація отримала плацдарм для розгортання воєнної кампанії, і у 2014 році бойові дії розгорнулися на території українських Донецької та Луганської областей.

Не зважаючи на поширену підміну соціально-політичної складової класифікації війн суто технократичним підходом, можна стверджувати, що бойові дії впродовж першого етапу (2014–2021 рр.) сучасної російсько-української війни відбувались у межах, характерних для локальних воєн. Локальна війна – це збройний конфлікт між державами, що зачіпає їхні національні, політичні, територіальні, економічні та інші інтереси, але обмежений за політичними цілями і масштабами ведення бойових дій. Локальній війні притаманний характер прикордонного воєнного зіткнення або зіткнення в суперечці за опанування конкретною територією.

Локальний характер війни РФ проти України впродовж 2014–2021 рр. визначив способи ведення бойових дій та поширення деструктивних інформаційних впливів, покликаних максимально спростити воєнне вторгнення та легітимізувати його результати.

Не маючи на той час у своєму розпорядженні розгорнутих сил та засобів для повномасштабного воєнного вторгнення в Україну, Росія намагалася максимально використати проросійськи налаштованих українських громадян у своїх інтересах. Задля цього була втілена у життя низка спеціальних інформаційно-психологічних операцій, об'єднаних спільною метою: укомплектувати підрозділи, які протистояли Збройним силам України, максимально можливою кількістю місцевих жителів, а також сформувати у жителів регіону стійке переконання, що ініціатором розгортання бойових дій була не Росія, а Україна. Такий підхід, за задумом Кремля, дозволив би не лише перекласти відповідальність за розв'язання війни на Україну, а й налаштувати проти України максимально можливу кількість її громадян. "Пов'язані кров'ю" з агресором, такі громадяни становили б загрозу для України як у випадку реінтеграції тимчасово непідконтрольних територій, так і у випадку затягування війни.

Аналіз стану дослідження проблеми. Для аналізу деструктивних інформаційних впливів в українському інформаційно-комунікаційному просторі та практик протидії були враховані результати розробок Д. Канемана [Канеман, 2018] та Р. Талера [Талер, 2018] щодо нераціональної поведінки (акцент на емоційних доводах на шкоду або навіть замість раціональної аргументації у дискусіях став першою характерною ознакою "епохи постправди"); Д. Кісова [Кісов, 2010; Кісов, 2013] щодо перебігу інформаційних воєн і гарантування політичної безпеки масових комунікацій; В. Горбуліна [Горбулін, 2019] щодо оцінок впливу державних та громадянських інституцій; В. Кулика [Кулик, 2020, с. 5–10] щодо характеру аналізу текстів ("називання" – "обрамлення" – "мовні засоби творення обрамлень" – "політичні рекомендації"); І. Бекешкіної [Бекешкіна, 2015, с. 40–61] щодо оцінки перспектив реінтеграції тимчасово окупованих РФ територій; Н. Костенко [Костенко, 2018, с. 362–371] щодо контекстів медіаскептицизму, Р. Черниша [Черниш, 2020; Черниш, 2023] щодо маніпуляцій свідомістю у соцмережах та впливу фейків на нацбезпеку, Н. Череповської [Череповська, 2016] щодо специфіки деструктивних інформаційних впливів на військовослужбовців.

Дослідження продовжує наукові пошуки автора, присвячені аналізу інформаційної війни РФ проти України [Ніколаєць, 2014, с. 452–509; Nikolaiets, 2018, р. 145–177; Ніколаєць, 2021, с. 245–295; Ніколаєць, 2023а; Ніколаєць, 2023b, с. 415–452; Ніколаєць, 2023с, с. 490–557].

Мета та завдання дослідження. Мета наукового пошуку полягає у тому, щоб охарактеризувати засоби деструктивних інформаційних впливів РФ в умовах локального періоду сучасної російсько-української війни та визначити найбільш дієві засоби протидії таким впливам. Визначена мета передбачає розв'язання таких дослідницьких завдань: визначення найбільш вразливих

для інформаційних деструктивних впливів верств населення, характеристику російсько- та українськоцентричного дискурсів про причини та перебіг російсько-української війни, висвітлення ролі державних органів та українського громадянського суспільства в організації відсічі ворогові в інформаційному просторі.

Виклад основного матеріалу. Можна припустити, що у 2014 році Росія, маючи стратегічною ціллю ліквідацію української державності, зберігала впевненість, що цього можна досягти шляхом локального воєнного вторгнення, яке намагалися представити як громадянську війну. Такий підхід дозволяв протягом певного часу мінімізувати репутаційні та іміджеві ризики для РФ на зовнішньополітичній арені, зокрема й через нав'язування думки, що РФ не є однією зі сторін протистояння. Прагненню зменшити іміджеві ризики слугували й маніпуляції із визначенням причин "громадянської війни" в Україні та "необхідності" для РФ надати допомогу тим, хто був "вимушений" боротися проти влади у Києві. Такі маніпуляції мали б забезпечити максимальне переключення уваги споживачів медіа на внутрішньоукраїнські проблеми, залишаючи поза увагою тимчасову окупацію Криму та невдалі спроби Росії реалізувати проєкт "русская весна". На підтвердження думки про обґрунтованість російських претензій на частину українських територій наводили думку про "повернення Криму без кровопролиття", що начебто стало можливим виключно внаслідок підтримки ідеї звільнення півострова від "української окупації" [Романенко, 2014] і свідчило про "відновлення історичної справедливості" [Возвращение Крыма, 2020].

Фокусування громадської думки не на діях російського спецназу у Криму, а на "думках та переконаннях" жителів півострова дозволяло певний час привертати увагу до внутрішньоукраїнських проблем, ігноруючи факт зовнішнього втручання. Акцент на внутрішньоукраїнських проблемах слугував просуванню ідеї про нездатність українського керівництва розв'язувати складні проблеми, пов'язані із розбудовою держави. Особливу увагу намагалися привернути до проблеми "несправедливого" розподілу коштів між центром та регіонами. Це дозволяло не лише робити вигідні для РФ акценти на регіональній ідентичності, а й сприяти поширенню думки про ігнорування центральною владою інтересів і потреб регіонів.

Можна припустити, що подібна тактика поширення деструктивних впливів у інформаційному просторі спиралася на результати соціологічних опитувань громадян України. Навіть деякі українські дослідники вбачали причиною "трагічних подій на Донбасі" не російське втручання, а "питання про рівень самостійності регіону". І таке твердження було підкріплене тим, що хоча переважна більшість громадян (84,%) була зорієнтована на зміцнення єдності регіонів і вважала, що Україна повинна бути унітарною державою, але майже половина громадян вважала, що регіон, у якому вони проживають, повинен мати ширші повноваження (таких респондентів 49%, і лише 6% дорослого

населення хотіло б, щоб його регіон був автономним у складі федеративної країни, а 3% воліло вийти зі складу держави) [Шульга, 2015, с. 517].

За перманентного тертя між центром та регіонами у питанні розподілу коштів Україна не мала прецедентів, коли громадяни держави бралися за зброю для вирішення цього питання. Навпаки, українці виявляли порівняно високий рівень толерантності між регіонами, що яскраво довела відсутність соціальних конфліктів чи потрясінь в умовах різкого зростання кількості внутрішньо переміщених осіб уже у 2014 році.

Водночас російській пропаганді вдалося "намацати" вразливе для здійснення деструктивних впливів місце у ставленні громадян України до певних соціальних груп. Таким вразливим місцем виявилось ставлення більшості громадян до визначення місця і ролі українських олігархів у розвитку державного будівництва, забезпеченні розвитку економіки та впливу на формування внутрішнього ринку праці.

Слабкість економіки і непривабливість держави як менеджера, а також корупцію громадяни України переважно пов'язували саме із засиллям олігархів і називали їх "подразнювачами" суспільства під час соціологічних опитувань. Це дозволило РФ маніпулювати на темі війни "народу Донбасу" проти українських олігархів, коли владу у Києві висвітлювали як уособлення українського олігархату, а владу у регіонах – як захисника інтересів трудящих на місцях. З цієї позиції підкреслювалося, що "зацикленість офіційного Києва на єдності і соборності не є продуктивною" [Артемьев, 2015].

Населення так званих "ДНР" та "ЛНР" активно готували до максимального використання доступних ресурсів регіону для воєнних потреб. Пропаганда війни "за інтереси Донбасу" спиралася на уявлення про те, що Київ першим розпочав бойові дії, оголосивши про початок Антитерористичної операції (АТО), яка призвела до кровопролиття. А Російська Федерація начебто лише прийшла на допомогу "шахтарям Донбасу".

Протягом 2014 р. на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей припинили свою діяльність усі незалежні від нової влади медіа. Натомість задля посилення інформаційного впливу на територіях терористичних організацій "ДНР" і "ЛНР" було розгорнуто мережу місцевих сепаратистських ЗМІ.

На відміну від РФ, яка намагалася за якомога короткий проміжок часу максимально опанувати інформаційний простір тимчасово окупованих територій України, наша держава докладала для протидії ворожим деструктивним впливам у інформаційному просторі занадто мало зусиль. Навіть в умовах війни внутрішньополітична боротьба та маніпуляції навколо зовнішньополітичної орієнтації держави виявилися більш пріоритетними. Протиборство за сфери економічного впливу між олігархічними кланами супроводжувалося не лише поширенням корупційних дій у середовищі чиновників топрівня, а й заграваннями з РФ, які мали б забезпечити її підтримку у внутрішньоукраїнському протиборстві за владу. Це свідчило про нерозуміння

головної цілі війни Росії проти України, яка полягала у знищенні української державності. Усвідомлення початку бойових дій Російської Федерації проти України було досить болісним, оскільки значна кількість громадян України не могла навіть уявити саму можливість такого розвитку подій.

У проросійських медіа наголос був зроблений на обмеженості або й відсутності активних бойових дій, у яких беруть участь підрозділи регулярної армії. Деструктивний вплив такого наголосу на громадян України полягав у "розмиванні" уявлення про війну як засіб вирішення конфліктів за допомогою сили зброї. Це сприяло формуванню переконання про відсутність прямого воєнного зіткнення між РФ і Україною, про участь у бойових зіткненнях підрозділів найманців з обох боків. Одним із результатів цього стало те, що, відповідаючи на питання "З ким сьогодні воюють українські силові структури на Донбасі?", респонденти протягом 2015–2018 років віддавали перевагу варіантові відповіді: "З найманцями (місцевими та іноземними, які воюють за гроші), яких підтримує Росія" (2015 рік – 36,5%, 2016 – 28,6%, 2017 – 33,1%, 2018 – 36,6%). І лише на другому місці протягом цих років (окрім 2016 року) була відповідь "з регулярно російською армією" (12,9%, 20,4%, 16,8%, 17,4%, відповідно). Кількість прихильників такої позиції у 2018 році майже не змінилася порівняно із 2015 роком. На третьому місці було відповідь "з місцевим ополченням, яке фінансується, озброюється та керується з Росії" (18,4%, 18,4%, 14,4%, 15,9%). При тому багато українських громадян не могли відповісти на це запитання (20,9%, 21,5%, 27,5%, 19,3%). А кількість тих, хто не визначився, зросла у 2018 році порівняно з 2015 роком на 8,7%. У 2018 році у Західному регіоні майже третина населення (30,1%) вважала, що українські структури воюють із регулярно російською армією, тоді як на Сході таких – 11,1%, а на підконтрольній Україні території Донбасу – лише 3% [Ворона, 2018, с. 17].

"Розмивання" уявлень про російсько-українську війну протягом 2014–2021 років відбувалося в умовах, коли у медіа України набула поширення організація політичних дискусій, покликаних представити різні погляди на характер і причини протистояння. У тіні багатьох дискусій залишалося питання про те, чи можливим було розгортання бойових дій за участі сепаратистів без участі РФ, а також аналіз характеру участі у бойових діях російських найманців. При тому схожі дії російських приватних військових кампаній, наприклад, у Сирії, називали участю у війні, а дії в Україні – участю у "конфлікті на Сході" країни. І подібні твердження набули поширення не лише у публіцистичному, а й у науковому дискурсах.

РФ неодноразово використовувала свободу слова задля реалізації операцій у інформаційному просторі. Впродовж 2014–2021 років прослідковувалася тенденція достатньо вільної роботи проросійських медійників не лише в українському інформаційному просторі, а й з використанням зареєстрованих в Україні медіаресурсів. І це відбувалося на тлі ігнорування цієї проблеми не лише з боку владних органів, а й спецслужб.

Водночас у руслі наративів російської пропаганди досить часто діяли й провідні українські медіа, які віддавали перевагу неконструктивній критиці політичних опонентів, що часто сприяло формуванню викривленого уявлення про розвиток України. Акцент на поширенні інформації про діяльність українських олігархів, проблеми економічного розвитку держави, корупційні дії, кримінальні злочини, скандали у середовищі політичних діячів сприяв формуванню переконання громадян у тому, що розвиток подій у державі відбувається у неправильному напрямі. Водночас формування саме такого переконання в українських громадян ставила собі за мету російська пропаганда, ототожнюючи Україну із *failed state*. Дискредитація образу України із використанням концепції *failed state* постала основою відвернення уваги від справжньої проблеми, яка полягала у тимчасовій окупації частини території України Російською Федерацією.

Саме порівняно велику питому вагу негативної інформації про Україну, як причину зростання недовіри до загальнонаціональних телеканалів, респонденти називали у 2020 р. [Закусило, 2020].

Недовіри до загальноукраїнських медіа, за результатами дослідження 2021 р., організованого Thomson Reuters, додавало переконання, що вони транслюють інформацію, яка вигідна тим чи іншим олігархічним структурам. Особливо це стосувалося телебачення, скептицизм у оцінках роботи якого був найбільшим [Скляревська, 2021]. У таких умовах близько третини респондентів Півдня та Сходу України регулярно використовували російські телеканали як джерело новин. Мотивацією цього виступало прагнення отримати альтернативне джерело інформації за переконання у заангажованості провідних телеканалів України [Щорічне опитування..., 2020].

Ситуація ще більш ускладненою була на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей, де громадяни України були суттєво обмежені у можливості отримувати українськоцентричний контент. Як свідчать результати опитування на території окремих районів Донецької і Луганської областей, організованого газетою "Дзеркало тижня" за участі компанії "Нью Імідж Маркетинг Груп" восени 2019 року [Тест на совместимость, 2019], популярними джерелами політичних новин у так званих "ДНР" та "ЛНР" було телебачення (84,3%), соціальні мережі (60,6 %), Інтернет-сайти (45,9 %), радіо (10 %), а також газети і журнали (7,4%). Серед соціальних платформ найактивніше респонденти використовували YouTube (70,7%), ВКонтакте (61%), Однокласники (52,3 %), а також Viber (49,8 %). Учасники опитування дивилися переважно російське телебачення – "Россия–1" (43,4%), "НТВ/НТВ Мир" (25,9%), "Россия 24" (19%), "Первый" (11,8 %), "ТНТ" (10,2%), "Звезда" (8,6%), "СТС" (8,1%), "ТВ–3" (7%) та місцеві телеканали "Оплот ТВ" (13,6%), "Луганск–24" (12,5%) та "Новороссия ТВ" (6%). І лише 4,7% респондентів вмикали український "5 канал", 4,6% – "Інтер", 4% – "1+1" та 2,3% – "СТБ", 1,6% – "Україна". Водночас для 58,6 % опитаних жителів ОРДЛО українські загальнонаціональні канали виявилися недоступними через технічні причини.

Звертає на себе увагу і те, що значна кількість жителів Півдня і Сходу України на підконтрольній українському уряду території потребували зіставлення інформації про політичні події в українських та російських медіа, а ті, хто мешкав на території так званих "ДНР" та "ЛНР" переважно задовольнялися російськоцентричним контентом або ж не мали технічної можливості дивитися українські телеканали. Це свідчило про відповідні зміни полів досяжності медійних ресурсів і сприяло формуванню певних ціннісних установок у громадян. З огляду на це не дивно, що значна кількість населення держави не вважала Росію агресором або ж була схильна думати, що початок війни був зумовлений певними діями керівництва України.

Проте українська влада вдалася до ще більш помітного звуження поля досяжності вітчизняних медіа. Так, у січні 2020 р. найбільші медіагрупи України закодували свої канали для супутникового мовлення. У таких умовах громадяни все частіше віддавали перевагу перегляду політичних новин у мережі "Інтернет", використовуючи відеохостинги, соціальні мережі та месенджери. Проте стрічка новин у найбільш популярному відеохостингу YouTube формувалась із залученням потужностей обладнання, розміщеного у російському Санкт-Петербурзі, а найбільш популярний в Україні месенджер Telegram був створений у Росії.

Протидіяти ворожим деструктивним впливам у інтернет-просторі ставало дедалі важче, особливо з огляду на уявлення про Інтернет як майданчик для висловлення будь-яких думок та суджень. В умовах війни фактичне заохочення влади до того, щоб громадяни переважно користувалися мережею "Інтернет", де присутня величезна кількість неперевіреної інформації, у той чи інший спосіб сприяло поширенню фейків, джінси із ускладненням фактчекінгу. Це також суттєво підвищувало роль медіаграмотності як засобу протистояння поширенню ворожих деструктивних інформаційних впливів.

Водночас не можна твердити, що українська влада не усвідомлювала потенційної загрози деструктивних впливів у інформаційному просторі. У 2014 р. були зроблені перші кроки для послаблення впливу в Україні російських медіа. 19 серпня 2014 року на основі ухвалених у судовому порядку рішень та рішень Нацради з питань телебачення і радіомовлення України була заборонена діяльність низки російських телеканалів. Під заборону потрапили "Первый канал. Всемирная сеть", "РТР Планета", "НТВ", "НТВ Мир", "Россия-1", "Россия-24", "НТН", "Петербург-5", "Звезда", "РЕН ТВ", "ТВСІ", "РТ", "Life News" та російська версія "Euronews"[Україна заборонила мовлення..., 2014]. Водночас рішення про припинення роботи в Україні російських телеканалів було половинчастим: їх прибрали з кабельних мереж, але усі вони залишилися і залишаються доступними для користувачів супутникового телебачення.

Демократична Україна у 2014 р., як і багато інших держав, виявилася вразливою для деструктивних інформаційних впливів країни-агресорки внаслідок відкритості інформаційного простору та свободи підприємницької діяльності у сфері поширення інформації. Україна опинилася у ситуації, коли

законодавство про діяльність медіа не відповідало вимогам часу. Окрім російських медіаресурсів, загрозу становили й проросійські сили, які тривалий час майже безперешкодно діяли в Україні, забезпечуючи дедалі більший тиск на українське інформаційне поле, прагнучи переформатувати його та поширювати вигідні для РФ ціннісні установки.

Ситуація вимагала рішучих дій, спрямованих на захист інформаційного простору. Термінових змін потребувало й законодавство, оскільки існуючі норми дозволяли проросійським медіа продовжувати деструктивну діяльність в Україні. Тому одним із засобів протидії деструктивним ворожим впливам у інформаційному просторі влада України обрала накладення санкцій.

14 серпня 2014 року був ухвалений Закон України "Про санкції"[Про санкції, 2014], який передбачав санкційні заходи за завдання істотної шкоди національній безпеці, суверенітету чи територіальній цілісності держави. Інформаційне сприяння вчиненню дій або ухваленню рішень, яке сприяло завданню такої шкоди, полягало у спонуканні до збройної агресії проти України, геноциду українського народу, дискримінації за ознакою громадянства України, вчиненні діянь, які, відповідно до норм міжнародного права та/або законодавства України, мають ознаки воєнних злочинів або злочинів проти людяності; виправдовуванні, визнанні правомірною, запереченні збройної агресії проти України, окупації територій України тощо.

Наступні кроки, пов'язані із обмеженням впливу в Україні проросійських медіа, були пов'язані із запровадженням низки персональних санкцій. 2 лютого 2021 р. Президент України В. Зеленський запровадив санкції проти народного депутата з фракції "Опозиційна платформа" Т. Козака, а також восьми юридичних осіб, зокрема: телеканалів "112 Україна", "NewsOne", "ZIK", а також регіональних мовників каналу "112 Україна"[Про рішення Ради..., 2021a]. Обмежувальні заходи передбачали блокування активів; обмеження торговельних операцій; обмеження, часткове чи повне припинення транзиту ресурсів, польотів та перевезень територією України; запобігання виведенню капіталів за межі України; зупинення виконання економічних та фінансових зобов'язань; анулювання або зупинення ліцензій та інших дозволів, одержання (наявність) яких є умовою для здійснення певного виду діяльності; заборону користуватися радіочастотним ресурсом України.

20 серпня 2021 р. Президент України В. Зеленський увів у дію рішення РНБО про введення санкцій за системне ведення антиукраїнської пропаганди проти низки осіб, серед яких були І. Гужва та А. Шарій[Про рішення Ради..., 2021b]. Під санкції потрапили фізичні та юридичні особи, які у тим чи іншим способом здійснювали підтримку сайта "Страна.ua". 7 березня 2022 р. на території України були заблоковані YouTube-канали А. Шарія та його дружини О. Шарій.

У вересні 2021 р. Нацрада з питань телебачення і радіомовлення звинуватила телеканал "НАШ" у порушенні Закону "Про телебачення і радіомовлення". Телеканал звинувачували у розпалюванні національної, расової та релігійної ворожнечі; ненависті у висловлюваннях, які були поширені

в ефірі. А 11 лютого 2022 р. РНБО погодила рішення про запровадження санкцій проти телеканалу "НАШ", яке того ж дня було введено в дію відповідним указом президента [Про рішення Ради..., 2022].

Запровадження персональних санкцій проти певних осіб, які виступали власниками проросійських медіа, як і заборона роботи низки російських телеканалів в Україні у 2014 році, також було половинчастим рішенням, оскільки не тягнуло за собою покарання великої кількості медійників, які безпосередньо формували і поширювали контент. Проросійські медійники без особливих перешкод переходили працювати до іншого мовника, який поширював відповідний контент. І що найважливіше, абсолютна більшість тих, хто поширював антиукраїнський контент упродовж 2014–2021 років, не була притягнута до відповідальності, створюючи тим самим ілюзію безкарності.

В умовах російсько-української війни реалії розгортання протистояння у інформаційному просторі вимагали створення органів, які б визначали та корегували інформаційну політику. Про необхідність створення таких органів науково-експертне середовище заявляло ще на початку XXI ст. І ще до початку російсько-української війни у 2014 р. в Україні функціонували чотири органи, що мали втілювати у життя державну інформаційну політику: Державний комітет телебачення і радіомовлення, Українське національне інформаційне агентство "Укрінформ", Національна телекомпанія України, Національна радіокомпанія України. Міністерство інформації в Україні проіснувало лише з 1996 до 1999 рр. А після того настав час діяльності кількох державних комітетів: Державного комітету інформаційної політики України (1999–2000 рр.), Державного комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України (2000–2003 рр.), Державного комітету телебачення і радіомовлення України (2003–сьогодення).

На відміну від міністерств як органів, які, насамперед, формують політику, державні комітети були органами, які здійснювали реалізацію політики, не будучи залученими до її формування. Міністерства за своєю суттю виконують політичну роль, а державні комітети – виконавчу. Ліквідація Міністерства інформації України негативно позначилася на формуванні інформаційної безпеки України. Діяльність комітетів, які втілювали у життя державну інформаційну політику, фактично не могла замінити повноцінної діяльності відповідного міністерства, що продемонструвала розробка документів про захист інформаційного простору.

2 грудня 2014 р. було створене Міністерство інформаційної політики України, завданнями якого було забезпечення інформаційного суверенітету України з питань поширення суспільно важливої інформації в Україні та за її межами, забезпечення функціонування державних інформаційних ресурсів, забезпечення здійснення реформ засобів масової інформації щодо поширення суспільно важливої інформації [Питання діяльності міністерства..., 2015].

На жаль, певний час діяльність міністерства сприймали переважно через призму родинних стосунків між його керівником та очільником держави, а

також як засіб Президента України П. Порошенка забезпечити власну підтримку за рахунок посилення контролю над інформаційним простором.

Звичайно, протиборство між гравцями на українській політичній арені не варто недооцінювати, як і прагнення українських олігархів формувати за допомогою медіа власний імідж. Впливові фінансово-промислові групи неодноразово намагалися використати ЗМІ для зміцнення своїх позицій, розширення сфер впливу та послаблення опонентів. Інша тактика в умовах розвитку інформаційного суспільства була б просто невиваженою. Однак в умовах війни плідна діяльність Міністерства інформаційної політики могла б стати вкрай важливим засобом захисту суверенітету і територіальної цілісності держави. Проте далеко не всі можливості були використані.

Водночас усвідомлення владою зростання загрози деструктивних інформаційних впливів зумовило у лютому 2017 р. введення в дію Доктрини інформаційної безпеки України [Про рішення Ради..., 2016], метою якої було оголошене уточнення засад формування та реалізації державної інформаційної політики, насамперед щодо протидії руйнівному інформаційному впливу Російської Федерації в умовах розв'язання нею гібридної війни. У Доктрині була виділена низка загроз національній безпеці в інформаційній сфері, серед яких: розгортання спеціальних інформаційних операцій, спрямованих на підриг обороноздатності, деморалізацію особового складу Збройних сил України та інших військових формувань, провокування екстремістських проявів, підживлення панічних настроїв, загострення і дестабілізацію суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації, розпалювання міжетнічних і міжконфесійних конфліктів в Україні; інформаційна експансія держави-агресорки та контрольованих нею структур, зокрема шляхом розширення власної інформаційної інфраструктури на території України та в інших державах; інформаційне домінування держави-агресорки на тимчасово окупованих територіях; недостатня розвиненість національної інформаційної інфраструктури, що обмежує можливості України ефективно протидіяти інформаційній агресії та проактивно діяти в інформаційній сфері для реалізації національних інтересів України; неефективність державної інформаційної політики, недосконалість законодавства стосовно регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері, невизначеність стратегічного наративу, недостатній рівень медіакультури суспільства.

Виділення саме таких загроз національній безпеці фактично свідчило про вкрай низьку оцінку ефективності інформаційної політики держави попереднього часу. А констатація невизначеності стратегічного наративу – щонайменше наслідком неналежної оцінки владою перспектив розвитку та потенційних загроз з боку інформаційно-комунікаційних систем.

Тривалий час, на жаль, не приділяли достатньої уваги й формуванню позитивного іміджу України за кордоном. Лише у 2016 р. була ухвалена Концепція популяризації України у світі та просування інтересів держави у світовому інформаційному просторі, де наголошувалося тому, що в умовах

військового, політичного, економічного, культурного та інформаційного протистояння з Російською Федерацією надзвичайно актуальним є доведення до світової спільноти об'єктивної інформації про події, що відбуваються в Україні. У цьому документі підкреслювалася необхідність проведення органами виконавчої влади інформаційних кампаній, забезпечення постійної присутності комплексної, багатоканальної та об'єктивної інформації про Україну у світовому інформаційному просторі, визначення та забезпечення функціонування механізму системного відстеження і протидії інформаційним кампаніям та дезінформації, спрямованим проти України тощо [Концепція популяризації..., 2016].

У лютому 2019 р. Міністерство інформаційної політики презентувало видання "Біла книга спеціальних інформаційних операцій проти України 2014–2018", де були зібрані деякі фейки російської пропаганди, спрямовані проти суверенітету та територіальної цілісності України. За час діяльності Міністерство провело кілька соціальних кампаній, збирало матеріали, що мали свідчити про наявність російських військ в Україні, а також зробило досить неоднозначну спробу закріпити журналістів за військовими частинами України у зоні АТО. Міністерство інформаційної політики забезпечувало збір та оприлюднення матеріалів про присутність російських військ в Україні, висвітлювало окремі аспекти організації опору ворогові. Однак, незважаючи на це, поле його досяжності не відповідало вимогам часу. Міністерство не змогло забезпечити формування державної інформаційної політики, яка б постала суттєвою перешкодою поширенню деструктивних впливів РФ у інформаційному просторі.

Міністерство інформаційної політики України було реорганізоване у 2019 р. після зміни політичної влади в країні. За ним переважно закріпився імідж засобу посилення впливу певних політичних сил у інформаційному просторі держави. Проте й інші політичні сили не полишали спроб максимально можливо опанувати інформаційний простір, серед іншого й за допомогою здійснення контролю за роботою журналістів.

У листопаді 2019 р. Президент України утворив Раду з питань свободи слова та захисту журналістів як консультативно-дорадчий орган, який мав забезпечувати формування пропозицій щодо захисту інформаційного простору в інтересах інформаційної безпеки України, а також гарантії законної професійної діяльності журналістів [Про Раду з питань..., 2019].

17 січня 2020 р. Мінкультом був презентований законопроект про протидію дезінформації, метою якого було оголошено "захист інформаційного простору України від дезінформації та існуючих гібридних загроз". Автори законопроекту пропонували розглядати дезінформацію як недостовірну інформацію з питань, що становлять суспільний інтерес, а масову інформацію – як будь-яку інформацію, що є доступною для необмеженого чи невизначеного кола осіб або до якої можна дістати доступ будь-якій особі з будь-якого місця і у будь-який час за власним вибором, зокрема за згодою чи дозволом поширювача інформації. Законопроектом передбачалося запровадження

на час російської агресії відповідальності у вигляді позбавлення волі на строк від 5 до 7 років за поширення дезінформації, і такі дії відразу почали ототожнювати зі спробою отримати фактичний контроль над медіа [Пристай, 2020]. Комісія з журналістської етики закликала уряд та Мінкульт зняти з розгляду цей законопроект, а у Національній спілці журналістів заявили, що запропонований Мінкультом документ спрямований на встановлення контролю над українськими медіа.

Спроби влади під прикриттям організації протидії поширенню деструктивних впливів у інформаційному просторі України забезпечити потрібний вплив на медіа не лише були категорично відкинуті багатьма медійниками, а й не сприяли формуванню дієвої інформаційної політики, яка б могла стати перешкодою інформаційно-психологічним операціям ворога. Організація ефективною протидії поширенню дезінформації все ще залишалася на часі. І їй, як і у попередні роки, не сприяло загострення внутрішньополітичної боротьби зі спробами опанувати український медійний простір.

У таких умовах у квітні 2021 р. почав роботу новий робочий орган РНБО – Центр протидії дезінформації (ЦПД). Його робота охоплювала воєнний напрям, протидію поширенню злочинності та корупції, зовнішню та внутрішню політику, економіку тощо. Головна увага центру мала бути зосереджена на протидії поширенню фейків у медіа. Центр повинен був забезпечити проведення аналізу та моніторингу подій і явищ в інформаційному просторі України, стану інформаційної безпеки та присутності України у світовому інформаційному просторі.

Президент України В. Зеленський заявив, що Центр протидії дезінформації у майбутньому має стати міжнародним хабом протидії пропаганді у всьому світі [Войтюк, 2021]. Проте, незважаючи на такі амбітні плани, штат ЦПД затвердили у кількості всього близько 50 осіб. При тому тактика діяльності Центру була спрямована переважно на спростування дезінформаційних повідомлень та сюжетів російської пропаганди. Такий підхід змушував працівників Центру перебувати у позиції тих, хто захищається. Можливо, що саме це, а також характер поширення контенту негативно вплинули на його поле досяжності. Так, наприклад, наприкінці лютого 2025 р. кількість підписників ЦПД у Telegram становила лише 57,9 тис осіб, а каналу на YouTube – 22,9 тис. Для порівняння: кількість підписників YouTube каналу Vox veritatis ("Голос правди") українського блогера В. Дрібниці у той же час налічувала 451 тис. осіб.

Українські блогери за власною ініціативою доклали значних зусиль для організації протидії російським деструктивним впливам в інформаційному просторі. Абсолютна більшість з них не організовувала виставки чи презентації, не виготовляла друковану продукцію, але їх аудіовізуальний контент, оприлюднений за допомогою відеохостингів, меседжерів чи стрімінгових сервісів, часто був значно більш привабливим для широкої аудиторії, ніж проекти державних медіа.

Ще 22 листопада 2013 р. в онлайн-етер вийшло "Громадське телебачення". Організований групою медійників, цей проєкт став важливим засобом висвітлення подій Революції Гідності. Кореспонденти "Громадського телебачення" фактично запропонували громадськості стрімінгове телебачення. І після втечі В. Януковича почалася трансляція "Громадського телебачення" в етері "Першого національного" як альтернативи цензурованому державному телебаченню. Під час Євромайдану запрацювало й "Громадське радіо".

Під час війни використання стрімінгових сервісів зробило можливим трансляцію з безпосереднього місця подій із передачею емоцій та переживань їх учасників. Перегляд відеоповідомлень забезпечував можливість сформувати уявлення про мотиви участі у бойових діях, цілі і цінності їх учасників. Завдяки українським блогерам, а пізніше – і західним журналістам, світ побачив жахливі наслідки руйнування російською армією українських міст, катування громадян та знищення цивільної інфраструктури.

Концентровані зусилля громадянського суспільства у формуванні патріотичних наративів за зміцнення мовної складової інформаційного поля країни виступили вагомим протидією тиску з боку ворожого інформаційного поля. Водночас частина інфлюенсерів з України навіть в умовах повномасштабної війни не припиняла виступати на захист російської мови та культури, стверджуючи про неможливість опанувати українську мову у обсязі, достатньому хоча б для побутового спілкування. З іншого боку, серед користувачів соцмереж та блогерів України набув поширення й інший тренд – створення відеороликів виключно українською мовою навіть у тому випадку, коли перед війною аудіоряд був російськомовним.

Величезною популярністю у широкої аудиторії користувалися канали новин у відеохостингах та окремі тематичні канали, розраховані на цільову аудиторію. Останні, як правило, були присвячені обговоренню певних подій російсько-української війни, діяльності політичних лідерів та військових командирів, а також висвітленню перебігу реальних бойових зіткнень, зафільмованих найчастіше індивідуальними камерами бійців.

Українські користувачі у соцмережах, блогери та інфлюенсери у відеохостингах та месенджерах спростовували твердження російської пропаганди про те, що в Україні розгорнулась громадянська війна доводячи наявність військ РФ на українських землях. Наголошено було на тому, що без втручання Росії українські громадяни попри певні розбіжності в оцінці історичного минулого країни, перспектив зовнішньополітичної орієнтації країни та діяльності певних урядів держави, цивілізованим способом подолали б такі розбіжності. На доказ цього стверджувалося, що наявні відмінності після відновлення Української держави жодного разу не призводили до збройних сутичок, а спільного у громадян України суттєво більше, аніж відмінного. Попри певні суперечки щодо діяльності тих чи інших політичних сил, абсолютна більшість громадян України виступала за суверенітет і територіальну цілісність країни, що яскраво довели події 2014 р. [Ніколаєць, 2014, с. 503–504]. Можливо,

що саме тому у 2015 р. В. Путін як "великих патріотів своєї малої батьківщини" характеризував лише населення Донбасу, а не жителів так званої "Новоросії" [Прямая линия..., 2015].

Реформа місцевого самоврядування в Україні стала чи не найкращою відповіддю на закиди російської пропаганди у нехтуванні центральною владою України інтересами регіонів. Висвітлення блогерами оновлення комунальної та транспортної інфраструктури багатьох українських міст після 2016 р. поступово трансформувалось у тематичні рубрики із виокремленням найбільш комфортних для проживання населених пунктів.

Висвітлюючи складний процес українського державотворення, блогери з України наголошували, що державність на українських землях виникла й існувала задовго до створення держави на теренах РФ. Підкреслювалося, що Україна має подолати постколоніальну меншовартість і заслуговує на рівноправне місце серед інших країн; війни та протистояння Росії та України були у минулому, однак агресія РФ є черговою спробою забезпечення контролю над Україною; Україна у черговий раз захищає Європу від наступу зі Сходу, як це було у часи навали монголо-татар; громадяни України більше цінують демократію, на відміну від схильних до одноосібного правління державою росіян [Ніколаєць, 2023с, с. 535].

Висновки. З початком російсько-української війни громадяни України активно включилися в організацію протидії деструктивним впливам РФ у інформаційному просторі, спростовуючи думку про те, що Росія не бере безпосередньої участі у бойових діях на території українського Донбасу, відкидаючи твердження про розгортання громадянської війни в Україні із початком "війни проти народу Донбасу", нездатність українського уряду належним чином керувати державою та його упереджене ставлення до російського та російськомовного населення. У соцмережах, відеохостингах та меседжерах українці відкидали твердження про необхідність допомоги росіянам в Україні з боку Російської Федерації із застосуванням сили зброї, а також про те, що ініціатором розгортання бойових дій була Україна, а не Росія.

Незважаючи на те, що стараннями російської пропаганди вдалося переконати частину українських громадян у перспективності авторитаризму, впродовж 2014–2021 рр. Російській Федерації не вдалося досягнути роз'єднаності українського суспільства, яка б дозволила дестабілізувати Україну, унеможливити проведення демократичних виборчих кампаній, скомпрометувати діяльність Верховної Ради України, Президента України і урядових структур та зробити неможливою організацію опору агресору. Абсолютна більшість громадян України, незважаючи на розбіжності у оцінках деяких подій чи постатей з історичного минулого, різницю у ставленні до перспектив того чи іншого зовнішньополітичного курсу держави та її економічної політики, виступила проти війни та дестабілізації країни. Їх єдність у цьому питанні не дозволила РФ повністю реалізувати проєкт "русская весна", що було додатковим свідченням відсутності "розколу" громадян України.

Водночас більшість громадян не змогла повною мірою оцінити масштабу загрози, яка походила від спроб РФ реалізувати свої імперські амбіції у зовнішній політиці. Проблемаю виявився й порівняно низький рівень медіаграмотності значної частини українців, що позначилося на споживанні російських медіа, які і далі транслювали відповідні наративи.

Діяльність державних органів з організації протидії ворожим деструктивним інформаційним впливам упродовж 2014–2021 років убачалася доволі неоднозначно. З одного боку, прослідковувалося розуміння потенційних загроз, які таїли у собі ворожі інформаційні спецоперації, але, з іншого, реалії внутрішньополітичної боротьби нерідко стояли на перешкоді модернізації державної інформаційної політики в умовах війни, коли топполітики більше турбувалися про результати боротьби між собою, аніж про захист українського інформаційного простору.

Масові комунікації не відповідали реаліям війни. Упродовж 2014–2019 років українські медіа приділяли значно більше уваги окресленню перспектив розгортання внутрішньополітичної боротьби, ніж визначенню можливих наслідків розгортання російсько-української війни. І значно помітнішим це було вже з 2016 р., коли інтенсивність бойових дій значно зменшилася. Саме тоді набули поширення переконання щодо можливості "домовитися з Росією", що заколисували багатьох українських громадян, які відмовлялося вірити у можливість розгортання повномасштабної війни. У медіа нерідко йшлося про "конфлікт", "кризу" або "події на Донбасі із нав'язуванням думки про регіональний характер протистояння. На етери телеканалів запрошували представників проросійських політичних сил, тим самим нівелюючи сприйняття їх діяльності як відверто ворожої і транслюючи думку про те, що така діяльність залишається лише елементом політичної боротьби у рамках демократії.

Обмежений ефект протидії ворожим деструктивним впливам у інформаційному просторі демонстрували й заборони діяльності окремих медіаресурсів, блогерів та інфлюенсерів, які в умовах сучасного розвитку засобів масової комунікації мали можливість успішно змінювати канал комунікації, не припиняючи транслювати наративи ворожої пропаганди.

Помилкою у протистоянні деструктивним ворожим впливам у інформаційному просторі впродовж 2014–2021 років було те, що не вдалося забезпечити єдності українських громадян щодо сприйняття ними протистояння із РФ як екзистенційного для України.

Бібліографічні посилання

- Артемьев, М. (2015, Февраль 16). Федерализация Украины: решение или проблема? *РБК*. <https://www.rbc.ru/opinions/politics/16/02/2015/54e1c25b9a79474dda16d282>
- Бекешкіна, І. (2015). Донбас – 2015: деякі проблеми реінтеграції регіону. В *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 2(16), (с. 40–61). Київ: Інститут соціології НАН України.

- Возвращение Крыма.* (2020, Ноябрь 11). РБК. <https://www.rbc.ru/story/5422d35dcbb20f2aadd4faa0>
- Войтюк, Т. (2021, Березень 9). В Україні створять Центр протидії дезінформації – Зеленський. *Суспільне медіа*. <https://suspilne.media/111572-v-ukraini-stvorat-centr-protidii-dezinformacii-zelenskij>
- Ворона, В. (2018). П'ять років життя по-новому в соціологічному вимірі. В *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 5(19), (с. 13–25). Київ: Інститут соціології НАН України.
- Горбулін, В. (2019). *Мой путь в зазеркалье. Не только путевые заметки*. Киев: "Брайт Букс".
- Закусило, М. (2020, Жовтень 16). Соцмережі і телебачення – основні джерела новин для українців; довіра до національних медіа впала (дослідження). *Детектор медіа*. <https://detector.media/inforspace/article/181614/2020-10-16/sotsmerezhhyy-telebachennya-osnovni-dzherela-novyn-dlya-ukraintsiv-dovira-do-natsionalnykh-media-vpravda-doslidzhennya/>
- Канеман, Д. (2018). *Думай медленно... решай быстро*. Москва: "АСТ".
- Кіслов, Д. В. (2010). *Політична безпека масових комунікацій*. Київ: МП. "Леся".
- Кіслов, Д. В. (2013). *Інформаційні війни: монографія*. Київ: КНТЕУ.
- Концепція популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі. Кабінет Міністрів України від 11 жовтня 2016 року № 739-р (2016) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/739-2016-%D1%80#Text>
- Костенко, Н. (2018). Ущільнення контекстів медіаскептицизму. Медіа: на межі істини й підозри. В *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 5(19), (с. 362–371). Київ: Інститут соціології НАН України.
- Кулик, В. (2020). Аналізуючи аналітику: про засади дослідження західних наукових та експертно-аналітичних публікацій на тему російсько-українського конфлікту. У *Інтерпретації російсько-українського конфлікту в західних наукових і експертно-аналітичних працях* (с. 5–10). Київ: ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Ніколаєць, Ю. (2014). Етнополітичний контекст мас-медійного дискурсу. У *Донбас в етнополітичному вимірі* (с. 452–509). Київ: ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Ніколаєць, Ю. (2021). Вплив медійного дискурсу на формування політичних цінностей населення Сходу та Півдня України. В *Ієрархія цінностей населення Півдня та Сходу України: етнополітичний аспект в умовах російської агресії: монографія* (с. 245–295). Київ: ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Ніколаєць, Ю. (2023а). Інформаційно-комунікаційний простір України в умовах російсько-української війни (2014–2023). *Сіверянський літопис*, 2(170), 140–152.
- Ніколаєць, Ю. (2023б). Розвиток сфери медіа. У *Адаптивні зміни політичного поля України: монографія* (с. 415–452). Київ: ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Ніколаєць, Ю. (2023с). Сфера медіа. В *Діалектика національно-громадянського і етнічного в українському соціумі: монографія* (с. 490–557). Київ: ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Питання діяльності Міністерства інформаційної політики України. (2015, Січень 14). Постанова Кабінету Міністрів України № 2 (Україна). <https://web.archive.org/web/20170412023010/http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2-2015-%D0%BF>

- Пристай, Д. (2020, Січень 17). "Закон 7/9". Як Мінкульт пропонує криміналізувати дезінформацію. *Суспільне Медіа*. <https://suspilne.media/9490-zakon-79-ak-minkult-proponue-kriminalizuvati-dezinformaciю/>
- Про Раду з питань свободи слова та захисту журналістів. Указ Президента України № 808/2019 (2019) (Україна). <https://www.president.gov.ua/documents/8082019-30265>
- Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року "Про Доктрину інформаційної безпеки України". Указ Президента України № 47/2017 (2017) (Україна). <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>
- Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 лютого 2021 року "Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)". Указ Президента України № 43/2021 (2021a, Лютий 11) (Україна). <https://www.president.gov.ua/documents/432021-36441>
- Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року "Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)". Указ Президента України № 376/2021 (2021b, Серпень 20) (Україна). <https://www.president.gov.ua/documents/3762021-39745>
- Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 лютого 2022 року "Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)". Указ Президента України № 51/2022 (2022, Лютий 11) (Україна). <https://www.president.gov.ua/documents/512022-41349>
- Про санкції. Закон України № 1644-VII від 14 серпня 2014 року. (2014) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#n94>
- Прямая линия с Владимиром Путиным. В прямом эфире телеканалов "Первый", "Россия-1", "Россия-24", радиостанций "Маяк", "Вести FM" и "Радио Россия" вышла специальная программа "Прямая линия с Владимиром Путиным". (2015, Апрель 16). Президент России. <http://www.kremlin.ru/events/president/news/49261>
- Романенко, М. (2014). "Какая „аннексия“? Это Украина оккупировала Крым с 1954 по 2014 год!". *Регнум*. <https://regnum.ru/news/polit/3295323.html>
- Скляревська, Г. (2021, Жовтень 7). Дослідження Thomson Reuters: Соцмережі та пошуковики – найпопулярніші джерела інформації в Україні. *Детектор медіа*. <https://ms.detector.media/trendi/post/28258/2021-10-07-doslidzhennya-thomson-reuters-sotsmerezhi-ta-poshukovyky-naupopulyarnishi-dzherela-informatsii-v-ukraini/>
- Талер, Р. (2018). *Поведінкова економіка. Як емоції впливають на економічні рішення*. Київ: "Наш формат".
- Тест на совместимость. (2019, Ноябрь 9). *Zn.ua*. https://zn.ua/internal/test-na-sovmestimost-335429_.html
- Україна заборонила мовлення 14 російських каналів. (2014, Серпень 19). Радіо Свобода. <https://www.radiosvoboda.org/a/26539960.html>
- Череповська, Н. (2016). Деструктивні інформаційні впливи медіа та профілактика їх наслідків у військовослужбовців та ветеранів АТО. *Психологічна допомога особам, які беруть участь в антитерористичній операції: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф., м. Київ, 30 березня 2016 р., (с. 163–166)*. <https://elar.navs.edu.ua/items/9a8713ce-2b12-4bc8-8fc6-30b99b480bb4/full>

- Черниш, Р. (2020). Організаційні та правові методи протидії маніпулюванню свідомістю громадян у соцмережах. *Вісник кримінального судочинства*, 3, 168–177.
- Черниш, Р. (2023). Деструктивний інформаційний вплив як елемент інформаційної війни. *Вісник кримінального судочинства*, 3–4, 205–214.
- Шульга, М. (2015). Ризики для децентралізації суспільства в умовах воєнного конфлікту. В *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін* (с. 517). Київ: Інститут соціології НАН України.
- Щорічне опитування USAID-Internews "Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів медіа у 2020 р.". (2020). Internews. <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2020/10/2020-Media-Consumption-Survey-FULL-FIN-Ukr-1.pdf>
- Nikolaiets, Yu. (2018). The use of mass media content in the russian-ukrainian informational confrontation in 2014–2016. *Humanitarium: Philosophy*, 40(3), 145–177.

Reference

- Artem'ev, M. (2015, Fevral' 16). Federalizacija Ukrainy: reshenie ili problema? [The federalisation of Ukraine: solution or problem?] *RBK*. <https://www.rbc.ru/opinions/politics/16/02/2015/54e1c25b9a79474dda16d282> [in Russian].
- Bekeshkina, I. (2015). Donbas – 2015: deiki problemy reintehratsii rehionu [Donbas – 2015: some problems of reintegration of the region]. *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin*, 2(16), 40–61. Kyiv: Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Vozvrashhenie Kryma [The return of Crimea]. (2020, Nojabr' 11). *RBK*. <https://www.rbc.ru/story/5422d35dcbb20f2aadd4faa0> [in Russian].
- Voitiuk, T. (2021, Berezen 9). V Ukraini stvoriat Tsentri protydii dezinformatsii – Zelenskiy [In Ukraine it will be establish Centre for Countering Disinformation]. *Suspilne media*. <https://suspilne.media/111572-v-ukraini-stvorat-centr-protidii-dezinformacii-zelenskij> [in Ukrainian].
- Vorona, V. (2018). Piat rokiv zhyttia po-novomu v sotsiolohichnomu vymiri [Five years of new life from a sociological standpoint]. V *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin*, 5(19), (s. 13–25). Kyiv: Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Gorbulin, V. (2019). Moj put' v zazerkal'e. Ne tol'ko putevye zametki [My Journey Through the Looking-Glass: Travel Sketches and More]. Kiev: "Brajt Buks" [in Russian].
- Zakusylo, M. (2020, Zhovten 16). Sotsmerezhi i telebachennia – osnovni dzherela novyn dla ukrainsiv; dovira do natsionalnykh media vpala (doslidzhennia) [Social media and television are the main sources of news for Ukrainians; trust in national media has fallen (research)]. *Detektor media*. <https://detector.media/inforspace/article/181614/2020-10-16/sotsmerezhi-y-telebachennya-osnovni-dzherela-novyn-dlya-ukrainsiv-dovira-do-natsionalnykh-media-vpravda-doslidzhennya/> [in Ukrainian].
- Kaneman, D. (2018). *Dumaj medlenno... reshaj bistro* [Thinking, fast and slow]. Moskva: "AST" [in Russian].
- Kislov, D. V. (2010). *Politychna bezpeka masovykh komunikatsii* [Political security of mass communications]. Kyiv: MP. "Lesia" [in Ukrainian].

- Kislov, D. V. (2013). *Informatsiini viiny: monohrafiia* [Information wars: monograph]. Kyiv: KNTEU [in Ukrainian].
- Kontsepsiia populiaryzatsii Ukrainy u sviti ta prosuvannia interesiv Ukrainy u svitovomu informatsiinomu prostori [About the Approval of the Concept for popularization Ukraine in the world and advancing Ukraine's interests in the global information space]. Kabinet Ministriv Ukrainy vid 11 zhovtnia 2016 roku № 739-r (2016) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/739-2016-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
- Kostenko, N. (2018). Ushchilnennia kontekstiv mediaskeptytyzmu. Media: na mezhi istyny y pidozry [The increasing density of contexts related to media scepticism. The media: between trust and suspicion]. V *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin*, 5(19), (s. 362–371). Kyiv: Instytut sotsiologhii NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Kulyk, V. (2020). Analizuiuchy analytyku: pro zasady doslidzhennia zakhidnykh naukovykh ta ekspertno-analitychnykh publikatsii na temu rosiisko-ukrainskoho konfliktu [*Analyzing the analytics: about the principles of research of Western scientific and expert-analytical publications on the topic of the Russian-Ukrainian conflict*]. U *Interpretatsii rosiisko-ukrainskoho konfliktu v zakhidnykh naukovykh i ekspertno-analitychnykh pratsiakh* (s. 5–10). Kyiv: IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
- Nikolaiets, Yu. (2014). Etnopolitychnyi kontekst mas-mediinoho dyskursu [Ethnopolitical context of mass media discourse]. U *Donbas v etnopolitychnomu vymiri* (s. 452–509). Kyiv: IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Nikolaiets, Yu. (2021). Vplyv mediinoho dyskursu na formuvannia politychnykh tsinnosti naselennia Skhodu ta Pivdnia Ukrainy [The influence of media discourse on the formation of political values of the population of Eastern and Southern Ukraine]. V *lieararkhiia tsinnosti naselennia Pivdnia ta Skhodu Ukrainy: etnopolitychnyi aspekt v umovakh rosiiskoi ahresii: monohrafiia* (s. 245–295). Kyiv: IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Nikolaiets, Yu. (2023a). Informatsiino-komunikatsiinyi prostir Ukrainy v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny (2014–2023) [Information and communication space of Ukraine in the conditions of russian-ukrainian war (2014–2023)]. *Siverianskyi litopys*, 2(170), 140–152 [in Ukrainian].
- Nikolaiets, Yu. (2023b). Rozvytok sfery media [Development of the media sphere]. V *Adaptyvni zminy politychnoho polia Ukrainy: monohrafiia* (s. 415–452). Kyiv: IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
- Nikolaiets, Yu. (2023c). Sfera media [The Media Sector]. U *Dialektyka natsionalno-hromadianskoho i etnichnoho v ukrainskomu sotsiumi: monohrafiia* (s. 490–557). Kyiv: IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Pytannia diialnosti Ministerstva informatsiinoi polityky Ukrainy [Issues concerning the activities of the Ministry of Information Policy of Ukraine]. (2015, Sichen 14). Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 2 (Ukraine). <https://web.archive.org/web/20170412023010/http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2-2015-%D0%BF> [in Ukrainian].
- Prystai, D. (2020, Sichen 17). "Zakon 7/9". Yak Minkult proponuie kryminalizuvaty dezinformatsiiu ["Law 7/9". How the Ministry of Culture suggests criminalising

disinformation]. *Suspilne Media*. <https://suspilne.media/9490-zakon-79-ak-minkult-proponue-kriminalizuvati-dezinformaciю/> [in Ukrainian].

Pro Radu z pytan svobody slova ta zakhystu zhurnalistiv [About the Council on Freedom of Speech and Protection of Journalists]. Ukaz Prezydenta Ukrainy № 808/2019 (2019) (Ukraine). <https://www.president.gov.ua/documents/8082019-30265> [in Ukrainian].

Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 29 hrudnia 2016 roku "Pro Doktrynu informatsiinoi bezpeky Ukrainy" [About the decision of the National Security and Defence Council of Ukraine dated 29 December 2016 "About the Doctrine of Information Security of Ukraine"]. Ukaz Prezydenta Ukrainy № 47/2017 (2017) (Ukraine). <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374> [in Ukrainian].

Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 2 liutoho 2021 roku "Pro zastosuvannia personalnykh spetsialnykh ekonomichnykh ta inshykh obmezhuvalnykh zakhodiv (sanktsii)" [About the Decision of the National Security and Defence Council of Ukraine dated 2 February 2021 "About the Application of Personal Special Economic and Other Restrictive Measures (Sanctions)"]. Ukaz Prezydenta Ukrainy № 43/2021 (2021a, Liutyi 11) (Ukraine). <https://www.president.gov.ua/documents/432021-36441> [in Ukrainian].

Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 20 serpnia 2021 roku "Pro zastosuvannia personalnykh spetsialnykh ekonomichnykh ta inshykh obmezhuvalnykh zakhodiv (sanktsii)" [About the Decision of the National Security and Defence Council of Ukraine dated 20 August 2021 "About the Application of Personal Special Economic and Other Restrictive Measures (Sanctions)"]. Ukaz Prezydenta Ukrainy № 376/2021 (2021b, Serpen 20) (Ukraine). <https://www.president.gov.ua/documents/3762021-39745> [in Ukrainian].

Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 11 liutoho 2022 roku "Pro zastosuvannia personalnykh spetsialnykh ekonomichnykh ta inshykh obmezhuvalnykh zakhodiv (sanktsii)" [About the Decision of the National Security and Defence Council of Ukraine of 11 February 2022 "About the Application of personal special economic and other restrictive measures (sanctions)"]. Ukaz Prezydenta Ukrainy № 51/2022 (2022, Liutyi 11) (Ukraine). <https://www.president.gov.ua/documents/512022-41349> [in Ukrainian].

Pro sanktsii [About sanctions]. Zakon Ukrainy № 1644-VII vid 14 serpnia 2014 roku. (2014) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#n94> [in Ukrainian].

Prjamaja linija s Vladimirom Putynym. V prjamom jefire telekanalov "Pervyj", "Rossija-1", "Rossija-24", radiostancij "Majak", "Vesti FM" i "Radio Rossija" vyshla special'naja programma "Prjamaja linija s Vladimirom Putynym" [Direct Line with Vladimir Putin. A special programme, Live broadcast with Vladimir Putin, was released on the television channels First Channel, Russia-1, Russia-24, and the radio stations Mayak, Vesti FM, and Radio Russia.]. (2015, Aprel' 16). Prezident Rossii. <http://www.kremlin.ru/events/president/news/49261> [in Russian].

Romanenko, M. (2014). "Kakaja „anneksija“? Jeto Ukraina okkupirovala Krym s 1954 po 2014 god!" ["What „annexation“? It was Ukraine who occupied Crimea from 1954 to 2014!"]. *Regnum*. <https://regnum.ru/news/polit/3295323.html> [in Russian].

- Skliarevska, H. (2021, Zhovten 7). Doslidzhennia Thomson Reuters: Sotsmerezhi ta poshukovyky – naipopuliarnishi dzhherela informatsii v Ukraini [Thomson Reuters research: Social networks and search engines are the most popular sources of information in Ukraine]. *Detektor media*. <https://ms.detektor.media/trendi/post/28258/2021-10-07-doslidzhennya-thomson-reuters-sotsmerezhi-ta-poshukovyky-naypopulyarnishi-dzherela-informatsii-v-ukraini/> [in Ukrainian].
- Taler, R. (2018). *Povedinkova ekonomika. Yak emotsii vplyvaiut na ekonomichni rishennia* [Behavioral economics. How emotions affect economic decisions]. Kyiv: "Nash format" [in Ukrainian].
- Test na sovместimost'* [Compatibility test]. (2019, Nojabr' 9). Zn.ua. https://zn.ua/internal/test-na-sovmestimost-335429_.html [in Russian].
- Ukraina zaboronyla movlennia 14 rosiiskyykh kanaliv* [Ukraine banned 14 Russian channels from broadcasting]. (2014, Serpen 19). Radio Svoboda. <https://www.radiosvoboda.org/a/26539960.html> [in Ukrainian]
- Cherepovska, N. (2016). Destruktyvni informatsiini vplyvy media ta profilaktyka yikh naslidkiv u viiskovosluzhbovtziv ta veteraniv ATO [Destructive informational influences of the media and prevention of their consequences among military personnel and ATO veterans]. *Psykhologichna dopomoha osobam, yaki berut uchast v antyterorystychnii operatsii: materialy mizhvidom. nauk.-prakt. konf., m. Kyiv, 30 bereznia 2016 r.*, 163–166. <https://elar.navs.edu.ua/items/9a8713ce-2b12-4bc8-8fc6-30b99b480bb4/full> [in Ukrainian]
- Chernysh, R. (2020). Orhanizatsiini ta pravovi metody protydii manipuliuvanniu svidomistiu hromadian u sotsmerezhakh [Organizational and legal methods of combating manipulation of citizens' consciousness in social networks]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*, 3, 168–177 [in Ukrainian].
- Chernysh, R. (2023). Destruktyvnyi informatsiinyi vplyv yak element informatsiinoi viiny [Destructive information influence as an element of information warfare]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*, 3–4, 205–214 [in Ukrainian].
- Shulha, M. (2015). Ryzyky dlia detsentralizatsii suspilstva v umovakh voiennoho konfliktu [Risks for the decentralisation of society in conditions of military conflict]. V *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin* (s. 517). Kyiv: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Shchorichne opytuvannia USAID-Internews "Stavlennia naseleennia do ZMI ta spozhyvannia riznykh typiv media u 2020 r."* [Annual survey USAID-Internews "Attitude of the population to the media and consumption of different types of media in 2020"]. (2020). Internews. <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2020/10/2020-Media-Consumption-Survey-FULL-FIN-Ukr-1.pdf> [in Ukrainian].
- Nikolaiets, Yu. (2018). The use of mass media content in the russian-ukrainian informational confrontation in 2014–2016. *Humanitarium: Philosophy*, 40(3), 145–177.

УДК 323:321.64(470+571)

DOI: <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2025-2-9>

Керована мобілізація та мілітаризація: внутрішні трансформації в РФ під час повномасштабного військового вторгнення в Україну

Анотація. Статтю присвячено аналізу внутрішньополітичних процесів у РФ під час повномасштабної війни проти України. Визначено головне завдання режиму, яке полягає у збереженні та зміцненні контролю влади над населенням. Показано інструменти вирішення цього завдання: зростання репресивних практик, централізація влади, архаїзація політичного дискурсу. Констатується, що відсутність у російської влади чіткої та узгодженої з населенням візії майбутнього компенсовано ідеєю максимально довгого перебування при владі В. Путіна та

ключових фігур режиму. Для обслуговування цієї мети використовуються ідеології "традиційних цінностей" і "величі". Встановлено, що під час повномасштабної війни режим послідовно змінював та скорочував власні зобов'язання в рамках неформальної соціальної угоди з населенням. Натомість, до соціуму висувались дедалі жорсткіші вимоги.

Проаналізовано головні елементи внутрішньополітичного курсу російської влади у 2022–2025 роках – керовану провоєнну мобілізацію та мілітаризацію соціального життя. Симулятивна мобілізація передбачає, що від населення очікується не так реальна залученість до війни, як демонстративна її підтримка. Показано, що концепт "мобілізованої нації" у російських умовах використовується як політична технологія, а не як справжній соціальний стан.

Висвітлено роль мілітаризації як інструменту збереження й легітимації влади. Розкрито механізми інсталяції воєнних ідеологем у різні сфери соціального життя. Робиться висновок, що мілітаризація виходить за межі ситуативної підтримки агресії проти України та є довготерміновою стратегією утримання влади та відтворення авторитарного режиму.

Теоретична цінність дослідження полягає у виявленні механізмів функціонування сучасного гібридного авторитарного режиму, практична – у можливості прогнозувати його подальшу трансформацію та виявляти потенційні вразливості.

Стаття написана на базі аналітичної доповіді автора "СВОрачіваємося... Чи готує Путін Росію до післявоєнного майбутнього?" [Nahirnyi, 2025].

Ключові слова: Російська Федерація, повномасштабне воєнне вторгнення, путінський режим, соціальна угода, пропаганда, керована мобілізація, мілітаризація, транзит влади.

Володимир Нагірний,
кандидат політичних наук,
Національний інститут
стратегічних досліджень

Volodymyr Nahirnyi,
candidate of political sciences,
National Institute for Strategic
Studies

ORCID: 0000-0003-2674-8319
policy.u482@gmail.com

Controlled Mobilization and Militarization: Internal Transformations in the Russian Federation during the Full-Scale Military Invasion of Ukraine

Abstract. The article is devoted to the analysis of domestic political processes in the Russian Federation during the full-scale war against Ukraine. The central task of the regime is identified as the preservation and strengthening of state control over the population. The tools employed to achieve this goal are demonstrated: the intensification of repressive practices, the centralization of power, and the archaization of political discourse. It is argued that the absence of a clear and publicly shared vision of the future on the part of the Russian authorities is compensated by the idea of the longest possible tenure of V. Putin and other key regime figures. To serve this objective, the ideological constructs of "traditional values" and "greatness" are instrumentalized.

It is established that during the full-scale war the regime consistently modified and curtailed its commitments within the framework of the informal social contract with the population. In turn, increasingly harsh demands were imposed on society. The article analyzes the main elements of the Kremlin's domestic political course in 2022–2025: managed pro-war mobilization and the militarization of social life. Simulative mobilization implies that what is expected from the population is not actual involvement in the war, but demonstrative support for it. It is shown that the concept of the "mobilized nation" in the Russian context is used as a political technology rather than a genuine social condition.

The study highlights the role of militarization as an instrument of power preservation and legitimation. The mechanisms of embedding war-related ideological constructs into different spheres of social life are examined. The conclusion is drawn that militarization goes beyond situational support for aggression against Ukraine and constitutes a long-term strategy of power retention and reproduction of the authoritarian regime.

The theoretical value of the research lies in identifying the mechanisms of functioning of a contemporary hybrid authoritarian regime, while the practical value consists in the ability to forecast its further transformation and reveal potential vulnerabilities.

The article is based on the author's analytical report "WARapping Up... Is Putin Preparing Russia for a Post-War Future?" [Nahirnyi, 2025].

Keywords: Russian Federation, full-scale military invasion, Putin's regime, social contract, propaganda, managed mobilization, militarization, power transition.

Постановка проблеми. Основні внутрішньополітичні характеристики сучасної Російської Федерації формувались впродовж всього періоду правління Путіна. Головний тренд внутрішньої політики Кремля – відсторонення населення від участі в ухваленні важливих для країни рішень. Після початку повномасштабного воєнного вторгнення в Україну Кремль прискорив курс на встановлення жорсткого контролю над населенням РФ. Мета цієї політики – забезпечення максимально тривалого перебування при владі нинішньої владної

верхівки, створення умов для мінімізації кризових явищ під час транзиту влади та формування політичного спадку режиму, збереження базових рис путінської Росії на тривалий період.

Повномасштабна війна чинить значний вплив на внутрішньополітичні трансформації в РФ. Кремль скористався запитом населення на "велич" для пояснення росіянам мотивів початку повномасштабного вторгнення в Україну. Разом з тим, він використовує війну як універсальне пояснення запровадженню репресивних та обмежувальних рішень. Контроль над населенням – один з ресурсів, який дозволяє російському режиму продовжувати війну проти України (і, у перспективі, інші війни) без ризику появи всередині країни помітного антивоєнного руху. Виходячи з цього, російська влада розглядає питання про можливу зупинку або продовження війни, у тому числі, керуючись внутрішньополітичними мотивами.

Вивчення внутрішньополітичних процесів у РФ під час повномасштабного воєнного вторгнення в Україну дозволяє глибше розуміти сильні та слабкі сторони Кремля, прогнозувати динаміку та характер змін російського режиму та його стосунків з населенням країни. Зокрема, в контексті майбутнього транзиту влади в Росії.

Стан дослідження теми. Внутрішні процеси в РФ, які призвели до формування режиму, орієнтованого військову експансію, вивчаються у працях українських та західних авторів. Зокрема, Л. Якубова ґрунтовно досліджує становлення путінської Росії як екзистенційної загрози для України та світу [Якубова, 2003]. У дослідженні М. Еліндера, О. Еріксона та О. Хаммара [Elinder et al., 2024], яке базується на соціологічних дослідженнях, що проводились з 2017 року, показано формування підтримки росіянами війни, як інструменту досягнення країною цілей, сформульованих В. Путіним. Автори констатують, що після початку російського повномасштабного вторгнення в Україну підтримка режиму населенням зросла, оскільки цей крок Путіна став відповіддю на суспільний запит щодо "відновлення величі" Росії.

Внутрішньополітичні події та процеси в РФ під час повномасштабної війни проти України досить активно висвітлюються вітчизняною пресою. Накопичений емпіричний матеріал став базою для досліджень, у яких робиться комплексна оцінка внутрішньополітичної динаміки країни-агресора, прогнозується розвиток подій не тільки на найближчу перспективу, а і на десятиліття. Зокрема, такий підхід притаманний книгам В. Денисенка "Як зруйнувати російський мір" [Денисенко, 2023] та В.Денисенка і В.Пировича «Постпутін. Росія, з якою нам доведеться жити наступні 50 років» [Денисенко та Пирович, 2025]. І. Павленко досліджує стратегію путінського режиму, спрямовану на побудову в РФ централізованої системи управління при збереженні формальних ознак федералізму [Павленко, 2025]. У ряді праць збірника "Багатовимірний рашизм: початок і кінець" [Multidimensional Ruscizm ..., 2023] розглядаються ідеології та практики російського режиму, реалізація яких призвела до формування передумов початку загарбницької війни проти України. У свою чергу, автори

книги "Удавана Росія: імітація величі і могутності" [Зеленько та ін., 2024] акцентують увагу на прискоренні накопичення внутрішньополітичних проблем в Росії під час повномасштабної війни РФ проти України. Особливості підготовки російських еліт до транзиту влади, як головного внутрішньополітичного процесу в РФ у перспективі найближчого десятиліття вивчаються у аналітичному дослідженні, проведеному виданням "Ділова столиця" [*Наступники Путіна ...*, 2025].

Ці праці аналізують внутрішньополітичні процеси в РФ, специфіку формування авторитарного режиму з виразними ознаками елементів тоталітаризму, досліджують технологічні рішення Кремля, які дозволяють владі зберігати і посилювати контроль над населенням.

Мета статті – проаналізувати внутрішньополітичні процеси в Російській Федерації під час повномасштабного вторгнення в Україну, визначити основні тенденції та особливості трансформації режиму, охарактеризувати політику Кремля, спрямовану на зміцнення авторитарного контролю над населенням. Особлива увага приділяється питанням контрольованої мобілізації населення, ідеологічного забезпечення легітимності та ролі мілітаризації як ключового інструменту збереження влади й відтворення режиму.

Виклад основного матеріалу. Початок повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну у 2022 році був зумовлений, серед іншого, прагненням російського керівництва зупинити процес модернізації України за західною моделлю. Сам термінологічний конструкт "спеціальна військова операція" був покликаний підкреслити очікувану швидкоплинність і успішність кампанії, результатом якої мала стати втрата Україною міжнародної та внутрішньої суб'єктності й повернення її у сферу прямого російського контролю. Реалізація цього сценарію мала б підтвердити російські наративи про штучність української державності та неспроможність обраної Україною моделі розвитку.

Однак мети Росія не досягнула. Попри значні людські та економічні втрати, тимчасову окупацію територій, Україна зберегла орієнтацію на західні інституційні моделі модернізації. Натомість системних змін зазнала сама Російська Федерація, яка вступила на траєкторію тоталітарного транзиту, характеризованого посиленням репресивних практик, централізацією влади та процесами системної архаїзації.

Однак, продовження повномасштабної війни виснажує Росію. І у 2025 році російські еліти вперше почали публічно артикулювати запит на зупинку (в тій чи іншій формі) війни. Під час Петербурзького міжнародного економічного форуму у червні 2025 року голова Центрального банку Російської Федерації Ельвіра Набіулліна наголосила, що значна частина ресурсів економічного зростання РФ уже вичерпана [*Набиуллина ...*, 2025]. Подібні застереження пролунали також від міністра економічного розвитку Максима Решетнікова та міністра фінансів Антона Сілуанова, які, водночас, намагалися дистанціюватися від відповідальності за наявні структурні проблеми. Таким чином, навіть офіційний економічний дискурс відображає усвідомлення глибоких ризиків,

зумовлених затяжною війною проти України. Втім, у своєму виступі на форумі Путін намагався запевнити, що ситуація в економіці під контролем, зберігаються перспективи розвитку. А вже під час дискусії чітко артикулював: зупинка вторгнення до України не актуальна, російська армія "наступає по всьому фронту" [Путін про окупацію ..., 2025].

Початок переговорів між США та РФ тільки підсилив запит російських еліт на зупинку бойових дій в Україні. У західній пресі зросла кількість цитат російських посадовців та бізнесменів, які на умовах анонімності виступають за зупинку війни [Російська еліта втомилася ..., 2025].

Продовження повномасштабної війни проти України, яку, за неопублічними свідченнями, навіть представники російських владних еліт схильні оцінювати не лише як "моральний злочин", але й як стратегічну помилку [Габуєв, 2025], створює для РФ внутрішньополітичні ризики. При цьому й можливий "вихід із війни" представники російського режиму розцінюють як "потенційно кризовий" [Перцев, 2025]. Багаторічна масована мілітаристська пропаганда та легітимізація війни як ключового елементу політичної ідентичності ускладнюють сценарій деескалації, формуючи потенційно кризовий контур розвитку внутрішньополітичної ситуації. Така перспектива відкриває питання щодо стійкості нинішньої моделі політичного управління, потенціалу її адаптації та здатності російської еліти забезпечити керований транзит у кризових умовах.

Додатковим фактором ризику для РФ є те, що поточні завдання режиму Путіна не корелюються зі стратегічними викликами, які стоять перед Росією. Зупинка повномасштабної війни проти України (у тій чи іншій формі) призведе до того, що першим питанням порядку денного для Росії стане питання про транзит влади – його умови та час здійснення. Розуміння особисто В. Путіним цієї обставини призводить до блокування ним дискусії про транзит. Відтак, саме В. Путін виступає головним ініціатором продовження війни. Поки продовжується війна, зберігаються його шанси "ввійти в історію" в якості "покорителя України". І, поки продовжується війна, еліти та соціум не концентрують увагу на пошуку умов існування країни "після Путіна".

"У Росії немає ніякої післявоєнної утопії. Перемога Росії буде всього лиш перетворенням ще кількох регіонів (в ідеалі – всього світу) в руський мір, тобто, у повноцінне пекло. ... Зупинка історії – основа російської ідеї, тому в сучасній Росії немає жодної концепції майбутнього", – стверджує російський письменник Дмитро Биков [Быков, 2025].

У свою чергу, російський соціолог Лев Гудков стверджує: "Ні в кого – ні у провладної більшості, ні в антипутінської меншості в Росії, ні у опозиції за кордоном – немає уявлення про те, як можуть бути вирішені ті проблеми, які накопичились не тільки за останні три роки, але і за 25 років путінського правління. ... І це ще більше створює невизначеність і тривожність" [Сеньшин, 2024].

Утім, кризу ідей щодо образу майбутнього Росії констатують і представники влади. "Далі потрібно людям говорити, що буде завтра, чому зараз важко, коли

стане легше, чому стане легше. А відповідей ніхто не знає", – наводить "Медуза" слова анонімного чиновника АП [Перцев, 2025].

Російський політичний режим справді характеризується відсутністю цілісної візії майбутнього. Центральною ідеологемою виступає не орієнтація на розвиток, а прагнення до консервації чинного порядку, що може бути визначено як спроба "зупинки історії" та закріплення інституціоналізованої "путінської реальності".

Забезпечення максимально можливого часового ресурсу для путінського правління – ключове завдання режиму. Вищі чиновники РФ шукають ідеологічне обґрунтування такому курсу. Так, керівник управління з питань моніторингу і аналізу соціальних процесів АП Олександр Харичев опублікував статтю "Цивілізація „Росія”", у якій розвинув тему "особливої державності", яка відіграє роль не тільки політичного інституту, а й "духовного центру". О. Харичев стверджує, що "населення орієнтоване на персоніфікацію та сакралізацію влади", при цьому "вищою метою" для пересічного росіянина є "виконання зобов'язань перед сім'єю, суспільством, країною" [Сотрудник АП Александр Харичев ..., 2025].

У певному сенсі стаття О. Харичева "перегукується" з опублікованим у 2022 році українофобським текстом Тимофія Сергійцева "Що Росія має зробити з Україною". Водночас, якщо Т. Сергійцев концептуалізував геноцид українців і знищення України, то О. Харичев фактично пропонує власне бачення того, "що російський режим має зробити з Росією". Методологія О. Харичева є показовою для практики путінської адміністрації: під риторикою "візіонерського" характеру приховуються цілком конкретні ідеологічні орієнтири та технологічні інструменти, спрямовані на укріплення й відтворення режиму. Попри амбіційну назву, у статті йдеться не про "цивілізацію", а про створення умов, за яких чинний режим зможе зберігати стабільний контроль над країною максимально довго.

Іншими словами, усвідомивши, що режиму нічого сказати населенню щодо візії майбутнього, керівники РФ взяли курс на архаїзацію, зробивши її базовою ідеологією, яка розкривається через гасла "традиційних цінностей", "величі", "особливого шляху", "цивілізаційного конфлікту з Заходом".

Практичне наповнення цього курсу має дві базові складові: *керовану про-воєнну мобілізацію та мілітаризацію соціального життя*.

Керована провоєнна мобілізація. Більшість населення РФ декларує підтримку повномасштабного вторгнення в Україну, однак ініціативно не включається у провоєнний порядок денний. Владу така ситуація цілком влаштовує – соціологічна більшість демонструє покірність, але при цьому не здійснює тиску на еліти.

На момент початку повномасштабної війни політичний режим у Російській Федерації функціонував на основі неформальної соціальної угоди між владою та населенням. У рамках цієї угоди влада забезпечувала населенню певний набір соціальних гарантій, відносну безпеку та можливості для особистого розвитку.

У відповідь, населення відмовилось від будь-яких форм громадської участі, тиску на владу та контролю над її діяльністю. Населення повністю делегувало владі та, у ширшому розумінні, елітам вирішення питань національного порядку денного.

Сформована як стійкий наратив ще в перші роки правління В. Путіна, ця неформальна угода поступово була закріплена законами, які фактично криміналізували будь-яку несанкціоновану владою політичну або громадську активність. Це дало режиму можливість вибірково дотримуватись своєї частини неформальної угоди. У ході повномасштабної війни ці порушення стали особливо виразними. А можливостей для опору ставало все менше. Зокрема, в результаті запровадження цілого ряду законодавчих та регуляторних новел, які будь-яку нелояльність до влади дозволяють трактувати, як "дискредитацію ВС РФ", поширення "фейків" та діяльність в інтересах інших держав.

"Формула" соціальної угоди зазнала цілого ряду трансформацій. Держава дедалі більше вимагала лояльності від населення, водночас скорочуючи власні зобов'язання щодо соціальних гарантій та безпеки. В якості компенсатора для населення була запропонована ідея "величі", у боротьбі за яку росіянам ультимативно пропонувалось "об'єднатись довкола влади".

Повномасштабна війна проти України не принесла Кремлю очікуваних геополітичних здобутків, але вона стала інструментом встановлення майже тотального політичного контролю всередині країни.

В. Путін, розпочавши повномасштабну війну проти України, значною мірою відповів на соціальний запит населення Росії. Адже, з одного боку, саме напередодні та на початку повномасштабного вторгнення влада політ-технологічно вивела на пік антиукраїнську істерію, використовуючи можливості пропаганди. З іншого боку, пропаганда виступила не стільки інструментом формування настроїв росіян, скільки – їх резонатором. "Люди – жертви пропаганди, але разом з тим – її замовники", – зазначало російське видання "Медуза" у квітні 2022 року [*Войти во мрак ...*, 2022].

Геноцидна війна проти України була завідомо популярна серед росіян, оскільки успіх у ній був би наочним підтвердженням російської "величі", подією, яка сприймалась би населенням РФ як реванш за поразку у холодній війні та (за В. Путіним) "найбільшу геополітичну катастрофу XX століття", під якою мався на увазі розпад Радянського Союзу.

За умов сформованих настроїв соціуму, пропаганда виконує функцію оформлення та постійної модифікації "сюжету" війни: від наративів "денацифікації" та "демілітаризації" до подальшого конструювання образу "цивілізаційного протистояння із Заходом" і, на сучасному етапі, – "повернення свого" та "невідворотної перемоги". У цьому контексті пропаганда постає не стільки як засіб тотальної ідеологічної індоктринації, скільки як механізм стандартизації та уніфікації моделей декларування політичних позицій і суспільної поведінки.

Для російського політичного режиму принципово важливою є не реальна мобілізація суспільства, а *симулятивна мобілізація*, коли громадяни відтворюють у публічному просторі уявну єдність та готовність до жертв заради держави. Така практика заснована на перформативній лояльності: від населення очікується не щира ідеологічна переконаність, а демонстративна підтримка влади та готовність імітувати будь-які колективні ролі, які визначаються поточними потребами режиму.

Реальна "мобілізована нація" становила б загрозу для режиму. Адже вона б претендувала на політичну суб'єктність, вимагала б максимальних результатів від влади. Тобто, хоч і у нетиповий для розвинутих суспільств спосіб, претендувала б на контроль над владою, вимагала б підзвітності та відповідальності з боку влади. Відтак "мобілізована нація" використовується лише як *інструмент політичної технології*, а не як реальний стан соціуму.

Вперше технологію симулятивної соціальної мобілізації було апробовано восени 2022 року, на фоні поразок ЗС РФ на фронті та підписання В. Путіним указу про "часткову мобілізацію" до війська. Безпосереднім виконавцем медійно-політичної кампанії стала Адміністрація президента РФ в особі першого заступника глави АП Сергія Кириєнка. Він особисто публічно апелював до поняття "народна війна" [*Замглавы АП Кириенко ...*, 2022]. Візуальне та вербальне наповнення кампанії копіювало відповідні стандарти початку радянсько-німецької війни 1941–1945 років.

Населення РФ, яке відповіло на "часткову мобілізацію" високим рівнем тривоги [*Ukraine war ...*, 2022], зростанням недовіри до влади [*Мобілізація в Росії ...*, 2022], масовою втечею за кордон та, навіть, окремими спонтанними протестами, дуже швидко зрозуміло, що від нього, після набору до армії 300 чи 500 (за різними даними) тис. осіб, не вимагатимуть нового рівня залучення у війну. Відтак, рівень тривоги знизився. Однак соціологічні опитування демонструють, що абсолютна більшість населення впродовж 2023–2025 років не підтримувала ідею нової хвилі мобілізації, заявляючи, що вона не потрібна [*Конфликт с Украиной ...*, 2024].

Утім, більшу проблему для російського режиму становлять настрої не основної маси населення, яку сама влада класифікує як "спокійну більшість", а – провоєнної меншості. Частка цієї групи у соціологічному масиві – до 30% [*Конфликт с Украиной ...*, 2025]. Найвищий рівень підтримки повномасштабної війни проти України фіксується у віковій групі 55+ років. Тобто, це та частина населення, яка найбільшою мірою залежна від соціальних виплат. Але найактивніші, пасіонарні, прихильники "війни до перемоги", так звані "Z-патріоти" – це медійно та соціально активні "воєнкори", пропагандисти, частина учасників вторгнення в Україну, ініціативні волонтери, російські націоналістичні групи і середовища.

Вони відіграють важливу роль у створенні ілюзії "всенародної підтримки" вторгнення в Україну та мобілізованості російського соціуму. Однак, ці середовища схильні безумовно підтримувати владу тільки доки її дії

відповідають їх настроям. Вони дозволяють собі критику представників влади, висловлюють невдоволення поразками [Z-каналы ищут виноватых ..., 2025]. Потенційно, саме ця група здатна тиснути на владу, вимагаючи продовження війни в Україні або початку нових війн.

Важливо, що "Z-патріоти" вже мають досвід тиску на владу. Ще у перший рік повномасштабної війни "воєнкори", російський націоналіст і терорист Ігор Гіркін (Стрелков), глава ПВК "Вагнер" Євген Пригожин, медіа, підконтрольні групі олігарха Костянтина Малафєєва, сформуvalи помітний "патріотичний" сегмент медіаполя. Поява неконтрольованих (або частково контрольованих) лідерів – об'єктивна загроза для російської влади. Тому, починаючи з другої половини 2022 року у фрагментарній формі, а з 2023 року – вже системно, Кремль обрав стратегію послідовного обмеження впливу потенційно небезпечних для нього провоєнних середовищ, водночас монополізуючи та інституціалізуючи мілітаристський дискурс.

Влада не має чіткого розуміння, як мінімізувати ризики для себе від "Z-патріотів". Тому ключові зусилля спрямовуються на контроль над групою. Частина представників цієї групи (пропагандисти та "воєнкори") залучаються до реалізації інформаційних кампаній Кремля. На найбільш радикальних представників "Z-патріотичного" сегменту чиниться тиск.

Крім того, інтенсивність мобілізаційної пропаганди регулюється за допомогою представників влади, які асоціюються з радикальними войовничими позиціями. На етапі формування параметрів симулятивної мобілізації (осінь 2022 – початок 2023 років) активну роль у підтримці провоєнного дискурсу відігравала партія влади, "Єдина Росія". Зокрема, заступник глави Радбезу РФ Дмитро Медведєв. Д. Медведєв безумовно лояльний до Путіна та режиму. Однак він далеко не найпопулярніший політик РФ. Тому його радикальні висловлювання не сприяють реальному зростанню рівня мобілізованості російського соціуму. Прикметно, що, попри специфічну активність свого лідера, "Єдина Росія" з 2024 року дистанціюється від проблематики війни та геополітики, концентруючись більше на соціальних питаннях.

Таким чином, російська влада сформувала специфічні "соціологічні налаштування", які цілком задовольняють її поточні потреби. З одного боку, у влади є всі підстави стверджувати, що населення РФ мобілізоване довкола влади та її політики, воно повністю підтримує війну та декларує готовність зберігати цю підтримку. З іншого боку, населення не артикулює виразних вимог владі. І готове підтримати будь-яке рішення В. Путіна.

Російські соціологи констатують появу в російському соціумі запиту на мир. За даними російського дослідницького проекту "Хроніки" (базується на Кіпрі), навіть ті респонденти, які висловлюють підтримку В. Путіну, найчастіше очікують від нього більшої уваги до внутрішніх соціальних і економічних проблем (83%), укладення мирної угоди з Україною (61%) та відновлення стосунків з Заходом (43%) [Проект "Хроніки" ..., 2024].

Разом з тим, опитування показують надзвичайно високий рівень підтримки російського вторгнення в Україну. Отже, з погляду влади, населення є керованим, за допомогою інформаційних технологій та силового примусу його можна спрямувати у тому напрямку, який влада вважатиме потрібним. Симулятивна мобілізація, як політична технологія, з погляду Кремля, виправдовує себе.

Утім, такий стан російського соціуму має і свої вразливості. Вони повною мірою проявились під час виступу ("маршу справедливості") Євгена Пригожина, коли жодної протидії просуванню заколотників у напрямку Москви населення не чинило, виходячи з нав'язаного Кремлем і прийнятого соціумом уявлення, що питання боротьби за владу – "не його справа".

Зважаючи на те, що ніяких принципових змін після цієї кризи у стосунках між владою і населенням РФ не відбулось, режим вважає, що вигоди від симулятивної мобілізації для нього вищі, ніж пов'язані з нею ризики.

Мілітаризація соціального життя. *Росіян орієнтують на готовність до участі у війні в будь-який момент, за першою вимогою влади; такий стан соціуму дозволяє зберегти основні ознаки нинішнього режиму у період після відходу В. Путіна від влади. Мілітаризація – не тільки технологія тривалого збереження влади чинним режимом, а й елемент стратегії розвитку РФ як експансіоністської держави.*

Мілітаризація посідає ключове місце серед інструментів підтримки та легітимації авторитарного режиму. В цьому контексті політика Кремля спрямована не лише на нарощування військового потенціалу держави, але й на системне впровадження військових ідеологем, інституцій та моделей у різні сфери суспільного життя.

"Екосистема" російської пропаганди, сформована ще задовго до лютого 2022 року, включає офіційні канали комунікації, державні медіа, контрольовані соцмережі, проксі-ресурси та інструменти дезінформації [GEC Special Report ..., 2020]. Після початку повномасштабної війни ця багаторівнева пропагандистська система значно посилила інтенсивність ідеологічного тиску і на міжнародному рівні, і всередині РФ [Стратегії поширення ..., 2023].

У внутрішній політиці цей тиск дозволяє Кремлю зберігати контроль над населенням Росії, обґрунтовувати відмову влади від виконання більшості зобов'язань в рамках неформальної соціальної угоди та запровадження все більшої кількості репресивних практик.

Пропаганда формує комплексний мілітаристський дискурс, в основі якого – "громадянська релігія", культ "Перемоги над фашизмом". За першу чверть XXI століття святкування 9 травня трансформувались зі "свята зі сльозами на очах" у гротескні дійства, головний сенс яких – демонстрація готовності до нових війн [Крамаренко, 2024].

Путінський режим послідовно вибудовує прямі паралелі між "Великою Вітчизняною війною" та війною проти України, яку російський офіціоз називає "спеціальною військовою операцією". У цьому контексті символічно,

що в урочистостях 9 травня беруть участь учасники вторгнення в Україну, а візуальні практики, пов'язані з культивуванням пам'яті про "подвиг дідів", активно трансформуються й застосовуються для формування сучасних канонів мілітаризму у повсякденному житті.

Так, символіка війни проти України (літери Z та V, інші маркери вторгнення), а також зображення "героїв СВО", агітаційні та рекламні матеріали стали невід'ємними візуальними маркерами громадських просторів, освітніх закладів та державних інституцій. Набуває поширення використання символіки та атрибутів, що асоціюються з війною, у дитячих іграшках, шкільному приладді, побутових предметах.

Акцент на молодшому поколінні, як головній цільовій аудиторії мілітаристської пропаганди, не випадковий. Соціологічні дані свідчать, що найменш провоєнна вікова група російського соціуму – громадяни 18–24 років. А найбільше підтримує мілітаризм старше покоління. Тому, за задумом, ті росіяни, яким сьогодні ще немає 18 років, мають поступово замінювати старше покоління, і, тим самим, сприяти збереженню високого рівня мілітаристських настроїв населення РФ.

Режим протягом тривалого часу перебував у пошуку оптимальних механізмів роботи з молоддю. Під час перших президентських каденцій В. Путіна ключова роль відводилася молодіжним організаціям на кшталт "Наши" та "Ідущіє вместе". З точки зору російської влади, ці проекти не виправдали сподівань. Адже молодь активно брала участь у акціях протесту на Болотній площі у 2011–2012 роках.

Відтак із 2012 року державна політика була спрямована на посилення "патріотичного виховання" в системі середньої освіти. Зокрема, у школах були впроваджені курси "Основи військової підготовки" та факультативи з виразним мілітаристським змістом, а навчальні програми з історії та літератури максимально адаптовані до ідеологічних установок офіційної пропаганди [Архаїзація, ідеологізація, уніфікація ..., 2024]. Важливою віхою цього процесу стало створення у 2016 році воєнізованої організації "Юнармія". На кінець 2024 року до цієї організації було залучено 1,75 млн учасників. До 2030 року планується зростання "Юнарії" до 3,25 млн [Russia Doubles Budget ..., 2025].

Діяльність "Юнарії" включає регулярні строеві заняття, навчання основ стрілецької підготовки, участь у воєнізованих змаганнях, поїздки до військових частин та оборонних підприємств. "Юнарійці" залучаються до парадів, акцій "Безсмертного полку" та урочистостей, пов'язаних із культом "Великої Перемоги". Важливу роль відіграє і візуальна складова – уніформа з елементами, подібними до військових, та поширення мілітаристських атрибутів у школах.

Зазначена політика виходить далеко за межі ситуативного завдання підтримання провоєнної мобілізації у зв'язку з агресією проти України. Характерним індикатором цього є інституційні зміни кінця 2022 року, коли координацію роботи з мілітаризації молоді перебрало на себе управління внутрішньої

політики Адміністрації президента. Під його егідою, за безпосереднього кураторства С. Кириєнка, реалізується проєкт "Двіженіє первих" [Леонидович, 2024].

"Двіженіє первих" об'єднало окремі дитячі організації, включно з "Юнармією". Станом на початок 2025 року, декларувалось, що кількість зареєстрованих учасників організації досягла 10 млн. Позиціюється "Двіженіє первих", як спадкоємець радянської піонерії. Однак, при цьому, більший, ніж у піонерії, акцент робиться на мілітаристських елементах виховання. Програма діяльності включає відвідування військових частин, участь в "уроках мужності", тематичних таборах та змаганнях, що імітують військову службу. Важливим є залучення дітей і підлітків до заходів, пов'язаних із війною проти України: написання листів та виготовлення "подарунків на фронт", створення плакатів і відеороликів на підтримку армії, зустрічі з "героями СВО". У такий спосіб мілітаристські практики інсталюються у повсякденне життя молодого покоління. Інституалізація дитячих і молодіжних рухів – не тільки епізод мобілізації під час війни, а й частина довготермінової ідеологічної роботи.

Також пріоритетною цільовою аудиторією мілітаристської пропаганди є потенційні "добровольці", якими поповнюються сили вторгнення. Для цієї групи передбачена не тільки ідеологічна обробка, а й матеріальні стимули та/або інструменти примусу: путінський указ про "часткову мобілізацію" не скасовано, що створює юридичне підґрунтя для проведення нової хвилі масштабної мобілізації в будь-який момент.

Попри те, що існують пріоритетні цільові аудиторії політики мілітаризації, ця політика все ж спрямована на все населення РФ. Формуючи образ Росії, як "фортеці в облозі", оточеної ворогами, що планують "розграбувати ресурси", "завдати стратегічної поразки", Кремль у такий спосіб обґрунтовує запроваджує все нових і нових заборон та обмежень для населення. Паралельно, особисто формується образ В. Путіна та режиму як влади, яка відповідає на запит соціуму щодо "величч", "повертаючи своє" в ході завойовницької війни.

Мілітаризація всіх сфер життя дозволяє владі тримати ідеологічну "рамку", забезпечувати примусову лояльність людей, спрямовувати життєві стратегії росіян у напрямку, який відповідає потребам режиму. Вона дозволяє бути постійно актуальною опцією продовження війни "до безкінечності", виступає інструментом формування й утримання ідеологічних рамок, забезпечення примусової лояльності населення та спрямування індивідуальних і колективних життєвих стратегій у русло, що відповідає потребам режиму.

Висновки. Повномасштабне вторгнення в Україну для російського режиму – це не тільки спроба знищення української державності та ідентичності, не тільки інструмент досягнення геополітичних цілей Кремля. Воно стало каталізатором внутрішньополітичних авторитарних з елементами тоталітаризму трансформацій. Тому, є сенс говорити про існування внутрішньополітичних "цілей СВО" Зокрема, це:

- посилення контролю влади над населенням, ліквідація можливостей для несанкціонованої політичної та громадської активності;

- запровадження нової неформальної соціальної угоди, у межах якої влада знижує соціальні стандарти, підмінюючи їх міфом про "велич" та "цивілізаційне протистояння з Заходом", а росіяни мають декларувати безумовну лояльність та бути готовими виконувати будь-які вказівки влади;
- створення умов для максимально довгого перебування при владі В. Путіна та ключових фігур режиму;
- формування політичного спадку, який має забезпечити збереження основних ознак чинного режиму на тривалий період після відходу В. Путіна від влади;
- відтермінування у часі транзиту влади та створення умов для його проведення без суттєвих внутрішніх криз та конфліктів.

Повномасштабна війна проти України сприяє внутрішньому посиленню путінського режиму. В разі припинення бойових дій, незалежно від того, у якій формі та на який час воно відбудеться, чинна російська влада не зможе запропонувати країні нові сенси, тільки нові війни. В іншому разі ключовою темою національного порядку денного стане транзит влади. Разом з тим, що довше продовжується війна, то значимішими для російської влади аргументами щодо зупинки бойових дій чи їх інтенсифікації та розширення за межі України і РФ ставатимуть внутрішньополітичні мотиви.

Російська влада веде попередню підготовку як до поступового згортання "спецоперації", так і до ескалації війни, що передбачає більш інтенсивне залучення населення за допомогою ідеологічно-пропагандистських інструментів та інструментів примусу.

Політика керованої провоєнної мобілізації та мілітаризації соціального життя дозволяє Кремлеві створювати умови, за яких він зберігає та розширює контроль над населенням, а також – отримує можливість регулювати настрої та поведінку росіян. Повномасштабна війна проти України стала зручним приводом для посилення і без того жорсткого внутрішньополітичного курсу, який базується на збільшенні заборон та обмежень і пояснюється мотивами боротьби за "велич" та проти "ворожого зовнішнього оточення".

Головне завдання режиму – не допустити будь-якої участі соціуму в ухваленні важливих для країни рішень. Позбавивши населення можливостей та інструментів контролю над владою і нав'язавши росіянам міф про виправданість мобілізації та мілітаризації, режим зберігає високі шанси на тривале самозбереження. Разом з тим, така ситуація створює внутрішньополітичні ризики, пов'язані з відсутністю чітких механізмів зміни влади. Блокуючи можливості легальної дискусії щодо національного порядку денного, Кремль, тим самим, створює ситуацію гострого дефіциту "образу майбутнього" РФ. Ні мобілізація соціуму, ні його мілітаризація не вирішують цю проблему. Відтак, намагаючись створити максимально комфортні умови для себе, чинний режим створює передумови для внутрішньополітичних криз у Росії майбутнього.

Перспективи подальших досліджень. Російська пропаганда намагається представити внутрішньополітичну ситуацію, як цілком стабільну і

контрольовану. Однак, в РФ відбуваються досить складні процеси. Їх висока динаміка, помножена на складність з доступом до об'єктивної інформації про ситуацію в країні-агресорі, залишають простір для подальших досліджень, аналізу та оцінок.

Бібліографічні посилання

- Архаїзація, ідеологізація, уніфікація: російська освіта та кремлівська пропаганда (2014–2024). (2024, Жовтень 23). Український інститут майбутнього. <https://uifuture.org/publications/arhayizacziya-ideologizacziya-unifikacziya/>
- Быков, Д. (2025, Май 25). *Есть чувство, что никакого "после войны" не будет*. Эхо. <https://echofm.online/opinions/est-chuvstvo-cto-nikakogo-posle-voyny-ne-budet>
- Войти во мрак и нащупать в нем людей. Почему россияне поддерживают войну? Исследование Шуры Буртина. (2022, Апрель 24). Медуза. <https://meduza.io/feature/2022/04/24/voyti-vo-mrak-i-naschupat-v-nem-lyudey>
- Габуев, А. (2025). Россия, созданная Путиным. *Briefly*. <https://briefly-news.com/rossiya-sozdannaya-putinyum/>
- Денисенко, В. (2023). *Як зруйнувати російський мир*. Київ: "Наш Формат".
- Денисенко, В., & Пирович, В. (2025). *Постпутін. Росія, з якою нам доведеться жити наступні 50 років*. Київ: "Наш Формат".
- Замглавы АП Кириенко призвал к "народной войне". (2022, Октябрь 22). Радио Свобода. <https://www.svoboda.org/a/zamglavy-ap-kirienko-prizval-k-narodnoy-voyne-/32096046.html>
- Зеленько, Г. (Ред.), Лісничук, О., Нагірний, В., Павленко, І., Рябчук, М., & Стародуб, А. (2024). *Удавана Росія: імітація величі і могутності*. Ніжин: Видавець Лисенко М. М.
- Конфликт с Украиной: внимание, поддержка, отношение к переговорам в Стамбуле и различным вариантам урегулирования конфликта. (2025, Июнь 23). Левада-центр. <https://www.levada.ru/2025/06/02/konflikt-s-ukrainoj-vnimanie-podderzhka-otnoshenie-k-peregovoram-v-stambule-i-razlichnym-variantam-uregulirovaniya-konflikta>
- Конфликт с Украиной: массовые оценки февраля 2024 года. (2024, Март 5). Левада-центр. https://www.levada.ru/2024/03/05/konflikt-s-ukrainoj-massovye-otsenki-fevralya-2024-goda/?utm_source=mailpoet&utm_medium=email&utm_source_platform=mailpoet&utm_campaign=newsletter-post-title_81
- Крамаренко, Д. (2024, Травень 9). Не День перемоги? Навіщо Росія вигадала свято 9 травня. *РБК-Україна*. <https://www.rbc.ua/rus/news/den-peremogi-navishcho-rosiya-vigadala-svyato-1715070859.html>
- Леонидович, А. (2024, Июль 10). Пионерия для Путина. Конкурсы, письма на фронт и лагерь в КНДР. *Радио Свобода*. <https://www.svoboda.org/a/pioneriya-dlya-putina-konkursy-pisjma-na-front-i-lagerj-v-kndr-/33025342.html>
- Мобілізація в Росії призведе до зростання недовіри до влади – ISW. (2022, Вересень 23). Суспільне Медіа. <https://suspilne.media/284657-mobilizacia-v-rosii-prizvede-do-zrostanna-nedoviri-do-vladi-isw/>

- Набиуллина: многие из ресурсов роста экономики РФ исчерпаны. (2025, Июнь 19). DW. <https://www.dw.com/ru/nabiullina-mnogie-iz-resursov-rosta-ekonomiki-rf-iscerpany/a-72977983>
- Наступники Путіна. Хто і як готується до транзиту влади в РФ. (2025, Липень 12). Ділова столиця. https://www.dsnews.ua/ukr/world/nastupniki-putina-hto-i-yak-gotuyetsya-do-tranzitu-vladi-v-rf-12072025-525274#google_vignette
- Павленко, І. (2025). Інституційний дизайн управління путінської Росії – чинники неспроможності. *Політичні дослідження*, 1(9), 176–204. <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2025-1-9>
- Перцев, А. (2025, Январь 9). "Ждали, что война закончится". В 2024-м российские "элиты" этого так и не дождались. Вот что они думают теперь. *Медуза*. <https://meduza.io/feature/2025/01/09/zhdali-chto-voyna-zakonchitsya>
- Проект "Хроники": большинство заявляющих о поддержке Путина россияне хотят вещей, полностью противоположных его действиям. Например, мира с Украиной. (2024, Октябрь 22). *Медуза*. <https://meduza.io/news/2024/10/22/proekt-hroniki-bolshinstvo-zayavlyayuschih-o-podderzhke-putina-rossiyan-hotyat-veschey-polnostyu-protivopozhnyh-ego-deystviyam-naprimer-mira-s-ukrainoy>
- Путін про окупацію Сум: "Такої задачі немає, але я цього не виключаю". (2025, Червень 20). *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/news/2025/06/20/7518029/>
- Російська еліта втомилася від війни і прийме будь-яку "перемогу" Путіна, – *The Economist*. (2025, Серпень 20). Фокус. <https://focus.ua/uk/world/720296-rosiyska-elita-vtomilasya-vid-viyni-i-priyme-bud-yaku-peremogu-putina-the-economist>
- Сеньшин, Е. (2024, Декабрь 31) Есть ли свет в конце тоннеля русского ресентимента? Большой разговор с социологом Львом Гудковым ("Левада-Центр"). *Проект "Republic"*. https://republic.ru/posts/114646?utm_source=republic.ru
- Сотрудник АП Александр Харичев написал статью, которая выглядит как инструкция "строителя путинизма". (2025, Апрель 18). *Медуза*. <https://meduza.io/feature/2025/04/18/sotrudnik-ap-aleksandr-harichev-napisal-statyu-kotoraya-vyglyadit-kak-instruktsiya-dlya-stroitelya-putinizma>
- Стратегії поширення російської пропаганди і дезінформації. Період дослідження: 24 лютого 2022 – 24 серпня 2023. (2023). ГО "CAT-UA: Communication Analysis Team – Ukraine". <https://cat-ua.org/wp-content/uploads/2024/03/trident-rosijski-strategiyi-propagandy-1.pdf>
- Якубова, Л. (2023). *Рашизм: Звір з безодні*. Київ: ВД "Академперіодика".
- Elinder, M., Erixson, O., & Hammar, O. (2024). *How has the war in Ukraine affected Russian sentiments?* (IFN Working Paper, 1510). Research Institute of Industrial Economics (IFN). https://arxiv.org/abs/2410.00663?utm_source=chatgpt.com
- GEC Special Report: August 2020 Pillars of Russia's Disinformation and Propaganda Ecosystem. (2020). U.S. Department of State. Global Engagement Center. https://2017-2021.state.gov/wp-content/uploads/2020/08/Pillars-of-Russia%E2%80%99s-Disinformation-and-Propaganda-Ecosystem_08-04-20.pdf
- Multidimensional Ruscizm: The Beginning and the End*. (2023). Київ: ДП "ГДІП".

- Nahirnyi, V. (2025). *WARapping Up... Is Putin Preparing Russia for a Post-War Future?* Institute for Northern Eurasia Transformation. <https://eurasiatransformation.institute/wp-content/uploads/2025/06/volodymyr-nahirnyi-warapping-up%E2%80%A6-is-putin-preparing-russia.pdf>
- Russia Doubles Budget for State-Sponsored "Youth Army"*. (2025, April 23). The Moscow Times. <https://www.themoscowtimes.com/2025/04/23/russia-doubles-budget-for-state-sponsored-youth-army-a88832>
- Ukraine war: Nearly half of Russians feel "anxiety, fear or horror" over Putin's reservist call-up*. (2022, September 30). Euronews. <https://www.euronews.com/2022/09/30/ukraine-war-nearly-half-of-russians-feel-anxiety-fear-or-horror-over-putins-reservist-call>
- Z-каналы ищут виноватых в подрыве мостов и атаке беспилотников на военные аэродромы России*. (2025, Июнь 2). Медуза. <https://meduza.io/paragraph/2025/06/02/z-kanaly-ischut-vinovatyh-v-podryve-mostov-i-atake-bespilotnikov-na-voennye-aerodromy-rossii-vot-chto-oni-pishut-kratkiy-pereskaz>

References

- Arkhazatsiia, ideolohizatsiia, unifikatsiia: rosiiska osvita ta kremlivska propahanda (2014–2024)*. [Archaization, ideologization, unification: Russian education and Kremlin propaganda (2014–2024)] (2024, Zhovten 23). Ukrainskyi instytut maibutnoho. <https://uifuture.org/publications/arhayizacziya-ideologizacziya-unifikacziya/> [in Ukrainian].
- Bykov, D. (2025, Maj 25). Est' chuvstvo, chto nikakogo "posle vojny" ne budet [There is a feeling that there will be no "after the war"]. *Jeho*. <https://echofm.online/opinions/est-chuvstvo-chto-nikakogo-posle-vojny-ne-budet> [in Russian].
- Denysenko, V. (2023). *Yak zruinuvaty russkii mir* [How to destroy the Russian world]. Kyiv: "Nash Format" [in Ukrainian].
- Denysenko, V., & Pyrovych, V. (2025). *Postputin. Rosiia, z yakoiu nam dovedetsia zhyty nastupni 50 rokiv* [Post-Putin. Russia we will have to live with for the next 50 years]. Kyiv: "Nash Format" [in Ukrainian].
- Elinder, M., Erixson, O., & Hammar, O. (2024). *How has the war in Ukraine affected Russian sentiments?* (IFN Working Paper, 1510). Research Institute of Industrial Economics (IFN). https://arxiv.org/abs/2410.00663?utm_source=chatgpt.com
- Gabuev, A. (2025). *Rossija, sozdannaja Putynym* [Russia created by Putin]. *Briefly*. <https://briefly-news.com/rossiya-sozdannaya-putynym/> [in Russian].
- GEC Special Report: August 2020 Pillars of Russia's Disinformation and Propaganda Ecosystem. (2020). U.S. Department of State. Global Engagement Center. https://2017-2021.state.gov/wp-content/uploads/2020/08/Pillars-of-Russia%E2%80%99s-Disinformation-and-Propaganda-Ecosystem_08-04-20.pdf
- Konflikt s Ukrainoi: massovyie otsenki fevralia 2024 hoda* [Conflict with Ukraine: mass assessments of February 2024]. (2024, Mart 5). Levada-tsentr. https://www.levada.ru/2024/03/05/konflikt-s-ukrainoj-massovyie-otsenki-fevralia-2024-goda/?utm_source=mailpoet&utm_medium=email&utm_source_platform=mailpoet&utm_campaign=newsletter-post-title_81 [in Russian].
- Konflikt s Ukrainoj: vnimanie, podderzhka, otnoshenie k peregovoram v Stambule i razlichnym variantam uregulirovaniia konfliktia* [Conflict with Ukraine: attention,

support, attitude toward negotiations in Istanbul and various settlement options]. (2025, Іюн' 23). Levada-centr. <https://www.levada.ru/2025/06/02/konflikt-s-ukrainoj-vnimanie-podderzhka-otnoshenie-k-peregovoram-v-stambule-i-razlichnym-variantam-uregulirovaniya-konflikta> [in Russian].

Kramarenko, D. (2024, Traven 9). Ne Den peremohy? Navishcho Rosiia vyhadala sviato 9 travnia [Not Victory Day? Why Russia invented the holiday on May 9]. *RBK-Ukraina*. <https://www.rbc.ua/rus/news/den-peremogi-navishcho-rosiya-vigadala-svyato-1715070859.html> [in Ukrainian].

Leonidovich, A. (2024, Іл'юль 10). Pioneriya dlja Putina. Konkursy, pis'ma na front i lager' v KNDR [Pioneer movement for Putin: Contests, letters to the front, and a camp in the DPRK]. *Radio Svoboda*. <https://www.svoboda.org/a/pioneriya-dlya-putina-konkursy-pisjma-na-front-i-lagerj-v-kndr-/33025342.html> [in Russian].

Mobilizatsiia v Rosii pryzvede do zrostannia nedoviry do vlady – ISW [Mobilization in Russia will increase distrust in the authorities – ISW]. (2022, Veresen 23). Suspilne Media. <https://suspilne.media/284657-mobilizacia-v-rosii-prizvede-do-zrostanna-nedoviri-dovladi-isw/> [in Ukrainian].

Multidimensional Ruscizm: The Beginning and the End. (2023). Kyiv: DP "HDIP".

Nabiullina: mnogie iz resursov rosta jekonomiki RF ischerpany [Nabiullina: Many of Russia's economic growth resources are exhausted]. (2025, Іюн' 19). DW. <https://www.dw.com/ru/nabiullina-mnogie-iz-resursov-rosta-ekonomiki-rf-iscerpany/a-72977983> [in Russian].

Nahirnyi, V. (2025). *WARapping Up... Is Putin Preparing Russia for a Post-War Future?* Institute for Northern Eurasia Transformation. <https://eurasiatransformation.institute/wp-content/uploads/2025/06/volodymyr-nahirnyi-warapping-up%E2%80%A6-is-putin-preparing-russia.pdf>

Nastupnyky Putina. Khto i yak hotuietsia do tranzytu vlady v RF [Putin's successors: Who and how is preparing for a power transition in Russia]. (2025, Липень 12). Dilovala stolitsia. https://www.dsnews.ua/ukr/world/nastupniki-putina-hto-i-yak-gotyetsya-do-tranzitu-vladi-v-rf-12072025-525274#google_vignette [in Ukrainian].

Pavlenko, I. (2025). Instytutsiinyi dyzain upravlinnia putinskoï Rosii – chynnyky nespromozhnosti [Institutional design of governance in Putin's Russia: Factors of incapacity]. *Politychni doslidzhennia*, 1(9), 176–204. <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2025-1-9> [in Ukrainian].

Percev, A. (2025, Іанвар' 9). "Zhdali, chto vojna zakonchitsja". V 2024-m rossijskie "jeliti" jetogo tak i ne dozhdalis'. Vot chto oni dumajut teper' ["We expected the war to end". In 2024, the Russian "elites" still hadn't seen it happen. Here's what they think now.]. *Meduza*. <https://meduza.io/feature/2025/01/09/zhdali-chto-vojna-zakonchitsya> [in Russian].

Proekt "Hroniki": bol'shinstvo zayavljajushhih o podderzhke Putina rossiyan hotjat veshhej, polnost'ju protivopolozhnyh ego dejstvijam. Naprimer, mira s Ukrainoj [Project "Chronicles": most Russians claiming to support Putin want things completely opposite to his actions, e.g., peace with Ukraine]. (2024, Октябрь 22). Meduza. <https://meduza.io/news/2024/10/22/proekt-hroniki-bolshinstvo-zayavlyayushchih-o-podderzhke-putina-rossiyan-hotyat-veschey-polnostyu-protivopolozhnyh-ego-deystvijam-naprimer-mira-s-ukrainoy> [in Russian].

- Putin pro okupatsiiu Sum: "Takoi zadachi nemaie, ale ya tsoho ne vykliuchaiu"* [Putin on the occupation of Sumy: "There is no such task, but I do not rule it out"]. (2025, Cherven 20). Ukrainska pravda. <https://www.pravda.com.ua/news/2025/06/20/7518029/> [in Ukrainian].
- Rosiiska elita vtomylasia vid viiny i pryime bud-yaku "peremohu" Putina, – The Economist* [The Russian elite is tired of the war and will accept any "victory" of Putin, – The Economist]. (2025, Serpen 20). Fokus. <https://focus.ua/uk/world/720296-rosiyska-elita-vtomilasya-vid-viyni-i-pryime-bud-yaku-peremogu-putina-the-economist> [in Ukrainian].
- Russia Doubles Budget for State-Sponsored "Youth Army"*. (2025, April 23). The Moscow Times. <https://www.themoscowtimes.com/2025/04/23/russia-doubles-budget-for-state-sponsored-youth-army-a88832>
- Sen'shin, E. (2024, Dekabr' 31) Est' li svet v konce tonnelja russkogo resentimenta? Bol'shoj razgovor s sociologom L'vom Gudkovym ("Levada-Centr") [Is There Light at the End of the Tunnel of Russian Ressentiment? A Big Conversation with Sociologist Lev Gudkov ("Levada-Center")]. *Proekt "Republic"*. https://republic.ru/posts/114646?utm_source=republic.ru [in Russian].
- Sotrudnik AP Aleksandr Harichev napisal stat'ju, kotoraja vygljadit kak instrukcija "stroitelja putinizma"* [Presidential Administration official Aleksandr Kharichev wrote an article that looks like an instruction manual for a "builder of Putinism"]. (2025, Aprel' 18). Meduza. <https://meduza.io/feature/2025/04/18/sotrudnik-ap-aleksandr-harichev-napisal-statyu-kotoraya-vyglyadit-kak-instruksiya-dlya-stroitelja-putinizma> [in Russian].
- Strategii poshyrennia rosiiskoi propahandy i dezinformatsii. Period doslidzhennia: 24 liutoho 2022 – 24 serpnia 2023* [Strategies for the Dissemination of Russian Propaganda and Disinformation. Research Period: February 24, 2022 – August 24, 2023]. (2023). HO "CAT-UA: Communication Analysis Team – Ukraine". <https://cat-ua.org/wp-content/uploads/2024/03/trident-rosijski-strategiyi-propagandy-1.pdf> [in Ukrainian].
- Ukraine war: Nearly half of Russians feel "anxiety, fear or horror" over Putin's reservist call-up*. (2022, September 30). Euronews. <https://www.euronews.com/2022/09/30/ukraine-war-nearly-half-of-russians-feel-anxiety-fear-or-horror-over-putins-reservist-call>
- Voyti vo mrak i nashhupat' v nem ljudej. Pochemu rossijane podderzhivajut vojnu? Issledovanie Shury Burtina* [Enter the darkness and feel people in it. Why do Russians support the war? A study by Shura Burtin]. (2022, Aprel' 24). Meduza. <https://meduza.io/feature/2022/04/24/voyti-vo-mrak-i-naschupat-v-nem-lyudej> [in Russian].
- Yakubova, L. (2023). *Rashyzm: Zvir z bezodni*. Kyiv: VD "Akadempriodyka" [in Ukrainian].
- Zamglavy AP Kirienko prizval k "narodnoj vojne"* [Deputy Head of the Presidential Administration Kirienko called for a "people's war"]. (2022, Oktjabr' 22). Radio Svoboda. <https://www.svoboda.org/a/zamglavy-ap-kirienko-prizval-k-narodnoy-vojne-/32096046.html> [in Russian].
- Zelenko, H. (Red.), Lisnychuk, O., Nahirnyi, V., Pavlenko, I., Riabchuk, M., & Starodub, A. (2024). *Udavana Rosiia: imitatsiia velychi i mohutnosti*. [Fake Russia: Investigations into Moscow's Imitations of Greatness and Power]. Nizhyn: Vydavets Lysenko M. M. [in Ukrainian].
- Z-kanaly ishhut vinovatyh v podryve mostov i atake bespilotnikov na voennye ajerodromy Rossii* [Z-channels are looking for those to blame for the blowing up of bridges and the drone attacks on Russ's military airfields]. (2025, ljun' 2). Meduza. <https://meduza.io/paragraph/2025/06/02/z-kanaly-ischut-vinovatyh-v-podryve-mostov-i-atake-bespilotnikov-na-voennye-aerodromy-rossii-vot-hto-oni-pishut-kratkiy-pereskaz> [in Russian].

УДК: 327:316.42:355.01(477)

DOI: <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2025-2-10>

Світсистемний аналіз війни: Україна в епоху глобальної турбулентності

Анотація. Стаття присвячена аналізу трансформації світсистемного становища України в умовах глобальних криз і російсько-української війни. Використовуючи методологію світсистемного аналізу, запропоновану І. Валлерстайном, та її подальші інтерпретації (Дж. Аррігі, С. Амін, Б. Сантуш), автор показує, що Україна з класичної напівпериферії перетворилася на фронтір світової системи – простір, де стикаються і переплітаються економічні, політичні, цивілізаційні та епістемічні вектори. До 2014 року Україна була прикладом "напівпериферійної стабільності", заснованої на сировинній економіці, інституційній фрагментації та олігархічній моделі. Період 2014-2022

Руслан Запорожченко,
доктор філософії з політології,
доцент кафедри політичної
соціології,
Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна

Ruslan Zaporozhchenko,
Doctor of Philosophy in Political
Science,
Associate Professor, Political
Sociology Department,
V. N. Karazin Kharkiv National
University

ORCID: 0000-0001-7353-4933
zaporozhchenko@karazin.ua

років характеризувався амбівалентним рухом: з одного боку, країна прагнула до європеїзації та інституційного зближення з ЄС, з іншого – відтворювала нові форми залежності від міжнародних фінансових інститутів та зовнішніх донорів. Після 2022 року Україна стала фронтиром цивілізаційного конфлікту, одночасно виступаючи ключовим актором європейської безпеки і залишаючись об'єктом міжнародної архітектури допомоги. Особлива увага в статті приділяється культурно-нормативним та епістемічним вимірам. Україна не тільки стає об'єктом західних досліджень, але й виступає суб'єктом виробництва нових концептів, пов'язаних з війною, солідарністю та демократичною стійкістю, що дозволяє трактувати її як "епістемічний фронтір". Таким чином, український кейс виявляє структурну суперечність: країна діє як де-факто елемент ядра, але інституційно залишається на його периферії. У висновку обговорюються три сценарії майбутнього України: "південнокорейський", "ізраїльський" і "латиноамериканський". Ці сценарії фіксують не тільки національні перспективи, але й ширшу кризу світової системи, де розмиваються традиційні межі між ядром, напівпериферією та периферією.

Ключові слова. Світсистемний аналіз, напівпериферія, фронтір світової системи, російсько-українська війна, епістемічний фронтір.

World-System Analysis of War: Ukraine in an Era of Global Turbulence

Abstract. The article is devoted to the analysis of the transformation of Ukraine's world-system position in the context of global crises and the Russian-Ukrainian war. Using the methodology of world-system analysis proposed by I. Wallerstein and its modern interpretations (J. Arrighi, S. Amin, B. Santos), the author shows that Ukraine has transformed from a "classical semi-periphery" into a frontier of the world system – a space where economic, political, civilizational, and epistemic vectors collide and intertwine. Until 2014, Ukraine was an example of "semi-peripheral stability" based on a raw materials economy, institutional fragmentation, and an oligarchic model. The period from 2014 to 2022 was characterized by ambivalent movement: on the one hand, the country sought Europeanization and institutional rapprochement with the EU, while on the other, it reproduced new forms of dependence on international financial institutions and external donors. After 2022, Ukraine became the frontier of a civilizational conflict, simultaneously acting as a key player in European security and remaining the object of international aid architecture. Particular attention is paid to cultural-normative and epistemic dimensions. Ukraine is not only becoming the object of Western research, but also the subject of the production of new concepts related to war, solidarity, and democratic stability, which allows it to be interpreted as an "epistemic frontier". Thus, the Ukrainian case reveals a structural contradiction: the country acts as a de facto element of the core but institutionally remains on its periphery. The conclusion discusses three scenarios for Ukraine's future: "South Korean", "Israeli", and "Latin American". These scenarios capture not only national prospects, but also a broader crisis of the world system, where the traditional boundaries between the core, semi-periphery, and periphery are blurring.

Keywords. World-system analysis, semi-periphery, frontier of the world system, Russian-Ukrainian war, epistemic frontier.

Постановка проблеми. Становище України в сучасній світовій системі є одночасно унікальним і суперечливим. Протягом останніх десятиліть, якщо використовувати логіку світсистемного підходу [Wallerstein, 2004], Україна посідає статус напівпериферії [Beržiūnas, 2023], тобто простору, інтегрованого в глобальні економічні та політичні процеси, але позбавленого стійких ознак належності до ядра. Однак, на відміну від класичних прикладів напівпериферійних країн (Бразилія, Мексика або Південно-Африканська Республіка), Україна опиняється не тільки в економічному, але й у цивілізаційному прикордонні: між Європейським Союзом і пострадянським простором, між Глобальною Північчю і Глобальним Півднем [Kuzio, 2020]. Це подвійне становище формує унікальний дослідницький кейс, що дозволяє по-новому поглянути на динаміку світової системи в умовах воєн, де російсько-українська війна виступає аналітичною рамкою, а Україна – прикладом світсистемної динаміки.

Повномасштабна російська агресія, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, стала радикальним каталізатором світсистемних процесів. Якщо до 2014 року Україна балансувала між двома центрами сили – Євросоюзом і Росією, а після Революції Гідності зробила спробу інституційного виходу з пострадянської орбіти і часткового руху до європейського ядра [D'Anieri, 2019], то з 2022 року її статус трансформувався в набагато складнішу форму. Україна постала як фронтір цивілізаційного конфлікту [Egedy, 2024], коли вона є державою, яка захищає Захід, але при цьому не включена в ядро світової системи. Отже, виникає структурна суперечність, коли, з одного боку, Україна є ключовим актором, що формує безпеку і стабільність Європи, але, з іншого боку – залишається об'єктом архітектури зовнішньої допомоги та регулювання.

Гіпотеза цього дослідження полягає в тому, що російсько-українська війна активізувала глибинний структурний зсув у світовому становищі України. Цей зсув неможливо пояснити виключно в економічних термінах сучасного капіталізму [Cairó-i-Céspedes, 2022], адже він виявляється також у нормативних, культурних і цивілізаційних вимірах, які традиційно перебували на периферії світсистемного аналізу [Arrighi, 2010; Amin, 2011]. Україна сьогодні функціонує як своєрідний "подвійний фронтір": в економічному вимірі вона вбудовується в нові глобальні ланцюжки виробництва і розподілу капіталу (від ролі аграрного та енергетичного постачальника до позиції реципієнта міжнародної фінансової та військової допомоги); у цивілізаційному вимірі Україна стає ареною прямого зіткнення альтернативних ціннісних і політичних порядків [Käkonen, 2024].

Це ж формує і унікальність українського кейсу, яка полягає в тому, що Україна демонструє, що напівпериферія може бути не тільки "перехідною зоною" між ядром і периферією, але і простором, де зосереджені ключові суперечності світової системи. На відміну від класичних прикладів залежного розвитку, український випадок показує, що війна здатна перетворити напівпериферійну державу на структурний вузол глобальної трансформації. Подібні прецеденти у світовій історії відомі: Південна Корея в умовах Корейської війни виступила фронтиром холодної війни і згодом перетворилася на "успішний кейс" виходу з напівпериферії; В'єтнам у другій половині XX століття став ареною глобального протистояння капіталізму і соціалізму, радикально змінивши архітектуру холодної війни і породивши нові форми антиімперіалістичної мобілізації; Югославія, перебуваючи між двома блоками, використовувала своє фронтірне становище для ініціювання Руху неприєднання, а її розпад у 1990-ті роки став тригером перебудови європейської системи безпеки. Однак відмінність України полягає в тому, що вона поєднує одразу кілька вимірів трансформації – військовий, цивілізаційний та епістемічний.

Понад те, Україна виступає не тільки об'єктом глобальних процесів, але й активним виробником нових знань і концептів про війну, солідарність і демократію. Це дозволяє розглядати її як "епістемічний фронтір" – простір, де локальний досвід трансформується в універсальні категорії, що формують міжнародні дискусії про безпеку, свободу і справедливість. В умовах

російсько-української війни саме Україна постачає нові аналітичні рамки та концепти, які потім інституціоналізуються в глобальній політиці. Тим самим дослідження виявляє ширший парадокс: *напівпериферія в умовах глобальної турбулентності стає не периферійною, а центральною ареною, де вирішується доля світової системи*. Новизна ж дослідження полягає в тому, що Україна розглядається не як об'єкт залежного розвитку, а як активний виробник нових форм епістемічної та політичної суб'єктності. Тож, український кейс дозволяє розширити класичну рамку світсистемного аналізу, додавши до неї цивілізаційний, символічний та епістемічний виміри.

Теоретична рамка дослідження. Світсистемний підхід, розроблений Іммануїлом Валлерстайном, залишається однією з найбільш впливових і продуктивних теоретичних рамок для пояснення становища держав у глобальній ієрархічній системі. Його ключова схема – поділ світу на ядро, напівпериферію і периферію – дозволяє розглядати держави не як автономні, самодостатні одиниці, а як елементи структурно організованої системи, в якій розподіл влади, капіталу і ресурсів має не випадковий, а відтворюваний характер [Wallerstein, 2004]. У рамках цієї моделі Україна традиційно трактувалася як "напівпериферія" – простір, що поєднує ознаки вразливості та залежності з певним потенціалом модернізаційного розвитку [Beržičūnas, 2023]. Напівпериферійність України виявлялася в сировинній орієнтації економіки, інституційній фрагментації, а також у політичній гібридності, що виявлялася в постійному балансуванні між різними геополітичними центрами сили.

Однак глобальна динаміка останніх десятиліть – фінансові кризи, трансформація енергетичних ринків, а також геополітичні конфлікти – продемонструвала обмеженість класичної моделі [Jacob, 2023]. Класична типологія добре описувала ієрархічну структуру світової економіки в період індустріальної модернізації, але виявляється недостатньою для аналізу процесів, де центрального значення набувають не тільки економічні, а й нормативні, культурні та цивілізаційні чинники. Україна є яскравим прикладом такої складності: її поточне становище не можна звести лише до залежних схем торгівлі або капіталовкладень, як це зробили б представники теорії залежного розвитку. На перший план виходять структурні суперечності між економічним статусом країни та її цивілізаційно-політичним самовизначенням, що вимагає розширеної інтерпретації світсистемного аналізу та інтеграції до нього нових аналітичних можливостей.

Джованні Аррігі запропонував розглядати світові процеси через призму "циклів накопичення капіталу", показуючи, що переходи від однієї гегемоністської системи до іншої неминуче супроводжуються фазами криз, військових зіткнень і перерозподілу ресурсів [Arrighi, 2010]. Ці переходи не обмежуються зміною центрів сили, вони створюють нові зони напруженості і формують прикордонні простори, де концентруються суперечності глобального порядку. У цій логіці Україна виявляється не маргінальною, а стратегічно ключовою територією, вбудованою в перебудову поточного циклу накопичення:

від ролі аграрно-сировинної бази та енергетичного коридору до статусу постачальника трудових ресурсів і людського капіталу для ядра, у тому числі через вимушену міграцію українців до європейських країн. Понад те, війна робить Україну не просто об'єктом глобальної реструктуризації [Nowinska & Olesen, 2025], а одним зі структурних вузлів, через які проходить перерозподіл потоків капіталу, технологій, безпеки.

Самір Амін розвивав теорію залежності, підкреслюючи, що сталий розвиток країн напівпериферії неможливий без перегляду їхнього становища у світовій системі [Amin, 2011]. Його ключовим поняттям стало "*роз'єднання*" (англ. – *delinking*) – свідомий вихід із відносин структурної підлеглості та орієнтація на автономні траєкторії розвитку. Цей процес означає не ізоляцію, а перебудову логіки включеності у світову економіку, тобто зміщення акценту з пасивного відтворення залежної позиції на створення власних центрів накопичення, ринків та інституційних структур. В українському контексті ця перспектива набуває особливого значення, оскільки після 2014 року Україна демонструвала прагнення до роз'єднання з пострадянським простором і Росією через економічну та політичну переорієнтацію на Європейський Союз і НАТО. Однак цей процес мав амбівалентний характер, оскільки одні форми залежності руйнувалися, але на їх місці формувалися нові – від міжнародних фінансових інститутів, зовнішніх кредитів, військової та технологічної підтримки.

Боавентура Сантуш розширив рамки світсистемного підходу, ввівши поняття "епістемічної периферії" (англ. – *epistemic periphery*) – підлеглого становища у сфері виробництва знань, за якого Глобальний Південь змушений відтворювати західні категорії, теорії та інтерпретації [Santos, 2018]. Україна багато в чому опиняється в подібній позиції: вона нерідко виступає об'єктом аналізу в західній академії, де її досвід інтерпретується через готові концептуальні матриці [Pynnöniemi & Parppei, 2024]. Разом з тим сучасна ситуація демонструє і зворотний процес, коли Україна стає активним виробником нових концептів, пов'язаних з війною, безпекою, солідарністю і демократичною стійкістю [Kutsenko, 2025]. Такий подвійний статус дозволяє розглядати Україну не просто як "епістемічну периферію", але як "епістемічний фронтір" – простір, який одночасно постачає нові знання світовій системі і відчуває на собі структурні обмеження глобальної ієрархії академічного виробництва.

Таким чином, поєднання класичного світсистемного підходу з його сучасними оновленнями та критичними інтерпретаціями дозволяє розглядати Україну як унікальний кейс, що виходить за рамки традиційного поділу на ядро, напівпериферію та периферію (див. табл. 1). Досвід України демонструє, що напівпериферія в умовах війни та глобальних трансформацій не є статичною категорією, а перетворюється на динамічний і суперечливий простір – фронтір світової системи, де стикаються і переплітаються економічні, політичні та цивілізаційні вектори. Тож така дослідницька оптика дозволяє розширити аналітичний потенціал світсистемної теорії, внаслідок чого формується рамка,

в якій Україна аналізується не тільки як "вічно перехідна" напівпериферійна держава, але й як структурний вузол та епістемічний фронтір, чиє становище відображає кризи та можливі траєкторії трансформації всієї світсистеми.

Таблиця 1.

Україна в світовому системному аналізі: ключові рамки та інтерпретації

Теоретик / концепт	Ключові ідеї	Україна в цій логіці
І. Валлерстайн: ядро / напівпериферія / периферія	Світ як структурована ієрархія; напівпериферія – проміжна зона	Україна трактується як "напів-периферія" з сировинною економікою, інституційною фрагментацією та політичною гібридністю
Дж. Аррігі: цикли накопичення капіталу	Переходи між гегемоніями супроводжуються кризами і формуванням нових "фронтирів"	Україна – не маргіналія, а структурний вузол у циклі: аграрна база, енергетичний коридор, постачальник робочої сили
С. Амін: теорія залежності, роз'єднання	Необхідність виходу зі структурної підлеглості для автономного розвитку	Україна після 2014 р. прагне до делегінгу від Росії, але породжує нові залежності: кредити, військова допомога, технології
Б. де Соуза Сантуш: епістемічна периферія	Глобальний Південь відтворює західні знання та категорії	Україна одночасно об'єкт західної академії і виробник нових концептів про війну, солідарність і демократію
Авторська інтерпретація: епістемічний і цивілізаційний фронтір	Напівпериферія як динамічний і суперечливий простір	Україна – епістемічний і цивілізаційний фронтір, де вирішується доля світової системи

*Укладено автором .

Україна до 2014 року: "напівпериферійна стабільність". До 2014 року Україна у світовій системі була типовим прикладом "напівпериферійної стабільності", коли ознаки модернізаційного потенціалу поєднувалися зі стійким відтворенням залежності. Економічна модель країни зберігала яскраво виражений експортно-сировинний характер, коли аграрний сектор і металургія формували основу зовнішньої торгівлі, тоді як частка високотехнологічних галузей залишалася незначною і багато в чому залежною від технологічної спадщини радянського періоду [Aslund, 2009]. Така структура визначала не тільки обмежений характер модернізаційних процесів, але й вразливість перед коливаннями світових цін на сталь, зерно та енергоносії. Крім того, залежність від зовнішніх ринків і концентрація експорту на обмеженому наборі товарних позицій зміцнювали структурну підпорядкованість України світовій системі. Вона виявлялася в тому, що країна відігравала роль переважно постачальника сировини і трудових ресурсів, при цьому зберігаючи обмежені можливості для

включення в глобальні ланцюжки доданої вартості [Ukraine – Country economic memorandum ..., 2012]. Ситуація ускладнювалася інституційною фрагментацією та впливом олігархічної моделі, яка закріплювала асиметрію між економічним потенціалом і політичним розвитком [Kuzio, 2015].

Політична траєкторія України до 2014 року характеризувалася постійним балансуванням між Європейським Союзом і Росією [Ekman, 2023]. З одного боку, частина політичних і економічних еліт прагнула поглиблення співпраці з ЄС, розглядаючи європейську інтеграцію як можливість модернізації, інституційного зміцнення та доступу до західних ринків. З іншого боку, зберігалися тісні економічні та енергетичні зв'язки з Росією, які визначали критичну залежність України від поставок газу та експорту металургійної продукції [Balmaceda, 2013]. Така амбівалентність формувала ситуацію подвійної залежності, коли зовнішня політика країни виступала ареною конкуренції різнопланових (ідеологічно, цивілізаційно та геополітично) інтеграційних проектів – європейського та євразійського. Однак балансування не призводило до інтеграції в ядро, а відтворювало інституційну фрагментацію та посилювало внутрішні суперечності. Понад те, подвійна залежність перетворювала Україну на "транзитний простір" між конкуруючими центрами сили, що об'єктивно обмежувало її суб'єктність у міжнародній політиці [D'Anieri, 2007].

Інституційна структура українського суспільства також відтворювала ознаки напівпериферійності. Сформована в 1990-ті роки олігархічна модель економіки забезпечувала відносну стабільність політичного режиму, але одночасно блокувала довгострокові реформи, посилювала корупційні практики та фрагментацію державного управління [Korzhov, 2007]. Ця модель політико-економічного розвитку поєднувала формальні демократичні процедури з неформальними клієнталістськими мережами [Haponenko et al., 2023], що закріплювало "залежну модернізацію", коли еліти використовували доступ до глобальних ресурсів і зовнішніх ринків для відтворення власної влади, а не для інституційного розвитку держави. У цьому сенсі український досвід до 2014 року багато в чому нагадував траєкторії країн Латинської Америки 1980-х років, які також перебували в стані "залежної демократії" і напівпериферійної стабільності [Cardoso & Faletto, 1979]. Подібно до Бразилії чи Аргентини, Україна демонструвала наявність модернізаційних амбіцій, але залишалася вбудованою в глобальні ланцюжки залежності, де ключовою умовою розвитку виступала зовнішня кон'юнктура, а не внутрішні інституційні реформи.

2014–2022: амбівалентний перехід. Період з 2014 по 2022 рік став для України часом глибокої трансформації її світового системного становища. Євромайдан і Революція Гідності ознаменували не тільки внутрішній політичний перелом, а й початок розриву з пострадянським простором, який проявився в перегляді зовнішньополітичних пріоритетів, інституційній переорієнтації та культурно-цивілізаційному самовизначенні [Stepanenko & Pylynskyi, 2015]. Підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом у 2014 році стало ключовим кроком на шляху інтеграції в ядро світсистеми, зафіксувавши

стратегічну орієнтацію України на європейські нормативні та інституційні стандарти і позначивши довгостроковий євроінтеграційний вектор. Однак російська агресія та окупація Криму різко обмежили можливості для плавного і поступального переходу. Замість поступової інтеграції Україна, опинилася у становищі держави, змушеної одночасно проводити реформи, наближаючи своє законодавство та інститути до європейських практик, і вести боротьбу за власне виживання. Ця подвійність закріпила її статус як прикордонної держави [D'Anieri, 2019], що перебуває на межі двох цивілізаційних і політичних порядків: ліберально-демократичного і (нео)імперського [Zaporozhchenko, 2023].

Економічна динаміка цього періоду також мала подвійний характер. З одного боку, Україна здійснила масштабні структурні реформи: лібералізувала торговельну політику, скоротила залежність від російського енергетичного ринку та диверсифікувала зовнішньоекономічні зв'язки. З іншого боку, ця переорієнтація супроводжувалася зростанням нових форм залежності [Ash & Lough, 2017], коли кредити Міжнародного валютного фонду, макрофінансова допомога ЄС і проекти Світового банку стали ключовими джерелами стабілізації економіки. У логіці світсистемного аналізу це відображає парадокс напівпериферійності: країна формально наближається до ядра через інтеграцію в його ринки та інститути, але одночасно відтворює залежність від механізмів глобального фінансового регулювання. Тобто замість виходу зі структурного підпорядкування Україна опинилася в ситуації, коли її економічна стабільність забезпечувалася зовнішніми ресурсами, а не внутрішнім накопиченням капіталу.

Політична система України в цей період демонструвала суперечливі тенденції. З одного боку, посилилося прагнення до демократичної консолідації, зміцнення верховенства права та інституційної прозорості. Європейський Союз виступав джерелом нормативного тиску та інституційних моделей, що стимулювало адаптацію законодавства та управлінських практик [Rabinovych & Pintsch, 2025]. Символічними стали запуск Національного антикорупційного бюро України (НАБУ), реформування поліції та реформа децентралізації, які розглядалися ЄС як ключові індикатори інституційної євроінтеграції. З іншого боку, зберігалися елементи олігархічного впливу та клієнталізму, які перешкоджали повноцінному інституційному зближенню з ядром світсистеми.

Яскравим прикладом стала "газова олігархія", яка контролювала енергетичний сектор і блокувала лібералізацію ринку, а також політичний вплив окремих фінансово-промислових груп (наприклад, групи Ігоря Коломойського), здатних дестабілізувати реформаторські ініціативи. Ця подвійність формувала феномен часткової європеїзації, за якого Україна засвоювала ключові норми і процедури ЄС, але залишалася обмеженою в ресурсах і залежною від зовнішніх гарантій безпеки. У логіці світсистемного аналізу це свідчило про те, що інституційна трансформація напівпериферійної держави може відтворювати структурні суперечності: зовнішні норми та стимули задають траєкторію реформ, але внутрішні елітні інтереси обмежують їх глибину та стійкість.

У культурно-цивілізаційному вимірі 2014 рік став точкою неповернення, оскільки Україна все більш чітко визначала себе як частину європейського цивілізаційного простору, дистанціюючись від російського імперського проєкту [Zaporozhchenko, 2024]. Це виявлялося в посиленні політики пам'яті, спрямованої на переосмислення радянської та імперської спадщини [Shevel, 2011], в освітніх і культурних реформах, а також у розвитку нових форм національної ідентичності, орієнтованих на цінності свободи, солідарності та демократичної стабільності [Kulyk, 2016]. Ці процеси закріпили символічний і політичний розрив з Росією, зробивши європейський вибір не тільки геополітичним, а й цивілізаційним. Отже, 2014–2022 роки є періодом амбівалентного переходу: Україна одночасно рухалася до інтеграції в ядро світсистеми і відтворювала нові залежності, що перешкоджали повному розриву з логікою напівпериферійності. Цей парадокс – рух до автономії через посилення залежності – підготував ґрунт для радикального структурного зрушення, викликаного війною.

2022–2025: фронт цивілізаційного конфлікту. Повномасштабне російське вторгнення в 2022 році стало радикальною точкою перелому не тільки для регіональної безпеки, але й для становища України у світсистемі, де Україна посіла унікальну позицію. З одного боку, вона стала символом опору і захисницею Європи, перетворившись на ключового актора оборони євроатлантичного простору. Її військовий внесок і жертви забезпечують збереження стабільності ядра, що фактично виводить її в категорію незамінних елементів глобальної безпеки [Kotlyar & Lytar, 2015]. З іншого боку, цей статус не закріплений інституційно: Україна, як і раніше, залишається поза межами ключових структур ядра (Європейського Союзу або НАТО), що відтворює залежність від рішень зовнішніх акторів. Виникає парадокс світсистемного характеру, коли держава виконує функції ядра, але інституційно утримується на периферії. Ця подвійність оголює глибинну структурну суперечність світсистеми в умовах глобальної турбулентності, оскільки Україна одночасно демонструє, що напівпериферія може стати центральною ареною цивілізаційного конфлікту, і підтверджує обмеження існуючої архітектури міжнародного порядку [Ditrych & Laryš, 2024], яка не здатна інтегрувати ключового актора безпеки.

Економічний вимір цього прикордонного становища виявляється в архітектурі міжнародної допомоги. З 2022 року функціонування української економіки багато в чому забезпечується зовнішніми вливаннями [Freyer et al., 2024]: військовою підтримкою США і ЄС, гуманітарною допомогою та екстреним фінансуванням з боку міжнародних фінансових інститутів. Однак ця допомога супроводжується жорсткими умовами, прив'язкою до програм реформ і зовнішнім контролем за розподілом ресурсів. Як наслідок, міжнародна підтримка стає не тільки джерелом стійкості, але й механізмом інституційної залежності, що закріплює асиметрію між Україною і донорами. Питання відновлення та реконструкції, що обговорюються в рамках конференцій у Лугано (2022) та Лондоні (2023), фактично визначаються правилами донорів, тоді як суб'єктність України в цих процесах – обмежена.

Політичний вимір характеризується наростаючою асиметрією між фактичним внеском України в колективну безпеку та її формальним статусом у міжнародних інститутах. Будучи ключовим актором європейської оборони, країна несе основний тягар військових дій і фактично забезпечує захист східного флангу Європи. Понад те, масштаб її внеску в безпеку регіону можна порівняти або визначити, що він навіть перевищує внесок окремих країн – членів ЄС і НАТО, які мають усі інституційні гарантії. Однак Україна, незважаючи на свій центральний функціональний статус, залишається поза формалізованими структурами колективної безпеки, не маючи гарантій членства в НАТО і ЄС. Таке становище виявляє структурну суперечність світової системи: Україна виступає де-факто елементом ядра, без якого неможлива його стабільність, але інституційно закріплена на його периферії. Ця суперечність не тільки фіксує межі розширення євроатлантичного порядку [Mankoff, 2024], але й створює нову форму асиметричної залежності, за якої країна змушена гарантувати безпеку системи, не маючи повноправного доступу до її ресурсів і механізмів прийняття рішень.

На культурно-нормативному рівні проявляється трансформація України в епістемічний фронтір. Події війни не тільки стали предметом глобального вивчення, але й породили нові концепти, пов'язані із солідарністю, демократичною стійкістю та опором імперському насильству. У цьому сенсі Україна з об'єкта західних досліджень все більше перетворюється на суб'єкта виробництва знань, здатного задавати нові рамки для інтерпретації війни, справедливості та демократичного досвіду в ХХІ столітті. Український кейс стає джерелом ідей, що виходять за межі регіонального контексту і претендують на універсалізацію в глобальній академічній та політичній дискусії. Однак це епістемічне лідерство має структурні межі. Воно вбудовано в глобальну ієрархію академічного виробництва, де західні дослідницькі центри зберігають інституційну перевагу в легітимації, поширенні та канонізації нових знань. Як наслідок, Україна одночасно виступає генератором концептів і об'єктом епістемічної залежності, що відтворює характерну для напівпериферії суперечність між креативністю та обмеженою суб'єктністю.

Еволюція світсистемного становища України (див. табл. 2) демонструє перехід від стану "напівпериферійної стабільності" до амбівалентного руху в бік ядра і, нарешті, до ролі фронтиру цивілізаційного конфлікту. На кожному етапі поєднувалися ознаки модернізаційного потенціалу і залежного розвитку, проте війни, кризи та інтеграційні вибори послідовно змінювали конфігурацію цієї позиції. Якщо до 2014 року Україна відтворювала класичні риси напівпериферії, то в 2014–2022 роках вона опинилася в ситуації "подвійного руху" – європеїзації та формування нових залежностей. Після 2022 року країна стала не тільки простором військового протистояння, а й епістемічним фронтіром, де формуються нові смисли та концепти глобального значення. Ця динаміка відображає не окремий випадок, а ширшу кризу світової системи, в якій традиційні межі між ядром, напівпериферією та периферією розмиваються.

Таблиця 2.

Еволюція світсистемного становища України (1991-2025)

Період	Економічний вимір	Політичний вимір	Культурно-нормативний вимір	Світсистемна характеристика
До 2014 "Напівпериферійна стабільність"	Експортно-сировинна економіка (аграрний сектор, металургія); вразливість до світових цін; залежність від зовнішніх ринків	Баланс між ЄС і Росією; подвійна залежність; олігархічна модель і клієнталізм	Гібридність ідентичності; слабка інституціоналізація європейського вибору	Напівпериферія: стабільна, але залежна
2014–2022 "Амбівалентний перехід"	Реформи та диверсифікація торгівлі; зростання експорту до ЄС; нові залежності від МВФ та ЄС	Демократична консолідація, олігархічні практики; "часткова європеїзація"; фронтір між ЄС і Росією	"Точка неповернення": розрив з Росією; політика пам'яті та нова національна ідентичність	Фронтірна напівпериферія: рух до ядра через залежність
2022–2025 "Фронтір цивілізаційного конфлікту"	Економіка на зовнішніх вливаннях; жорсткі умови допомоги; інституційна залежність від донорів	Україна як ключовий актор оборони Європи; "структурна суперечність": де-факто ядро, де-юре периферія	Україна як епістемічний фронтір: генератор нових знань і концептів, але в умовах західної академічної ієрархії	Фронтір світової системи: простір зіткнення моделей і кризи кордонів ядра / напівпериферії

*Укладено автором.

Перспективи та парадокси: сценарії майбутнього. Майбутнє України у світовій системі визначається безліччю факторів – від результату війни та архітектури міжнародної підтримки до глибини внутрішніх реформ і здатності до інституційного зміцнення. Однак у логіці світсистемного аналізу ця невизначеність може бути зведена до трьох ключових сценаріїв. Перший – "успішна модернізація і частковий перехід до ядра", за якого закріплення європейської інтеграції, інституційні реформи і післявоєнне відновлення дозволять Україні повторити траєкторію Південної Кореї або країн Східної Європи, перетворившись з напівпериферії на стійкий елемент ядра. Другий – "залежна стабілізація", за якого Україна збереже статус фронтира, залишаючись критичним актором регіональної безпеки і виробником нових смислів, але її економіка та інститути будуть вбудовані у відносини асиметричної залежності від міжнародного капіталу. Третій – "ризик маргіналізації", який може реалізуватися в разі затяжної війни, втоми Заходу та інституційного виснаження:

за такого сценарію Україна ризикує закріпитися в становищі периферійного актора, який відіграє роль ресурсного або військового буфера без можливості впливати на правила глобальної гри.

Ці сценарії відображають не тільки національні перспективи України, але й висвітлюють ширший парадокс світсистеми. В умовах війни та глобальної турбулентності напівпериферія перестає бути лише "проміжною категорією" і набуває амбівалентного характеру: з одного боку, вона стає джерелом інноваційних траєкторій і нових можливостей для інтеграції в ядро; з іншого – відтворює і навіть посилює механізми структурної залежності. Український досвід демонструє, що саме в таких фронтірних просторах концентруються ключові суперечності глобального порядку: напівпериферія здатна одночасно виступати генератором трансформацій і ареною закріплення старих ієрархій. Це вказує на необхідність переосмислення світового системного аналізу, де фронтірні зони розглядаються як активні вузли змін, а не як пасивні периферії світової економіки та політики.

"Південнокорейський сценарій". За аналогією з Південною Кореєю Україна могла б перетворитися на державу, яка зуміла подолати напівпериферійність завдяки поєднанню військової мобілізації, стратегічної зовнішньої підтримки та цілеспрямованої модернізації. У логіці Дж. Arrighi [Arrighi, 2010] це означало б включення України в новий цикл накопичення капіталу – через індустріалізацію, розвиток технологічних секторів, модернізацію інфраструктури та інтеграцію в глобальні ланцюжки доданої вартості. У політичному вимірі цей сценарій передбачає формалізацію інтеграції в ключові інститути ядра – ЄС і НАТО, що забезпечило б довгострокові гарантії безпеки та інституційне закріплення європейського вибору. Однак його реалізація можлива лише за наявності стійкого політичного консенсусу всередині країни, збереження масштабної міжнародної підтримки та трансформації нинішніх асиметрій у рівноправні форми співпраці.

"Ізраїльський сценарій". Інший можливий шлях розвитку полягає в перетворенні України на "військовий форпост" Європи, який відіграє ключову роль у гарантуванні регіональної безпеки, але зберігає значну залежність від зовнішньої підтримки. У логіці миротворчого системного аналізу такий сценарій означає закріплення за Україною фронтірного статусу: країна стає незамінним елементом євроатлантичної оборони, отримуючи ресурси і технології для військового зміцнення, але при цьому залишається обмеженою в економічній та інституційній автономії. Як і у випадку Ізраїлю, Україна може досягти високого рівня військової інтеграції із Заходом, проте її участь у прийнятті глобальних рішень буде обмеженою, а залежність від фінансових вливань і стратегічних гарантій зберігатиметься. Подібна траєкторія закріплює за Україною подвійний статус: з одного боку, вона виступає життєво важливим партнером для ядра, а з іншого – залишається в становищі залежного актора, позбавленого повноцінної суб'єктності у світовій системі.

"Латиноамериканський сценарій". Найменш сприятливий сценарій передбачає закріплення України в позиції "залежної демократії", аналогічної траєкторіям низки країн Латинської Америки наприкінці ХХ століття [Cardoso & Faletto, 1979]. За цією логікою Україна збереже базові демократичні інститути та формальну політичну конкуренцію, але її економічна роль залишиться обмеженою функціями постачальника сировини, робочої сили та ринку збуту для ядра. Демократичні процедури існуватимуть в умовах постійних фінансових і політичних обмежень, а розвиток залежатиме від кон'юнктури світових ринків і рішень міжнародних донорів. Подібний результат може стати наслідком втоми міжнародних партнерів, недостатньої глибини інституційних реформ або затяжного характеру війни, що підриває економічний і соціальний потенціал країни. У рамках світсистемного аналізу це означало б консервування напівпериферійного статусу України, коли вона залишиться демократичною, але залежною, нездатною вийти за межі логіки структурної підпорядкованості.

Порівняння трьох сценаріїв показує, що Україна сьогодні є не просто об'єктом міжнародної політики, а ключовою точкою біфуркації світової системи. Її подальша траєкторія не зводиться до лінійного руху "до ядр" або "в периферію", а відкриває кілька потенційних режимів відтворення глобального порядку. Сценарії "Південнокорейський", "Ізраїльський" і "Латиноамериканський" ілюструють не стільки прогноз, скільки діапазон структурних можливостей – від включення в новий цикл глобального накопичення капіталу до консервування залежної модернізації. Унікальність українського кейсу полягає в тому, що він висвітлює межі класичної світсистемної моделі, яка традиційно описує напівпериферію як транзитну зону. Україна ж демонструє, що напівпериферія може стати активним агентом світових трансформацій, здатним впливати на архітектуру безпеки, формувати нові норми і навіть виробляти глобальні знання.

З цього погляду, українська ситуація – це "критичне роздоріжжя" для всієї світової системи: результат війни та результати інституційних реформ визначають не тільки місце України в міжнародній ієрархії, але й конфігурацію глобального порядку в ХХІ столітті. Якщо класичний світсистемний аналіз розглядав напівпериферію як зону адаптації до циклів гегемоністської зміни [Arrighi, 2010], то український досвід показує, що вона може стати місцем їх радикальної трансформації. Тож Україна перетворюється з "перехідної категорії" на структурний вузол, через який проходять процеси переформатування влади, капіталу та нормативності, задаючи контури майбутньої світової системи.

Висновки. Україна сьогодні є одним із найбільш наочних і змістовних прикладів трансформації напівпериферійної держави в умовах глобальних криз і повномасштабної війни. Класична схема світсистемного аналізу І. Валлерстайна тривалий час дозволяла описувати її становище через призму економічної залежності, сировинної орієнтації експорту та інституційної фрагментації, що закріплювала статус "вічно перехідної" країни. Однак динаміка останнього десятиліття – від Революції Гідності та символічного розриву з пострадянською орбітою до вторгнення Росії та перетворення України на

фронтир європейської безпеки – продемонструвала обмеженість традиційної тріади "ядро – напівпериферія – периферія". Український досвід переконливо показує, що в умовах глобальної турбулентності пояснювальна сила класичних економіко-політичних категорій слабшає: ключове значення набувають культурні, цивілізаційні та епістемічні виміри, через які формується нова якість напівпериферійності – не статична, а конфліктна, суперечлива і фронтирна.

Розглядаючи Україну через цю розширену оптику, можна стверджувати, що напівпериферія перестає бути лише проміжною категорією і перетворюється на фронтір світової системи – простір, де стикаються і переплітаються суперечності глобального порядку. З одного боку, Україна виступає важливим військовим, гуманітарним і культурним актором, що забезпечує стабільність Європи і пропонує нові концепти глобального значення. З іншого боку, країна зберігає залежність від зовнішніх ресурсів та інститутів, що фіксує її структурну суперечність: де-факто – ядро, але де-юре – периферія. Особливого значення набуває епістемічний вимір. Україна перестає бути виключно об'єктом західних досліджень і стає суб'єктом виробництва знань про війну, демократію, солідарність і опір імперському насильству. Це дозволяє розглядати її як епістемічний фронтір – унікальний простір, де локальний досвід трансформується в універсальні концепти, але при цьому не припиняє стикатися з обмеженнями глобальної академічної ієрархії.

Тож український кейс демонструє, що війна може бути не тільки руйнівним фактором, що підриває економіку і соціальні структури, але і парадоксальним драйвером – каталізатором капіталістичної реструктуризації, цивілізаційного самовизначення та епістемічного виробництва. Теоретичний внесок цього дослідження полягає в розширенні рамок світового системного аналізу за рахунок введення категорій "структурної суперечності" та "епістемічного фронтиру". Перша дозволяє осмислити подвійність становища України, яка виступає одночасно як де-факто елемент ядра і як залежний актор. Друга фіксує її унікальну роль як суб'єкта генерації нових концептів, які впливають на глобальне наукове і політичне поле. Спільне застосування цих категорій відкриває можливість не тільки для більш глибокого розуміння українського досвіду, але й для виявлення загальних закономірностей трансформації світової системи в епоху криз і воєн, коли звичні кордони між ядром, напівпериферією і периферією стають розмитими і рухомими.

Бібліографічні посилання

- Amin, S. (2011). *Global history: A view from the South*. Pambazuka Press.
- Arrighi, G. (2010). *The long twentieth century: Money, power, and the origins of our times*. London, New York: Verso Books.
- Ash, T., & Lough, J. (2017). *The struggle for Ukraine: Internal and external challenges (Chatham House Report)*. Chatham House. The Royal Institute of International Affairs. <https://www.chathamhouse.org/2017/10/struggle-ukraine>

- Aslund, A. (2009). *How Ukraine became a market economy and democracy*. Peterson Institute for International Economics.
- Balmaceda, M. (2013). *Politics of energy dependency: Ukraine, Belarus, and Lithuania between domestic oligarchs and Russian pressure*. University of Toronto Press.
- Beržiūnas, V. (2023). The Russo-Ukrainian war: A world-system theoretical approach. *Lithuanian Annual Strategic Review*, 21(1), 9–28.
- Cairó-i-Céspedes, G. (2022). The role of the semi-periphery in global capitalism. *Third World Quarterly*, 43(8), 1792–1809.
- Cardoso, F. H., & Faletto, E. (1979). *Dependency and development in Latin America*. University of California Press.
- D'Anieri, P. (2007). *Understanding Ukrainian politics: Power, politics, and institutional design*. M.E. Sharpe.
- D'Anieri, P. (2019). *Ukraine and Russia: From civilized divorce to uncivil war*. Cambridge University Press.
- Ditrych, O., & Laryš, M. (2024). What can European security architecture look like in the wake of Russia's war on Ukraine? *European Security*, 34(1), 44–64.
- Egedy, G. (2024). The civilization state in the war against Ukraine. *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, 32(2), 499–512.
- Ekman, P. (2023). Painful Moments and Realignment: Explaining Ukraine's Foreign Policy, 2014–2022. *Problems of Post-Communism*, 71(3), 232–244.
- Freyer, E., Lishchynsky, I., & Lyzun, M. (2024). The impact of international aid and foreign direct investment on economic growth in Ukraine. *Journal of European Economy*, 23(3), 379–394.
- Haponenko, V., Rykhlik, V., Shulga, M., Bulbeniuk, S., & Naumenko, O. (2023). Informal institutionalization in modern Ukraine. *New Perspectives*, 32(1), 91–107.
- Jacob, F. (Ed.). (2023). *Wallerstein 2.0: Thinking and Applying World-Systems Theory in the 21st Century*. Transcript Verlag.
- Käkonen, J. (2024). Ukraine war in the context of world system analysis. *East-West Studies*, 15(2), 45–63.
- Korzhov, G. O. (2007). Oligarchy as a model of limited modernization. *Ukrainian Society*, 1(18), 104–114.
- Kotlyar, Y., & Lymar, M. (2025). Ukraine As a Shield For Europe: the Russian Invasion and the Reshaping of International Security. *Acta De Historia & Politica: Saeculum XXI*, (10), 75–86.
- Kulyk, V. (2016). National identity in Ukraine: Impact of Euromaidan and the war. *Europe-Asia Studies*, 68(4), 588–608.
- Kutsenko, O. (2025). Resilience under fire: navigating societal challenges, agency, and innovation in times of war. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 38(1), 1–10.
- Kuzio, T. (2015). *Ukraine: Democratization, corruption, and the new Russian imperialism*. Praeger.

- Kuzio, T. (2020). Crisis in Russian studies? Nationalism (imperialism), racism and war. *Eurasian Geography and Economics*, 61(4–5), 1–25.
- Mankoff, J. (2024). The War in Ukraine and Russia's Quest to Reshape the World Order. *Survival*, 66(5), 99–126.
- Nowinska, A., & Olesen, T. R. (2025). Inter-state war dynamics and investment: Insights from the Russia-Ukraine war. *Journal of Business Research*, 186, 1–11. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2024.114911>
- Pynnöniemi, K., & Parppe, K. (2024). Understanding Russia's war against Ukraine: Political, eschatological and cataclysmic dimensions. *Journal of Strategic Studies*, 47(6–7), 832–859.
- Rabinovych, M., & Pintsch, A. (2025). Ukraine's thorny path to the EU – From "integration without membership" to "integration through war". In M. Rabinovych & A. Pintsch (Eds.). *Ukraine's thorny path to the EU* (p. 3–18). Palgrave Macmillan.
- Santos, B. de S. (2018). *Epistemologies of the South: Justice against epistemicide*. Routledge.
- Shevel, O. (2011). The politics of memory in a divided society: A comparison of post-Franco Spain and post-Soviet Ukraine. *Slavic Review*, 75(2), 393–414.
- Stepanenko, V., & Pylynskyi, Y. (Eds.). (2015). *Euromaidan and the "Revolution of Dignity": A breakthrough in Ukraine's post-Soviet development*. Peter Lang.
- Ukraine – Country economic memorandum: strategic choices to accelerate and sustain growth (Ukrainian). Washington, DC: World Bank. <http://documents.worldbank.org/curated/en/334881468314068225>
- Wallerstein, I. (2004). *World-systems analysis: An introduction*. Duke University Press.
- Zaporozhchenko, R. (2023). The End of "Putin's Empire?" Ontological Problems of Russian Imperialism in the Context of the War against Ukraine, 2022. *Problems of Post-Communism*, 71(2), 119–130.
- Zaporozhchenko, R. (2024). The End of Russian Hegemony in the Post-Soviet Space? War in Ukraine and Disintegration Processes in Eurasia. *Europe-Asia Studies*, 76(6), 851–872.

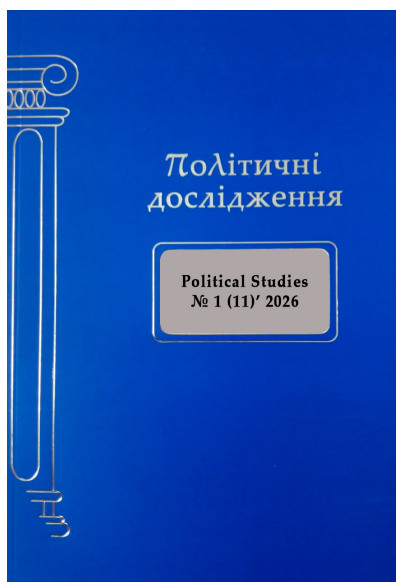
References

- Amin, S. (2011). *Global history: A view from the South*. Pambazuka Press.
- Arrighi, G. (2010). *The long twentieth century: Money, power, and the origins of our times*. London, New York: Verso Books.
- Ash, T., & Lough, J. (2017). *The struggle for Ukraine: Internal and external challenges (Chatham House Report)*. Chatham House. The Royal Institute of International Affairs. <https://www.chathamhouse.org/2017/10/struggle-ukraine>
- Aslund, A. (2009). *How Ukraine became a market economy and democracy*. Peterson Institute for International Economics.
- Balmaceda, M. (2013). *Politics of energy dependency: Ukraine, Belarus, and Lithuania between domestic oligarchs and Russian pressure*. University of Toronto Press.

- Beržiūnas, V. (2023). The Russo-Ukrainian war: A world-system theoretical approach. *Lithuanian Annual Strategic Review*, 21(1), 9–28.
- Cairó-i-Céspedes, G. (2022). The role of the semi-periphery in global capitalism. *Third World Quarterly*, 43(8), 1792–1809.
- Cardoso, F. H., & Faletto, E. (1979). *Dependency and development in Latin America*. University of California Press.
- D`Anieri, P. (2007). *Understanding Ukrainian politics: Power, politics, and institutional design*. M.E. Sharpe.
- D`Anieri, P. (2019). *Ukraine and Russia: From civilized divorce to uncivil war*. Cambridge University Press.
- Ditrych, O., & Laryš, M. (2024). What can European security architecture look like in the wake of Russia`s war on Ukraine? *European Security*, 34(1), 44–64.
- Egedy, G. (2024). The civilization state in the war against Ukraine. *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, 32(2), 499–512.
- Ekman, P. (2023). Painful Moments and Realignment: Explaining Ukraine`s Foreign Policy, 2014–2022. *Problems of Post-Communism*, 71(3), 232–244.
- Freyer, E., Lishchynsky, I., & Lyzun, M. (2024). The impact of international aid and foreign direct investment on economic growth in Ukraine. *Journal of European Economy*, 23(3), 379–394.
- Haponenko, V., Rykhlik, V., Shulga, M., Bulbeniuk, S., & Naumenko, O. (2023). Informal institutionalization in modern Ukraine. *New Perspectives*, 32(1), 91–107.
- Jacob, F. (Ed.). (2023). *Wallerstein 2.0: Thinking and Applying World-Systems Theory in the 21st Century*. Transcript Verlag.
- Käkonen, J. (2024). Ukraine war in the context of world system analysis. *East-West Studies*, 15(2), 45–63.
- Korzhov, G. O. (2007). Oligarchy as a model of limited modernization. *Ukrainian Society*, 1(18), 104–114.
- Kotlyar, Y., & Lymar, M. (2025). Ukraine As a Shield For Europe: the Russian Invasion and the Reshaping of International Security. *Acta De Historia & Politica: Saeculum XXI*, (10), 75–86.
- Kulyk, V. (2016). National identity in Ukraine: Impact of Euromaidan and the war. *Europe-Asia Studies*, 68(4), 588–608.
- Kutsenko, O. (2025). Resilience under fire: navigating societal challenges, agency, and innovation in times of war. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 38(1), 1–10.
- Kuzio, T. (2015). *Ukraine: Democratization, corruption, and the new Russian imperialism*. Praeger.
- Kuzio, T. (2020). Crisis in Russian studies? Nationalism (imperialism), racism and war. *Eurasian Geography and Economics*, 61(4–5), 1–25.
- Mankoff, J. (2024). The War in Ukraine and Russia`s Quest to Reshape the World Order. *Survival*, 66(5), 99–126.

- Nowinska, A., & Olesen, T. R. (2025). Inter-state war dynamics and investment: Insights from the Russia-Ukraine war. *Journal of Business Research*, 186, 1–11. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2024.114911>
- Pynnöniemi, K., & Parpei, K. (2024). Understanding Russia's war against Ukraine: Political, eschatological and cataclysmic dimensions. *Journal of Strategic Studies*, 47(6–7), 832–859.
- Rabinovych, M., & Pintsch, A. (2025). Ukraine's thorny path to the EU – From "integration without membership" to "integration through war". In M. Rabinovych & A. Pintsch (Eds.). *Ukraine's thorny path to the EU* (p. 3–18). Palgrave Macmillan.
- Santos, B. de S. (2018). *Epistemologies of the South: Justice against epistemicide*. Routledge.
- Shevel, O. (2011). The politics of memory in a divided society: A comparison of post-Franco Spain and post-Soviet Ukraine. *Slavic Review*, 75(2), 393–414.
- Stepanenko, V., & Pylynskyi, Y. (Eds.). (2015). *Euromaidan and the "Revolution of Dignity": A breakthrough in Ukraine's post-Soviet development*. Peter Lang.
- Ukraine – Country economic memorandum: strategic choices to accelerate and sustain growth (Ukrainian). Washington, DC: World Bank. <http://documents.worldbank.org/curated/en/334881468314068225>
- Wallerstein, I. (2004). *World-systems analysis: An introduction*. Duke University Press.
- Zaporozhchenko, R. (2023). The End of "Putin's Empire?" Ontological Problems of Russian Imperialism in the Context of the War against Ukraine, 2022. *Problems of Post-Communism*, 71(2), 119–130.
- Zaporozhchenko, R. (2024). The End of Russian Hegemony in the Post-Soviet Space? War in Ukraine and Disintegration Processes in Eurasia. *Europe-Asia Studies*, 76(6), 851–872.

ПРИЙМАЄМО РУКОПИСИ СТАТЕЙ
ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ У ЧЕРГОВОМУ НОМЕРІ ЖУРНАЛУ
„ПОЛІТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ”

Тематичне спрямування журналу представлено такими рубриками:

- Теорія та історія політичної науки. Теоретико-методологічні засади політичної науки. Політична філософія
- Політичні інститути та процеси. Політична соціологія
- Політична культура та ідеологія. Політична психологія
- Проблеми світового політичного розвитку. Основи національної безпеки держави
- Етнополітологія та етнодержавознавство

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з політичних наук (категорія „Б”) за спеціальністю 052 — „політологія” (наказ Міністерства освіти і науки України від 07.04.2022 р. № 320).

З основами редакційної політики журналу та вимогами до рукописів статей можна ознайомитися на сайті Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (URL: <https://ipiend.gov.ua>) та на сайті журналу (URL: <http://pd.ipiend.gov.ua/>).

Рукописи статей, які будуть опубліковані в черговому номері журналу, приймаються до 1 січня 2026 року. Вихід друком — до 1 березня 2026 року.

Електронна адреса редакції: **editor_pd@ukr.net**

Наукове видання

ПОЛІТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

POLITICAL STUDIES

№ 2 (10)' 2025

Відповідальний редактор – Г. Зеленько

Літературний редактор – С. Носова

Редактор англomовних текстів - М. Баранівська

Технічний редактор – М. Ковальова

Дизайн журналу – Ю. Шайгородський

Верстка – ПП Лисенко М. М.

Підписано до друку 24.11.2025 р. Формат: 70×100/16

Гарнітура Calibri, Palatino Linotype

Ум. друк. арк. 18,7. Обл.-вид. арк. 17,7

Папір офсетний. Друк цифровий

Наклад 140 прим. Зам. №

Видавець

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень

ім. І. Ф. Кураса НАН України

вул. Генерала Алмазова, 8, м. Київ, 01011. Тел. +38 (044) 285-65-61

www.ipiend.gov.ua; e-mail: office@ipiend.gov.ua

Ідентифікатор медіа в Реєстрі суб'єктів у сфері медіа R30-1222

(рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення
від 31.08.2023 р. № 792)

Виготовлювач ПП Лисенко М. М.

вул. Шевченка, 20, м. Ніжин, Чернігівська область, 16600

Тел. +38 (067) 441-21-24; e-mail: vidavec.lisenko@gmail.com

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру

видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.